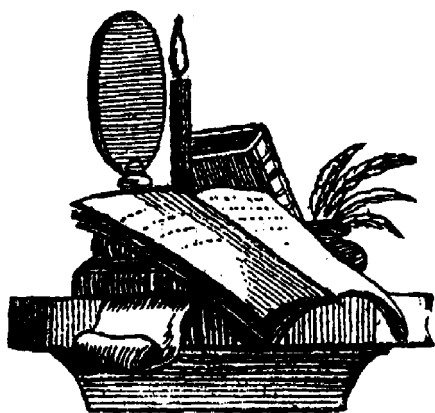

*Historisk
Tidskrift
för
Finland*

1 • 1998 årg. 83

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Professor Max Engman

Redaktionssekreterare:

Fil.mag. Derek Fewster, fil.mag. Henrika Tandefelt

Ekonom: Fil.lic. Minna Sarantola-Weiss

REDAKTIONSRÅD

Eljas Orrman (ordförande) • Max Engman • Nils Erik Forsgård
Tom Gullberg • Lauri Karvonen • Matti Klinge • Rainer Knapas
Henrik Knif • Henrik Meinander • Minna Sarantola-Weiss
John Strömberg • Anna-Maria Åström • Ann-Catrin Östman

CAFE
Kaffka

Svenska Teatern

tfn 171 380

050-501 2543

Snabba bokleveranser
Förmånligt

Även från utlandet

Gott kaffe medan ni väntar

TILL VÅRA LÄSARE

Redaktionen flyttar igen den 11 maj 1998 då Historiska institutionen relokaliseras. Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår nya adress: HTF, Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet. Telefon däremot oförändrad 09/191 22 836, liksom fax 09/191 23 217.

För att täcka bankernas stigande och betungande provisioner är redaktionen tvungen att fr.o.m. 1998 införa en avgift på Mk 25,- för varje inkommande utlandsbetalning. Den tillkommande utlandsavgiften skall betalas samtidigt med den egentliga prenumerationen som en summa.

Skatteindrivarna och prästerskapet som folkbokförare

Befolkningshistoriska källor i kritisk belysning

KIRSI SIRÉN

I det svenska riket har man sedan medeltiden gjort upp längder över befolkningen för beskattning eller för utskrivning av krigsfolk. Kronans skattekrav övervakades genom räkenskapsböcker. För demografisk forskning om 1600- och 1700-tal är dessa källor, som främst har tillkommit för beskattningen, mycket betydelsefulla. Kyrkans folkbokföring tillkom för att övervaka människornas andliga liv. Detta sågs som en viktig uppgift under ortodoxins tid och prästerna ålades att föra längder över döpta, konfirmerade, vigda och avlidna församlingsmedlemmar. Därutöver skulle kunskaperna i kristendom kontrolleras. Härigenom uppstod en kyrklig folkbokföring. I och med 1686 års kyrkolag blev denna mera systematisk då prästerskapet i hela riket fick gemensamma och enhetliga direktiv om hur församlingsmedlemmarnas liv och verksamhet skulle förtecknas. Prästerna antecknade uppgifter om sin församling i communionböcker, historieböcker och folkmängdstabeller. Fogdarna antecknade i mantalslängder vilka som hade betalat mantalspenning. Dessa källserier är de viktigaste demografiska källorna vi har från förindustriell tid.

Syftet med denna uppsats är att presentera de mest centrala demografiska källorna från den förindustriella tiden samt jämföra de olika källornas uppgifter med varandra. På detta sätt kan man peka på viktiga källkritiska brister i folkbokföringen. Jämförelsen kommer främst att fokusera på de olika källornas uppgifter om folkmängden. Man har i flera undersökningar kunnat konstatera att mantalslängderna och tabellerna ger olika uppgifter om befolkningens storlek under samma tid på samma ort. Skillnaderna är dock inte systematiska, man kan t.ex. inte säga att den ena källtypen alltid ger lägre

befolkningsuppgifter än den andra. Detta problem skall undersökas genom att som ytterligare jämförelsematerial beakta en tredje källa, kommunionsböckerna. Dessa tre källtyper skall undersökas på ett material från Kymmenegårds län under slutet av 1700-talet.

Kyrkans befolkningsregister

Redan under tidigt 1600-tal började svenska kyrkan göra anteckningar om befolkningen i historieböcker. Längder över vigda, döpta och döda har också i Finland bevarats från tiden före 1665 då biskop Gezelius förordnade att förfarandet skulle bli obligatoriskt. Om vigda skulle prästerna, förutom namn, också anteckna boningsort och föräldrarnas namn. Vid dop skulle den döptas födelse- och dopdag samt föräldrarnas och faddrarnas namn nedtecknas. Om barnet var oäkta gjordes en anteckning om detta. I längden över döda antecknades den dödes gravplats, ståndstillhörighet och ålder samt den summa som hade betalats till församlingen i samband med begravningen.¹ 1686 års kyrkolag ålade prästerskapet att göra upp förteckningar över vigda, födda och döpta, döda och begravda samt in- och utflyttade.² Dessa s.k. historieböcker var ett slags annotationsböcker över de kyrkliga förrättningarna.

Kari Pitkänén har noterat att det i längderna över döda förekommer många odöpta barn som aldrig har bokförts bland de födda. Barn som dött odöpta utelämnades ofta ur folkmängdstabellernas uppgifter om födda. Odöpta barn och spädbarn överlag utelämnades också ofta ur längden över församlingens döda. Längderna över födda och döda var under 1700-talet främst förteckningar över döpta och begravda.³ Bristerna i bokföringen över födda och döda visar på den stora skillnaden mellan 1700-talsprästerskapets tankevärld och dagens demografiska uppfattningar. Prästerna beräknade folkökningen genom skillnaden mellan födda och döda. Enligt detta

¹ För uppgifter om folkmängden i Kymmenegårds län under åren 1749–1800, se Kirsi Sirén, *Perhe idän ja lännen välissä. Itä-suomalaiset perheet ja kotitaloudet 1700-luvulla*, licentiatavhandling, Historiska institutionen vid Helsingfors universitet. Gösta Lext, *Mantalskrivningen i Sverige före 1860*, Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 54 (Göteborg 1968).

² Pentti Lempiäinen, *Piispan ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa*, SKHST 73 (Helsinki 1967), s. 163–164. Pentti Laasonen, *Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia*, SKHST 103 (Helsinki 1977), s. 178. *Kyrkio-Lag och Ordning 1686*, XXIV Cap § VIII (*Kircko-Laki ja Ordningi Wuonna 1686*, SKST 444, Helsinki 1986).

³ Kari Pitkänén, *Ongelmia olemattomuudesta*, licentiatavhandling i Finlands historia, historiska institutionen vid Helsingfors universitet 1976, s. 53–59, 78.

tänkesätt var döda spädbarn, speciellt odöpta, ointressanta eftersom de inte inverkade på folkmängden. Småningom insåg prästerna att myndigheterna ville ha information om alla födda och döda, oavsett hur länge de hade levat.⁴

Enligt kyrkolagen var kommunionböckerna längder över församlingsmedlemmarna enligt by och hushåll.⁵ Först antecknades endast nattvardsgästerna och de som var nattvardsberättigade. Barnen bokfördes redan från slutet av 1600-talet i kommunion- eller barnböcker. I barnböckerna förtecknades de som ännu inte var nattvardsgångna. Ända från början antecknades nattvardsgästernas samhällsposition i kommunionböckerna. Anteckningarna blev i praktiken ofta föråldrade då uppgifterna kopierades från band till band, utan att man beaktade eventuella förändringar. Tabellverkets uppkomst förändrade kommunionböckernas struktur eftersom prästerna skulle samla tabellernas primärmaterial ur kommunion- och historieböcker. Man var tvungen att fästa större vikt vid innehållet i dessa böcker eftersom det var omöjligt att fylla i tabellerna utan omsorgsfullt ifyllda kommunionböcker. År 1748 beslöts att uppgifter om födelsedatum, dödsfall och utflyttning skulle antecknas i kommunionboken, även om uppgifterna också fanns antecknade i andra längder. För den kyrkliga folkbokföringen var det mycket betydelsefullt att församlingsmedlemmarnas personuppgifter därefter systematiskt antecknades i kommunionböckerna, som utvecklades till ett egentligt befolkningsregister.⁶ Eftersom tabellerna grundar sig på uppgifter i kommunion- och historieböcker avspeglas bristerna i dessa också i tabellerna.

Fr.o.m. år 1737 antecknades uppgifter om födda och döda årligen. Dessutom insamlades uppgifter retroaktivt från år 1721. År 1746 gav Kungliga vetenskapsakademien ett utlåtande om landets befolkning till riksrådet. Vetenskapsakademien hade genom landshövdingarna skaffat uppgifter om födda och döda församlingsmedlemmar från de församlingar där uppgifter hade

⁴ E. A. Wrigley, 'How Reliable is our Knowledge of the Demographic Characteristics of the English Population in the Early Modern Period?', *The Historical Journal* 40, 3 (1997), s. 576. Pitkänen, *Ongelmia olemattomuudesta*, s. 83.

⁵ Gösta Lext, *Studier i svensk kyrkobokföring 1600–1945*, Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 54 (Göteborg 1984), s. 85–87 och *Väna svenska kyrkoarkiv*, Meddelanden från kyrkohistoriska arkivet i Lund (Lund 1957), s. 8. *Kyrkiolag och Ordning*, XXIV Cap § VIII.

⁶ Jari Niemelä, *Kristinopin merkinnöistä väestörekisteriksi. Kirkollinen väestökirjanpito Turun hiippakunnassa 1600-luvulta 1820-luvulle esimerkkialueena Porin rovastikunta*, Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 22 (Turku 1991), s. 35–40, 46–47.

bevarats 50 år tillbaka. Under samma års riksdag framlades en proposition om systematisk insamling av befolkningsstatistik. Ingen motsatte sig förslaget. Inom prästeståndet diskuterades dock de praktiska svårigheterna; man visste att insamlingen av primärmaterial för statistiken skulle innebära ytterligare arbete för prästerna. Propositionen ledde till grundandet av tabellverket år 1748, men man beslöt att inleda det konkreta tabellarbetet först följande år. Därmed inleddes världens första systematiska nationella insamling av befolkningsstatistik.⁷

Grundarbetet för tabellerna ålades prästerskapet och kyrkböckerna ansågs vara ett lämpligt primärmaterial. Eftersom tabellarbetet i hela riket framskred långsamt och försenat, beslöt man att underlätta arbetet. Enligt Pitkänen saknas ungefär 3% av hela rikets befolkning i 1749 års tabeller, och i uppgifterna från Savolax och Karelen saknas 7%.⁸ Fr.o.m. år 1752 insamlades befolknings- och yrkesuppgifter vart tredje år och fr.o.m. år 1775 endast vart femte år. Samma år fick tabellverket nya formulär i vilka ständs- och närings-tabellerna var totalt förnyade. I den nya ståndstabellen skulle personerna antecknas enligt yrke. Om en ämbetsman vid sidan av sitt ämbete också var fabrikö, eller om en hemmansägare också var fiskare, antecknades personen under respektive yrkesgruppers rubriker. En person kunde alltså antecknas flera gånger i ståndstabellen, varför denna ofta ger en större folkmängd än motsvarande folkmängdstabell.⁹

När prästen hade sammanställt uppgifterna om församlingsmedlemmarna skickade han dem till prosten. Prosten sammanställde prosteritabellerna och skickade dem till länsstyrelsen. Från länsstyrelsen sändes de till tabellkommissionen som hade grundats i Stockholm år 1756. Fr.o.m. år 1792 skickade prostarna tabellerna direkt till tabellkommissionen.¹⁰ Tabellerna avfattades på standardiserade, tryckta tabellformulär. I tabell I bokfördes årligen uppgifter om befolkningsförändringar (födda, döda och vigda). I tabell II antecknades uppgifter om de döda: dödsorsak, ålder och kön. Tabell III bestod av tre

⁷ Niemelä, s. 33. Pitkänen, *Ongelmia olemattomuudesta*, s. 21–22. Ilkka Mäntylä, 'Talonpoika yhteiskunnassa', *Sukupolvien perintö 2* (Tampere 1984).

⁸ Kari Pitkänen, 'Finlands folkmängd år 1749', *HTF* 1979, s. 36.

⁹ Oskar Lundell, *Bidrag till den finska befolkningsstatistikens historia* (Helsingfors 1913), s. 42–47. G. Fougstedt & A. Raivio, *Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmiä vuosina 1751–1805*, *Tilastollisia tiedonantoja* 40, *Tilastollinen päätoimisto* (Helsinki 1953), s. 7.

¹⁰ Niemelä, s. 33.

tidigare församlings kommunionböcker, men hade inte nödvändigtvis ännu införts i den nya församlingens böcker när tabellerna sändes till prostén.

Mantalslängderna

Mantalslängderna, som tillkom i samband med beskattningen, är en för demografisk forskning utmärkt källserie fr.o.m. 1600-talet. De kom till när kronan under första hälften av 1600-talet behövde nya beskattningsobjekt för att finansiera krigén. År 1625 började man uppbära kvarntull på varje tunna mald säd. Eftersom uppbörden i form av kvarntull visade sig vara besvärlig beslöt riksrådet år 1634 att man i hela riket skulle övergå till mantalspenning. Mantalslängden skapades på basis av jordeböckerna. Alla tolv år fyllda skulle betala mantalspenning. Ingen övre åldersgräns fastställdes. År 1652 ändrades åldersgränsen så att den lägre fastställdes till 15 år och den övre till 63 år. Några år senare blev dock över 63-åriga husbönder skattepliktiga igen.¹⁵

Ursprungligen var det tänkt att mantalspenningen skulle uppbäras av samtliga rikets inbyggare. Snart befriades dock flera befolknings- och yrkesgrupper. Adeln befriades redan år 1641. Privilegiet gällde också dess familjemedlemmar, tjänstefolk och sedan år 1652 säteriernas landbönder. Det senare privilegiet annullerades dock redan år 1693, varefter endast adelsmannen med familj och tjänstefolk fick behålla skattefriheten. Samma år blev biskopar, superintendenter, hovrätternas ofrälse assessorer, professorer och studenter befriade från plikten att betala mantalspenning.¹⁶

Inom militären varierade antalet personer som var befriade från mantalspenning. Fr.o.m. 1600-talet krävdes mantalspenning inte av ofrälse befäl, underbefäl eller manskap. Krigsfolket var befriat så länge som det förblev i krigstjänst och inte hade andra inkomster. Reservmanskapet var befriat under den tid som tjänstgöringen varade. Före detta soldater och sjömän som var för gamla eller skröpliga för jordbruksarbete behövde inte betala mantalspenning. Salpetersjudare, lotsar, vissa sjömansgrupper, bödlar, utländska mästare och gesäller inom manufakturerna samt tidvis också stenhusbyggare var befriade. År 1783 blev alla nybyggare, inklusive familj och tjänstefolk, befriade från alla skatter för 15 år. Nybyggartorparnas skattefrihet varade i fyra år.¹⁷

¹⁵ L e x t, *Mantalskrivningen i Sverige före 1860*, s. 21–22, 43–45, 147. Eino Jutikala, 'Väestö ja yhteiskunta', *Hämeen historia 2:1* (Hämeenlinna 1957), s. 150–156.

¹⁶ L e x t, *Mantalskrivningen i Sverige*, s. 48–51. Modée VIII, s. 7251. J. G. v. Bonsdorff, *Stor-Furstendömet Finlands Kameral Lagfävenhet II* (Helsingfors 1833), s. 583.

¹⁷ L e x t, *Mantalskrivningen i Sverige*, s. 62–65, 68. v. Bonsdorff, s. 584.

På 1700-talet kunde familjer med många barn bli befriade från mantalspenningar. Hemmansägare och landbönder behövde inte betala om de hade fyra barn hemma som betalade mantalspenning. Torpare, soldater, hantverkare, backstugusittare och inhysingar blev befriade om de hade fyra barn och det yngsta var under åtta år. Om tre av barnen till en backstugusittare eller inhysing betalade mantalspenning blev bägge föräldrarna befriade. Fattiga och faderlösa barn var befriade från skatt till 18–24-års ålder, beroende på hur länge de hade varit faderlösa.¹⁸ Fattiga och orkeslösa kunde inte livnära sig själva, än mindre kunde de betala skatt. De måste alltså befrias från mantalspenningen. Frågan om vem som var fattig och orkeslös avgjordes av prästen eller mantalsskrivaren.

De skattepliktiga måste registreras årligen. Detta skedde vid årliga mantalskrivningsförrättningar då de skattepliktiga antecknades i mantalslängden. Till en början var det prästernas uppgift att upprätta mantalslängder, men från år 1652 sköttes uppgiften av två mantalskommissarier i varje län. Ett drygt sekel senare, år 1779 överfördes mantalsskrivningen till häradsskrivaren. Vid mantalsskrivningen gav hushållens huvudmän muntligen uppgifter om sitt folk. Man mantalsskrev sig på den ort – i den socken, församling eller stad – där man bodde.¹⁹ Ortens nämndemän, sexmän och statliga tjänstemän måste närvara vid den årliga mantalsskrivningen för att övervaka att mantalsuppgifterna var fullständiga. Prästerskapet behövde däremot inte närvara under 1700-talet. Vid behov var de dock förpliktade att tillhandahålla kommunion- och historieböcker. Dessutom skulle prästerna efteråt granska upplysningarna genom att jämföra dem med kommunionboken och folkmängdstabellerna. Längre antecknades endast de som betalat mantalspenning i längderna. År 1765 förordnades att hela befolkningen (också de som var under 15 eller över 63 år, eller av annan anledning var befriade från mantalspenningen) skulle förtecknas i mantalslängden.²⁰ Efter år 1765 borde mantalslängderna alltså överensstämma med kommunion- och barnböckerna samt med folkmängdstabellerna. De minderåriga och andra skattebefriade förtecknades dock endast i form av sifferuppgifter, utan angivande av namn. Hushållets samtliga barn förekommer alltså i samma spalt. Barn till tjänstefolk, soldater och inhysingar som bodde på samma hemman kan alltså i mantalslängderna inte skiljas från husbondens barn.

¹⁸ L e x t, *Mantalsskrivningen i Sverige*, s. 69–71. v. B o n s d o r f f, s. 586, 590–593.

¹⁹ E l j a s O r r m a n, 'Henkikirjat henkilöhistoriallisena lähteenä', *Genos* 1980:1, s. 5–6.

²⁰ L e x t, *Mantalsskrivningen i Sverige*, s. 77–79, 122, 130, 167.

Det förefaller som en enkel uppgift att räkna socknarnas folkmängd efter år 1765 genom att till antalet personer som enligt mantalslängderna har betalat mantalspenning addera antalet befriade. Den årliga folkmängden är på detta sätt nästan lika lättillgänglig som i folkmängdstablerna. De sammanräknade siffrorna ger dock endast information om antalet betalande och befriade, inte om befolkningens eller hushållens sociala struktur. Siffrorna ger heller inte alltid säkra data om ortens verkliga folkmängd. I regel svarade en person mot en sifferenhet i mantalslängden, men det kunde också förekomma att personer var tvungna att betala flera års mantalspenning på en gång. Då antecknades denna persons betalningar som flera betalningsenheter när betalningarna räknades ihop.²¹ Dessutom antecknades i mantalslängderna också sådana personer som av någon anledning inte i slutet inräknades bland de betalande eller de befriade. I Mahkola by i Kristina bodde t.ex. en jägare Jaako Hyr med hustru i torparen Juha Suppoinens hushåll. De har inte antecknats i någon spalt, även om de nog nämns i mantalslängden.²² Dessa utelämnade personer kan hittas endast genom granskning av själva mantalslängden. Detta väcker frågan: hur stor del av befolkningen saknas i längderna?

År 1800 lade mantalsskrivaren till skatteår för vissa personer och lämnade andra utanför mantalslängden i fyra socknar i Savolax nedre härad (tabell 1). Speciellt i Jockas och Kangasniemi var det många som var tvungna att betala flera års skatterester på en gång. I Kristina och Kangasniemi är alla nämnda personer inte medräknade i summeringen. I relation till folkmängden i socknarna är "felmarginalen" rätt liten. Då siffrorna dessutom tar ut varandra är resultatet för hela häradet att mantalslängdens folkmängd måste korrigeras nedåt med tjugo personer.²³

Vad berodde det på att vissa betalade flera års skatter på en gång och att andra lämnades helt utanför längderna? Var de skattepliktiga oförmögna att betala skatt, varvid de måste betala ett senare år, och berodde det endast på skrivarens vårdslöshet att somliga inte upptecknades alls? Det viktiga för mantalsskrivaren var att antalet skattepliktiga stämde överens med de influtna skattesummorna. Det var mantalsskrivaren och hans medhjälpare som

²¹ RA 9030. År 1800 var t.ex. soldaten Erkki Mäijers dotter Maija i Kankais by i Jockas tvungen att betala hela fem års skatter på en gång. RA 9030, s. 592–593.

²² RA 9030, s. 758–759.

²³ Vid uppskattningen av mantalslängdens folkmängd, samt av befolkningens sociala struktur, har de personer adderats till folkmängden vid vilkas namn det inte finns en numeral anteckning. Från slutsumman har dessutom skattebetalningar från tidigare år subtraherats.

Tabell 1. Personer som betalat flera års skatt (+) eller som inte bokförts (-) i 1800 års mantalslängd i Savolax nedre härad.

Socken	(+)	(-)	summa	skillnad
Puumala	19	11	30	+8
Jockas	59	28	87	+31
Kangasniemi	33	36	69	-3
Kristina	22	38	60	-16
Summa	133	113	246	+20

Källa: RA 9030. Hela folkmängden i Puumala 3 947, Jockas 6 987, Kangasniemi 5 273, Kristina 4 958.

bestämde om befrielse från mantalspenning. Somliga var mera barmhärtiga och somliga var strängare, antalet befriade varierade därför mellan häraden. Besluten påverkades å ena sidan av häradsskrivarens önskan om så stora inkomster som möjligt – han fick en procent av skatteintäkterna – och å andra sidan av de högre tjänstemännens motvilja mot att skatter uppbars av personer om vilka man från början visste att de inte kunde betala.²⁴

De befolkningshistoriska källornas pålitlighet

För att kunna bedöma tabellernas och mantalslängdernas pålitlighet måste man beakta en tredje källserie, d.v.s. kommunionböckerna. Dessa var det primärmaterial som prästerna använde när de gjorde upp tabellerna och det var också med dem som mantalslängderna jämfördes när man granskade uppgifterna. Vilka är då de människor som av någon anledning saknas i någondera av källorna? Undersökningen gäller den vuxna befolkningen i bägge källorna. Vuxen avser här en över 15-årig individ som i folkmängdstabellerna, mantalslängderna och kommunionböckerna inte längre definieras som ett barn. Sulkava, Kangasniemi, Mörskom, Borgå, Pukkila och Askola bildar det sockenurval som skall undersökas. I excerperingen av kommunionböckerna medtogs endast de administrativa socknarnas byar. Undersökningsåret är 1800. Undersökningen har gjorts genom att gå igenom och jämföra mantalslängden och kommunionboken namn för namn, hushåll för hushåll och by för by.

²⁴ L e x t, *Mantalskrivningen i Sverige*, s. 249.

Utgångspunkten för jämförelsen är en utredning av när källorna har tillkommit. Skillnaderna i tillkomsttiden påverkar naturligtvis befolkningsuppgifterna. Mantalslängderna uppgjordes under början av det ifrågavarande året eller i slutet av det föregående året. Tabellerna utarbetades vid årets slut eller i början av följande år. Kommunionböckerna fylldes i kontinuerligt, vilket måste beaktas i jämförelsen. Om en person hade flyttat till socknen under våren 1800 och deltagit i nattvarden saknas han/hon i 1800 års mantalslängd som sammanställdes i slutet av år 1799. Det beror alltså på källans tillkomsttid och därför räknas bortfallet inte som en egentlig brist i mantalslängden. En mantalsskriven person som år 1800 inte har deltagit i nattvarden räknas heller inte som saknad i kommunionboken om han/hon har antecknats i den tidigare och fortfarande bor i samma by. Alla begick nämligen inte nattvarden varje år, åtminstone har det inte antecknats. En annan viktig faktor är att de administrativa socknarnas och kyrkosocknarnas gränser inte sammanfaller. Genom att beakta dessa skillnader har de undersökta källorna gjorts jämförbara.

Både i mantalslängden och kommunionboken antecknades socknarnas invånare per by och hushåll. Byarna i socknarna i Kymmenegårds län uppges i nästan samma ordning i vardera källserien eftersom de är förtecknade i alfabetisk ordning. Hemmanen är bokförda i nummerordning enligt jordeboken. Delade hemman kan dock uppträda i olika ordning i de olika källorna. Svårast är att jämföra den obesuttna befolkningen. I mantalslängden har hemmanets torp och backstugor införts direkt efter hemmanet. I kommunionboken är alla byns torp antecknade i en följd efter den besuttna befolkningen. Soldatbefolkningen kunde vara förtecknad skilt i slutet av kommunionboken.²⁵ Med hjälp av uppgifter om byar och namn har det i alla fall varit möjligt att reda ut anteckningarna om den obesuttna befolkningen.

Kommunionböckerna släpade ofta lite efter mantalslängderna. Uppgifterna om husbonde eller social ställning var inte heller lika noggrant antecknade som i mantalslängderna. Det var vanligt att en torpare eller soldat antecknades under olika husbönder i de två källorna. Kommunionbokens främsta uppgift var att ge information om vilka som hade deltagit i nattvarden och om församlingsmedlemmarnas kunskaper i kristendom. För prästen spelade det däremot inte så stor roll till vilket hemman ett torp hörde.²⁶ I kommu-

²⁵ T.ex. Kangasniemi kommunionböcker 1797–1803, s. 261 mf (TK 1044), RA.

²⁶ Torparen Heikki Oinonen från Sulkava antecknades år 1800 som nattvardsgången i Kai-

Tabell 2. Folkmängd i Sulkava, Kangasniemi, Mörskom, Borgå, Pukkila och Askola socknarförsamlingar enligt 1800 års mantalslängder, tabeller och kommunionböcker.

Socken/ församling	Mantalslängder		Tabeller		Kommunionböcker
	Vuxna	Alla	Vuxna	Alla	Vuxna
Sulkava	1 827	2 966	1 594	2 627	1 912
Kangasniemi	3 169	5 273	3 542	5 909	3 197
Mörskom	1 130	1 841	1 183	1 904	1 174
Borgå	2 534	3 882	2 774	4 220	2 548
Pukkila	316	473	373	581	321
Askola	691	1 021	774	1 158	700

Källor: 1800 års mantalslängder RA 9030, Sulkava tabell år 1800 (VÅ 143), Sulkava kommunionbok 1793–1804 mf (TK 1239); Kangasniemi, Mörskom och Askola tabeller år 1800, Statistikcentralens arkiv, Böckerska samlingen; Kangasniemi kommunionbok 1797–1803 mf (TK 1044), Mörskom kommunionbok 1791–1802 mf (TK 817), Borgå tabell (på Kymmenegårdssidan) år 1800 (VÅ 29), Borgå kommunionbok 1795–1802 mf (ES 282), Pukkila tabell (på Kymmenegårdssidan) år 1800 (VÅ 15), Pukkila kommunionbok 1798–1808 mf (TK 619), Askola kommunionbok 1798–1805 mf (TK 607); RA.

nionböckerna kunde samma personer också antecknas flera gånger. Torparen Pekka Mikkonen i Sulkava by och hans familj har antecknats två gånger i samma by och på bägge ställen har en uppgift om nattvardsgång år 1800 införts.²⁷ I mantalslängden antecknades befolkningens sociala ställning eftersom olika samhällsgrupper fick olika skattelättnader. I kommunionböckerna var släktskapsförhållandena viktigare än yrke. För prästen var det ointressant om en piga hade antecknats som soldathustru eller som piga eller om en backstugusittare antecknats som torpare eller skomakare. Barn till besuttna råkade ofta ut för att deras släktskapsförhållanden och position inom familjen antecknades mycket noga, medan deras yrkesverksamhet glömdes bort. Hemmanet och jordägandet var viktigare än en hantverkartitel. En del av hantverkarna kunde också i kyrkböckerna antecknas som inhysingar, avskedade soldater eller torpare.

Tabellerna 2 och 3 visar att prästerna inte utförde sin plikt att jämföra och förenhetliga mantalslängdens uppgifter med kommunionböckerna och ta-

pola by trots att det stod i kommunionboken att han hade flyttat till Iidenlahti. I mantalslängden finner man Heikki Oinonen i Iidenlahti. Sulkavala kommunionbok 1793–1804 mf (TK 1239), RA.

²⁷ Sulkava kommunionbok 1793–1804 mf (TK 1239), RA.

Tabell 3. Folkmängd år 1800 i tabellerna och kommunionböckerna i jämförelse med mantalslängdernas uppgifter i Sulkava, Kangasniemi, Mörskom, Borgå, Pukkila och Askola socknar/församlingar.

Socken/ församling	Mantalslängd		Tabell		Kommunionbok
	Vuxna	Alla	Vuxna	Alla	Vuxna
Sulkava	1 827	2 966	-233	-339	+85
Kangasniemi	3 169	5 273	+373	+636	+28
Mörskom	1 130	1 841	+53	+63	+44
Borgå	2 534	3 882	+240	+338	+14
Pukkila	316	473	+57	+108	+5
Askola	691	1 021	+83	+137	+9

Källor: 1800 års mantalslängd, RA 9030, folkmängdstabeller och kommunionböcker

bellerna. Skillnaderna i de tre källornas uppgifter är stora. Förvånande är att siffrorna i kommunionböckerna visar bättre överensstämmelse med mantalslängdernas uppgifter än med tabellernas, trots att tabellerna skulle sammanställas utgående från kommunionböckerna. I de flesta socknarna/församlingarna uppger tabellerna det största antalet vuxna. Antalet barn är däremot större i mantalslängderna än i tabellerna. Misstankarna om att man skulle ha antecknat för få barn i mantalslängderna är alltså ogrundade. Barnen betalade inte mantalspenning, men de var betydelsefulla för mantalsskrivarna av andra orsaker. Antalet barn i en familj påverkade familjens skatteplikt, många barn kunde leda till att man blev befriad från skatten. Å andra sidan hände det också att 15–16-åriga barns ålder förtegs för att undvika beskattning.

En jämförelse mellan mantalslängden och kommunionboken visar att förvånande få undgick mantalsskrivning. Den saknade befolkningsandelen var endast några procent av socknarnas vuxna befolkning. Ett tiotal personer är inte en betydande skillnad eftersom den kan bero på att förteckningarna har upprättats under olika tider på året. Skillnaderna mellan mantalslängden och tabellerna är däremot uppseendeväckande. Avvikelserna uppvisar inte något mönster, framför allt om man beaktar hela det undersökta områdets befolkningsuppgifter. Skillnaderna mellan uppgifterna i källorna varierar under olika år och i olika socknar. För nästan varje socken gäller att kommunionboken ger en något högre folkmängd än mantalslängden, men vilka är dessa personer som saknas i mantalslängden?

De besuttna, ståndspersonerna, hemmansägarna och landbönderna an-

Tabell 4. Personer som saknas i mantalslängden enligt samhällskategori i Sulkava, Kangasniemi, Mörskom, Borgå, Pukkila och Askola socknarförsamlingar år 1800.

	Inhysing	Soldat	Torpare	Tjänstefolk	Annat	Summa
Sulkava	25	13	30	5	12	85
Kangasniemi	18	8	–	2	–	28
Mörskom	33	13	–	–	–	46
Borgå	8	6	–	–	–	14
Pukkila	1	–	–	1	3	5
Askola	7	2	–	–	–	9
Summa	92	42	30	8	15	187

Källor: Samma som för tabell 3.

tecknades alltid både i mantalslängden och i kommunionboken. Endast i Sulkava församlingens kommunionbok förekommer det att familjemedlemmar till hemmansägare och landbönder saknas i mantalslängden. I denna mantalslängd saknas också torpare som annars för det mesta är noggrannt antecknade i bägge källorna. Orsaken måste vara att riksgränsen mellan Sverige och Ryssland gick genom Sulkava så att t.o.m. byar och gårdar blev delade. De torpare som saknas i mantalslängden bodde sannolikt på den ryska sidan av gränsen, medan hemmanet vars marker de odlade fanns på den svenska sidan. Trots strävan att göra församlingarna och de administrativa områdena jämförbara saknas helt exakta uppgifter om gränsdragningen genom Sulkava. Av denna anledning saknas det relativt sett mest befolkning i Sulkava sockens mantalslängd.

Det är den obesuttna befolkningen, och främst dess lägsta kategorier, som saknas i mantalslängden. De odokumenterade personerna är framför allt inhysingar och soldater eller deras familjemedlemmar. Bristerna i mantalslängden berör den del av befolkningen som oftast blev befriad från skatt. En del inhysingar var lösdrivare som vandrade från hemman till hemman och by till by och på så sätt undvek mantalsskrivaren som kunde ha beskattat de arbetsföra. Om en besutten däremot betalade en lösdrivares skatt kunde han ta denne i sin tjänst. Man kunde tro att husbönderna skulle ha försökt hemlighålla antalet tjänstefolk, men dessa antecknades mycket noggrannt i mantalslängden. Nämnde- och sexmännen som övervakade mantalsskrivningen kände sin socken väl och det var svårt att lura dem. I områden där inhysingarna var få var också bristerna i mantalslängden små.

Man måste också förhålla sig med en viss reservation till kommunionböckerna som befolkningshistoriskt källmaterial. Jämförelsen mellan mantalslängden och kommunionböckerna visar att nästan alla mantalsskrivna invånare också finns i de senare. Orsaken är att samma kommunionbok innehåller anteckningar från tio års tid. En år 1800 mantalsskriven person hade begått nattvarden åtminstone några gånger under ett decennium, även om det inte fanns några anteckningar för just detta år.²⁸ Eftersom alla inte deltog i nattvarden varje år hade en stor del av den mantalsskrivna befolkningen saknats om endast ett års anteckningar i kommunionboken hade studerats.²⁹ Vi kan inte heller vara säkra på att samtliga personer som är över 15 år har antecknats i kommunionboken; ungdomar som begick nattvarden för första gången kunde vara några år äldre. Anna Matsdotter i Jockas konfirmerades t.ex. först som 18-åring.³⁰ Först efter konfirmationen, när barnet hade deltagit i sin första nattvard, flyttades han/hon från barnboken till kommunionboken.³¹ Materialet visar tydligt att kommunionböckerna tillkommit för att tjäna kyrkans egna behov.

Problemen vid uppgörandet av folkmängdstablerna påverkade också stånds- och yrkestablerna. Somliga präster visar prov på en obegriplig brist på logik när de har antecknat betydligt färre personer i yrkestabellen än i folkmängdstabellen. I princip borde yrkestabellen uppta ett större antal personer eftersom man i den skulle anteckna en persons samtliga yrken och näringar separat. 1800 års yrkestabell för Pernå anger en slutsumma som med 500 personer understiger summan i själva folkmängdstabellen. I Borgå däremot överstiger yrkestabellens slutsumma folkmängdstabellen med 600. Om man jämför yrkestablernas uppgifter med den sociala struktur som uppvisas av mantalslängden, kan man påvisa stora skillnader som går i olika riktning. På

²⁸ Samtliga undersökta församlingars kommunionböcker var påbörjade flera år före 1799 och fortsatte ännu några år efter.

²⁹ Torparen Samuel Smalens i Säckijärvi by i Askola antecknades i 1800 års mantalslängd och kommunionbok, men hade inte begått nattvarden under åren 1798–1804. Askola kommunionbok 1798–1805, s. 34 mf (TK 607), RA. Om en person i kommunionboken inte har deltagit i nattvarden år 1800, utan tidigare och inte har antecknats som utflyttad eller död har ifrågasvarande räknats till den närvarande befolkningen och beaktats i jämförelsen mellan mantalslängden och kommunionboken.

³⁰ Jockas kommunionbok för år 1800, RA.

³¹ I denna undersökning beaktas alla år 1784 och tidigare födda som är förtecknade i kommunionboken. Även om en person som var född år 1784 inte konfirmerades förrän år 1802 har denne kunnat räknas med eftersom samma kommunionbok användes länge.

samma sätt som uppgifterna om folkmängden, varierar siffrorna i yrkestabellerna godtyckligt över både tid och rum. I de socknar och församlingar där befolkningsciffrorna i mantalslängden och tabellen stämmer överens är också uppgifterna om samhällsstrukturen mera lika. I huvudsak gäller att mantalslängdens uppgifter är noggrannare. Mantalslängden är alltså det bästa materialet då man undersöker befolkningens sociala struktur.³²

Utgående från källjämförelsen kan konstateras att mantalslängderna och kommunionböckerna ger rätt liktydiga uppgifter om folkmängden. Befolkningens sociala struktur och hushållens struktur framgår exaktare i mantalslängderna; bristerna gäller främst den fattigaste delen av befolkningen.³³ Kommunionsböckerna är mycket svåröverskådliga och därför rätt ohanterliga som befolkningshistoriskt källmaterial. Det är inte möjligt att göra en bredare befolkningshistorisk undersökning utgående från dem. Tabellernas folkmängdsuppgifter varierar både i relation till mantalslängden och till kommunionsböckerna. Skillnaderna är inte entydiga; ibland är tabellernas folkmängd större än i de andra källorna, ibland mindre. Skillnaderna varierar regionalt och över tid. Tabellmaterialets tillförlitlighet verkar mest bero på prästernas noggrannhet. För prästerna innebar tabellerna extra arbete som dessutom inte var till nytta för församlingsarbetet, vilket t.ex. kommunionsböckerna var. Trots att tabellerna skulle skrivas utgående från kommunionsböckerna var praktiken en annan. Tabellerna uppgjordes i huvudsak utgående från föregående års tabeller, vilket innebar att eventuella felaktigheter upprepades i följande tabell. De felaktiga tabellerna vidarebefodrades genom prostarna ända till Stockholm där alla rikets tabeller insamlades. Felen påverkade då uppgifterna om hela rikets folkmängd och om befolkningens sociala struktur.

Folkmängdstabeller, historie- och kommunionsböcker samt mantalslängder är ett viktigt grundmaterial för forskning om befolkningens beteende, befolkningsförändringar och familjestrukturer. Det svenska befolkningsregistret som inleddes på 1600-talet kan anses vara världens mest tillförlitliga. Det unika i den svenska befolkningsregistreringen är inte endast dess ålder och fullständighet, utan också de insamlade uppgifternas mångsidighet.³⁴

³² Kirsii Sirén, *Verottaja ja papisto väestökirjanpitäjänä. Savon alisen kihlakunnan ja Kymmin kihlakunnan väestö vuonna 1800*. Pro gradu-avhandling i Finlands och Skandinaviens historia vid Historiska institutionen vid Helsingfors universitet 1993, s. 75–85.

³³ Jämf. Pitkänen, *Ongelmia olemattomuudesta*, s. 196–197.

³⁴ I England kan man rekonstruera befolkningsförändringar sedan 1500-talets början. Trots

Skatteindrivarna och prästerskapet samlade in uppgifter om befolkningen i tre parallella källserier, vilket gör det möjligt att kontrollera befolkningsuppgifterna. Jämförelsen mellan de olika källorna i Kymmenegårds län visar vikten av att uppgifterna kontrolleras, men också att man inte kan göra särskilt vittgående generaliseringar angående källornas tillförlitlighet, som kan variera stort både över tid och rum. Tack vare den mångsidighet som källmaterial rörande det svenska rikets befolkning uppvisar kan det med fördel användas som ett försökslaboratorium och jämförelseobjekt för demografisk forskning i hela Europa.

att den anglikanska kyrkans register är mycket ensidiga till innehållet möjliggör de en granskning av befolkningens fluktuationer under en längre tid. I olika delar av Europa finns enskilda församlingars förteckningar över döpta, vigda och begravda ända sedan medeltiden.

Kuli-handel eller lovlig näring?

Kvinnlig arbetskraft och enskild arbetsförmedling i Finland i början av 1900-talet

MAX ENGMAN

År 1908 anmälde den ryske konsuln i Lübeck att F. Botvid Gustafssons kommissionskontor i Helsingfors förmedlat kvinnlig arbetskraft till Danmark och Tyskland. Ett flertal av de fyrtio flickor Gustafsson förmedlat till Flensburg hade bett om hjälp av konsulatet. De hade utlovats mejeri-arbete, men uppgav att de tvingats utföra tungt arbete på åkrarna och behandlats illa. Tolv flickor hade sänts hem på konsulatets försorg. Konsulatet hade erfarit att Gustafsson förbundit sig att leverera hundra pigor per år till lantbruksarbeten i Schleswig och ansåg det önskvärt att stävja dennes "skadliga verksamhet". Följande år upprepade konsuln att kontraktsvillkoren för de kvinnor Gustafsson förmedlade till Schleswig-Holstein sällan uppfylldes och förorsakade ständiga klagomål; han anhöll om att man skulle göra slut på verksamheten och varna flickorna för det dystra öde som väntade dem.¹

Saken kom ut i offentligheten och Gustafsson försvarade sig genom att visa upp sina kontrakt för *Hufvudstadsbladet*. Han företedde brev där tre värvade flickor i Danmark uppgav att de hade goda förhållanden. Gustafsson meddelade att han samlade på dylika intyg för att kunna väcka åtal mot *Tjömies*, som angripit hans verksamhet. Något senare kunde han för polisen och *Nya Pressen* förete ett intyg där tjänstepigor och lantmän i Schleswig intygade att allt stod väl till.²

¹ UM:s andra departement t. GGK 18.4.1908, avskr., civilexpeditionen BD 76/29 1908, konsuln t. GGK 2.4.1909, avskr., CivE BD 67/25 1909, RA. Ryska generalkonsulatet i Danmark följde likaså med de polska säsongarbetarnas ställning, V. H a a r l ø v, 'Om Anvendelsen af udenlandske Arbejdere i Landbruget', *Nationaløkonomisk Tidsskrift for Samfundsspørgsmaal, Økonomi og Handel* 1908, s. 249. *Tjömies* 16.5.1908.

² *Hbl* 16.5.1908, *NPr* 15.7.1908. Avskrift av intyget, utskrivet av L. Thomsens rättsombud i Flensburg, GGK XII:14/1908, RA.

Senaten beordade en polisundersökning och Gustafsson förhördes upprepade gånger. Han uppgav att han förmedlade jordbruksarbetare och ladugårdspigor till Danmark och dessutom årligen 40–50 personer, främst fabriksarbeterskor, till Sverige. Föregående år hade han utvidgat sin rörelse så att han hade ensamrätt att för kommissionären Lorentz Thomsen i Flensburg värva mjölkpigor och mjölkarbetare från Finland och Ryssland för 45 kronor per styck, skeppade till Köpenhamn eller Lübeck. Thomsen förband sig att ta emot upp till 300 per år och Gustafsson att inte leverera till andra, utom till gårdar som han sedan tidigare försåg med tjänstefolk. Han hade engagerat två underagenter i Reval. Fram till sommaren 1908 hade Gustafsson till Thomsen avsänt 11 pigor från Finland och agenterna i Reval i hans namn ingått kontrakt med 42.³

Gustafsson betonade att de personer som erhållit anställning självmant infunnit sig i hans kontor till följd av annonser. Han hade alltid ingått skriftliga kontrakt, som uttryckligen stadgade att det var fråga om mjölkarbete; pigorna hade i brev uppgett att de blivit väl behandlade och varit nöjda med sina platser.⁴

Polisundersökningen gällde framför allt värvningen till Schleswig, men affärsmannen, snickarsonen från Sibbo, Fredrik Botvid Gustafsson (1878–1938) var 1908 en väletablerad, känd och ökad arbetsförmedlare. Han förmedlade arbetskraft redan vid sekelskiftet, men i augusti 1903 registrerade han i magistraten "F. Botvid Gustafssons agentur- och platsförmedlingsbyrå", som skulle ombesörja "alla till kommissionärsyrket hörande uppdrag".⁵

År 1911 uppgav Gustafsson att han sedan 1903 förmedlat omkring 18 000 platser, av vilka 95% tjänster och arbeten med årskontrakt. Han arbetade huvudsakligen med "placering af jordbruksarbetare och för jordbrukare er-

³ Förhørsprot. 401/13.7.1908, detektiva avdelningen Cb 57, Helsingfors polisinsättning, RA.

⁴ Förhørsprot. 401/13.7.1908, 570/24.9.1908, 288/19.5.1919, detektiva avdelningen Cb 57 o. 60, Helsingfors polisinsättning, RA. Avskrift av kontrakt i GGK XII:14/1908, RA; kontraktet fastslog att arbetet bestod i bl.a. "Malkning af Hornkvæg 2 eller 3 Gange daglig". En av agenterna i Reval, Hans Pöhl, bestred i en lokal tidning att han verkat som Gustafssons underagent, vilket enligt denne berodde på att han ville undvika trakasserier från polisens sida.

⁵ Personuppgifter i Helsingfors ev.-luth. församlingars centralregister. Helsingfors magistrats politikdombok 29.8.1903 § 10, Ca 284, Helsingfors stadsarkiv. Anmälningen inlämnades av Gustafssons ombud, kontoristen Oskar Alvar Lundgren, vars byrå förekommer i en del annonser.

forderliga tjänare, samt till fabriker, som äro i behof af arbetare". Han uppgav att han hade en mångsidig erfarenhet och att han efter att ha innehaft tjänst "å ett af Danmarks förnämsta förmedlingskontor" organiserat sin byrå efter utländskt, närmast danskt mönster. I början värvade Gustafsson synbarligen själv, men övergick snart till annonser och underagenter. En av dem var Matti Ojanen i Tammerfors, som hade en kommissionsaffär sedan 1896.⁶

Civilexpeditionen ville 1908 att polisen skulle utröna om Gustafsson gjort sig skyldig till brott. Det lagrum som kom ifråga (strafflagen 16:23) stadgade böter eller högst två års fängelse för "den som genom falsk uppgift eller annat bedrägligt medel förleder finsk man till utflytning ur landet". Polisen lyckades emellertid endast påträffa en kvinna som 1905 rekryterats till Danmark, men ingen av dem som värvats till Schleswig-Holstein. På begäran skaffade ryska konsulatet i Lübeck fram namn på värvade arbeterskor, men eftersom de var från Estland och inte värvats direkt av Gustafsson fastslog civilexpeditionen slutligen att denne inte gjort sig skyldig till handling som var straffbar enligt finsk lag.⁷

Importen av utländsk arbetskraft kritiserades i Danmark, fr.a. av arbetarrörelsen, som ansåg att utlänningar användes som strejkbrytare och för att pressa ned lönerna. Särskilt vände man sig mot "storagrarnerna", som uppträdde patriotiskt, men inte drog sig för att med utländsk arbetskraft hindra danska arbetare att njuta frukterna av sitt arbete med Danmarks jord.⁸

Tjömies publicerade en motsvarande analys av kapitalisternas brist på fosterländskt sinnelag 1909. Tidningen hade i flera år kritiserat Gustafssons värvningar och tog dem som exempel på att kapitalisterna var redo att undergräva det egna landets arbetares ställning genom att söka billigare utomlands. De fiskade på internationella löneslavarbetarmarknader och lurade arbetare

⁶ HE SD 800/286 1911, RA. Ojanen utvidgade 1898 sin affär med en äktenskapsförmedling, som opererade på provisionsbasis; den som valde livskamrat genom byrån skulle, beroende på omständigheterna, till byrån erlägga 2–4% av den egendom som förvärvades genom giftermålet, näringsanmälan 4.7.1896 o. magistratens politiedombok 9.5.1898, magistraten i Tammerfors, Tammerfors stadsarkiv.

⁷ CivE t. GGK 18.4.1908, GGK XII:14/1908, 12.6.1909, CivE brevkonc., Da 45, f. 756–757 och 16.4.1910, GGK X:15/1909, RA.

⁸ George Nellesman, *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere. Et studie af landarbejder-indvandringen 1893–1929 og indvandrernes integration i det danske samfund i to generationer*, Folkelivsstudier 7 (København 1981), s. 147. Richard Willerslev, *Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850–1914* (København 1983), s. 184–197.

från land till land med de fräckaste bedrägerier. Ju mera kapitalismen utvecklade sig desto ivrigare skulle den söka sig till avlägsna delar av av jorden för att köpa billigare arbetskraft. Det var inget att förvåna sig över att man t.o.m. lockade flickor till osedlighetsnästen; "vit slavhandel" hörde till kapitalismen likaväl som handel med negrer. Gustafssons värvning av kvinnor till ladugårdsarbete i Danmark och av strejkbrytare till Sverige utgjorde exempel. När den organiserade arbetarrörelsen i Finland börjat sätta stopp för trafiken försökte man i Danmark värva trasryssar och utblottade polacker som aldrig hört talas om den internationella arbetarrörelsen.⁹

Polisundersökningen mot Gustafsson väcker flera frågor. Vad motiverade uppmärksamheten och upprördheten över ett antal pigors flyttningar till Danmark i en tid då tusentals personer emigrerade till Amerika? Varför fanns det inget lagrum som hade gjort det möjligt att sätta stopp för en verksamhet som ansågs skadlig? Hur reglerades den privata arbetsförmedlingen och vilken roll spelade den för den kvinnliga arbetskraften? För att finna en del av svaren måste man gå femton år bakåt i tiden.

Två debatter om värvning av kvinnlig arbetskraft

I en ledande artikel 'Kuli-handel i Finland' uppgav *Nya Pressen* i augusti 1893 att en dansk, herr Riegels, i egenskap av agent för danska jordbrukare genom underagenter gjort upp avtal med omkring 500 unga kvinnor från olika delar av landet om att dessa för några månader skulle åta sig arbete, främst rensning och skördande av rotfrukter, på danska jordegendomar. Tidningen hänvisade till att svenska tidningar ofta varnat för detta "slafarbete", till vilket de danska jordbrukarna inte längre kunde finna arbetare i eget land. Under en följd av år hade danskarna därför importerat arbeterskor från Sverige, men nu höll denna import på att upphöra, varför man hoppades finna en ännu inte uttömd arbetskraftsreserv i Finland. Den svenska pressen hade i mörka färger skildrat de svenska kvinnornas lott i Danmark där de, utsatta för olika frestelser, ofta dukade under och efter den korta arbetsperioden råkade i armod och elände.¹⁰

Motsvarande uppgifter ingick i andra tidningar. Riegels uppgavs ha besökt Åbo där han hade en underagent. *Åbo Tidning* uppmanade envar att med råd

⁹ *Työmies* 19.6.1909. *Turun Sanomat* antyde 29.7.1905 att det var fråga om vit slavhandel och *HeSa* använde uttrycket i en rubrik 16.6.1909 om Gustafsson.

¹⁰ *NPr* 2.8.1893. Kuli = coolie, vanligen indisk eller kinesisk kontraktsarbetare.

och dåd bistå tjänsteflickor som avsåg eller eventuellt redan antagit anställning i Danmark. I Österbotten hade en agent värvat fem flickor.¹¹

I pressen försökte man med exempel från Sverige varna och argumentera för att också Finland behövde lagstiftning för att "något försvåra handtverket för dessa moderna slafhandlare och tillika söka skaffa vissa garantier åt deras 'klienter'". Genom en författning hade kommissionärsverksamheten i Sverige reglerats 1884 och kunde endast utövas med särskilt tillstånd av svenska undersåtar som ägde ställa säkerhet och ansvara för kontrakten som skulle vara skriftliga.¹²

Pressen målade förhållandena i Danmark i svarta färger, men fick snart mothugg; både *Politiken* i Köpenhamn och Riegels själv bemötte kritiken av danska förhållanden och värvningarna. H.F. Riegels, en av initiativtagarna till Danmarks Agrarförening, som grundades 1893, och mångårig redaktör vid *Landbovennen*, påpekade att i Danmark, där jordbruket bedrevs intensivare än i Finland, behövdes en mängd arbetskraft. P.g.a. inflyttningen till städerna hade det emellertid under de senaste tjugo åren rått brist på arbetskraft; därför hade man rekryterat arbetare i Sverige och de hade haft utmärkta förhållanden. Riegels hade uppmanats att bistå vid värvningar också i Finland och han ansåg sig gagna båda länderna om emigrantströmmen till Amerika kunde vändas mot Danmark. Dessutom kunde finska arbetare liksom tidigare de svenska utvidga sina kunskaper om ett rationellare jordbruk. Det var fråga om att värva ladugårdspigor och ingen "kulihandel".¹³

Tidningarna i Finland ansåg att Riegels inte kunnat vederlägga de uppgifter man fått från Sverige om vilket öde som väntade de finska kroppsarbeterskorna i Danmark. De danska godsägarna avsåg att till det yttersta dra nytta av arbetskraften, utan att bekymra sig om vad som hände med den. Den avlöning som erbjöds var inte bättre än den pigor kunde få i hemlandet.¹⁴

I det första av en serie "folkeliga föredrag" i brandkårshuset i Ekenäs tog

¹¹ VN 1.8. o. 4.8.1893. ÅU 3.8.1893 (cit. i NPr 4.8.1893). ÅT 3.8. 1893. WT 11.8.1893 (cit. i NPr 13.8.1898).

¹² ÅU 16.8.1893.

¹³ *Politiken* 8.8.1893 (cit. i *Hbl* 12.8.1893). *NPr* (12.8.1893) ansåg att yrtrandet naturligtvis var av intet värde i jämförelse med utsagor av landsmän som i Danmark personligen lärt känna förhållandena samt den svenska pressens enstämmiga uttalanden. *NPr* 15.8.1893 (cit. i *Politiken* 24.8.1893). C. W. O. Riegels, *Slægten Riegels gennem tre hundrede aar* (København 1933), s. 45.

¹⁴ ÅT 17.8.1893. VN 18.8.1893 (cit. i *NPr* 19.8.1893 och *Aamulehti* 22.8.1893).

I tjänst åstundas.

Vbl., T.fors Nyb. och Aamul. 4 s. 1 g.
18 r

Landsflickor,

försedda med goda botyg, **vana med jordarbete** samt **kunniga i mjölkning**, erhålla förmånliga platser i Danmark. Lönen är för **halft år** 150 mark, för **helt år** 225 mark jämte fritt uppehälle.

Resan är kostnadsfri endast dit.

Anmälan torde göras personligen. Bref bevaras endast då postporto närslutes.

Afresan från Åbo sker den **26 april** samt den **3 maj**, genom

A. W. Nygrens Komm.kontor.
Slottsgatan 41 A, Åbo.

Våren 1902 värvade A. W. Nygrens kommissionkontor i Åbo pigor för Foreningen for Tilvebringelse af Arbejdskraft for Landbruget i Danmark (ÅU 15.4.1902).

magister G. Linden hösten 1893 upp ämnet "Om emigration och kulihandeln". Han konstaterade att emigrationen blivit ett bestående fenomen, som inte kunde stoppas med tvångsåtgärder, men som borde förebyggas eller åtminstone inskränkas med naturliga medel. Härefter övergick han till utvandringen av tjänstefolk, särskilt tjänsteflickor till Danmark och Tyskland. Han lät konkret åhörarna följa en sådan kvinna på hennes sorgliga färd. När "frestaren fullbordat sitt verk och nöd och uselhet tryckt sin stämpel på henne och hungersnöden stod för dörren, möttes hon av barmhärtigheten i form av en gendarm som med fångskjuts förpassade henne och hennes barn (!) hem: "Fattighuset i bästa, spinnhuset i värsta fall, se der det sorgliga slutet." Det var "landets skyldighet att motarbeta en slik utvandring".¹⁵

Det förefaller som om värvningsförsöket 1893 inte skulle ha lett till någon större utvandring även om det finns ströuppgifter om att kvinnor sökt sig till jordbruksarbete i Danmark och norra Tyskland på 1890-talet. De starka reaktionerna i pressen faller in i en traditionell uppfattning om all utvandringsskadlighet. Utvandring var något ofosterländskt, närmast moraliskt förkastligt, och kunde bara leda till olyckor för fosterlandet och utvandrarerna själva. Uppfattningen präglades av traditionella ideal om ett stabilt och hierarkiskt landsbygdssamhälle där envar var förnöjd på sin plats.

I början av seklet kom värvningen i gång på nytt, nu med större framgång. Uppgifter i danska källor tyder på att värvning i någon omfattning förekom

¹⁵ VN 26.9.1893 (cit. i Vbl 30.9.1893).

1900 och 1901, men i högre grad uppmärksammades den i Finland först fr.o.m. våren 1902. I mitten av april 1902 annonserade A.W. Nygrens kommissionskontor efter "landsflickor". Avsikten var tydligen att engagera ett större antal eftersom avfärd från Åbo skulle äga rum vid två skilda tillfällen. *ÅU* drog slutsatsen: "Det förefaller, som om danskarna fått nog af den svenska flickmarknaden och beslutit söka sig nytt värksamhetsfält och i detta syfte valt vårt land".¹⁶

ÅU uppgav att det inte var första gången "obetänksamma bondflickor" lyssnat till lockelsen; några finska jäntor hade föregående år råkat illa ut i Danmark och hade kunnat "gå till grunden" om de inte bland sig haft en flicka från en svenskspråkig kommun, som räddat situationen genom sin förmåga att meddela sig med danskarna. Tidningen uppmanade flickor som reflekterade på annonsen att noga tänka sig för; faror hotade, särskilt den icke-språkkunniga, och kontrakten var så konstruerade att lönen i verkligheten inte blev så hög som utlovades. Tidningen efterlyste säkra upplysningar, men betvivlade att kommissionären kunde ge sådana: "I hans intresse ligger naturligtvis att skicka af en så stor laddning flickor som möjligt."

En annan Åbo-tidning, *Uusi Aura* visste på sommaren berätta att ungt arbetsfolk under de två föregående somrarna rest till Danmark över Åbo. Tidningen påpekade att tidningar som normalt snarare försvarade än motsatte sig emigration, nu häftigt angripit inte bara färderna till Danmark, utan också den åbobo, som inte som vanliga emigrationsagenter nöjde sig med att följa emigranterna till båten, utan genom resor i Danmark och korrespondens försökte övervaka att de som rest via hans kontor inte behövde lida. För egen del ansåg tidningen att en växande emigration skulle bli en lika stor fara för landet som yttre tryck. Däremot var det omöjligt att förstå varför just resor på arbetsförtjänst till det danska jordbruket skulle vara skadligare än annan emigration. I motsats till t.ex. gruv- eller pigarbete i USA eller Petersburg kunde pigorna i Danmark lära sig nya yrkesfärdigheter. Med statsmedel skickades årligen stipendiater till Danmark, var det då fel om någon reste på egen hand. Faror för sedligheten fanns likaväl i Amerika och Petersburg; i Danmark skyddades flickorna trots allt av att de arbetade i grupp.¹⁷

Åbo Tidning menade att man under de rådande betryckta ekonomiska förhållandena kunde förstå att erbjudandena från Danmark tedde sig lockande.

¹⁶ *ÅU* 19.4.1902, ledare, annons 15.4.1902.

¹⁷ *UA* 7.6.1902.

Maattytöissä suurelle tilalle Tanskassa, vuosipalkka 225 mk. **Lundgrenin toimiston** kautta. Vuorik. 8. Tänään ja sunnunt. klo 10-1 ja 4-6 i.-p.

F. Botvid Gustafsson ledde de värvingar som 1903 pågick på olika håll i Finland (US 19.9.1903 o. Mikkelin Sanomat 8.10.1903).

Palvelustytöt huomattaa!

15 maalaistyttöä saa palveluspaitan 1 p:stä Marraskuuta kun ilmoittavat itsensä tämän lehden konttoriin huomaa; palkkaa 225 markkaa vuodelta.

Tidningen ville inte beklaga att man i Finland saknade en myndighet som hade rätt att med tillstånd och förbud rörande anställningar blanda sig i enskildas göranden och låtanden. Den ansåg sig dock inte kunna undertrycka saknaden av "institutioner, till hvilka okunniga medborgare utan penninguppfoffring kunde vända sig för att erhålla ett godt råd".¹⁸

Värvingar pågick 1903 på olika håll i landet, vilket föranledde *Työmies* till kommentaren att det knappast råde brist på kvinnor i Danmark. Förhållandet var detsamma som tidigare då arbetskraft värvades till Sverige:

Täältä wiekutellaan herkkäuskoisia matkustamaan wieraisiin maihin, witsaukseksi sikäläisille sisarillemme ... ja kyllä Tanskassa naisia riittää sikäläisiin tarpeisiin kun heitä waan kohdeltaisiin ihmisyyden mukaisesti ja maksettaisiin palkka semmoinen jota he waatiwat.¹⁹

En ny debatt flammade upp när *Työmies* i början av november 1903 uppgav att det fanns ett särskilt bolag för värving av finska flickor till Danmark; tidningen hade fått tag i bolagets stadgar samt ett kontrakt från en flicka som värvats i S:t Michel av bolagets ombudsman i Finland, F. Botvid Gustafsson. Tidningen hade ett speciellt skäl att pricka Gustafsson eftersom han hade figurerat i flera uppmärksammade värvingar av strejkbrytare, bl.a. till Oskarström och Södertälje.²⁰

¹⁸ *ÅT* 18.11.1902.

¹⁹ *Työmies* 31.7.1903. Övers: "Härifrån lockas lättrogna att resa till främmande land, som en plåga för våra systrar där ... och nog finns det tillräckligt kvinnor i Danmark för de därvarande behoven ifall de skulle behandlas mänskligt och man betalade den lön som de begär."

²⁰ Värvingen av arbetskraft behandlas i Max Engman, 'Pigurvandringen till Danmark och södra Sverige i början av 1900-talet', manuskript 1998.

Työmies visste en hel del om Gustafssons värvningar och om den roll finländsk arbetskraft spelade i Sverige. Som tidningen konstaterade höll finländarna på att få ett lika dåligt rykte som polacker och galizier "med vilka Skånes sockerfurstar pressar ned lönerna".²¹ Tidningen hade alltså goda skäl att avslöja Gustafsson och det danska bolag han arbetade för; hans aktiviteter var ett utmärkt exempel på hur arbetskraften behandlades som en vara.

Työmies påpekade att man inte borde låta lura sig av kontrakten och påminde om Gustafssons roll som strejkbrytarvärvare. Tidningen citerade två brev från finska flickor som rest till Danmark och skildrade förhållandena i mörka färger: tungt arbete samt dålig mat och behandling. Båda breven slutade med varningar, det andra ytterligare med att man borde förbjuda kvinnor att komma till Danmark "som slavar". Tidningen påpekade att den inte skulle motsätta sig om förhållandena i Danmark vore bättre än i Finland, men finskorna användes för att trycka ned sina danska medsysstrars löner, vilket inte kunde godkännas eftersom man borde sträva till samhörighet med proletariatet i hela världen.²²

Två veckor senare återkom *Hufvudstadsbladet* till frågan i en lång, tvådelad artikel 'Finska allmogekvinnor i tjänst uti Danmark' av signaturen "G.G.", som uppgav sig ha en "långvarig bekantskap med lifvet på den danska landsbygden." Han påpekade att de värvade, i synnerhet då de inte kunde svenska, var ganska försvarslösa mot "en slug spekulationsvinst". Utan pengar och förmåga att göra sig förstådda var de helt i agenternas våld; danska källor betecknade förhållandena kring kommissionskontoren vid tjänstefolkets flyttningstider som en slavmarknad. I denna människohandel råkade utlänningar mest illa ut. "G.G." yrkade därför på en noggrann undersökning och på att man vid behov vidtog åtgärder "för att skydda våra allmogekvinnor för den danska emigrationens vådor".²³

Skribenten påpekade att Fredrika Bremer-Förbundet i Sverige företagit en undersökning som avslöjat att agenternas verksamhet var fördärlig och förenad med stora sedliga faror för flickorna. Han antog att det faktum att man i Sverige så kraftigt motarbetat emigrationen av kvinnligt tjänstefolk lett till

²¹ *Työmies* 28.12.1904. Jfr Lars Olsson, 'Skånska godsägare och galiziska roepiger. Kapitalism, betodling och arbetarimport före första världskriget', *Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén* (Lund 1987), s. 263-292.

²² *Työmies* 6.11.1903. *US* 7.11.1903 upprepade varningarna, dock utan hänvisning till proletariatets internationella solidaritet.

²³ *Hbl* 22. o. 26.11.1903.

att de danska agenterna nu börjat kasta "begärliga blickar" på Finland. Med vilken fräckhet verksamheten bedrevs framgick av de uppgifter *Työmie*s bringat till allmänhetens kännedom då den "lyckats komma en dylik farlig agent på spåren". Liksom *Työmie*s var "G.G." upprörd över att Gustafsson uppgett sig bedriva sin verksamhet av humanitära skäl: "Detta fräcka uttalande tyckes oss utgöra en värdig afslutning af den ruskiga historien".

Tidningar från hela det politiska spektret var lika upprörda som 1893, men diskussionen 1902–1903 fördes i en annan anda än ett decennium tidigare. Nu förekom få moraliserande omdömen om utvandringens ofosterländska karaktär, utvandringsrätten försvarades explicit i några inlägg. Den moraliska indignationen riktade sig i stället helt mot värvarna och i arbetartidningarna mot arbetsgivarna. Diskussionens parametrar hade omdefinierats på ett sätt som ställde arbetsförmedling och arbetarskydd, särskilt för kvinnor, i centrum.²⁴ Diskussionen hade många dimensioner, men frågan om värvingen av kvinnlig arbetskraft till Danmark och Gustafssons verksamhet kom att spela en roll som katalysator.

Värving och värvare

Bakgrunden till Gustafssons värvingar var att det danska jordbruket under 1800-talets senare hälft upplevde en högkonjunktur. Nyröjningar, omläggning till smör- och köttproduktion samt sockerbetor skapade i kombination med urbanisering och Amerika-emigration brist på arbetskraft. Den gällde främst de sämst avlönade och minst uppskattade arbetena samt säsongarbeten – de flesta invandrarna sysselsattes inom jordbruk och ladugårdsskötsel. För att fylla bristen rekryterades arbetskraft särskilt från södra Sverige. När denna källa började sina vändes blickarna mot andra håll: Finland, Galizien, Ryssland.²⁵

De invandrade svenska kvinnorna blev allmänt taget tjänarinnor i städerna, särskilt Köpenhamn, säsongarbetare inom betodlingen och ladugårdspigor. Inom betodlingen började man 1893 värva polsk arbetskraft från Galizien. Samma år gjordes det första försöket att värva i Finland, men detta slag av arbete blev synbarligen aldrig i större utsträckning aktuellt för den arbets-

²⁴ Jfr Ulla Wikander, Alice Kessler & Jane Lewis (eds.), *Protecting Women. Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880–1920* (Urbana-Chicago 1994). Skydd av kvinnor i arbetslivet började betecknas som ett mått på civilisation (s. 17).

²⁵ Beträffande värvingarnas bakgrund och förlopp, Engman, 'Pigutvandringen' och där anförd litteratur.

Foreningen for Tilvejebringelse af Arbejds-kraft for Landbruget

kan levere **flinke finske Malke-piger** paa Aarskontrakter. **Polske Markarbejdere** i April og Måj Maaned. Alle Forrepsger besvares omgaaende fra Foreningens Kontor, Vesterbrogade 20, 1. Sal, Møllebø. København B.

2814

Foreningen for Tilvejebringelse af Arbejds-kraft for Landbruget

anbefales til De Herrer Landmænd, som ønske udenlandsk Arbejds-kraft. Specielt

Flaske Malkepiger

(Ny Agent er anskaffet). Ordre med forsendt Varsel bedes **skriftligt** indgivet til Kontoret: Niels Ebbesenvej 27. København V. E. Sehested, Forretningsfører. 1875

Galiziske Malkepiger.

Foreningen for Tilvejebringelse af Arbejds-kraft for Landbruget kan til **November** levere **Piger og Dreng**e til **Malkning**, samt **Karle**.

Finske Malkepiger kan ogsaa leveres.

Bemærk. D'Herr. Landmænd gøres opmærksomme paa, at jeg fra „Das Staats- und Amtliche Bureau“ i **Østrik** fra Aaret 1906 har overtaget **Enleveringen** af saavel **galizisk Tyende** som **Markarbejdere** for **Danmark**, og bedes d'Herr. Landmænd gøre deres **Færer** eller **Aufseher** opmærksom paa Ovenstaaende, da disse **ikke** kan faa galiziske Folk uden ved **Henvendelse** til Undertegnede.

4944

Chr. Kongsted,
Reventlowsgade 26, København B.

Efter importen av svenskt och norskt arbetsfolk på 1890-talet kunde de danska storjordbrukarnas 1901 grundade förening 1902–1905 erbjuda gårdarna "finske malkepiger", 1904 genom en ny agent, d.v.s. F. Botwid Gustafsson. År 1903 betecknades finskorna som "flinke", men redan 1905 hade värvningarnas tyngdpunkt förskjutits till Galizien, därifrån man sedan 1893 värvat arbetare för sockerbetsmarkerna (Herregårdernes Hoved-Adresseavis 14.8.1903, 29.4.1904, 8.9.1905).

kraft som rekryterades från Finland, utan kvinnorna från Finland rekryterades som "malkepiger".

Mjölkingen var ett tungt och slitsamt, utpräglat kvinnoarbete som få danskar ville åta sig. Godsägare hävdade att det var nästan omöjligt att få danska kvinnor, fränsett lantarbetarhustrur, att utföra sådant arbete. Från Randerstrakten rapporterades 1884 att man uteslutande varit hänvisad till malkepiger från Sverige och Norge; vissa kommissionskontor i Köpenhamn specialiserade sig på att rekrytera svenska jordbruksarbetare, särskilt malkepiger. År 1901 var i runt tal en tiondedel av den kvinnliga arbetskraften på godsens svensk och närmare 15% av arbetskraften på mejerierna.²⁶

²⁶ Willerslev, *Den glemte indvandring*, s. 96, 128–130 o. "Tilvandringen af svenske arbejdere 1840–1914", Bent Blüdnikow (red.), *Fremmede i Danmark* (Odense 1987), s. 124. Annelise Rasmussen, 'Svenske landarbejdere på Lolland-Falster 1870–1900', *ibid.*, s. 143, 149, 155. Anette Eklund Hansen, 'Landarbejderkvindernes arbejdsforhold ca 1870–1900', *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 12 (1982), s. 145–151.

Udgivet Aar 1909.

Tilføjet den 1909.

Hel- og Halvaarskontrakt.

Autoriseret af det kongelige danske
Indenrigsministerium i Henshold til
Lov Nr. 379 af 21. August 1908 om uden-
landske Arbejders Anvendelse i Dan-
mark og det offentlige Tilværs dermed.

Arbejdskontrakt for finske og andre udlændinge Arbejdere i Danmark.

Mellem undertegnede Arbejdsgiver
Allekirjoittaneen työnantajan

paa
til

Poststation

postiasema

Jærnbanestation

rautiasema

i Danmark

Tanska

og undertegnede Arbejder (Arbejderske) er der af-
sluttet følgende Arbejdskontrakt, som bekræftes ved
Parternes Underskrifter:

§ 1.

Jeg undertegnede Arbejder (Arbejderske) for-
pligter mig overfor Arbejdsgiveren eller dennes Bied-
fortræder, til at udføre Arbejde, som angives i § 3,
paa Bjændommen

i et Tidrum af ... Aar fra Tiltrædelsesdagen, der
regnes fra den ... 19 . Tjenestetiden
kan forlænges efter Overenskomsten mellem Parterne,
jfr. nedenfor § 6.

§ 2.

Enhver Arbejder (Arbejderske) maa være fyldt
16 Aar og modbringe en af Hjemlandets Øvrighed
udstedt Legitimation.

Svange Arbejdersker maa ikke afslutte Kon-
trakt. Hvis en Arbejderske viser sig at være be-
svanget før eller efter Tjenestetidens Begyndelse, er
Arbejdsgiveren berettiget til at ophæve Kontrakten,
saaledes at der udbetales den paagældende Kvinde
fuld Løn for den forløbne Tjenestetid indtil Fro-
trædelsesdagen, men ikke Besæmpelse til Hjemreisen
ifølge Kontraktens § 5.

Købe- ja paelaavuosopimus.

Vahvistunut kuningkaallinen Tanskan sisäsi-
ainministeristö lain n° 999:n mukaisesti 21
p:ltä elokuuta 1908, joka koskee ulkomaan-
laisten työntekijöiden käyttämää Tanskassa
sekä virallista valvontaa tämän suhteen.

Työnsopimus suomalaisille ja muille ulkomaisille työntekijöille Tanskassa.

ja allekirjoittaneen työntekijän (työntekijättären) vä-
lillä on tehty seuraava työnsopimus, joka vahvistetaan
asianomaisten allekirjoituksella.

§ 1.

Minä allekirjoittanut työntekijä (työntekijättär)
sitouden työnantajan tai hänen sijallisensa suhteen
suorittamaan sen työn, minkä § 3 ilmoittaa, maati-
halla

vuoden aikana työn alkupäivästä alkaen, joksi luo-
taan ... päivän ... kuuta 19 . Palve-
lusaika voidaan pidentää asianomaisten keskinäisestä
sopimuksesta, vrt. alempana § 6.

§ 2.

Jokaisen työntekijän (työntekijättären) tulee olla
täyttänyt 16 vuotta ja täytyy lisäksi olla kotimaan
hallituksen laatima todistaa.

Raukauden tilassa olevien työntekijättärien ei ole
lupa tehdä työnsopimusta. Jos työntekijättär näy-
täkyy raskaaksi ennen tai jälkeen palvelusaikansa alkua,
niin on työnantajalla oikeus purkaa työnsopimus,
siten että asianomaiselle naiselle maksetaan täysi
palkka suoritetusta palvelusajasta eroamispäivään
saakka, vaan ei matkarahoja kotimatkaa varten sopi-
muksen § 5 mukaan.

Med tiden reglerades förhållandena för den importerade arbetskraften bl.a. genom arbetskontrakt på
arbetstagarens språk. År 1909 hade invandringen av pigor från Finland emellertid i det närmaste
upphört (Landsarkivet för Sjælland).

Importen av svenska malkepiger genom privata kontor räckte emellertid inte till och bl.a. därför grundades Foreningen for Tilvejbringelse af Arbejdskraft for Landbruget i Danmark 1901 (från 1908 Landsudvalget for Anvendelse af udenlandske Landarbejdere) – det bolag som *Tjömies* "avslöjade" 1903. Foreningen tillkom dels för att värva arbetskraft åt medlemmarna, d.v.s. danska storgodsägare, dels för att skapa ordnade förhållanden i de danska vildvuxna värvningarna, som gav Danmark dåligt rykte och försvårade värvningar. Balansgången mellan värvning och reglering var inte lätt. Med tiden blev Foreningen den största importören av utländskt arbetsfolk. I dess äldsta bevarade protokoll spelar Finland en framträdande roll, vilket berodde på att värvningar i Sverige inte längre gav resultat och att polackerna ansågs oanvändbara för ladugårdsarbete – en uppfattning som senare ändrades.²⁷

Det är omöjligt att exakt avgöra hur många pigor som reste från Finland till Danmark. KFUK skickade en "bibelkvinna" till Danmark för att bistå pigorna från Finland; under vintern 1903–1904 besökte hon 312 finländska pigor. KFUK uppskattade att omkring 750 rest 1905. Om man räknar med att det också förekom en viss värvning senare kan antalet ha uppgått till närmare ett tusental.²⁸

För Foreningens räkning arbetade i Finland bl.a. den svenske löjtnanten Ekenstam och Nygren i Åbo, men från 1903 var det huvudsakligen Gustafsson och hans samma år registrerade kontor som hade hand om värvningarna i Finland. Den uppmärksamhet de väckte blev en del av debatten om arbetsförmedlingen.

Arbetsförmedlingen i lantdagen

Tidningskommentarerna ger vid handen att det rådde en bred enighet om att det förekom missförhållanden i fråga om förmedlingen av arbetskraft, särskilt till utlandet. Den springande punkten var att myndigheternas enda redskap var strafflagen; lämpliga lagrum om emigrationsagenter eller arbetsförmedling saknades. I detta avseende befann sig de i Finland värvade faktiskt i ett sämre läge än de kulier *Nya Pressen* hänvisade till 1893. "The coolie trade" hade sedan mitten av 1800-talet omgetts av ett detaljerat regelverk, låt vara att det inte alltid följdes och övervakades.²⁹

²⁷ N e l l e m a n, *Polske landarbejdere*, s. 34–39, 79. Landsudvalgets prot. 1901–1904, Landsarkivet for Sjælland, Köpenhamn.

²⁸ E n g m a n, 'Pigutvandringen'.

²⁹ Jfr Y a s h G h a i, 'Migrant Workers, Markets, and the Law', Wang Gungwu (ed.), *Global History and Migrations* (Boulder, Co 1997), s. 157–163.

Övervakningen kunde i princip ordnas på två sätt, dels i form av en allmän reglering av arbetsförmedling med värvningar till utlandet som ett specialfall, dels genom lagstiftning rörande emigrationsagenter, som kunde tillämpas också på värvningar till grannländerna. Till följd av stagnationen inom lagstiftningen i början av seklet hade myndigheterna i Finland inte tillgång till någotdera redskapet.

När myndigheterna kring sekelskiftet började försöka reglera arbetsförmedlingen hade man i de flesta länder definierat arbetsförmedling som en av de reglementerade näringar som krävde särskilt tillstånd och kunde utövas endast på speciella villkor. I vissa länder, södra Tyskland, Schweiz, Norge och Österrike hade man gått in för kommunal arbetsförmedling, i Storbritannien dominerade fackförbund och enskilda, medan arbetsgivarna hade hand om förmedlingen i bl.a. Preussen. Den offentliga arbetsförmedlingen var uppenbart på frammarsch vid sekelskiftet. Vid sidan av dessa alternativ förekom även arbetsförmedling av enskilda föreningar. En del kvinnoorganisationer sysslade med arbetsförmedling såsom Fredrika Bremer-Förbundet (sedan 1884, främst för ståndspersonskvinnor) och Finsk Kvinnoförening (sedan 1885, för tjänarinnor) samt Tjänarinneföreningen i Helsingfors (sedan 1898).³⁰

I Finland framstod privat och kommunal arbetsförmedling som huvudalternativen. I slutet av 1800-talet försökte en del arbetarorganisationer grunda egna arbetsförmedlingar, men med ringa framgång. Vid sekelskiftet började arbetarrörelsen se arbetsförmedling som en kommunal uppgift. Förmedling genom allmännyttiga föreningar kom aldrig att spela någon större roll i Finland. Den kvinnliga arbetskraften var synbarligen – också efter inrättandet av kommunal arbetsförmedling – i speciellt hög grad hänvisad till de privata kommissionskontoren. Debatten om de privata kommissionskontoren gällde alltså i mycket arbetsförmedling för pigor och hembiträden.³¹

Arbetsförmedlingen aktualiserades som en del av den liberala reformismens program. Förslag om arbetsförmedling – som en viktig del av arbetsmarknaden och inte av fattigvården – framfördes på 1890-talet av ledande liberaler som Leo Mechelin och K.J. Ståhlberg. Frågan uppmärksammades snabbt av

³⁰ Jarl Torbacke, 'Enskild arbetsförmedling och den kvinnliga arbetskraftens rörlighet 1880–1930', *SHT* 1983, s. 378–392. Yrjö Vuorjoki, *Työnvälityksen tavoitteet ja kehitys* (Helsinki 1969), s. 9–15. Betänkande i SD 3260/343a 1905, s. 14, RA.

³¹ Eino Kuusi, *Talvityöttömyys, sen esiintyminen, syyt ja ehkäisytöimenpiteet Suomen suurimmissa kaupungeissa* (Tampere 1914), s. 445–454.

arbetarrörelsen och socialdemokraterna krävde i Forssa 1903 upprättande av kommunal arbetsförmedling. Med införandet av enkammarlantdagen uppstod en våg av reformlagstiftning 1907–1914. De konkreta resultaten blev emellertid magra eftersom endast få lagförslag stadfästes av kejsaren.³²

Förmedling av arbetskraft till utlandet kunde ha reglerats genom lagstiftning rörande emigrationsagenter – såsom skedde i Sverige – men en sådan kunde inte åstadkommas. Inom prästeståndet petitionerade därför K.O. Fontell och Ludvig Wennerström vid 1897 års lantdag att HKM skulle fastslå de villkor under vilka ”kommissionärer för anskaffande åt tjenstehjon och andra af anställning inom och utom landet få utöfva sin verksamhet”. Petitionärerna hänvisade till samhällets åliggande att skydda sina medlemmar, 1884 års kungörelse i Sverige och uppdagade missförhållanden i hemlandet, där mindre väl kvalificerade personer missbrukat friheten att uppträda som kommissionär. De hänvisade även till hur svårigheterna ökade vid förmedling utomlands:

Äfven har det inträffat, att samvetslösa agenter genom falska förespeglingar om god aflöning och andra förmåner lockat tjenstehjon och andra att begifva sig till utrikes ort, der de sedan funnit sig nesligt bedragna samt okunniga i landets språk och i saknad af medel för hemresan hemfallit åt det djupaste elände.³³

Allmänna petitionsutskottet påpekade, att till skillnad från förhållandena i Danmark, där kommissionärsskap reglerades genom tyendeloven 1854, och Sverige, krävdes i Finland endast en anmälan till magistraten. Det hade följaktligen ofta visat sig att det inte gick att beivra missbruk, eftersom kommissionärernas verksamhet inte var underkastad lagbestämd kontroll. Utskottets majoritet drog en parallell till det förslag rörande kontroll över emigrationsagenters verksamhet som det förordat, men ändrade petitionärernas förslag genom att förslå att HKM skulle överväga behovet av lagbestämd kontroll och om sådan behövdes avge en proposition. Majoriteten ville alltså inte överlämna frågan till den administrativa lagstiftningen. Tre reservanter ansåg att så få fall av klagomål anförts, att missbruk kunde förekommas med strafflagens hjälp, utan att ”trakassera samtliga personer, hvilka äro sinnade att utöfva ett ärligt näringsfång”.³⁴

³² Jorma Kalela, *Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa* (Helsinki 1989), s. 35–36, 39, 41–44.

³³ Ld 1897, petitionsmemorial 37, prästeståndet III. Jag avser att återkomma till regleringen av emigrationen i en separat undersökning, som föreligger i manuskript.

³⁴ Ld 1897, petitionsbetänkande 71, Handlingar 5:2.

Av reservanterna yttrade sig A.R. Frenckell i borgarståndet mot "sporten" att påyrka lagbunden kontroll av likt och olik; han ville inte acceptera ingrepp i näringsfriheten. Arvid Nyberg ansåg att de flesta kommissionärer var ärbära och dugliga personer, som inte borde trakasseras för att det fanns någon dålig. Ståndet förkastade betänkandet med rösterna 34–25. Inom adeln ansåg man dock att samhällsutvecklingen kunde motivera ingrepp i näringsfriheten. A. Gripenberg menade att platsförmedlingsbyråer upprättades av helt andra motiv än anskaffandet av platser. Leo Mechelin påpekade att det närbesläktade mäklaryrket undantagits från näringsfriheten. Petitionen godkändes av lantdagen, men blev liggande i senaten flera år.³⁵

Kommunal arbetsförmedling

Under tiden infördes emellertid arbetsförmedling på kommunalt plan. I februari 1896 föreslog Leo Mechelin och några andra att Helsingfors stadsfullmäktige skulle tillsätta en kommitté för att undersöka vad som kunde göras till fromma för den lägre arbetarklassen och den växande ungdom som saknade fast anställning. Stadsfullmäktige tillsatte en kommitté med Mechelin som ordförande.³⁶

Kommitténs förslag tog främst sikte på en höjning av den sedliga och intellektuella nivån bland arbetarna, men förordade även inrättandet av en arbetsförmedlingsanstalt, som enligt dess mening skulle tjäna inte bara utarbetare, utan även yrkesarbetare och arbetsgivare. Kommittén hänvisade till att man utomlands konstaterat att en rationellt ordnad arbetsförmedling var "ett enkelt sätt att uppehålla jämvikt emellan tillgång och efterfrågan på arbete". Privata byråer, som var särskilt vanliga i Tysland och en del andra länder hade inte visat sig uppfylla behovet, eftersom det enskilda vinstintresset i alltför hög grad blivit bestämmande, bl.a. genom att byråerna uppmuntrat till flyttning från en arbetsgivare till en annan. Arbetarföreningars och arbetsgivar-

³⁵ Ld 1897, borgarståndets prot. II, 28.5.1897, sp. 1489–1492. R.o.A. prot. II, 29.5.1897, s. 1599–1600. BD 514/72 1897, ED prot. 14.2.1898, f. 619–620, RA. Kejsaren begärde senatens yttrande och ärendet överfördes från justitie- till handelsexpeditionen, men det ledde inte till åtgärder förrän 1907.

³⁶ *Helsingfors stadsfullmäktiges tryckta handlingar* 1896:8. Stadsfullmäktiges prot. 9.3. 1896 § 20, HStA. Yrjö Vuorjoki, "Työnvälitys ennen julkista työnvälitystoimintaa", *Helsingin kaupungin työnvälitystoimisto 1903–1960. Työnvälityksen teoriaa ja käytäntöä* (Helsinki 1962), s. 22. Jussi Kuusamäki, 'Helsingin kaupunginvaltuusto 1875–1918', *Helsingin kaupunginvaltuuston historia I*, Helsingin kaupungin julkaisuja 37 (Helsinki 1987), s. 222.

föreningars arbetsförmedlingar hade inte lyckats vinna den andra partens förtroende och välgörenhetsföreningarnas arbetsförmedling försiggick i allt för liten skala. Börjande i Schweiz hade man på olika håll i Europa fr.o.m. 1880-talet grundat kommunala arbetsförmedlingsbyråer.³⁷

Kommittén konstaterade att arbetsförmedlingen i Helsingfors dittills varit anspråkslös, bedriven av enskilda byråer och några föreningar. Åtminstone utarbetarna var hänvisade till sig själva, eftersom det främst var fråga om platsförmedling för tjänstehjon. Kommittén föreslog därför inrättandet av en arbetsförmedlingsbyrå i Helsingfors; den skulle underlyda en ny nämnd för arbetareangelägenheter. Kommittén tänkte sig att ifall dylika byråer grundades på andra håll kunde Helsingforsbyrån verka som centralanstalt. Förutom arbetsförmedling och befrämjande av arbetarnas utbildning skulle nämnden även reglera tillströmningen av arbetskraft till staden.

I stadsfullmäktige utlöste förslaget en längre diskussion. Flera talare avstyrkte, bl.a. för att arbetsförmedling sannolikt skulle locka löst folk till staden. Andra betvivlade att staden var skyldig att bekosta arbetsförmedling med egna medel. Förslaget remitterades till fattigvårdsstyrelsen och folkskoledirektionen.³⁸

Fattigvårdsstyrelsen ansåg att det låg utanför kommunens uppgifter "att åtaga sig en så vanskelig sak som att försöka reglera tillgång och efterfrågan på arbetskrafter". Det fanns dessutom en risk för att arbetarna skulle uppfatta en av kommunen inrättad arbetsförmedling som ett ämbetsverk med skyldighet att sörja för arbete – den kunde väcka anspråk som var omöjliga att tillfredsställa. På sin höjd kunde kommunen understöda en förening som sysslade med arbetsförmedling i filantropiskt syfte. Liknande synpunkter framförde P. Nordmann: förmedlingen kunde leda till en invasion av skaror av arbetare som skulle se inrättningen som en platsanskaffningsbyrå. Ett jordbruksland som Finland behövde inte inrättningar som svarade mot industriländernas behov.³⁹

Stadsfullmäktige accepterade förslaget om en ny nämnd, medan förslaget om arbetsförmedling tillsvidare lämnades "beroende på initiativ från de föreningars sida i hvilka arbetsgifvares och arbetares intressen äro representerade"; förslaget om en arbetsförmedlingsbyrå fick förfalla.⁴⁰

³⁷ *Helsingfors stadsfullmäktiges tryckta handlingar* 1897:24.

³⁸ Stadsfullmäktiges prot. 26.10.1897 § 1, p. 320, Ca 23, HStA.

³⁹ *Helsingfors stadsfullmäktiges tryckta handlingar* 1898:13.

⁴⁰ Stadsfullmäktiges prot. 3.5.1898 § 1, p. 180–182, Ca 24, HStA. Vuorjoki, 'Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston perustaminen', s. 23.

Arbetsförmedlingen aktualiserades emellertid på nytt endast fyra år senare. När arbetare 1902 anhöll om åtgärder för lindrande av den rådande nöden uppmanades nämnden för arbetareangelägenheter att ta upp frågan om kommunal arbetsförmedling på nytt.⁴¹ Nämnden ansåg att erfarenheten visat att motståndarna haft fel. En arbetsförmedlingsanstalt fanns redan i Köpenhamn och dylika planerades på olika håll i Skandinavien. Frågan hade väckts även i Viborg. Nämnden ansåg att arbetsförmedlingen för att fylla sin uppgift borde vara kostnadsfri och ställas under kommunens omedelbara kontroll. Nämnden såg många fördelar för det allmänna och arbetslivets parter i en kommunal arbetsförmedling, bl.a. "att slutligen den arbetslöshetens exploatering, som för beredande af privat vinst eger rum genom okontrollerade platsförmedlingsbyråer, komme att till stor del bortfalla".⁴²

Nämnden ansåg att frågan borde beredas ytterligare i samverkan med andra städer. Landets största städer tillsatte en delegation för att dryfta frågan och den avgav sitt betänkande i början av 1903.⁴³ Helsingfors representant i delegationen, fil.dr Santeri Ingman (Ivalo) föreslog emellertid i slutet av 1902 att en provisorisk arbetsförmedling skulle inrättas, vilket även bifölls av stadsfullmäktige. Byrån inledde sin verksamhet 1903 och följde närmast de riktlinjer som tillämpades i Köpenhamn, Kristiania och Göteborg. Till följd av bristen på lagstiftning stod verksamheten på provisorisk grund till 1917. Kommunala arbetsförmedlingsbyråer grundades 1904 i Åbo, Tammerfors, Viborg och Kotka.⁴⁴

Arbetsföreningarnas ställningstaganden

Styrelsen för Helsingfors arbetsförmedlingsbyrå vände sig 1904 till nämnden för arbetareangelägenheter och efterlyste någon form av kontroll över miss-

⁴¹ Stadsfullmäktiges prot. 11.2.1902 § 4, HStA. *Berättelse angående Helsingfors stads kommunalförvaltning år 1902*, s. 81.

⁴² *Helsingfors stadsfullmäktiges tryckta handlingar* 1902:20. Vuorjoki, 'Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston perustaminen', s. 23–24.

⁴³ Vuorjoki, 'Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston perustaminen', s. 24–25. Arbetarföreningen i Nyslott hade redan 1901 föreslagit att de större städerna skulle ta initiativ till ordnande av arbetsförmedling.

⁴⁴ Stadsfullmäktiges prot. 9.12.1902 § 25, HStA. *Berättelse angående Helsingfors stads kommunalförvaltning år 1902*, s. 84–85, 1903, s. xiii. Vuorjoki, 'Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston perustaminen', s. 25–26 och *Työnvälityksen tavoitteet*, s. 17. Kuusanmäki, s. 226–227. Byråns chef företog en studieresa till Köpenhamn.

bruk (oskäligen avgifter, sedliga faror) vid stadens enskilda kommissionskontor.⁴⁵

I sitt utlåtande höll den borgerliga föreningen Arbetets Vänner visserligen med om att byråerna verkat i en riktning som uppmuntrade till täta platsombyten och avvikelser från äldre tiders patriarkaliska förhållanden, men utgick från

den grundsatsen att platsförmedlingen utgör en lovlig näring, som otvivelaktigt bidrager till utkomsten för icke så få familjer och att förmedlingsanstaltens inskränkande till ett visst mindre antal vore ett intrång på den hos oss rådande näringsfriheten samt för den skull förkastlig.⁴⁶

Föreningen ansåg att kontroll och konkurrens från den kommunala arbetsförmedlingen, som borde öppna filialer på olika håll i staden, var tillräckligt.

Arbetarsammanslutningarna, lokalorganisationen, tjänarinneavdelningen och svenska arbetarföreningen räknade däremot upp olika missförhållanden (avgifter, uppmuntran till flyttningar, bedrägerier och kvarhållande av arbetsbetyg); de krävde att de privata kommissionskontoren skulle indras helt och hållet. Ifall detta inte var möjligt borde de underställas kontroll från det allmänna. Föreningarna var moraliskt upprörda över kontorens verksamhet, de existerade mer eller mindre för att bedra och deras innehavare "lefva på arbetslösa arbetares och i synnerhet på tjänarinnornas ganska hårdt förvärfvade medel".⁴⁷

Arbetarföreningarnas diskussioner föregicks av inledningar i *Työmies*, där Miina Sillanpää påpekade att byråerna genom falska annonser lockade flickor från landet. Arbetarföreningens tjänarinneavdelning diskuterade frågan vid ett möte med 50–60 deltagare, av vilka en del redogjorde för egna bittra erfarenheter, inklusive ett fall där förmedlaren försökt tillskansa sig sexuella fördelar. Byråerna lockade pigor till staden, där de riskerade att nedsjunga i osedlighet, och förledde tjänarinnor att säga upp sig. Förmedlingen av flickor till utlandet likställdes med vit slavhandel. Avdelningen krävde att privat förmedling skulle förbjudas och ersättas av kommunal.⁴⁸

⁴⁵ Skrivelse 19.5.1904, nämnden för arbetareangelägenheter, Ea 7, nämndens prot. 26.9.1904 § 6, HStA. Styrelsen uppgav att många byråer var mycket kortlivade, men understök att tjänarinneföreningens arbetsförmedling var väl skött.

⁴⁶ AV t. nämnden 14.11.1904, nämnden för arbetareangelägenheter Ea 8, HStA.

⁴⁷ Skrivelser och protokollsutdrag i nämnden för arbetareangelägenheter, Ea 8, HStA.

⁴⁸ *Työmies* 12.10. (sign. -ll-) o. 14.10.1904 (Sillanpää), mötesreferat 2.11.1904. Sillanpää var länge ordförande i den 1898 grundade tjänarinneföreningen och den mest synliga aktivis-

Tjänarinneavdelningens ställningstagande avspeglade en vändpunkt i de socialdemokratiska kvinnoorganisationernas syn på arbetsförmedlingen. Tillströmningen av pigor från landsbygden, deras inverkan på stadstjänarinnornas löner och arbetsförhållanden samt de faror som hotade deras sedlighet var ett genomgående tema i organisationernas ställningstaganden; en del av skulden lades på de privata arbetsförmedlingsbyråerna, som utnyttjade flickornas nödläge.⁴⁹ Vid det allmänna tjänarinnemötet 1902 kritiserade Sillanpää den alltför vida näringsfriheten, men hennes förslag för att råda bot på missförhållandena var att tjänarinneföreningarna skulle grunda egna byråer och att man skulle införa en striktare myndighetskontroll över de privata byråerna. Tjänarinneföreningen i Helsingfors grundade en byrå vid sekelskiftet, men den måste läggas ned efter några år.⁵⁰

Senare krävde Sillanpää, som var partiets expert på frågan och inledde om den vid flera konferenser, konsekvent – i enlighet med Forssa-mötets beslut – inrättandet av kommunala arbetsförmedlingsbyråer och förbud mot privat arbetsförmedling. Diskussion inom de socialdemokratiska kvinnoorganisationerna väckte endast inställningen till arbetarorganisationernas egna arbetsförmedlingsbyråer. Några representanter ville gynna sådana eftersom borgarna styrde i de kommunala byråerna. Vid tjänarinnornas representantmöte 1909 beslöt man dock efter Sillanpääs inledning att kräva obligatorisk och avgiftsfri kommunal arbetsförmedling samt totalförbud mot privat arbetsförmedling, också bedriven av föreningar. Skärpningen av inställningen till vad Sillanpää 1905 kallade ”rå spekulation” ägde rum parallellt med debatten om Gustafssons värvningar, som rapporterades både i *Työmies* och i kvinnoorganisationernas egna organ.⁵¹

ten inom tjänarinnornas fackliga organisering, Irma Sulkuinen, *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen* (Helsinki 1989), s. 13–57.

⁴⁹ T.ex. *Palvelijatar Lehri* 3–4/1905, s. 41–42. *Toisen yleisen Suomen Työläisnaisten edustajain kokouksen pöytäkirja* (Turku 1902), s. 20–21. Minna Sillanpää i *Työläisnainen* 37/1907, s. 293–294.

⁵⁰ *Suomen Palvelijatarystysten Edustajain ensimmäinen Kokous Turussa heinäkuun 20 päivänä v. 1902* (Turku 1902), s. 10. *Työläisnainen* 1909, s. 101.

⁵¹ *Palvelijatar Lehri* 7–8/1905, s. 85–86, *Työläisnainen* 1907, s. 273, 1908, s. 61. *Työläisnaisten kolmannen edustajakokouksen pöytäkirja Tampereella 17, 18, 19 p. heinäkuuta 1905* (Tampere 1905), s. 58–59. *Suomen Palvelijain neljännen edustajakokouksen Pöytäkirja* (Tampere 1907), s. 16–21. *Pöytäkirja Suomen Palvelijain viidennestä edustaja kokouksesta Helsingissä toukokuun 30–31 p:nä 1909* (Helsinki 1909), s. 37–38 o. *Alustuksia* (Helsinki 1909), s. 14–16.

Samtidigt rapporterade de socialdemokratiska kvinnoorganisationernas tidning om trafik i

Krav på reglering av arbetsförmedlingen, kostnadsfri platsanvisning och förbud mot privata kommissionskontor hörde till tjänarinneorganisationernas krav också i andra länder, i bl.a. Tyskland och Norge från 1880-talet; flera tidiga tjänarinneföreningar drev egna platsförmedlingar. I Sverige diskuterades platsanskaffningen från 1890-talet och tjänarinneföreningen i Stockholm upprätthöll 1906–1909 en platsbyrå, som dock måste läggas ned; här-efter krävde föreningen begränsningar och avskaffande av privat arbetsförmedling, men främst att nya byråer inte skulle beviljas tillstånd. Tjänarinnornas förbittring över vad de upplevde som utsugning av arbets-sökande var en allmän företeelse och ledde t.ex. till demonstrationer mot arbetsförmedlingsbyråerna i Moskva 1905.⁵²

Betänkande om arbetsförmedling i Helsingfors

Nämnden för arbetareangelägenheter tillsatte i februari 1905 en arbetsförmedlingskommitté med Leo Ehrnrooth som ordförande. Medlemmarna representerade arbetsförmedlingsbyrån, Helsingfors arbetarförening, svenska arbetarföreningen och Finsk kvinno förening. Kommittén införskaffade material från de andra skandinaviska länderna.⁵³

Kommittén beklagade att förarbeten på området saknades, men det man visste visade på förekomsten av mer eller mindre svåra missförhållanden:

En okontrollerad kommissionsverksamhet, hvars objekt i regeln är personer utan erfarenhet och bildning, för det mesta unga kvinnor af den tjänande klassen, måste emellertid för den mindre samvetsgranne yrkesidkaren innebära svåra frästelser till ett blott alltför lätt och tyvärr i regeln strafflöst exploaterande af oerfarenheten, lättsinnet och nöden. Det har sagts att materialet rörande detta yrkes missbruk skulle kunna fylla hela band, och erfarenheterna från olika länder visa i själva verket att i stort sett allestädes enahanda missförhållanden framträdtt på ifrågavarande område.⁵⁴

motsatt riktning; genom polisundersökning hade framgått att Vahlströms byrå i Stockholm förmedlade svenska flickor till de illa beryktade bodegorna i Helsingfors, som hade svenska ägare och där flickorna förväntades underhålla gästerna bl.a. genom att dricka med dem, *Työläismäinen* 1907, s. 141, 162.

⁵² Kerstin Moberg, *Från tjänstehjon till hembiträde. En kvinnlig låglönegrupp i den fackliga kampen 1903–1946*, Stud.Hist.Ups. 101 (Uppsala 1978), s. 46, 48, 50–52, 59, 62, 64, 69–70, 82, 89, 93–95. Angela Rustemeyer, *Dienstboten in Petersburg und Moskau 1861–1917*, Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa 45 (Stuttgart 1996), s. 173–174.

⁵³ Nämnden för arbetareangelägenheter, prot. 15.2.1905 § 6, 11.5.1905, Ca 7, material i Ea 8, HStA. Betänkandet 23.3.1905 i SD 3260/343a 1905, RA.

⁵⁴ Betänkandet, s. 3–4, SD 3260/343a 1905, RA. Jfr Leo Ehrnrooth, *Från ett skiftes-rikt liv* (Helsingfors 1947), s. 177–178.

Kommittén hade i Helsingfors adresskalender påträffat omkring 24 enskilda byråer samt ett tiotal som upprätthölls av föreningar. Några hade existerat t.o.m. ett tiotal år, andra var helt nya. Byråerna förmedlade fr.a. tjänarinnor, men även servitriser och affärsbiträden samt drängar till landet, medan yrkesarbetare knappast alls förekom. Byråernas annonser i landsortspressen lockade oerfarna och okunniga flickor till huvudstaden, där de råkade i beroende av kontoren och utsattes för sedliga och andra faror.

”Den fördärflika form af platsförmedling, som afser export af kvinnlig arbetskraft till utlandet” betecknades som ”den allvarsammaste vådan”. Gustafssons kontor utpekades även om kommittén inte nämnde det vid namn:

Genom förmedling af en del härvarande kontor, af hvilka det mest betydande exportgeschäftet t.o.m. har en filial i Tammerfors, har nämligen under en följd af år unga kvinnor till ett antal af flere hundratal sändts till de öfriga skandinaviska länderna, enkanterligen Danmark, hvarest svårigheter yppats att inom landet erhålla kvinnlig arbetskraft till förrättande af de illa ansedda ladugårdssysslorna på de större lantgårdarna. ... Ensamma i främmande land, utan kändedom om landets språk, bundna vid en ovan sysselsättning, hos hvars utöfvare för öfrigt osedlig vandel tages för gifven, ha dessa flickor i regeln fallit ett lätt offer för de hopande svårigheterna och hemfallit åt kroppsligt och andligt elände.⁵⁵

Kommittén ansåg att kommunens och föreningars förmedlingar gav den privata företagsamheten en stark konkurrens och ville inte helt förbjuda privata kommissionskontor, men föreslog efter en genomgång av lagstiftningen i Schweiz, Tyskland, Frankrike, Sverige och Norge, att arbetsförmedling skulle göras beroende av tillstånd och upptas bland de koncessionerade näringarna i den nya näringslag som planerades. Förmedlarens frejd och kvalifikationer kunde då kontrolleras; kaution borde krävas för förmedling utomlands. Vidare krävdes bestämmelser om tariffer och taxor, om bokföring samt förbud mot att byråerna behöll arbetsbetyg. Tidens politiska förhållanden avspeglades i att kommittén ansåg att man inte som utomlands kunde anförtro kontrollen åt polisen, utan åt kommunerna:

Så länge emellertid i spetsen för polisinsättningarna stå personer, som äro i afsaknad af medborgarnes förtroende och aktning, och i polisens tjänst till större eller mindre del an-

⁵⁵ Beräkandet, s. 10, SD 3260/343a 1905, RA. Kommittén hänvisade till KFUK:s *Mot Hemmet* 1905, s. 28, men uppgav också att många av de värvade saknat erfarenhet av ladugårdsarbete.

stälts personer af minst sagdt tvifvelaktig moralisk halt, t.o.m. afstraffade individer, kan det gifvetvis ej ifrågakomma att åt polisen uppdrages en kontroll, som förutsätter oförvitlighet i seder samt härutöfver en hög grad af omdöme.⁵⁶

Beträffande den "förryskade" polisen såg kommittén alltså inte någon större skillnad mellan bedragare på arbetsmarknaden och inom ordningsmakten. Arbetarrepresentanten Eedvard Valpas ansåg i en reservation att ifall "af vinstbegär bedrifna spekulationer i arbetsförmedling" inte förbjöds skulle arbetsbristen fortfara att vara en inkomstkälla och "ett retmedel för giriga förmedlare". Han ville överföra arbetsförmedlingen till kommunerna, men var redo att eventuellt jämsides tillåta föreningar att bedriva arbetsförmedling.

Nämnden för arbetareangelägenheter uppmanade stadens arbetarorganisationer att verka för att arbetarna i möjligaste mån anlidade den kommunala byrån och föreningars arbetsförmedlingar. De borde också arbeta för att privata förmedlares missbruk beivrades av myndigheterna. Nämnden ansåg dock att lagstiftningsåtgärder också behövdes:

Ty de missförhållanden och missbruk, som vidlåda den yrkesmässigt bedrivna arbetsförmedlingen i hufvudstaden, kunna icke fullt effektivt motarbetas med mindre ifrågavarande verksamhet undantages från de fria näringarna samt underkastas en närmare kontroll och reglementering från det allmännas sida.⁵⁷

Stadsfullmäktige konstaterade i enlighet med kommitténs förslag att frågan till sin beskaffenhet inte var kommunal och överstyrde den till senaten. I slutet av 1906 sammanträdde ledarna för de kommunala arbetsförmedlingsbyråerna för att komma överens om samarbete och statistikföring.⁵⁸

Arbetsförmedlingen i senat och lantdag

Mechelins senat beslöt i samband med den planerade reformen av näringsfrihetslagen att arbetsförmedlingsfrågan skulle beredas av handels- och industriexpeditionen. Beredningen underlättades av att de tidigare aktivisterna i frågan inom Helsingfors stads förvaltning nu satt på nyckelposter: Mechelin

⁵⁶ Betänkande, s. 33–34, SD 3260/343a 1905, RA.

⁵⁷ Nämnden (V. v. Wright och K.J. Ståhlberg) t. stadsfullmäktige 5.5.1905, tryckt i SD 3260/343a 1905, RA. Betänkandet kritiserades av Helsingfors tjänarinneförening för att det tillät privat arbetsförmedling, *Työläisnainen* 1907, s. 346.

⁵⁸ *Helsingfors stads tryckta handlingar* 1906:31. Stadsfullmäktiges prot. 16.10.1906, p. 651, HstA. *Mietintö sekä ehdotus laiksi työnvälityksestä* (Helsinki 1907), s. 4. SD 3260/343a 1906, RA.

var viceordförande i ekonomidepartementet, Ståhlberg var chef och Ehrnrooth protokollssekreterare i handels- och industriexpeditionen.⁵⁹

Ehrnrooth utarbetade ett omfattande betänkande, som byggde på det beräkande som under hans ordförandeskap utarbetats i Helsingfors. Han pekade på den privata arbetsförmedlingens skuggsidor: fr.a. att den enskilda vinsten lockade till missbruk och förhindrade en rationell arbetsförmedling, som åter var en förutsättning för bl.a. arbetslöshetsförsäkring. Efter en grundlig genomgång av den offentliga arbetsförmedlingen utomlands och i Finland konstaterade Ehrnrooth att en hel del åstadkommits, men att ett effektivt samarbete mellan de kommunala arbetsförmedlingarna i Finland fortfarande saknades. Hans förslag gick ut på att man i lag skulle fastställa att kommuner med över 10 000 invånare var skyldiga att ordna arbetsförmedling. Staten skulle stå för kostnaderna för samarbetet mellan byråerna och genom industristyrelsen övervaka deras verksamhet. Ehrnrooth ansåg att i vinstsyfte bedriven privat arbetsförmedling borde göras beroende av tillstånd för ett år i gången, medan anmälningsförfarande skulle vara tillräckligt för fackföreningar och allmännyttiga föreningar. Myndigheterna skulle ha rätt att kontrollera att innehavare av privat arbetsförmedling var lämpad för arbetet och att förvägra tillstånd för privat förmedling ifall det fanns en kommunal arbetsförmedling på orten. En enskild arbetsförmedlare var skyldig att ställa kaution, som var betydligt högre för förmedling utomlands.⁶⁰

Ehrnrooths betänkande sändes ut på en omfattande remissrunda, varvid arbetarorganisationerna, främst fackförbund, utan undantag uttalade sig för att endast kommunal arbetsförmedling skulle tillåtas. Däremot ansåg industriarbetsgivarna att man inte borde införa kommunalt godtycke och inte heller begränsa friheten att grunda kommissionskontor. Arbetsgivarförbundet uttryckte sitt tvivel om huruvida det kunde anses motiverat att införa ett tvång att inrätta arbetsförmedlingsanstalter och ville överlämna saken till kommunernas fria avgörande. Förbundet ansåg att förslagen rörande övervakningen av den enskilda arbetsförmedlingen införde "ett godtycklighets-system", men medgav att förmedling till utlandet borde underkastas en alldeles särskild kontroll. Industristyrelsen kom i sitt utlåtande rätt nära arbetsgivarnas ståndpunkt genom att den inte ville införa ett kommunalt monopol

⁵⁹ Jfr Leo Ehrnrooth, 'K.J. Ståhlberg senaatin kauppa- ja teollisuustoimituskunnan päällikkönä', *Kaarlo Juho Ståhlberg. Juhlakirja 1940* (Helsinki 1940), s. 75–93.

⁶⁰ ED prot. 25.2.1907, f. 1019, 1.8.1907, f. 46–47, RA. *Mietintö*, s. 8–9, 12, 40, 42–48, 50–52.

eller hindra oförvitliga personer att verka som arbetsförmedlare. Liksom flera andra myndigheter ansåg industristyrelsen att man inte borde införa kautiöner eller tidsbegränsade tillstånd.⁶¹

Övriga myndigheter placerade sig mellan arbetstagarnas och arbetsgivarnas ståndpunkter. De flesta förordade begränsningar av de enskilda arbetsförmedlingsbyråernas verksamhet och en stärkt kontroll. Landshövdingen i Nyland ansåg att man väl kunde vidta åtgärder för att begränsa antalet enskilda byråer. Fullmäktige i Åbo ansåg att man kunde förbjuda enskilda att bedriva arbetsförmedling till utlandet, medan landshövdingen i länet motsatte sig förbud.

Senatens förslag till proposition i mars 1908 följde i stort sett Ehrnrooths betänkande. Senaten försvarade sitt val att inte förbjuda enskild arbetsförmedling, med att den föreslagna lagen gav möjlighet att förhindra grundandet av nya kommissionskontor; eftersom dessa i allmänhet var kortlivade skulle de alltså med tiden försvinna. Ehrnrooths förslag ändrades bara på ett par punkter: kautiön skulle krävas endast av den som förmedlade arbetskraft till utlandet och kontrollen skulle handhas av yrkesinspektionen.⁶²

I den nya enkammarlantdagen aktualiserades arbetsförmedlingen vid 1908 års båda lantdagar genom ett petitionsförslag av socialdemokraterna med Miina Sillanpää som första undertecknare. Petitionen utpekade näringsfriheten som huvudskyldig till att spekulanter kunde agera obehindrat. I Helsingfors fanns ett femtiotal enskilda arbetsförmedlingar, som i allmänhet missbrukade sin ställning genom att uppmuntra inflyttning till städerna och byte av arbetsplats samt genom att ta 20% eller t.o.m. 100% av den arbetssökandes första månadslön. Petitionsförslaget slog fast socialdemokraternas linje: arbetsförmedlingen borde undantas från de av näringsfrihetslagen skyddade fria näringarna, enskilda skulle inte få utöva arbetsförmedling och kommunerna borde åläggas att där det ansågs behövt upprätta ett tillräckligt antal avgiftsfria arbetsförmedlingsbyråer.⁶³

⁶¹ Utlåtandena i HE BD 27/280 1907, utom *Allmänna Finska Arbetsgivareförbundets utlåtande om Förslaget till Lag angående arbetsförmedling* (Helsingfors 1907), i BD 423/44 1911, RA. Vuorjoki, 'Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston perustaminen', s. 27.

⁶² ED prot. 21.12.1907, f. 833, 5.3.1908, f. 111, 120-125; eftersom arbetsförmedlingen skulle regleras i lag innehöll senatens propositionsförslag om näringslag endast ett allmänt omnämnande av arbetsförmedling, se 25.2.1907, f. 989 o. 1001 ("affärsföretag för förmedlande af utvandring äfvensom platsförmedlingsrörelse"), RA.

⁶³ Ld 1908, petitionsförslag 111, Bilagor IX:8. Ld 1908 II petitionsförslag 47, Bilagor IX:23. Sillanpää hade 1905 besökt Köpenhamn och där träffat personer som värvats till Danmark av Gustafsson, *HeSa* 13.9.1905.

Lantdagens socialutskott kompletterade petitionärernas uppgifter; utöver de kommunala arbetsförmedlingarna fanns det i landet 80 arbetsförmedlingsföretag, av vilka 68 bedrevs av enskilda personer som näringsfång och 12 av föreningar. Nio av de senare fanns i huvudstaden, som också hade 44 enskilda företag. I Åbo fanns nio, i Tammerfors och Viborg åtta förmedlingar. Utskottet påpekade att många "försvinna lika hastigt som de uppstå", medan andra verkat i många år. Utskottet konstaterade att arbetsförmedling i förslaget till reform av näringslagen överförts till de reglementerade näringarna och refererade senatens proposition om offentlig och enskild arbetsförmedling. Utskottets socialdemokrater ville helt förbjuda enskild arbetsförmedling, eftersom det enligt deras mening var den enda utvägen att råda bot på missbruket, men majoriteten ansåg att man borde sträva till att den blev överflödig. Eftersom utskottet bedömde att en proposition var på väg, föreslog det inga särskilda åtgärder; lantdagen hann heller aldrig slutbehandla ärendet.⁶⁴

Kejsaren godkände emellertid inte senatens förslag, utan remitterade det med direktiv att det skulle omarbetas så att de åtgärder som hörde till den administrativa lagstiftningen särskildes till en förordning, som skulle föreläggas lantdagen för utlåtande. De stadganden som hörde till lantdagslagstiftningen skulle samlas i en proposition. Tillrättavisningen härrörde från ministerrådet, som under Stolypins ledning motsatte sig en sammanblandning av frågor som hörde till regeringens prerogativ och lagstiftningen. Dessutom ville ministerrådet försäkra sig om att ryssar skulle åtnjuta samma rättigheter att bedriva arbetsförmedling som finländare. Ministerstatssekreterarens invändning att de ifrågasvarande administrativa bestämmelserna innebar ingrepp i författningar som tillkommit under lantdagens medverkan (t.ex. om näringsrätt och kommunalförvaltning i städerna) avfärdades med att detta inte påverkade principfrågan om kejsarens prerogativ. I praktiken innebar detta att hela frågan förföll, även om senaten i maj 1909 beslöt att den skulle föredras på nytt senare.⁶⁵

⁶⁴ Ld 1908 II, socialutskottets betänkande 9, Handlingar 5:2. Antalet byråer var ungefär detsamma eller t.o.m. högre än i Sverige på 1890-talet (50–80), *T o r b a c k e*, s. 388.

⁶⁵ BD 135/14 1909, ED prot. 14.4.1909, f. 405, 8.5.1909, f. 417, RA. Miina Sillanpää ansåg att huvudorsaken till att ministerrådet inte ville godta hemställningen var ryssars rättigheter i fråga om att bedriva arbetsförmedling, "Työnvälitystoimen järjestämisesestä kunnalliseksi toimeksi?", *Alustuksia 1909* (Helsinki 1909), s. 15, bilaga till *Pöytäkirja Suomen Palvelijain wüidennestä edustajakokouksesta Helsingissä toukokuun 30–31 p:nä 1909* (Helsinki 1909).

Förbudslag

Arbetsförmedlingen kom upp på nytt vid 1911 års lantdag i form av en motion av Vera Hjelt, Hedvig Sohlberg och Jenny af Forselles samt ett socialdemokratiskt petitionsförslag. Det senare hänvisade till Sillanpääs m.fl. petition 1908 och krävde en lag om kommunal arbetsförmedling. De tre borgerliga lantdagsledamöternas förslag till förordning byggde i hög grad på senatens förkastade propositionsförslag. Enskild arbetsförmedling borde överföras till de reglementerade näringarna och i enlighet med senatens förslag regleras i en särskild förordning.⁶⁶

Lantdagens socialutskott konstaterade att den som näringsfång utövade arbetsförmedlingen, som främst gällde tjänarinnor, värdshusbetjäning samt handels- och butiksbiträden, ”på grund af densamma redan länge vidlådande grofva och i synnerhet de arbetssökande svårt drabbande missförhållanden väckt allmänt missnöje”. Utskottet ville att lantdagen skulle motionera eftersom de förarbeten som gjorts enligt dess mening var tillräckliga. Utskottsmajoriteten ansåg att kommunal arbetsförmedling borde vara obligatorisk för kommuner med över 8000 invånare, medan en del av socialdemokraterna ville lägga gränsen vid 5000 eller 2000. Socialdemokraterna ville i en reservation helt förbjuda ”den såsom känt vanryktade” enskilda arbetsförmedlingen. Majoriteten ansåg att det var önskvärt att den försvann, men att den inte helt borde förbjudas, utan utkonkurreras av den allmänna.⁶⁷

I stora utskottet förändrades förslaget i radikalare riktning. Utskottet konstaterade att friheten att utöva arbetsförmedlingsverksamhet ”varit ägnad att alstra synnerligen betänkliga missförhållanden då mindre samvetsömma personer begynt bedriva arbetsförmedling såsom näring”, varför utskottet föreslog att enbart kommuner och föreningar skulle ha rätt att bedriva arbetsförmedling, som borde vara avgiftsfri. Privat arbetsförmedling i vinstsyfte skulle alltså förbjudas. I konsekvens härmed föreslogs att gränsen för skyldigheten att inrätta kommunal arbetsförmedling skulle dras vid 5000 invånare.⁶⁸

I plenum splittrades den borgerliga fronten. Hjelt och Sohlberg opponerade sig mot att stora utskottet förvanskat socialutskottets förslag till en ”förbudslag”. I denna form var förslaget inte moget, man avsåg att avskaffa den fortfarande oundgängliga privata förmedlingen, utan att ha något beprövat

⁶⁶ Ld 1911, motion 31, petitionsförslag 91, Bilagor IX:5-6.

⁶⁷ Ld 1911, socialutskottets betänkande 1, Handlingar V.

⁶⁸ Ld 1911, stora utskottets motionsbetänkande 3, Handlingar V.

att sätta i stället; även om en del av de privata byråerna med skäl kunde klandras var det inte klart att förhållandena på detta område var värre än på andra där missbruk också kunde förekomma. Iida Yrjö-Koskinen försvarade de privata förmedlarna, medan R.A. Wrede framhävde att klagomålen gällt arbetsförmedling som inte reglerats på det sätt socialutskottet föreslagit. Bland socialdemokrater och progressiva borgerliga tog man fasta på frågans moraliska aspekter. Ungfinnen Heikki Renvall menade att avsikten inte var att förbjuda privat arbetsförmedling, utan endast avgiftsbelagd förmedling. Enligt honom borde avgifter avskaffas; det var moraliskt förkastligt att dra nytta av annans nödläge. Socialdemokraten Ernst Lundström utpekade förmedlarna som "vampyrer" och menade att det viktigaste var att bekämpa "möjligheten att någon skall kunna existera på och begagna sig af en annans arbetslöshet". I den avgörande omröstningen om förbud mot privat förmedling föll rösterna 108–75 för stora utskottets förslag. En del av de borgerliga opponerade sig kategoriskt mot förbudet – Sohlberg föreslog förkastande i sista behandlingen där rösterna föll 125–53. Lantdagen beslöt alltså att förbjuda privat arbetsförmedling, men beslutet fick ingen omedelbar betydelse. Lagen stadfästes först i helt förändrade förhållanden 1917, men då slog den fast riktlinjerna för arbetsförmedlingen i Finland för flera decennier framåt.⁶⁹

Lovlig näring?

De yrkesutövare som utpekats som "vampyrer" och "mindre samvetsömma" oroades över hotet mot deras näring; fjorton kommissionskontor i Helsingfors vädjade att senaten skulle avstyra stadfästandet av lantdagens beslut och avvärja "detta hotande intrång från lagstiftningens sida". Bland kontoren fanns några specialiserade organisationer såsom Svenska kvinnoförbundets platsförmedlingsbyrå, Helsingfors Sjöfartsbyrå (gr. 1904) och Finlands Restauratörsförenings Platsförmedlingsbyrå. Sjöfartsbyrån framhöll hur den med kort varsel och genom utbetalande av förskott och respengar skaffade fram erfaret sjöfolk, restauratörsbyrån åter hur den ibland dygnet runt på olika håll i staden måste uppsöka arbetstagare för att skaffa fram 75 kypare. Allmänna företaget var affärsbyrån "Special" (gr. 1910; förmedlade 4 platser per dag), platsförmedlingsbyrån "Liberal" (gr. 1908; 2–3 platser per dag), förmedlingsbyrån "Alku" (60–100 platser per månad), platsförmedlingsbyrå R.J. Fahler (gr. 1893; sedan dess placerat omkr. 16 000 tjänarinnor), Platsför-

⁶⁹ Ld 1911 prot., s. 524–534, 558–559. *Kalela*, s. 45, 51.

medlingsbyrå "Work" (gr. 1910; 2–3 tjänare per dag) och Alfrid Sundkvists byrå (gr. 1901; 68–106 platser per år) samt givetvis F. Botvid Gustafsson & Co, Handels o. Agenturbyrå.⁷⁰

Kommissionskontorens huvudmotiveringar var att lantdagens beslut var en orättvisa mot dem som bedrev arbetsförmedling i enlighet med näringsfrihetslagen, att den kommunala arbetsförmedlingen inte kunde tillgodose behoven på specialområden (bl.a. sjöfarts- och restaurationspersonal) och att det behövdes konkurrens mellan kommunala och privata byråer. Kommissionskontoren var redo att acceptera socialutskottets förslag. "Specials" ägare Elvira Karlén tillbakavisade "tillvitelserna" i lantdagen och ansåg att det var fråga om ett "intrång i medborgerlig näringsrätt". R.J. Fahler, som uppgav att hon försörjde sig, fyra barn och en man som var krympling, framhöll "det orätta uti att bli beröfvad det enda lagliga lefvebröd, som jag eger möjlighet att få". Huvudargumentet var emellertid konkurrensens fördelar:

Annat är förhållandet däremot med den privata arbetsanskaffaren: hans lifsuppähålle – hans och ofta familjens – beror af huru nöjda de platssökande eller arbetsgivande blifva med hans medling. Är han likgiltig eller icke nog samvetsgrann, löper han fara att få dåligt rykte om sig som platsförmedlare, att sålunda förlora sina kunder samt därmed också sitt lefvebröd. Härigenom komma i den allmänna och för yrkets rationella bedrivande hälso-samma konkurrensen endast de dugligaste och bästa privata platsförmedlarne att kunna bestå, medan de osamvetsgranna och värdslösa samt sålunda olämpliga gå under. Men den kommunala byrån består, äfven om den äger en icke lämplig föreståndare, blott han kan ställa sig väl hos de kommunala myndigheterna och till det yttre oklanderligt följer sin instruktion.⁷¹

Under den fortsatta beredningen hävdade arbetsgivarförbundet att det var orätt att rörelse som bedrevs enligt gällande föreskrifter indrogs eller inskränktes utan skälig gottgörelse.⁷²

Handels- och industriexpeditionen lät K.J. Ståhlberg pröva frågan. Hans utlåtande slog fast att Finlands lag inte innehöll några explicita bestämmelser om ersättningsskyldighet ifall ett fritt yrke som utövats i kraft av näringsfrihetslagen förbjöds genom en lantdagslag. Efter en längre utredning över lagstiftningen i andra länder och en granskning av ersättningsfrågor i samband med förbud mot framställning av fosfortändstickor, blyvit färg, sacharin och absinth, förhållandet mellan privata och offentliga slakterier, post och tele-

⁷⁰ HE SD 800/286 1911, RA.

⁷¹ Kommissionskontoren till sen. 9.12.1911, HE SD 800/286 1911, RA.

⁷² BD 423/44 1911, RA.

graf, tobaks- och spritmonopol, respektive förbudslag, kom Ståhlberg till att staten inte var skyldig att ersätta utövare av arbetsförmedling ifall hanteringen förbjöds. Han konstaterade att det inte kunde finnas någon förvärvat rätt till t.ex. utnyttjande av barn- och nattarbete, även om sådant varit tillåtet då verksamheten inleddes.⁷³

I sitt utlåtande om lantdagens beslut upprepade arbetsgivarförbundet sin ståndpunkt att det var orätt att förbjuda enskild arbetsförmedling och att gränsen för när städerna var skyldiga att inrätta kommunal arbetsförmedling var för låg. Industristyrelsen var ense om den senare ståndpunkten, men ansåg sig denna gång kunna omfatta det av lantdagen godkända förordningsförslaget.⁷⁴

På 1910-talet styrdes Finland av den s.k. ”amiralssenaten”, som tenderade att se arbetarfrågor närmast som ordningsfrågor. Ärendet avancerade inte trots att generalguvernören i början av 1914 fäste uppmärksamhet vid att det förekom missbruk inom arbetsförmedlingen.⁷⁵

Verkställande

Arbetsbristen under världskrigets inledningskede återaktualiserade arbetsförmedlingen och den hölls aktuell på olika sätt, bl.a. genom att fackförbund organiserade egen arbetsförmedling. LO:s ordförande Oskari Tokoi menade 1915 att erfarenheterna under kriget visade att det var högst angeläget att förordningsförslaget från 1911 stadfästes utan dröjsmål. De lokala variationerna i tillgång och efterfrågan på arbetskraft var stora och många av de hårdast drabbade kommunerna, bl.a. i Kymmenedalen, hade försökt organisera någon form av arbetsförmedling, vanligen som tillfälliga nödhjälpsåtgärder. Dylika åtgärder var otillräckliga och lagstiftning behövdes.⁷⁶

Efter marsrevolutionen 1917 tog Tokois senat upp en mängd frågor som blivit liggande och tillsatte bl.a. i juni 1917 en kommitté med Santeri Ivalo som ordförande för att utarbeta ett förslag om arbetsförmedling och samarbete mellan de kommunala arbetsförmedlingsbyråerna.⁷⁷

⁷³ K. J. Ståhlberg, *Yksityisten työnvälitystoimistojen lakkauttaminen ja valtion korvausvelvollisuus* (Helsinki 1912).

⁷⁴ BD 423/44 1911, RA.

⁷⁵ BD 60/10 1914, RA.

⁷⁶ Max Engman, 'Helt år skogen. Sågarbetarförbundet i österled 1915', *HTF* 1992, s. 251–256. Tokoi i *Työmies* 4.9.1915 (cit. i *Sosialisti* 7.9.1915).

⁷⁷ ED prot. 27.6.1917, f. 623, RA.

Senaten beslöt i början av september 1917 att inrätta en statlig arbetsförmedlingsinspektör under industristyrelsen och en interimistisk statlig centralbyrå för arbetsförmedling. En motivering var att arbetsförmedlingen intensifierats under kriget, en annan den hotande arbetslösheten – i och med att befästringsarbetena och leveranserna till ryska kronan upphört hade en mängd arbetare friställts. Det fanns ett akut behov att styra stora mängder av arbetare till nya arbetsplatser, såsom framhölls av den kommitté som senaten tillsatt för att utreda och organisera industriförhållandena efter kriget. Livsmedelscentralkommittén ansåg åter att det vore viktigt att styra arbetskraft från befolkningscentra till jordbruket. Arbetsförmedlingskommittén ansåg att en totallösning måste anstå inför det omedelbara behovet av åtgärder; den var t.o.m. redo att gå in för att staten själv omedelbart, men tillfälligt, skulle organisera arbetsförmedling genom byråer och ombud på orter där kommunala byråer saknades.⁷⁸

Åtgärderna var tänkta som interimistiska och för senaten var det svårare att ta ställning till lantdagens beslut från 1911. Den hyste betänkligheter att avskaffa det som var användbart inom den enskilda arbetsförmedlingen – särskilt på specialområden. Eftersom den hotande arbetslösheten krävde krafttag, ansåg senaten att den inte kunde underlåta att föreslå stadfästelse så fort som möjligt. Någon ersättning skulle inte utbetalas åt enskilda arbetsförmedlingar, men det var rimligt att de fick tillräcklig tid att avveckla sina affärer. Som en av sina sista åtgärder stadfäste interimregeringen i Petrograd förordningen några dagar före bolsjevikrevolutionen; den trädde i kraft från årsskiftet. Genom förbudet mot enskild arbetsförmedling (föreningar fick bedriva arbetsförmedling med särskilt tillstånd för ett år i sänder) blev Finland något av en pionjär – i Sverige kom motsvarande bestämmelse 1935, men den tillät förlängning av existerande koncessioner tillsvidare. I jämförelse med den pragmatiska utvecklingen i Sverige var lantdagsbeslutet 1911 ett steg före samhällsutvecklingen.⁷⁹

⁷⁸ HE BD 131/449 1917 (kommitténs förslag till interimistisk ordning av arbetsförmedling 20.8.1917), HE BD 131/449 1917 (livsmedelscentralkommittén), HE SD 2229/22 1917 o. BD 130/449 1917 (kommittén för arbetsförhållandena efter kriget), ED prot. 3.9.1917, f. 1, 10.10.1917, f. 84, RA. Vuorjoki, 'Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston perustaminen', s. 28. Kalala, s. 66–67. Eino Kuusi, *Julkisen työnvälityksen sodanaikainen kehitys Suomessa*, Suomen sosialihallituksen julkaisemia tiedonantoja 4 (Helsinki 1919).

⁷⁹ ED prot. 6.9.1917, f. 36–40, 8.11.1917, f. 169, RA. Förordning 2.11.1917, FFS 95/

Frågan om arbetsförmedlingen framskred inom lantdag och förvaltning på ett sätt som är rätt typiskt för lagstiftningen i Finland under seklets första decennier. Reformivrare tog i lantdagen upp sociala frågor, som ofta aktualiserats av borgerliga liberaler på 1890-talet, men förslagen ledde sällan till resultat på grund av de politiska relationerna till Ryssland. Lantdagen upplöstes ofta och frågorna kom att vävas in i de konstitutionella konflikterna. Frånsett de korta perioderna under Mechelin och Tokoi var senatens intresse riktat mot andra frågor än sociala reformer. Resultatet av frustrationerna i lantdagen blev – liksom på en del andra områden – att det uppdämda reformbehovet utlöste en radikalare reform än vad som hade varit fallet vid en mera gradvis utveckling. I fråga om den privata arbetsförmedlingen ledde detta till en oförmedlad övergång från total frihet till totalförbud.

I denna process spelade Gustafssons värvningar till Danmark en symbolisk roll. De utgjorde inte de enda eller huvudskälen till att man på borgerligt liberalt håll och från arbetarrörelsens sida krävde åtgärder mot missbruk inom arbetsförmedlingen. Värvningarna väckte uppmärksamhet för att detta slag av "människohandel" utmanade flera slag av uppfattningar om arbetskraftens rörlighet. De utmanade patriarkaliska ideal om ett stabilt samhälle, men också modernare uppfattningar om arbetarskydd. För arbetarrörelsen framstod de som typexempel på exploatering. Förmedling av kvinnor över gränser var dessutom en emotionellt laddad fråga under en tid som debatterade "vit slavhandel".

1917. Vuorjoki, *Työväelityksen tavoitteet*, s. 14–17. Arbetsförmedlingen reglerades ytterligare genom ett statsrådsbeslut 1919 och lag 1926. För förhållandet mellan reformer och samhällsutveckling, Kalela, s. 51.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Nordiska forskningsöversikter

Inför det nordiska historikermötet i Tammerfors i augusti 1997 framlades från isländsk sida ett förslag om att man vid konferensen skulle presentera nationella översikter över det viktigaste som hänt inom varje lands historieforskning sedan föregående möte. Förslaget fick omedelbart stöd från finländsk håll. Det är inte förvånande att intresset var störst i de länder där en betydande del av forskningen sker bakom en språkmur, men den nordiska organisationskommittén beslöt att avdela en eftermiddagssession för nationella rapporter av detta slag.

De översikter som presenterades muntligt i Tammerfors följde ingen fastslagen modell, utan rapportörerna utformade dem enligt eget val. Målsättningen var att ge en bild av centrala tendenser under 1990-talet i fråga om forskningstemat, trender och projekt, debatter, organisation, finansiering och utbildning samt hjälpmedel. Rapporterna publiceras nedan i bearbetad form.¹

Översikter över den nyaste forskningen – och läget på ämnesområdet mera generellt – kan fylla funktionen att verka som självreflektion, att historikerna så att säga historiserar sig själva: var står vi, vart är vi på väg? En annan funktion är att ge en överblick över den pågående forskningen som, enligt en allmän uppfattning, redan i de enskilda länderna har nått en volym och en bredd som gör det svårt att följa med vad som sker i ett land och ännu svårare att få ett perspektiv på utvecklingstendenserna i grannländerna.

Översiktterna uppvisar många likartade drag, men också skillnader. Ett gemensamt drag är den växande volymen, det finns flera historiker, studenter och forskare än någonsin tidigare och de producerar mera än tidigare. Utöver den växande volymen redovisas också en ökad bredd. I flera rapporter diskuteras om bredden håller på att leda till att historicämnet upplöser sig. Rapportörerna pekar på fragmenteringstendenser – genom specialisering, internationalisering, metodisk pluralism, orientering mot andra discipliner m.m.

¹ I Tammerfors verkade Jan Eyvind Myhre som kommentator för sessionen. Han har senare utarbetat den norska rapporten.

– men förefaller ändå att anse att historieämnet fortfarande i stort sett hänger ihop, bl.a. genom samling kring organisationer och tidskrifter samt ringa institutionaliserad specialisering på de historiska institutionerna. Gränsdragningen till ekonomisk, idé-, vetenskaps-, kyrko- och konsthistoria har emellertid inte varit lätt heller i rapporterna. Det intresse för historiografi som rapporteras på olika håll kan kanske ses som ett tecken på att historikerna upplever ett starkare behov av självanalys än tidigare.

I samtliga länder har man tydligen haft generationsväxlingar inom professorskåren och reformer inom forskarutbildningen, som i Island delvis sker utomlands. I samtliga länder förekommer storprojekt, men det förefaller som om jättesprojektens tid skulle vara över. Forskningen koncentrerar sig tydligen i rätt hög grad till inhemsk historia och modern tid – historikerna har nu definitivt tagit också efterkrigstiden i besittning. Från samtliga länder rapporteras emellertid parallellt med det nationella och moderna också ett ökande intresse för äldre historia, bl.a. medeltidsforskning, och internationell historia i någon mening. I Island har medeltiden ständigt varit aktuell.

Det förefaller också som om man i de nordiska länderna skulle genomgå ett skede som präglas av en närapå hejdlös pluralism – det finns en ”praktisk post-modernism” med impulser från en mängd olika håll, men utan klara skolbildningar eller dominerande teoretiska och metodologiska strömningar. Det förefaller snarare som om fältet skulle präglas av att inslag från hela seklets, åtminstone dess senare hälfts, historiografi blandas. Det finns snabbt skiftande nätverk och en samexistens mellan olikartade inriktningar. Denna tendens fick sin början redan före omvälvningarna efter 1989 och kan inte direkt föras tillbaka på det kalla krigets slut.

De omedelbara följderna av Sovjetunionens fall förefaller att ha varit mest genomgripande för forskningen i Finland; forskare i landets moderna politiska historia har funnit nytt material i de sovjetiska arkiven, som tappats på information som presenterats med varierande grad av eftertanke. Viktigare än arkivfynden har varit att finländska historikers omvärldsbild samtidigt både vidgats (till Östersjön och europeiska perspektiv) och på nytt koncentrerats till ”den ryska faktorn”, men kanske i ett vidare perspektiv än tidigare.

Det förefaller också som om det skulle finnas en genomgående tendens att lägga ökad vikt vid läs- och säljbarhet; mest dramatisk har vändningen från en påfallande ”inomakademisk” orientering mot en bredare publik varit i Sverige. Uttryck för samma tendens är väl också de nationella översiktsverken och biografins återkomst som rapporteras från flera länder. Här finns en viss motsättning eller åtminstone spänning mellan förväntningarna hos en inhemsk publik, som vill läsa välskrivna, rent av blodfulla, arbeten om nationens ödesfrågor och förfädrens liv på modersmålet och de krav som ställs i fråga om ämnesval, analys, språk och stil när det gäller att rapportera för en internationell forskarläsekrets. Det förefaller som om man på olika håll i Norden skulle ägna mera tankar än tidigare åt vem man egentligen forskar och skriver för samt hur budskapet bäst når fram till målgruppen.

Det finns förvisso också skillnader mellan de nordiska länderna. Man kan notera att antalet anställda på de danska historiska institutionerna ökar efter ett långt anställningsstopp, medan man i Finland fortfarande lider under de ekonomiska och ideologiska konsekvenserna av den våldsamma depressionen i början av 1990-talet. Den norska historieforskningen förefaller inte att ha problem med resurstilldelningen och även Sverige präglas av expansion.

Norge och Finland har en stark sektor av beställningsforskning, både lokal-historisk och annan. I Norge har den genomgått en professionalisering, vilket också gäller Finland även om sektorn lidit av depressionen. Det är vanskligt att dra säkra slutsatser, men det förefaller som om historien och historikerna skulle stå starkast i samhället och offentligheten i Norge, Island och Finland. Det är kanske värt att begrunda att detta förefaller att vara fallet tack vare att historien i dessa länder i högre grad sysslat med och dryftat frågor om nationell identitet och grunderna för nationens existens, alltså i viss mening "traditionella" ämnen, som dock är ständigt aktuella och behandlas ur nya synvinklar.

Forskningsöversikterna i Tammerfors var ett experiment. Man kan hoppas att nästa nordiska historikermötes arrangörer överväger huruvida det finns ett behov av att upprepa eller vidareutveckla experimentet. Det allmänna intrycket av den något improviserade sessionen i Tammerfors var synbarligen att det finns ett behov av lägesbestämningar alldeles oberoende av språkmurar och andra svårigheter att få en överblick över vad som sker inom ämnet historia i de nordiska länderna.

Max Engman

Dansk historieforskning i 1990'erne

CARSTEN DUE-NIELSEN

Er dansk historieforskning i 1990'erne karakteriseret ved frugtbar mangfoldighed, stabil videnakkumulation og faglig ekspansion, eller er faget præget af fragmentering og krise både internt og i forholdet til offentligheden og til andre videnskaber?¹

Det spørgsmål stiller man sig uvilkårligt, når man lytter til samtaler mellem kolleger, eller når man læser kritiske oversigter og diskussionsindlæg. Hvad herefter følger er mit personlige svar på spørgsmålet. Det bygger ikke på omfattende, kvantitative analyser, endsige omhyggelig gennemlæsning af hele tiårets historiske produktion, men på et impressionistisk indtryk af situationen og spredte erindringer fra de sidste 30 år.

Nedenfor omtales først nogle organisatoriske og styringsmæssige forhold, dernæst gives eksempler på emner for projekter og afhandlinger, videre karakteriseres forskningen, og den faglige debat og forholdet til offentligheden berøres kort. Endelig søges forskningens udvikling forklaret og det indledende spørgsmål besvaret.

¹ Artiklen er en omarbejdet version af mit oplæg på Det 23. nordiske Historikermøde i Tammerfors, den 10. august 1997. Opbygningen afspejler i vidt omfang Max Engmans forslag. Jeg har opfattet opgaven som en kollektiv beskrivelse af dansk historieforskning, ikke som en udpegning og gennemgang af den – formodentlig lille – gruppe danske historiske arbejder, som kunne tænkes at få varig, retningsgivende betydning. Som kollektiv beskrivelse ville en kvantitativ analyse kunne give et meget nyttigt overblik. Når jeg er vejet tilbage derfra, hænger det sammen med de historiske arbejders trods alt begrænsede antal, der skulle fordeles i mange kategorier, i hvilke de næppe altid kan placeres entydigt. Værkernes mængde er dog alligevel så stor, at jeg har fundet det uoverkommeligt at henvise til dem. Hvis ikke man vil bruge Nationalbibliografien og Det kgl. Biblioteks øvrige hjælpemidler, er den letteste indgang utvivlsomt anmeldelserne i de danske historiske tidsskrifter. De er langt fra fuldstændige, men frasorterer til gengæld mange, formodet mindre væsentlige værker.

Med hensyn til oversigter og historiografi er i tidsskriftet *Den Jyske Historiker* 1996, givet mange nyttige oplysninger og kommentarer. Derudover kan henvises til en lang række oversigtsartikler – heraf nogle præsenteret som diskussionsindlæg – i de andre danske historiske tidsskrifter: *Historie*, *Fortid og Nutid* og især *Historisk Tidsskrift*.

Organisation

De primære historiske forskningsinstitutioner i Danmark er næppe ændret afgørende i 1990'erne, men noget er dog sket. Den struktur, der blev opbygget i 1960'erne, 70'erne og 80'erne, er stabiliseret, men dertil er kommet et antal nye, mindre forskningsmiljøer.

På universiteterne er de tre historiske institutter ved Københavns Universitet blevet sammenlagt, ligesom historikerne ved Odense Universitet nu er samlet på et institut. De historiske institutter ved Aarhus Universitet og Roskilde Universitetscenter er fortsat uændret, og ved Aalborg Universitet er historie nu genoprettet som fuldt fagområde. Ved Danmarks Lærerhøjskole har gennem en årrække eksisteret et historisk miljø, og ved Handelshøjskolen i København er i de seneste år ansat flere historikere, ligesom universitetsinstitutterne for statskundskab i deres generationslange etableringsfase har haft en hel del historikere, som har ydet væsentlige bidrag til den samtidshistoriske forskning. Det sydjyske universitetscenter i Esbjerg, der har en samtidshistorisk-samfundsfaglig specialisering, men som ikke hidtil har været et egentligt universitet, planlægger nu et samarbejde med Odense Universitet.

Universiteternes studieplaner for historie er i 1990'erne ændret i retning af lidt større vægt på historieteoretiske og historiografiske emner tidligt i studiet. Desuden har man søgt i nogen grad at genindføre det større overblik over Danmarks- og Verdenshistorien, som var blevet opgivet omkring 1970, i øvrigt også i skolernes historieundervisning. Centralt i studierne står dog stadig det kronologisk, geografisk og stedvis tematisk afgrænsede område, som søges studeret i dybden. Studietiderne er i de senere år blevet opstrammet både formelt og reelt, så de nærmer sig de nu normerede 5 år, inkl 1-1½ års studier uden for grundfaget. Det primære og sekundære skolesystems almindelige deroute med hensyn til indlæring af relevant viden og færdigheder har næppe endnu sat sig så stærke spor blandt forskerne.

Uden for undervisningssektoren har institutioner under Kulturministeriet som Rigsarkivet, Det kgl. Bibliotek og Nationalmuseet og andre større museer fået status som sektorforskningsinstitutioner med en lidt ændret stillingsstruktur og i princippet en stærkere placering som forskningsinstitutioner. Dertil kommer forskningscentre som Institutet for Grænseregionsforskning, Dansk Udenrigspolitisk Institut m.fl., som især er orienteret mod samtidshistorien. Endelig foregår der forskning på en lang række mindre arkiv- og museumsenheder over hele landet, bemandede med faghistorikere, ligesom en hel del seminarie- og gymnasielærere bidrager til forskningen.

Det er ikke så let at vurdere, om de organisatoriske ændringer vil få forskningsmæssige konsekvenser. De store forskningsmiljøer, som blev opbygget fra 1960'erne og fremefter, er nu blevet suppleret med mange mindre miljøer ned til enkelt- eller deltidsforskerstørrelse og umiddelbart kunne man frygte, at den gavnlige pluralisme, som kunne være konsekvensen af de mange ansættelsessteder, blev betalt med små, adskilte miljøer uden volumen til større indsatser eller faglig bredde og dialog. Men her må det erindres, at vor tids

store institutioner var små for blot 30–40 år siden, så situationen er ikke ny. For at undgå isolerede miljøer er der i øvrigt i de senere år, bl.a. med støtte fra forskningsrådene, etableret såkaldte netværk på enkelte områder, f.eks. forskning i senmiddelalder, Østeuropa eller velfærdsstaten. Også Dansk Historisk Fællesråds aktiviteter, genoplivelsen af de danske historikermøder og landsdækkende møder for aktive historiestuderende kan ses som bestræbelser på at imødegå risikoen for isolering.

Mere væsentlige end de organisatoriske ændringer er måske antallet og karakteren af forskningsstillingerne. Efter den store stigning i antallet af stillinger i 1960erne og begyndelsen af 1970erne indtrådte en pause på omkring 20 år med meget få stillingsopslag, og især på Københavns og Aarhus universiteter skete en gradvis reduktion i bemanningen i takt med den naturlige afgang, som desuden medførte en utilsigtet forandring i fordelingen af ressourcer mellem fagets områder, bl.a. en kraftig udtynding af de i en periode så stærke middelaldersektioner, som ved midten af 1990erne stod helt uden professorater.

Reduktionen i antallet af historiske forskerstillinger afspejlede delvis offentlige besparelser og ændrede prioriteringer, men var desuden på universiteterne en følge af faldende studentertilgang. Denne skyldtes både generelt skærpede adgangskrav i 1980erne og historiefagets faldende popularitet, der måske ikke var helt uden sammenhæng med en høj arbejdsløshed efter 1970ernes store kandidatproduktion. Konsekvensen var, at generationen af historikere født i slutningen af 1940erne og i 1950erne havde meget få muligheder for at opnå faste forskerstillinger inden fyrrårsalderen. En vis utryghed med hensyn til fagets og dets udøverses stilling bredte sig på institutionerne.

Dette billede ændrede sig i 1990erne. Tilgangen af studerende firedobledes på få år, og det medførte både opslag af faste forskerstillinger og genskabelse af de store universitetsmiljøer fra 1970erne med talrige løsere tilknyttede medarbejdere i forskning og undervisning. Nytilgangen til de faste stillinger bestod primært af produktive og sultne folk, der havde ventet 15–25 år på en „tenure“-stilling, og som stadig var stærkt interesserede trods et faldende lønniveau i branchen. I modsætning hertil var deres lidt ældre kolleger oftest blevet fast ansat få år efter kandidateksamen, et gode der dog typisk betød, at den forskningstid, der var tilovers, når undervisning, vejledning, administration og bedømmelsesopgaver var udført, var særdeles overskuelig i sammenligning med de ikke-fast ansattes. Forskningens omfang og karakter gennem de sidste 30 år er formentlig præget af disse arbejdsmarkedsforhold.

De kommende års stærkt øgede produktion af kandidater med historie som fag vil givetvis føre til, at mange vil blive ansat helt uden for fagområdet, først og fremmest i administration. Deres bidrag til forskningen vil derfor typisk indskrænke sig til deres specialeopgave, forudsat at dennes videnskabelige niveau opretholdes. Viser der sig i løbet af få år en betydelig overproduktion af historikere i forhold til efterspørgselen – hvilket ingenlunde er usand-

synligt – kan det ligesom i 1980erne indvirke negativt på beskæftigelsen på universiteterne og føre til indskrænkninger i studentertallet.

Men den afgørende ændring i løbet af de næste 5–15 år bliver den meget store udskiftning af forskerne fra generationen født i 1930erne og 1940erne, som så længe har domineret faget kvantitativt. Det åbner mulighed for væsentlige ændringer i fagets hele indhold og karakter.

Forskningsstyring

Når bortses fra en periode i 1930erne og 1940erne, hvor det daværende Institut for Historie og Samfundsøkonomis projekter spillede en vis rolle, er der i dansk historieforskning kun beskedne traditioner for styring med store projekter, programmer eller strategiplaner. De begrænsede intentioner om styring viser sig på flere måder. Den vigtigste er, at universitetsinstitutionerne hovedsagelig opslår stillinger alene med kronologisk overskrift, fra antikens historie til samtidshistorie. Det udelukker naturligvis ikke prioritering af de kronologiske perioder, men her har man typisk ført traditionerne fra 1960erne videre, måske med en svag vægtforskydning i retning af samtidshistorien. Og de få tilfælde af emnemæssig specifikation af stillingerne opfattes – måske med undtagelse af økonomisk historie og enkelte andre områder – nærmest som illegitim, som en urimelig styring og favorisering af bestemte discipliner eller aspekter – eller af potentielle ansøgere. De fleste foretrækker den fri konkurrence inden for samme tidsafsnit og accepterer så, at når man opslår en stilling som professor, lektor eller adjunkt i f.eks. det 19. århundredes historie, får man nok den dygtigste historiker – efter bedømmelsesudvalgets opfattelse – men måske en specialist i dansk, måske i amerikansk historie, måske i teknologihistorie, måske i kvindehistorie. Man håber vel så, at den ansatte efterhånden udvikler større bredde og kan fungere fagligt forsvarligt på flere felter i kraft af, at vedkommende har været talentfuld på eet. Den langsigtede, positive forskningsmæssige konsekvens kan være metodisk sikre historikere, der behersker alle sider af historien inden for deres tidsafsnit og derfor har gode muligheder for at forske i tværgående emner; den negative konsekvens er tilsvarende en mindre sagkundskab med hensyn til de længere kronologiske linier og komparationer mellem tidsafsnittene, foruden naturligvis risikoen for at stå med svag ekspertise på vigtige tematiske områder, som aldrig blev efterspurgt særskilt ved stillingsopslagene.

Den beskedne tradition for styring har også vist sig derved, at når institutionerne bliver bedt om redegørelser for deres forskningsplaner, er deres svar ofte blot en registrering af, hvad medarbejderne er igang med på eget initiativ. Samme frihed, som de fastansatte har til at vælge deres forskningsemne, har også specialestuderende og ph.d.-studerende i forskeruddannelsen.

Hertil kommer, at forskningsinstitutioners og universiteters stillingsstruktur kun sjældent indebærer noget styringshierarki på det forskningsmæssige område. Indflydelsen udøves følgelig hovedsagelig i kraft af faglig prestige og

idérigdom – eller takket være energiske iværksættere, forskere der både inspirerer fagligt og har vilje til og mulighed for at igangsætte projekter.

Ændringer har dog været undervejs i 1990erne. Institutions- og institutledere har fået styrket deres formelle stilling, forskernes frie valg af emner er ikke længere helt så givent, og institutionerne bliver i stigende grad bedt om at formulere særlige satsningsområder. Om dette får større betydning er dog endnu vanskeligt at afgøre. Det er utvivlsomt et spørgsmål om de involverede personer. Tilsvarende kan traditionen for beskeden styring også hænge sammen med, at de forholdsvis få nøglepersoner, der hidtil på institutioner eller i forskningsråd, fondsbestyrelser mv. havde mulighed for at styre forskningens retning, har været meget liberale hvad angår emner, til gengæld har de nok været mere kræsne hvad angår metoder i forskningen.

Medens den effektive styrings stok altså stadig stort set hviler, er styringens gulerod blevet noget større de seneste ca. 10 år. Forskningsrådene er begyndt at formulere strategiplaner, udpege satsningsområder og støtte projekter, hvortil de afsætter betydelige dele af deres bevillinger. Men dels bliver der stadig flere bevillingsgivere med hver deres bestyrelser, dels er der endnu en vis plads til individuelle projekter, også ph.d.-projekter, som falder uden for programmerne. Og desuden er flere af satsningsområderne formuleret så bredt, så der kun skal begrænset behændighed til at få forskerens personlige projekt til at falde indenfor.

Større projekter

Store samlede satsninger har været forholdsvis fåtallige indtil de sidste ca. 10 år. Fra den sidste generation kan dog nævnes de omfattende studier i besættelsestidens historie, 1940–1945, i 1960erne og 70erne, magtstatsprojektet og projektet vedrørende industriens bygninger og boliger fra 1970erne og 1980erne og flere andre. Det seneste 10års projekter har oftest været ca. 5-årige, med bevillinger i størrelsesordenen 5–15 mill. kr., hvoraf hovedparten normalt går til lønninger, dels til aflønning af projektmedarbejdere og stipendiater uden fast stilling, dels til frikøb af især universiteternes fastansatte, som ganske vist i forvejen sidder i forskerstillinger, men hvor frikøbet gælder undervisningsbyrden – og hvor pengene derfor i sidste instans går til vikarer og deltidsansatte undervisere.

Blandt projekterne kan nævnes Dansk identitetshistorie, Dansk forvaltningshistorie, Dansk industrihistorie, Dansk teknologihistorie, Dansk søfartshistorie, Dansk politik under forandring (dansk politik efter 1945), Dansk udenrigspolitikshistorie, Adel og folkeviser, Hellenismen, Romersk arkæologi og historie. Som oftest er projekterne finansieret af Statens humanistiske eller samfundsvidenskabelige forskningsråd, Carlsbergfondet, evt. med delvis finansiering fra universiteterne.

Karakteristisk for flertallet af projekterne er – som det fremgår af navnet – at de sigter mod en samlet fremstilling af et længere forløb på et afgrænset område i dansk historie. Men oversigten og syntesen er ofte kombineret med

omfattande og systematisk eller mere spredt og lakuncudfyldende grundforskning, der så publiceres som monografier eller artikler ved siden af en fler-binds oversigtsfremstilling. Nogle af disse større projekter rækker ud over faget historie i snævrere forstand og ind i anden samfundsvidenskab eller humaniora.

Til de nævnte store og ofte rigshistoriske projekter kommer en række større erhvervs-, institutions- og byhistorier: Landbrug og landboforeninger, told-, post- og jernbanevæsen, mindre eller større byer, der kan kræve helt op til 10 bind. Endelig virksomheds-, organisations- og foreningshistorie, skrevet af professionelle historikere der lever op til de faghistoriske krav.

Disse mange og bindstærke projektværker kan måske ikke kvantitativt måle sig med summen af den øvrige forskning, men de udgør givetvis en stigende andel af den samlede forskningsindsats. De har desuden en signalværdi i offentligheden såvel som i forskermiløet, hvor de store projekter har formået at få flere forskere til at samle de ellers spredte kræfter og gennemarbejde emner, som med den traditionelle enkeltmandsforskning ville have krævet et livsværk.

At det kun i heldige tilfælde lykkes at skabe egentlige synteser med en ny helhedsforståelse, at mange projekter snarere resulterer i oversigtsfremstillinger kombineret med temmelig spredte enkeltstudier, er naturligvis et problem ud fra en grundforskningsbetragtning. Men det ændrer ikke ved det forhold, at de store projekter har haft en betydelig effekt på fagets samlede profil, på produktionens karakter og på historikernes adfærd.

Ph.d.-afhandlinger og doktordisputater

Forskeruddannelsen er i 1990'erne blevet lagt i fastere rammer, samtidig med at ph.d.-graden er blevet et adgangskrav til videnskabelige stillinger ved universiteter og forskningsinstitutioner. Formalisering og styring er dog stadig forholdsvis beskedne. Den tre-årige uddannelse indebærer nu nogle kurser og gerne ophold ved andre institutioner (foruden noget undervisning), men det vigtigste er fortsat den individuelle og frivillige vejledning. Initiativet til at vælge et ph.d.-emne er som hovedregel den forskerstuderendes eget, og udvælgelsen af ph.d.-stipendiemodtagere sker fortrinsvis på basis af en vurdering af disses hidtidige forskningsarbejde, ikke mindst hovedfagsspecialet, samt projektets relevans og gennemførlighed. Man kan søge stipendium mere end et sted, og de personer i forskningsråd, fonde og på universiteter, der bedømmer ansøgningerne, forekommer at være åbent og pluralistisk indstillede.

Resultatet er en betydelig spredning i emnerne, som måske beror på et tilfældigt valg af speciale tidligt i studietiden. Ulempen er, at samarbejde, egentlige forskerkurser og projekttilknytning vanskeliggøres; fordelen at dette liberale system åbner for en ung generations nye idéer og styrker selvstændigheden – og det er måske godt ud fra en uddannelses- og fornyelsessynsvinkel.

Da ph.d.-afhandlinger langt fra altid publiceres – og derfor ikke anmeldes –

kan det være vanskeligt at danne sig et overblik over kvaliteten uden omfattende læsning. Helt generelt er det vel indtrykket, at der er tale om solide og grundige værker, der i en række tilfælde optager nogle af de nye strømninger inden for faget, men sjældent er egentlig banebrydende.

Disputatserne skrives i selvvalgte emner ligesom ph.d.-afhandlingerne som oftest uafhængigt af de store projekter. Kvantitativt er vi nede i småtingsafdelingen, to til fem disputatser pr. år, lidt afhængigt af definitionen af faget i forhold til nabovidenskaberne. Lagt til de seks til ni ph.d.-afhandling når man dog et samlet antal, som næppe ligger langt fra antallet af svenske doktorsavhandlingar, målt i forhold til historiemiljøernes omfang. Danske doktordisputatser er efterhånden ofte i mammutformat – op til mere end 1000 sider – og er resultatet af måske 10–15 års arbejde. Dette betyder, at udgangspunktet for disputatserne ofte var en noget andet forskningssituation end ved publiceringen, hvilket ikke blot kan give opponenterne let spil, men også gøre det vanskeligere for historiograferne at bestemme forskningens udvikling præcist. Disputatserne tillægges imidlertid stadig særlig betydning, og de forventes – og viser sig nogle gange – at være normdannende. Oppositioner mod dem og anmeldelser af dem fylder derfor meget i de historiske tidsskrifter, og opponenterne benytter ofte anledningen til at gøre status over det pågældende emne eller bringe deres egne forskningsresultater frem. En væsentlig del af den faglige debat foregår gennem disse anmeldelser, idet doktoranden – der typisk er en moden forsker i 40–50-årsalderen – svarer igen og ikke så let lader sig kyse af sin måske omtrent jævnaldrende opponent.

For at give et indtryk af disputatsernes emner skal her opregnes nogle fra de senere år: Dansk landbrugs historie set fra en økologisk synsvinkel, dansk teknologihistorie, dansk sikkerhedspolitik, ledingsbegrebet, hærordningen i 1600-tallet, sygdoms- og sundhedsvæsenets historie i 19. og 20. århundrede, det tidlige socialdemokrati, kvindehistorie i teori og praksis, økonomisk vækst og industrialisering, Jylland som region, engelske jordforhold i senmiddelalderen, emner fra antikkens historie, iransk landbrug gennem tiderne, de homoseksuelles historie, foruden flere biografier om politikere, embedsmænd og skolefolk.

Som det fremgår alene af dette udvalg er der tale om ganske stor emnemæssig spredning, men stor overvægt af danske emner og en relativ overvægt på de seneste ca. 100 års historie. Men derudover en blanding af velkendte og hyppigt diskuterede emner i den danske tradition og nye eller hidtil oversete emner.

Forskningen generelt

En situationsberetning om dansk historieforskning i 1990erne må indskrænke sig til at pege på nogle tendenser – og med den bredde, der nok er det mest karakteristiske træk, er selv dette vanskeligt nok.

En hovedtendens er det øgede volumen – for så vidt det lader sig konstatere uden kvantitative undersøgelser. Der er blevet flere skrivende, professionelle

historikere, og de publicerer mere end i de forudgående årtier. En anden tendens er som allerede nævnt det store antal oversigtsværker, endda lige efter to store Danmarkshistorier, som blev afsluttet i begyndelsen af 1990'erne, og som måske gav forskerne appetit eller afdækkede lakuner. En tredje tendens er en øget vægt på læse- og salgbarhed, på formidlingen til kredse uden for den snævre faghistoriske. Nogle af værkerne er udkommet i ganske store oplag og har demonstreret, at det kan betale sig at skrive godt, flydende og spændende.

En vurdering af værkernes kvalitet ville forudsætte omfattende sammenligninger og er derfor ikke mulig uden et grundigt forarbejde. Selv om populariseringen givetvis kan have en pris, kan man nok forsigtigt bestemme produktionen som overvejende godt håndværk, metodisk set. Målt med internationale alen er det måske opfølgende og grundige, snarere end nybrydende værker, når det drejer sig om emnevalg og tilgang. Der er nogle få bemærkelsesværdige forsøg på at deltage i den internationale forsknings hovedemner, men tyngden ligger klart inden for dansk historie, og på det område er konkurrencen ikke så hård og balancen mellem import og export af idéer og tilgangsvinkler falder klart ud til fordel for importsiden.

Hvad angår genrer og emner, er biografierne slået ganske stærkt igennem. Ganske vist proklameredes det – med et malmfuldt udtryk – at døds-klokkerne ringede over den faghistoriske biografi sidst i 1970'erne, men siden er de vældet frem, dog ofte lanceret som „ny biografi“, med vægt på personen som aktør og i samspil med samfundet, evt. forsøgsvis som „social biografi“, hvor den biograferede spejler sin gruppe eller sin tid. Historikere med meget forskellige forskningserfaringer er blevet biografer, heriblandt flere tidligere marxister, som dog ikke har udviklet en særlig marxistisk biografi.

Ved siden af traditionelt stærke områder som indenrigs- og udenrigspolitisk historie og økonomisk historie i bred forstand, hvor en omfattende produktion er fortsat, har der i 1980'erne og 90'erne udviklet sig ganske rummelige nicher for områder som lokalhistorie, kulturhistorie, militærhistorie, børnehistorie, kvindehistorie, familiehistorie, skolehistorie, retshistorie, mentalitetshistorie, sygdoms- og sundhedshistorie, idrætshistorie, økologisk historie, tildels under overskrifter som mikrohistorie eller historie fra neden. For flere af disse felter gælder, at de traditionelt kun blev taget op af få professionelle historikere, men ganske mange amatørhistorikere. Nu synes de at være ved at blive erobret af de uddannede historikere og omskabt efter fagets regler.

Interessen for at skrive om veludforskede emner som besættelsestidens eller landbrugets historie forekommer stort set uændret, dog ofte med en drejning, f. eks. mod besættelsestiden set fra tysk side eller i perspektivet økonomisk kollaboration. Og der er aktiviteter i gang for at øge indsatsen på områder som senmiddelalderens historie og den hidtil noget forsømte historiske udforskning af velfærdsstaten. Der har desuden været en tendens til øget beskæftigelse med europæisk historie og med at se Danmark i europæisk sammenhæng, som et slags supplement til den danske nationale historie og den danske identitets historie.

Som nævnt under de større projekter har institutioners, erhvervs og byers historier blomstret i de senere år, hvorimod 1970ernes og 80ernes megen forskning i arbejderhistorie og arbejderbevægelsens historie er stilnet ganske meget af. Et andet af de områder, som i 1970erne øvede stærk tiltrækningskraft, historieteori og historiografi, er derimod efter en længere pause atter på vej ind i historikernes synsfelt – lige som i studieordningerne. Tillige er der stigende interesse for historieformidling og -modtagelse. Derimod er der en overraskende mangel på immigrationshistorisk forskning – i betragtning af den aktuelle immigrationsudvikling, og i betragtning af at emigrationsforskningen stadig afkaster jævnlige resultater.

Den faglige debat

Megen faglig meningsudveksling foregår mundtligt, omkring frokost- eller konferenceborde, ved seminarer og møder. Andet er skjult i bøger og artikler, som kun eksperterne på området følger med i. Men nogle debatter trænger igennem i de faglige tidsskrifter, i anmeldelser og i egentlige diskussionsindlæg, som redaktørerne gerne bringer, i tiltro til at kontant eller spidst formulerede bidrag sluges af læserne og fremmer fagets udvikling, om end ikke altid fordrageligheden mellem fagfæller.

I de senere år har diskussionsrubrikkerne i *Historisk Tidsskrift*, *Historie*, *Fortid og Nutid*, og *den Jyske Historiker* – som desuden ofte har debat i spidsartikler – bl.a. beskæftiget sig med formidlingsproblemer, herunder de nye billedmediers rolle, Danmarkshistorie og hvad en sådan skal indeholde, hvilke krav og forventninger man kan stille til nye begreber som kulturhistorie eller identitetshistorie, med biografi-genren, med historiens forhold til samfundsvidenskaberne og overordnet med selve relevansproblemet, relevanskriterierne og historiefagets samfundsmæssige placering. Og ved siden af disse generelle emner er der naturligvis debatterne om opfattelserne af konkrete problemer i forskningen.

Der er tale om en ganske bred vifte af emner, og for så vidt må man nok – i sammenligning med tidligere perioder – karakterisere debatten som livlig. Det må dog indrømmes, at der er færre debattører end debatter, og at nogle debatter snarest har monologens form. Trods alt viser det imidlertid, at der dels foregår stadig diskussion om fagets grundlæggende spørgsmål, dels at der er en dialog mellem fortalere for nye strømninger og repræsentanter for en retning, som måske kan karakteriseres som en skeptisk konservatisme, som nok i princippet går ind for nødvendige nybrud, men som blot finder alvorlige fejl ved de fleste af de fremlagte tilbud. Denne konservatisme er imidlertid ikke blot afvisende, men ofte konstruktiv med forslag om skridtvise forbedringer.

Historiens stilling i offentligheden

Som nævnt sigter 1990ernes faghistorikere ofte lidt bredere end i 1960erne og 70erne, og de rammer da også den betydelige historiske interesse hos det

læsende, seriøse publikum, som kan goutere videnskabelige fremstillinger, når emnet er spændende og formen let. Således betragtet er historikerne blevet mindre præget af den professionalisme der koncentrerer interessen om en lukket, faglig verden. Til gengæld er de blevet mere professionelle som skribenter.

Det betyder imidlertid ikke, at historikerne og historien spiller nogen større rolle i den offentlige debat. Enkelte gør det givetvis som samtidseksperter eller samfundsdebattører eller blot leveringsdygtige besvarere af mediernes spørgsmål, men sjældent som egentlige historikere. Det hænger måske sammen med, at der ikke længere er nogen store traumer eller konflikter i Danmarkshistorien, som stadig opfattes som aktuelle. Det slesvigske problem og forsvarsspørgsmålet, der spillede så stor en rolle efter midten af det 19. århundrede, da historievidenskaben i sin moderne form blev til, er ikke længere aktuelt; kampen om magten mellem samfundsklasserne har fortonet sig; det sidste halve århundredes mest traumatiske emne, besættelsestiden, er ved at klinge ud som aktuelt emne i takt med, at de sidste vidner forsvinder. Da historikerne endnu ikke i særlig høj grad har kastet sig over den nærmeste samtidshistorie, herunder forholdet til de europæiske fællesskaber, men overladt den til politologer, økonomer og jurister, bliver tilbage kun få emner, hvor massemediernes efterspørger historikenes tolkninger. En egentlig historisk fornemmelse er næppe heller udbredt blandt aktive politikere og embedsmænd; de begynder først at interessere sig for historie, når de går på pension. Kun helt undtagelsesvis, f.eks. i forbindelse Grønland og Thule-basens rolle i dansk og amerikansk sikkerhedspolitik efter 1945, et spørgsmål rejst ved tilfældig offentliggørelse af hidtil ukendte kilder, bliver der efterspørgsel efter egentlige historiske udredninger. Om danske historikere som helhed nærer noget ønske om at spille en større offentlig rolle er nok tvivlsomt.

Ligesom historikerne med enkelte undtagelser har været lidet fremtrædende i den offentlige debat, har den almindelige diskussion om historiefaglige emner været beskedent. Med hensyn til mediernes behandling står historien tilbage i forhold til litteratur, kunst og musik på den ene side og formentlig også de generaliserende samfundsvidenskaber og naturvidenskaberne på den anden. En undtagelse udgør her Danmarks Radio, som i de senere år har haft regelmæssige historiske radioudsendelser, ofte i form af interviews med historikere. Virkningerne heraf i offentligheden begrænses dog af relativt lave lyttartal og en antagelig spredt modtagergruppe.

Punktvis har der været debat i medierne om historieopfattelser, f. eks. den historiske genres forhold til den skønlitterære, eller marxistiske historikers manglende eller halvhjertede opgør med deres egne tidligere standpunkter, men det er sjældent blevet til omfattende eller dybtgående diskussioner.

Forudsætningerne for 1990erne

Med det korte perspektiv er det vanskeligt at sige noget sikkert om årsagerne til den udvikling i 1990erne, som er skitseret i det foregående, måske endda

svært at karakterisere situationen. Inden dette forsøges, skal derfor i al korthed trækkes nogle linier tilbage til 1960'erne, 1970'erne og 1980'erne, bl.a. fordi de fleste af 1990'ernes historikere har erfaringer herfra at bygge på. Hvis situationen for dansk historieforskning i 1990'erne er vanskelig at overskue – som det indledende spørgsmål antyder – er det måske, fordi den især kan betragtes som en tilstand efter nogle mere klart definerede perioder, hvad enten 1990'erne så opfattes som en ikke særlig profileret normalperiode eller som en overgang til noget nyt.

Forhistorien kan ridses kort op. Den gamle strid mellem en national-konservativ og en radikal historieskrivning i første del af århundredet, med en socialdemokratisk version som et minoritetssynspunkt tæt ved det radikale, var i efterkrigstiden gennem 1950'erne og 60'erne fusioneret i en mere apolitisk, strengt videnskabelig historieforskning, en position hvor historikerne distancerede sig fra samfundets aktuelle debat og definerede deres opgave alene som søgen efter den sikrest mulige rekonstruktion og forklaring af fortiden, uden skelen til samtidspolitiske konsekvenser. I hvert fald troede mange i 1960'erne, at historikernes position var således.

I 1960'erne og 70'erne blev denne position ramt af to slag. Først de generaliserende samfundsvidenskabers udfordring, som hidtil mest havde sat sig spor på det økonomisk-historiske område, men som nu blev mere altomfattende, fordi den også udfoldede sig på det politologiske og sociologiske felt. Udfordringen skærpede i og for sig historikernes positivistiske tendens og styrkede dokumentations- og repræsentativitetskravene, men samtidig placeredes de stedvis som amatører i forsøget på at tilegne sig de generaliserende samfundsvidenskabers store begrebsapparater, lange opregninger af spørgsmål og mulige variable, og omhyggeligt udformede – omend nu og da svagt underbyggede – teser om årsagssammenhænge.

Dernæst fulgte den marxistiske udfordring, også den jonglerede med begreber og definitioner, men tillige var den mere bastant med hensyn til svar-teorier og dogmer, den tenderede mod at politisere historievidenskaben, legalisere stærke holdninger blot de var i overensstemmelse med marxistisk politik, den anfægtede den hidtidige objektivitetsstræben.

Begge disse udfordringer efterlod sig spor, men af forskellig art og i forskellige grupper og generationer. Et af de ikke helt uvigtige spor var måske, at udfordringerne i kombination vaccinerede ganske mange danske historikere, som fik en indgroet skepsis mod teoriimport fra andre videnskaber og politiske ideologier.

Men i øvrigt virkede udfordringerne splittende. Medens de generaliserende samfundsvidenskaber især appellerede til samtidshistorikere, født indtil midten af 1940'erne, hvoraf flere drog den konsekvens at søge over i de ekspanderende samfundsvidenskaber, blev det marxistiske budskab især accepteret af lidt yngre historikere, født i 1940'erne og ikke mindst i 1950'erne, og næppe så tæt knyttet til den nyeste del af historien.

I og for sig blev produktionen af konkrete historiske undersøgelser, der tog

klart udgangspunkt i den samfundsvidenskabelige og især i den marxistiske udfordring, ikke så imponerende, i hvert fald hvis man ser bort fra studenter-specialer. Produktionen begrænsedes både af det overskuelige antal af produktive forskere inden for disse skoler og af det forhold, at man i startfasen engagerede sig nok så meget i teorierne som i deres konkrete anvendelse. Men tankegodset blev diskuteret og satte præg på forestillingerne i videre kredse, omend også her snarere i historikernes teoretiske forestillinger end i deres praksis.

Den arv, de to udfordringer efterlod, var altså dels skepsis og som reaktion samling omkring traditionen i faget, dels – blandt dem der lod sig inspirere – en åbenhed over for import af tanker udefra, en interesse for at følge med i andre fags metoder og problemstillinger, en teorievidsthed, og et behov for at finde andre alternativer til den gamle normalvidenskabelige historietradition, hvis de først afprøvede viste sig utilfredsstillende. Den gamle historievidenskab var det i hvert fald for denne gruppe svært uden videre at vende tilbage til, når dens grundlag og formål var blevet kritiseret så stærkt, og når dens objektivitetsideal ansås for umuligt og dens forskningsområde utilstrækkeligt. Derfor var vejen mentalt set åbnet for nye tilbud om tolkninger og forskningsfelter i 1980'erne og 90'erne, og resultatet blev bl.a. mentalitetshistorie, kulturhistorie og historie fra neden og mikrohistorie, foruden fristelsen til at spørge, om historiske værker blot var et stykke tekst eller litteratur.

Åbenheden i forhold til nye idéer og nye tilgange kan naturligvis kritisk beskrives som en søgende usikkerhed, eller endda en leden efter nye trygge dogmer som erstatning for de netop opgivne, som en ukritisk accept af de sidste udefra kommende modestrømninger. Men her må det erindres, at idéerne altid skulle stå deres prøve i praksis og desuden over for en ofte ganske skarp kollegial kritik; det der slap igennem læreres, vejlederes og bedømmernes og anmelderes krydsild måtte have noget for sig.

Hvordan kunne yngre forskere og studerende, som havde vendt sig til marxistisk samfundsvidenskab i 1970'erne og begyndelsen af 80'erne, få år efter adoptere helt andre idéer? En forklaring kan være, at marxismens tiltrækning primært var at udgøre et alternativ til traditionen, et romantisk oprør eller et nyttigt magtredskab, en politisk holdning med moralsk baggrund, ikke så meget et konkret analyseapparat, som snart udtømte sin forklaringskraft. Og ofte var kendskabet til marxismen – såvel som til de senere idéer – andenhånds; i hvert fald var det svært at undertrykke en mistanke om, at kun de mest energiske selv havde arbejdet sig igennem de svært tilgængelige fransk- eller tysksprogede værker, men nøjedes med lettere forståelige uddrag og referater, eller blot med rygter.

1990'erne: fragmentering eller enhed?

Adskiller dansk historieforskning i det seneste tiår sig væsentligt fra den forudgående periode, og i bekræftende fald på hvilken måde og hvorfor? I

de foregående afsnit er markeret en række ændringer, men det er ikke præciseret, hvor dybtgående de er, og hvilke tolkninger der er af årsagerne til dem.

Umiddelbart skulle man tro, at betydelige ændringer var indtruffet, for ud fra en almindelig historiografisk betragtning ville man vente, at eksterne forandringer som det store politiske og ideologiske vendepunkt omkring 1990 havde sat sig spor i historievidenskaben. Balancen i den ideologisk-politiske konkurrence tippede med marxismens fald og den kommunistiske økonomiske models deroute i Østeuropa; storpolitikken ændredes med den kolde krigs ophør; Danmarks internationale situation modificeredes desuden med intensiveringen af de europæiske samlingsbestræbelser – og med stigende opslutning i hele det politiske spektrum til dansk Europa-politik – og med tendensen til øget globalisering på en række områder. Og internt i Danmark bredte sig en erkendelse af, at den lange og dominerende velfærdsstatsudvikling var under pres, og måske også mere generelt at det danske samfund var ændret fundamentalt i løbet af en enkelt generation.

I dansk samtidshistorisk forskning kan virkningerne af 1990 nok også konstateres. Det gælder studiet af dansk sikkerhedspolitik efter 1945, herunder karakteren af truslerne mod landet. Men på dette felt hang forandringerne også sammen med frigivelsen af kildemateriale i Øst og i Vest. Måske blev også studiet af dansk identitet – som dog var indledt allerede inden 1990 – af nationalisme og nationalstater, og af demokratiudviklingen påvirket, vel også studiet af de politiske-ideologiske modsætninger mellem det yderste venstre og det politiske centrum.

På udforskningen af den ældre historie forekommer det imidlertid vanskeligere at konstatere umiddelbare virkninger af 1990. Genstandsområdet var jo ikke direkte berørt, men heller ikke inspirationen fra den aktuelle politiske debat og situation syntes så stærk, og hvad angår de ideologiske områder, havde marxismen allerede i nogle år været svækket – og i øvrigt sjældent ortodoks. Men forklaringen på den beskedne effekt kan naturligvis også være den, at danske historikere arbejder langsomt, så måske skal man blot vente nogle år, inden den viser sig, i hvert fald hos den nye generation, for hvilken tiden før 1989 snart vil være uoplevet fortid.

Det generelle billede, der her er tegnet af dansk historievidenskab, har understreget øget produktion, større spredning eller bredde med styrkelsen af flere nye eller gamle underdiscipliner, samt i nogen grad ændret vægt mellem traditionelle emner. Hvordan forklare disse træk?

Den øgede produktion kan enkelt forklares med et større antal historikere med forskningsforpligtelse eller -mulighed og med disse historikeres ændrede situation. Den store historikergeneration, født i 1930erne og 40erne, som var blevet færdiguddannede i 1960erne og begyndelsen af 1970erne, var først i 1980erne blevet lettet nogenlunde for deres undervisnings- og administrationsforpligtelser. Og efter 1970ernes optagethed af teoretiske og metodiske spørgsmål – hvilket kan føre til oplevelsen af, at det er umuligt eller for-

målsløst at skrive historie – var en del af dem først i 1980erne og 90erne modnede som skribenter og havde opsamlet den viden og erhvervet det overblik og den ro, som satte dem i stand til at skrive bøger og artikler i løbende produktion.

Tidsmæssigt faldt denne generations øgede produktion sammen med, at den efterfølgende generation af stipendiater og ikke-fastansatte forskere, som ikke havde så mange forstyrrende faglige forpligtelser, og som til gengæld havde travlt med at kvalificere sig til de stillinger, som de håbede ville dukke op, begyndte at publicere værker i større stil.

Denne yngre generation blev direkte eller indirekte støttet af stat og fonde, så den finansielle baggrund var ofte en kombination af bevidst eller skjult forskningspolitik og accept af personlige afsavn. Den øgede produktion kan desuden ses som resultat af en stigende efterspørgsel fra forlag og publikum.

Den større spredning og bredde i 1980erne og 90erne kan tilsvarende forklares på flere måder. En nærliggende institutionel og personel forklaring er overbefolkning. Jo flere historikere på markedet jo mere behov for at ekspandere dette. Og måske netop behov for at søge ud i grænseegnene, hvis de centrale felter er præget af svært omtvistelige resultater og derfor svære at profilere sig på. Disciplindannelse er et logisk svar. En anden løsning på overbefolkningsproblemet er naturligvis oprettelsen af konkurrerende skoler inden for samme emneområder, men det forudsætter, at et nogenlunde overbevisende grundlag for en ny skole er til stede, og desuden et større konfliktberedskab og en satsning på at en ny skole vil kunne slå igennem og finde et marked.

En anden forklaring på bredden er konkurrencen fra andre videnskaber. Hvis historikerne føler sig truede af ekspanderende nabovidenskaber som etnologi, antropologi, arkæologi og litteraturvidenskab, foruden religionshistorie, kunsthistorie og de traditionelle samfundsvidenskaber, kan der ligge en strategi i at gå ind i grænseområderne for at bevare herredømmet over historien.

En mindre konkurrencebetonet – og måske mere vægtig – forklaring ligger i historikernes elementære nysgerrighed. Er man først blevet opmærksom på strømninger i andre fag, og når historiefagets tradition er liberal med hensyn til emnekreds og synsvinkel – men til gengæld stærk på det metodiske plan – er det naturligt at prøve sig frem. Med risiko for fejlskud som følge af umiddelbar begejstring for det nye og uprøvede, men naturligvis også med den store gevinst som mulighed, hvis et gennembrud lykkes, og man når lidt længere frem i fagets erkendelse.

Endelig kan man også hvad angår fagets bredde søge forklaringen i efterspørgslen fra de bevilgende instanser side og fra offentligheden. Forskningsråd, fonde og universiteter har gerne støttet nye emner med tiltrækkende etiketter, har set det som en vigtig opgave at fremme fornyelse og spredning, antagelig ud fra den betragtning, at de traditionelle emner klarede sig nogenlunde på egen hånd.

Bredde og udvikling af discipliner er imidlertid ikke det samme som fragmentering eller atomisering. Om dette er tilfældet, må bero på en vurdering af sammenhængskraften i faget, om der er et fællesskab om relevanskriterier, betragtningsmåder, historieopfattelser og metoder.

Her står to opfattelser over for hinanden. Den ene hævder – sat på spidsen – at historiefaget er blevet sprængt, at det opløser sig i grupperinger, som ikke læser hinandens værker, som ikke diskuterer, som fjerner sig fra et fælles historiesyn, og som med hensyn til relevans hver især opfatter deres egen niche – og måske et par tilstødende – som det centrale rum. Ifølge denne opfattelse kunne faget ikke holde sammen, når det voksede kvantitativt og nye generationer stødte til, fordi det manglede et stabilt fælles grundlag, der kunne give tilfredsstillende svar på de overordnede spørgsmål og give retning og rette plads til de forskellige discipliner. Yderligere skærpet er opfattelsen vel den, at der ikke længere er en fælles forestilling om faget, men heller ikke nogle få konkurrerende skoler, som så hver for sig kunne have opretholdt en enhed. I mangel af et stærkt centrum har de enkelte historiske discipliner så vendt sig til nabofagene og er endt med lige så meget at identificere sig med disse som med historievidenskaben.

Den anden opfattelse – som jeg selv deler – er, at fragmenteringstesen går alt for vidt. Denne opfattelse finder det overdrevet, at danske historikere ikke skulle diskutere uden for deres snævre niche. Tværtimod foregår der ganske megen debat, som også finder vej til tidsskrifter og bøger, og debatten er endda ført i en urban form som tegn på, at dialogen ikke er opgivet – og næppe heller virkningsløs.

Desuden overser nogle af fragmenteringstesens tilhængere, at disciplinopsplitning ingeniunde er et nyt fænomen. Bindestregshistorierne er ofte gamle kendinge, nogle ganske vist fra en fjernere fortid, og nye etiketter er ikke det samme som nyt indhold. Og at et emneområde er nyt for en gruppe nye forskere, er jo ikke det samme som, at det er nyt for faget som sådant. At historiefaget lader sig inspirere fra nabofag er heller ikke nyt. Typisk har faget opsuget og udnyttet omverdenens idéer, men uden at miste sin faglige identitet.

Når faget virker splittet og usammenhængende på nogle – især måske lidt yngre – forskere, kan det skyldes, at de i den fase i deres forskerliv, hvor de er optaget af deres eget store projekt, ikke finder overskud til at beskæftige sig med faget i dets større bredde. Men det får de sikkert. Mange danske historikere, der har passeret deres specialiseringsfase, orienterer sig gerne bredt – og bliver måske også tvunget til det, hvis de skal meddele undervisning, give vejledning og deltage i bedømmelser. Og de har netop mulighed for det, fordi faget har så meget enhed, at det er muligt at læse sig ind i emner og perioder fjernt fra deres eget.

Det virker også overraskende at tale om atomisering i en tid, hvor samleværker og synteser er så fremtrædende. De historikere, der iværksætter og skriver dem, må i hvert fald tro på en sammenhæng. Og når de er vellykkede, øger de fagets enhed.

Hertil kommer endelig, at 1990ernes lidt stærkere bestræbelser på at styre forskningen vanskeligt lader sig forene med forestillingen om en vidtgående atomisering. Styringen indtil nu er ganske vist ingenlunde nogen ensretning, men tværtimod en accept af mangfoldigheden. En tilsigtet fragmentering er dog vanskelig at tro på.

Relevanskriterier kan det være svært at blive enige om, når flere discipliner forsøger at etablere sig eller ekspandere. Men dels har det nu aldrig været let – uden at man troet sig i en faglig krise af den grund – og dels viser det sig – efter min erfaring – som regel i praksis ikke at være et helt så stort problem. Når f.eks. ansøgninger skal vurderes, viser der sig ofte bred enighed om et i hvert fald løseligt relevanshierarki. Og også enighed om, at ikke ret meget er placeret så lavt i dette hierarki, at det falder helt uden for fagets område, altså en accept af fagets store bredde.

De fleste danske historikere godtager i deres rummelige opfattelse af faget, at historikere kan vælge hver deres perspektiv på et givet emne og derfor komme frem til forskellige – omend ikke nødvendigvis modstridende – resultater. Men det ville overraske mig, om ikke de fleste inderst inde – men her er det naturligt nok svært at finde dokumentation – mener, at de med deres forskning er med i et samlet erkendelsesarbejde, at de er med til at samle brikker til et stadig mere klart puslespil, at der er basis for stadig bedre synteser, at der er en stræben mod en – omend måske fjern – sandhed. Mange vil blot ikke drømme om at sige det.

De færreste ønsker måske også betegnelsen empiricister hæftet på sig, men alligevel stiller de de samme behårde krav til kildedokumentation og om en logisk forbindelse mellem historikerens præmisser og konklusion – og forveksler derfor ikke historievidenskab med spekulative og ikke-videnskabelige genrer.

Med andre ord tror jeg, at den danske faglige tradition hidtil har været ganske stærk. Den har ligget basalt i uddannelse, bedømmelse og kritik. Det er normalt blevet accepteret efterhånden, at også nye strømninger skulle bestå fagets prøver.

I denne proces har perioder med faglig åbenhed vekslet med mere stabile, eftertansomme faser, hvor noget fordøjes, meget spyttes ud. Og ofte skal der noget ekstra til, før den faglige indoptagelse overhovedet går igang. Måske en sammenkobling af nye strømninger med større institutionelle ændringer, med en ny generation eller med nye politiske og ideologiske forhold. Uden sådanne kræfter bag sig, skal nye strømninger klare sig alene ved deres argumenter – over for en af natur skeptisk faglig tradition.

På denne baggrund er det svært at se nogen akut krise for dansk historievidenskab. Bredden, spredningen, debatten, erobringen af nye eller genoptagelsen af gamle aspekter og discipliner er i sig selv frugtbar; åbenheden over for andre fag – og deres over for historien – er næppe et problem, hvis importen vurderes kritisk. Det kræver nogen tid, og nogle fejlskud flyver omkring i mellemtiden, men traditionen har hidtil vist sig stærk.

Afslutning

I det foregående er dansk historieforskning i 1990erne blevet karakteriseret ved sit omfang, åbenhed, bredde og debat i sammenligning med tidligere perioder, også selv om der ikke går noget skarpt skel ved 1990. Jeg har argumenteret for, at den ikke bør beskrives som fragmenteret og kriseram, men – mere selvtillfreds – som frugtbar og mangfoldig men dog med bred enighed om centrale spørgsmål.

Giver denne beskrivelse baggrund for at spå om den nærmere fremtid? Befinder faget sig i en stabiliseringsfase med stabil akkumulation eller er store forandringer i vente?

Det må erkendes, at flere forhold taler for det sidste. De organisatoriske og styringsmæssige ændringer, der blev indledt i løbet af 1990erne er ganske vist foreløbig ikke slået så stærkt igennem, men det kan jo komme i de følgende år. Meget vil her afhænge af de få personer, som netop i kraft af de institutionelle ændringer vil få øget indflydelse. Men dertil kommer – som en uundgåelig faktor – det forestående store generationsskifte, som i sig selv er en trussel mod traditionen.

Jeg tror dog mest på den første mulighed, på traditionens og kontinuitetens styrke. Men som spåmand og historiker bør man nok erindre sig, at traditionens styrke og fagets enhed troede man også på i 1960erne, lige inden nye udfordringer fra omverdenen blev båret ind af nye generationer i ekspanderende institutionelle rammer. Så hvem ved?

Expansion och differentiering

Linjer inom finländsk historieforskning på 1990-talet

PANU PULMA

Trots de nedskärningar som förorsakades av den exceptionellt djupa ekonomiska kris som drabbade Finland i början av 1990-talet har den akademiska historieforskningen och undervisningen behållit sin etablerade ställning. Bakslagen har närmast drabbat Helsingfors universitet, där historien under några år förlorat några personella professurer samt en ordinarie professur i allmän historia. Idag verkar elva historiska institutioner vid sju olika universitet och dessutom finns några enskilda lärostolar med historisk inriktning (bl.a. vid Helsingfors universitets pedagogiska fakultet och vid den finska handelshögskolan i Helsingfors). Totalt har Finlands universitet omkring 35 professurer och biträdande professurer på historieområdet (inklusive konst-, rätts-, kyrko-, utbildningshistoria o.a. motsvarande specialämnen).¹

Föreningslänkarna mellan forskarna består fortfarande av traditionella sammanslutningar såsom Finska Historiska Samfundet, Historiska föreningen och Krigshistoriska samfundet, men också av nya specialföreningar, bl.a. Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seura (Föreningen för forskning i arbetarhistoria och arbetartradition) 1984, Vammaishistorian seura (Föreningen för handikaphistoria) 1989 och Liikuntahistorian seura (Föreningen för idrottens och motionens historia) 1992.

Nya tillskott bland historikernas hjälpmedel utgör en databas bestående av material i riksarkivet och landsarkiven, som numera finns på internet (www.narc.fi) samt det historiska datanätverket Agricola (<http://www.utu.fi/agricola/>); båda betjänar visserligen än så länge endast på finska. *Finsk Historisk Bibliografi* (med texter på tre språk) finns i bokform fram till 1990, medan materialet för perioden 1981–1996 utkom som cd-rom hösten 1997.

¹ Vid utarbetandet av denna rapport har jag haft stort utbyte av diskussioner med prof. Max Engman, prof. Pertti Haapala, prof. Seppo Hentilä, prof. Marjatta Hietala, bitr.prof. Kari Immonen, doc. Pauli Kettunen, prof. Markku Kuisma, bitr.prof. Pirjo Markkola, bitr.prof. Matti Peltonen, doc. Juha Sihvola, fil.dr John Strömberg och prof. Heikki Ylikangas, till vilka jag riktar ett varmt tack. Hänvisningarna i denna översikt gäller huvudsakligen material på svenska eller internationellt gångbara språk; huvuddelen av forskningen och debatten i Finland utges givetvis på finska. Målsättningen är att ge referenser med vilkas hjälp läsaren kan söka sig vidare eller kontakta relevanta institutioner.

Vidare publicerar *Historisk Tidskrift för Finland* årliga selektiva bibliografier över den viktigaste litteraturen.² Finska Historiska Samfundet har tagit initiativet till en stor Nationalbiografi som är under arbete.

Den ekonomiska krisen och undervisningens expansion

Den ekonomiska krisen i början av 1990-talet hade en dramatisk effekt på historieforskarnas arbetsmarknad. Den "sponsorerade" forskningens, "beställningsarbetenas", andel sjönk när statliga inrättningar, kommuner, samfund och företag upphörde att finansiera historieverk. Trycket på de enskilda fondernas stipendier och på Finlands Akademis forskningsfinansiering och forskartjänster mångdubblades inom en kort tid.

Den snabba försämringen av arbetsmarknaden för magistrar och forskarstudier med historia som huvudämne ledde till en ökad beredskap för fortsatta studier. Samtidigt ändrades resurstilldelningen till universitet och institutioner så att den numera bygger på resultatansvar, vilket åter skapade en beredskap att bygga ut undervisningens, inklusive forskarutbildningens, volym trots att undervisningspersonalen inte växte. Enligt en utredning som utfördes av Finlands Akademi avlades 1993–1996 sammanlagt 844 grundexamina i historia och arkeologi, 129 licentiatexamina och 82 doktorsexamina.³ Under tre år framlades alltså nästan samma antal doktorsavhandlingar som under hela 1980-talet sammanlagt! Eftersom antalet forskarstudier i historia och arkeologi idag närmar sig 700 kan man förutse att konkurrensen om forskningsresurser och befattningar under de närmaste åren kommer att skärpas på ett sätt som vi inte upplevt tidigare.

En av de främsta följderna av den ekonomiska krisen var att forsknings- och utbildningspolitiken vid Finlands Akademi genomgick en förnyelse. Forskningsförvaltningen för humaniora, teologi och samhällsvetenskaper (inklusive pedagogiska och rättsvetenskaper) sammanfördes under en ny kommission för forskning i kultur och samhälle, vilket å ena sidan innebar en ökning av de beredande tjänstemännens makt, å andra sidan en uppenbar försvagning av (bl.a.) den historiska sektorns ställning.

Forskarutbildningen reformerades genom att man införde s.k. forskarskolor (graduate schools) uppbyggda enligt disciplin eller problemställning, en verksamhetsmodell som i början tedde sig främmande för humanisterna. Historikerna lyckades sålunda inte trygga sina ställningar särskilt väl i det skede då forskarskolorna grundades, bl.a. därför att det inte fanns en beredskap för att snabbt organisera ett samarbete mellan olika universitet. Den största rent historiska forskarskolan är forskarskolan för Finlands historia samt för ekonomisk och socialhistoria, där huvudansvaret (d.v.s. administra-

² Bibliografien har en avdelning om specialbibliografier och arkivförteckningar, bland vilka man från senare tid kan nämna den stora Nationalfilmografien.

³ *Suomen tieteen tila ja taso. Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimus*, Suomen Akatemian julkaisu 8/1997, s. 106–111.

tions- och koordineringsansvaret) bärs av institutionen för samhällshistoria vid Helsingfors universitets statsvetenskapliga fakultet. Historikerna i Tammerfors gör även en betydande insats i Finnish Graduate School for North American Studies. Historiker medverkar även i forskarskolan för Karelen, Östeuropa och Ryssland, forskarskolan för könsrelationer samt forskarskolan för kulturell växelverkan och integration – den sistnämnda administreras av ämnet kulturhistoria vid det finska universitetet i Åbo och historikerna står för en central del av insatserna. Forskarskolorna disponerar över ett antal av undervisningsministeriet finansierade forskarplatser; vid de nämnda torde antalet historiker uppgå till omkring 30. Historikernas svårigheter att anpassa sig till den nya forskningspolitiken inom Finlands Akademi, som betonar direkta tillämpningar och direkt nytta, kom bl.a. till synes då man våren 1997 första gången fattade beslut om finansieringen av postdoktorala program; historieämnet ställdes helt utanför.

Under 1990-talet har historieforskningen levt under kontinuerliga förändringar såväl i fråga om forskarutbildningen som forskningsfinansieringen. De närmaste åren kommer att visa vad dessa förändringar inneburit för historieforskningen.

Generationsväxling

Åren kring 1990 överskuggades det akademiska historikersamfundet av ständiga tjänstetillsättningar. Processen har medfört en generationsväxling på de högsta akademiska posterna och dess verkningar kommer sannolikt att förändra helhetsbilden av forskningen på ett väsentligt sätt. Tjänstestrukturen på de historiska institutionerna utmärks av att det finns endast ett fåtal fasta tjänster på mellannivå. Eftersom de flesta lägre befattningar på institutionerna är tidsbestämda, är professorernas betydelse stor.

Fram till slutet av 1950-talet fanns det bara tre universitet i Finland: Helsingfors universitet och Turun yliopisto (det finska universitetet i Åbo) samt det svenskspråkiga Åbo Akademi. Forskarutbildningen – i den mån man kan tala om en systematisk utbildning – färgades av en rätt enhetlig historiesyn och en konservativ akademisk enhetskultur. Lärstolar i historia inrättades på 1960-talet vid de nya universiteten i Tammerfors, Jyväskylä och Uleåborg och för de första innehavarna av dessa befattningar var det en självklarhet att historia var en av de s.k. nationella vetenskaperna. Samma utgångspunkt präglade även institutionerna för politisk historia vid de statsvetenskapliga fakulteterna i Åbo och Helsingfors, även om närheten till samhällsvetenskaperna skapade en god grund för reformströmningar från och med slutet av 1960-talet.

I Finland vilade ansvaret för forskning och undervisning länge på en generation som präglats av en relativt enhetlig historikerskolning och som omfattade en likaså relativt enhetlig historiesyn. Från slutet av 1980-talet började denna generation också i stort sett samtidigt gå i pension. Studentantalet växte enormt fr.o.m. 1960-talet och internationella strömningar på-

verkade studenternas historieuppfattning på 1960- och 1970-talet. Därmed stod det också klart att enhetskulturens tid var förbi. Den yngre generationen kännetecknas av heterogenitet: i den nya professorskåren finns forskare som för den nationella och empiriska traditionen vidare, men dessutom sextioalister som präglats av strukturalism och influenser från sociologin, postmarxister från sjuttioalet, av vilka många sökt sig till kulturforskning och antropologiska teorier, samt ytterligare individualister och relativister från 1980-talet som med en samlande benämning kunde kallas "postmodernister". Denna splittring har redan nu lett till en situation, där ingen längre kan utgå från att han eller hon har rätt att tala i hela historikerkårens namn, eller som representant för "den historiska vetenskapen", något som man ännu kunde göra på 1960-talet då historikerna låg i konkurrens med sociologer.

Finland påverkades av samma influenser som de andra nordiska länderna, men konsekvenserna blev inte nödvändigtvis desamma. I Finland fanns det en gammal socialhistorisk tradition med rötter i Lamprecht, lokalhistoria och den s.k. kulturhistoriska skolan. Å andra sidan har landets stormiga moderna politiska historia garanterat en livaktig forskning och debatt i politisk historia. Det innebar att den nya socialhistorien föll i god jord, men den fick inte ett lika dramatiskt och starkt genomslag som på andra håll. Man kan dock inte – som man gjort i Sverige – säga att den politiska historien skulle ha satts på undantag. Det har funnits en ständig efterfrågan. Likaså har biografien länge varit en livaktig genre, också i form av den klassiska politiska stormannabiografien. Sålunda har de flesta av landets presidenter och flera andra stormän fått högtstående, men ibland också kontroversiella, biografier.⁴

Granne till en sjuk björn – det nationella perspektivets återkomst?

Kommunismens sammanbrott i Europa och Sovjetunionens upplösning har haft en djupgående inverkan på den historiska diskussionen i Finland under de senaste åren. Öppnandet av de ryska arkiven har omedelbart kommit till synes i en bred flod av arbeten där nivån och målsättningarna varierar kraftigt. De forskningsmässigt solidaste resultaten har tillsvidare presenterats av forskare som undersökt de finländska kommunisternas aktiviteter, medan dispyterna om president Kekkonens verksamhet och motiv har väckt den

⁴ Ståhlbergs biografi skrevs av Yrjö Blomstedt 1969, Kyösti Kallios (2 vol.) av Kari Hokkanen 1986, Risto Rytis av Martti Turtola 1994. Mannerheims biografi i åtta delar skrevs av Stig Jägerskiöld (1964–1981). Tuomo Polvinens biografi över J.K. Paasikivi (del 1 1989) har hunnit till sin tredje del, medan sex volymer av Juhani Suomis biografi över Urho Kekkonen (första delen 1986) utkommit. Bland en mängd biografier över ledande politiker kan man ytterligare nämna Jaakko Paavolainens arbete över Väinö Tanner (fyra delar, 1977–1989).

Tabell 1. Doktorsavhandlingar i historia enligt ämne/huvudsaklig tyngdpunkt (%)

	1950–1979	1980–1989	1990–1996
Antik o. motsv.	6,5	3,8	3,9
Medeltid	7,2	6,3	3,9
Politisk hist.	46,4	55,0	28,7
Ekon./soc.hist.	22,5	16,2	31,8
Kultur/idéhist.	12,3	17,5	23,2
Metodol./historiogr	2,2	–	2,3
Övr. (krig, kyrka)	2,9	1,2	6,2
N =	138	80	129

Källa: Uppgifterna för 1950–1989 härrör ur Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, *Historian tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseseen historiankirjoitukseen* (Helsinki 1996). De har samlat uppgifter ända från 1800-talet, men de omfattar inte avhandlingar utgivna på kommersiellt förlag. Uppgifterna för åren 1990–1996 härrör ur *Finsk historisk bibliografis* cd-rom 1981–1996 som omfattar samtliga avhandlingar. Jag vill rikta ett särskilt tack till Kirsti Antin, som från den ännu halvfärdiga cd-rom-upplagan ”provkörde” ifrågasvarande data för denna rapport.

Anm: Tabellen upptar inte konst-, litteratur- eller rent kyrkohistoriska avhandlingar.

största uppmärksamheten i offentligheten.⁵ I samband med dessa diskussioner har man även på ett fruktbart sätt dryftat principerna för källkritik och kontextualisering och farorna med s.k. instant-historia vid användning av nytt källmaterial.

De politiska omvälvningarna i Ryssland, Östeuropa och Östersjöområdet har betonat dessa områdens betydelse också inom forskningspolitiken. Forskningen inom denna sektor har haft en synlig roll i Finlands Akademiens forskningsfinansiering på 1990-talet och i Helsingfors grundades nyligen det multidisciplinära Alexanderinstitutet för att utveckla och koordinera forskning rörande Ryssland.⁶ Det är uppenbart att Finlands östrelation och internationella ställning kommer att vara speciellt betydelsefulla, också inom his-

⁵ En del av den nyaste forskningen presenteras på svenska i rapporten till nordiska historikermötet i Tammerfors, Sune Jungar (red.), *Sovjetunionen och Norden. Konflikt, kontakt, influenser*, HArk 110:1 (1997).

⁶ Läget har lett till att det traditionella intresset för baltisk historia, särskilt Estlands, har återupplivats i Finland. Detta framträder bl.a. i finländska forskares aktiva medverkan i de konferenser som anordnats av Centrum för baltiska studier i Stockholm samt rapporten till nordiska historikermötet i Oslo, Aleksander Loit (red.), *Norden och Baltikum* (Oslo 1994). Några doktorsavhandlingar har nyligen framlagts och flera är på väg.

Tabell 2. *Doktorsavhandlingar i historia 1950–1996*

	1950–1979		1980–1989		1990–1996	
		%		%		%
Antik o. motsv.	9	6,5	3	3,8	5	3,9
Medeltid	10	7,3	5	6,3	5	3,9
1500-talet	6	4,3	–	–	1	0,8
1600-talet	10	7,3	1	1,3	13	10,1
1700-talet	18	13,0	6	7,5	7	5,4
1808–1916	51	37,0	27	33,8	35	27,1
1917–	33	23,9	38	47,5	41	31,9
Långridsanalyser	1	0,7	–	–	22	17,0
Summa	138	100	80	100	129	100

Källa och anm: se tab. 1.

torieforskningen, p.g.a. det källmaterial som nu blivit tillgängligt och de möjligheter och omvärderingar som följt på Sovjetunionens fall. I vilket fall som helst är det uppenbart, att diskussionerna under 1990-talet och historikernas roll i dessa diskussioner åter en gång understryker historiens delikata förhållande till politiska och ideologiska krafter och förändringar.

Uppgifter om doktorsavhandlingarnas fördelning enligt period och tyngdpunkt visar klart den politiska historiens starka tradition i Finland. I synnerhet på 1970-talet var den politiska historiens dominans påfallande, vilket klart kommer till synes i avhandlingarnas fördelning också på 1980-talet (tab. 1–2). Den politiska historiens andel skulle ytterligare betonas om uppgifterna för 1945–1989 också skulle innefatta avhandlingar publicerade på kommersiella förlag, ty dessa behandlar nästan utan undantag politisk historia.

På 1980-talet expanderade samhälls- och kulturhistoria som ämnen, vilket klart avspeglas i de avhandlingar som framlades 1990–1996 – den nyaste historiens dominans minskade klart till förmån för såväl undersökningar rörande den svenska tiden som analyser av längre utvecklingstrender. Pekka Ahtiainen och Jukka Tervonen hävdar i sin undersökning om den nationella historieskrivningen i Finland att det traditionella nationella perspektivet nästan helt föll bort på 1980-talet; dittills hade den finländska historieforskningens ”stora gemensamma nämnare” varit Moskva. Det förefaller som om omvälvningarna i början av 1990-talet åtminstone delvis åter skulle ha placerat Moskvans roll i historieforskningens medelpunkt, men det återstår att se i vilken utsträckning och i vilka tolkningsramar. Så mycket har åtminstone blivit klart, att mediernas och de kommersiella förlagens intresse

för traditionell politisk historia, för dess personcentrering, dramatik och avslöjanden, inte har avtagit.

Världen och vi

Vid en bedömning av forskningsprofilen vid de olika universitetens historiska institutioner är det skäl att minnas att man i Finland traditionellt följer en läroämnesindelning i allmän eller världshistoria och inhemsk historia.⁷ Finlands relationer till främmande makter har sedan gammalt i stor utsträckning undersökts inom ämnet allmän historia, medan Finlands ställning i internationell politik givetvis varit en del av den centrala problematiken inom ämnet politisk historia. Omkring 30% av avhandlingarna i historia har framlagts inom allmän historia.

Under de senaste åren har man ofta och utförligt diskuterat om man borde avskaffa gränslinjen mellan allmän och inhemsk historia, eller om man åtminstone borde sänka skrankorna mellan ämnena. Det är förvisso sant att indelningen är meningslös eller har ringa relevans för många nya frågeställningar särskilt inom social- och idéhistoria. T.ex. lärdoms-, familje- och kriminalhistoria är till sin karaktär sådana att frågeställningarna snarare växer fram ur en internationell vetenskaplig diskussion. Lika är internationella jämförelser nödvändiga, även om det empiriska källmaterialet i och för sig kan vara "nationellt" eller, vilket är det vanliga, lokalt.

Indelningen har visserligen utan tvekan haft positiva verkningar. Ämnet "allmän historia" innehåller en inbyggd internationalism, ett tvång att vara en del av det internationella vetenskapssamfundet. De erfarenheter, kontakter och influenser som på detta sätt strömmat till landet har haft en stor betydelse också för forskningen om det egna landets historia. Studenter i allmän historia är redo att satsa på studier i språk och främmande kulturer samt vid universitet i andra länder och världsdelar. Finlands institut i Rom, Villa Lante, har sedan 1950-talet utgjort en betydelsefull bas för detta slag av omvärldskontakter och på senare år har motsvarande institut grundats också på andra håll i Europa. Möjligheterna att orientera sig internationellt ökades kraftigt genom Erasmus/Socrates- och Nordplus-programmen och dessa möjligheter utnyttjas flitigt. Åren 1993–1996 vistades omkring 120 finländska doktorander i historia och arkeologi vid utländska universitet. I allmän historia publicerar forskarna flitigt på främmande språk, närmast engelska och tyska, och dessa undersökningar har även på ett tillfredsställande sätt noterats i internationella tidskrifter.

En internationalisering av finländsk vetenskap, en strävan att nå den internationella vetenskapliga "toppen" (vad man sedan avser med uttrycket), eller åtminstone ut på internationella fora, har under hela 1990-talet hört till de

⁷ Redogörelsen för institutionernas forskningsprofil bygger på institutionernas verksamhetsplaner och verksamhetsberättelser samt på resultatavtalen mellan institutionerna och fakulteterna.

centrala vetenskapspolitiska målsättningarna för Finlands Akademi. Målsättningen har också klart influerat de historiska institutionernas profileringssträvanden på 1990-talet.

Många institutioner har strävat att profilera sig, specialisera sig och i anknytning här till engagera sig i (internationellt) samarbete. Till en del har man också lyckats, men inte alltid, eftersom generationsväxlingen inom professorskåren inte i alla fall gett resultat som harmonierat med ifrågasvarande institutioners traditionellt starka områden. Det har medfört vissa komplikationer, t.ex. för den starka traditionen inom antikens socialhistoria vid Helsingfors universitet.

Starkast – och naturligtast – har en profilering kunnat genomföras vid de universitet, som grundats med klara regionalpolitiska motiveringar. Historikerna vid Uleåborgs universitet har koncentrerat sig på Lapplands och norra Finlands historia i ett nära samarbete med andra universitet och forskningsinstitutioner i Kalottområdet.⁸ Å andra sidan finns ämnet idé- och lärdomshistoria vid Uleåborgs universitet och det har skördat lagrar i synnerhet med forskning i svensk lärdomshistoria med 1600- och 1700-tal som specialitet. Vid Finlands yngsta universitet i Joensuu, som grundades på 1970-talet, har historikerna koncentrerat sig på östra Finlands historia samt på finska och ryska Karelen och Ingermanlands historia.⁹ Petersburg har haft en stor betydelse för östra Finlands utveckling och historisk forskning rörande dessa relationer har åter kommit igång i Joensuu. I Joensuu finns dessutom ett multidisciplinärt karelskt forskningsinstitut där man ägnar sig åt såväl utgivning av källpublikationer som forskning. En specialitet för ämnet allmän historia i Joensuu är forskning rörande Namibia, vilket naturligt kombinerats med internationellt samarbete.

I de starkare universiteterna i det inre av Finland, Tammerfors och Jyväskylä, har profileringen inte i samma utsträckning varit regional som i Uleåborg och Joensuu. Tammerfors universitets rötter finns i Yhteiskunnallinen korkeakoulu [Samhällshögskolan], vilket inneburit att socialvetenskaperna traditionellt intagit en stark ställning; det har även avspeglats i historieforskningen. Tammerforshistorikernas särdrag har varit en teoretiskt exceptionellt högklassig socialhistoria rörande industrialiseringsperioden, där också kvinno- och familjehistoria intagit en synlig plats på 1990-talet. Inom allmän historia har forskning rörande arbetarrörelsen och Nordamerika haft en stark ställning i Tammerfors, men på 1990-talet har en livaktig medeltidsforskning uppstått. Institutionen för historievetenskap vid Tammerfors universitet har målmedvetet byggt ut sina internationella kontakter och man kan hävda att den kanske är den mest internationellt orienterade av de historiska institutionerna i Finland.

⁸ Viktiga publikationsserier för denna forskning är årsböckerna *Acta Historica* och *Faravid*.

⁹ Historiker i Joensuu har lett utgivningen av två storverk på finska om Ingermanlands respektive Karelen historia.

I Jyväskylä finns ekonomisk historia som ett separat ämne och det har präglat den forskning som bedrivs vid universitetet. Dess orientering mot ekonomisk och socialhistoria har sträckt sig bakåt till svensk tid, särskilt 1600-talsforskning, till forskning rörande olika marginalgrupper samt undersökningar rörande förmögenhetsskillnadernas historiska variationer. Inom allmän historia har man i Jyväskylä också på 1990-talet fortsatt med analyser av upplysningens idéhistoriska tradition samt imperialismens historia.

I Åbo verkar tre historiska institutioner vid två universitet. Vid Åbo Akademi finns läroämnena allmän och nordisk historia, av vilka det senare givetvis också omfattar inhemsk historia. Inom denna sektor har ämnet särskilt koncentrerat sig på forskning rörande de finlandssvenska regionerna, men också – i nordiskt samarbete – på forskning rörande 1600-talets maktstat. I institutionens forskningstradition intar forskning rörande relationerna mellan Ryssland/Sovjetunionen och Norden/Finland en stark position. På 1990-talet har institutionen särskilt ägnat sig åt kejsardömenas upplösning och de nya staternas och minoritetsnationaliteternas historia efter första världskriget inom ramen för en bred internationell jämförelse.¹⁰ Forskning rörande Östersjö-området, speciellt de baltiska ländernas, Tysklands och Polens historia har spelat en synlig roll också inom forskningen vid det finska universitetets, Turun yliopistos, historiska institution och institution för politisk historia.¹¹

Sedan 1970-talet har Turun yliopisto varit centrum för emigrationsforskningen i landet och i Åbo finns även ett separat Migrationsinstitut.¹² Vid sidan av, och t.o.m. framom emigrationshistoria, har universitetets historiker med tiden satsat på forskning rörande amerikanskt kulturinflytande samt turismens historia, som likaså präglas av en stark kulturhistorisk aspekt. Den färskaste nykomlingen bland läroämnena i Åbo är kulturhistoria (sedan 1972) vid det finska universitetet – ämnet har också i hela landets perspektiv framstått som en framgångshistoria. Det har placerats vid universitetets historiska institution och har attraherat ett stort antal studenter; resultaten börjar småningom framträda också i form av en bred produktion av doktorsavhandlingar. Kulturhistoriens placering i ett slags skärningspunkt mellan olika historietraditioner implicerar en möjlighet att tillämpa olika teorier och metoder på ett nyskapande och experimenterande sätt. Det syns tydligt bl.a. i projektet "Nutidskonst i Åbo" och ett projekt om kulturen i Finland på

¹⁰ Max Engman (red.) *När imperier faller. Studier kring riksupplösningar och nya stater* (Stockholm 1994). Institutionen har gett ut en bok om sin historia, Max Engman (red.), *Historiens studium vid Åbo Akademi* (Åbo 1991).

¹¹ Kalervo Hovi, 'Die Erforschung der baltischen Geschichte in Finnland', E. Hösch (Hg.), *Finnland-Studien*, Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München 59 (Wiesbaden 1990), s. 299–309.

¹² Migrationsinstitutet ger ut tidskriften *Siirtolaisuus-Migration* samt har publikationsserier på flera språk. För närvarande utarbetas i anknytning till institutet en "Emigrationens historia från Finland" i fem band.

1930-talet i en europeisk kontext. Inom ämnet Finlands historia fortsatte under 1990-talet den traditionellt starka forskningen rörande sociala grupper på 1700-talet och mikrohistoria, men som ett nytt tillskott även forskning rörande arbetskulturer.¹³ Åbohistorikerna har aktivt medverkat i lokalhistoriska projekt i Egentliga Finland och i samband med dessa aktiviteter utvecklat ett ekohistoriskt perspektiv.

Finlands största koncentration av historiker finns i Helsingfors. Vid universitetets humanistiska fakultet verkar Historiska institutionen (allmän historia, Finlands och Skandinavien historia samt en svenskspråkig lärostol i historia) samt Konsthistoriska institutionen, vid statsvetenskapliga fakulteten finns Institutionen för samhällshistoria (politisk historia, ekonomisk och socialhistoria). Vid juridiska fakulteten finns Institutionen för rätthistoria och romersk rätt och vid teologiska fakulteten Kyrkohistoriska institutionen. Samarbetet mellan institutionerna över fakultetsgränserna har emellertid inte varit optimalt, även om det finns många former av samarbete mellan enskilda forskare.

Helsingfors ställning som landets (och arkivväsendets) huvudstad präglar forskningen, där statligt-nationella perspektiv och politisk historia intar en särställning. Forskningen rörande Finlands utrikespolitik har till stor del utförts av forskare i Helsingfors; även idag är ett antal tjänstemän vid utrikesministeriet inskrivna som doktorander i politisk historia. För tjänstemän vid UM har en avhandling i historia haft och har fortfarande ett betydande meriteringsvärde. Å andra sidan har också forskning i arbetarrörelsens historia, på 1990-talet speciellt forskning rörande kommunismen i Finland, utgjort en synlig och framgångsrik del av den politiska historiens fält. Huvudstadens ställning framträder också genom den tyngd som tillmäts förvaltningshistorisk forskning. Projektet "Finlands centralförvaltnings historia" finansierades av staten och producerade 1986–1996 omkring 25 monografier och antologier – också med bidrag av forskare från Åbo och Tammerfors.¹⁴

Inom forskningen i ekonomisk och social historia, både vid humanistiska och statsvetenskapliga fakulteten, kan man urskilja klara tyngdpunktsområden. På 1980-talet dominerades forskningen av ett storprojekt kring den ekonomiska tillväxten, men på senare tid har uppmärksamheten snarare inriktats på kriser, marginalgrupper och mikrohistorisk forskning.¹⁵ Den eko-

¹³ De finskspråkiga historikerna i Åbo har ett forum i årsboken *Turun Historiallien Arkisto*.

¹⁴ Jfr *HTF:s* temanummer 2/1996 om förvaltningshistoria med projektpresentation av projektordförande, kanslichefen Jaakko Numminen samt projektets bok med sammanfattningar på finska, svenska och engelska, Jorma Selovuori (red.), *Hallintohistoriallista tutkimuksia Suomessa – Förvaltningshistoriska studier i Finland – Studies on Administrative History in Finland*, *Hallintohistoriallista tutkimuksia* 24 (Helsinki 1996)

¹⁵ Riitta Hjerpe, *The Finnish Economy 1860–1985. Growth and Structural Change* (Helsinki 1989). Sakari Heikkinen, *Labour and the Market. Workers, Wages and Living Standards in Finland 1850–1913* (Helsinki 1997).

nomiska nedgången har särskilt kommit till synes i en minskning av den inom ekonomisk historia betydelsefulla sponsorerade forskningen. Några sådana arbeten av vetenskaplig vikt har dock tillkommit, t.ex. den stora analysen av skogens och de internationella kontakternas roll för Finlands ekonomiska utveckling från 1500-talet till 1920-talet, som har finansierats av skogsindustrins centralförbund, samt historiprojekten rörande sparbankernas historia. Det förefaller som om näringslivets beredskap att sponsora historisk forskning åter skulle öka i och med att krisens värsta skede övervunnits. Inom socialhistorien har särskilt familje- och kvinnohistoriens andel vuxit, medan 1600- och 1700-talets kriminalhistoria intagit en synlig plats, bl.a. i anknytning till nordiska projekt.¹⁶ Vid historiska institutionen bedrivs mångsidig forskning i universitetshistoria och studenternas historia samt i modern stadshistoria.¹⁷

I Helsingfors har förändringar ägt rum särskilt på den allmänna historiens fält. Antikens socialhistoria har i allt högre grad inriktat sig på kvinnoforskning, medan det har skett ett genombrott inom den idéhistoriska forskningen såväl rörande antiken och medeltiden (särskilt Bysans) som nya tidens början, liksom även inom brittisk politisk idéhistoria på 1500- och 1600-talen. Idéhistorikerna i Helsingfors, för vilkas utbildning den för några år sedan bortgångne professor Matti Viikari spelade en central roll, har upprätthållit ett nära samarbete med filosofihistoriker. Det idé- och lärdomshistoriska intresset har även inriktats på historiografisk forskning, där historiska institutionen vid Helsingfors universitet har haft en klart ledande ställning, även om ett metodologiskt intresse annars varit mera framträdande i t.ex. Tammerfors och Åbo än i Helsingfors.

Framtidens historia?

Den akademiska historieforskningen i Finland är idag bredare, mångsidigare och mera splittrad än någonsin. Mångfalden kommer att öka också i framtiden, vilket det ökade antalet forskarstuderande garanterar. Det kommer också att leda till olika slag av teoretiska och metodologiska diskussioner och till framväxten av nya skolor och grupperingar, vilket måste ses som något positivt.

En inblick i linjedragningarna inom den närmaste framtidens historieforskning får man genom Finlands Akademi. Dess finansieringsbeslut under 1990-talet drar upp riktlinjer för vad som kommer att publiceras i framtiden (tab. 3). Ett anmärkningsvärt drag i Akademiens finansieringspolitik är att allmän historia intar en stark ställning – 54% av finansieringen 1990–1996 har

¹⁶ Se t.ex. Panu Pulma (red.), *Den problematiska familjen*, HArk 97 (1991) och *HTF:s* temanummer om kriminalhistoria 1/1995, 1/1996 o. 2/1997.

¹⁷ Universitetets egen historia, Matti Klinge & al., *Helsingfors universitets historia 1640–1990* I–III (Helsingfors 1988–1991) är central för den högre utbildningens och forskningens historia i landet överhuvudtaget.

Tabell 3. Finlands Akademi's finansiering av historisk forskning 1990–1996

		%			%
Antik o.motsv.	9	6,6	Antik	9	6,6
Medeltid	11	8,1	Medeltid	11	8,1
1500-tal	1	0,7	Pol.hist.	39	28,7
1600-tal	6	4,4	Ekon.& soc.	31	22,8
1700-tal	6	4,4	Kult.& idé	38	27,9
1808–1916	28	20,6	Metod &		
1917–	45	33,1	historiogr	2	1,5
Långgridsanal.	30	22,1	Övrigt	6	4,4
Summa	136	100		136	100

Källa: Finlands Akademi, förteckning över projekt och finansieringsobjekt 30.7.1997.

dirigerats till forskare inom allmän historia. Av denna prioritering följer också att den ekonomiska och socialhistoriens andel av Akademiens finansiering är klart lägre än dess andel av doktorsavhandlingarna vid samma tid; temata från idé-, lärdoms- och politisk historia ger sig naturligt för allmän historia redan av materialskäl. Inom antikforskningen har Akademin visserligen också upprätthållit traditionen av social(kvinno)historia. Den s.k. svenska tidens historia väcker tydligen ingen genklang inom Akademin. Vid sidan av socialhistorien håller miljöhistorien på att göra inbrytningar.

Finlands Akademi har 1990–1996 finansierat 15 projekt med över 1 miljon mark och dessa "storprojekt" ger en klar fingervisning om vad som betraktats som viktiga områden i historia inom 1990-talets forskningspolitik. I förteckningen nedan anges utöver projektets namn dess ansvariga ledare och akademiska hemort:

Kriminalhistoriska projektet, 1989–2001. Heikki Ylikangas, Helsingfors universitet.

Pacaje-folket som en del av Inka-staten. En multidisciplinär undersökning av provinsen Pacajes' förflutna 300–1825, 1989–1994. Reino Kero, Turun yliopisto.

Handikapphistoriska projektet, 1991–1993. Antero Heikkinen, Joensuu universitet & Toivo Nygård, Jyväskylä och Tammerfors universitet.

Uppfattningar om hälsa och sjukdom under senmedeltiden och renässansen, 1992–1996. Heikki Mikkeli, Helsingfors universitet.

Åbo slott i Finlands historia, 1991–1995. Knut Drake, Turun yliopisto.

Kejsardömenas upplösning och omstruktureringen av Europa efter första världskriget, 1992–1996. Max Engman, Åbo Akademi.

Historikern och samhället. Forskaren och forskarrollen i 1800-talets Finland, 1993–1996. Päiviö Tommila, Helsingfors universitet.

Kvinnosamfund i antikens Rom, 1993–1996. Päivi Setälä, Helsingfors universitet.

Tidsmaskin för Finlands historia – ett historiskt CD-rom-program, 1993–1996. Pertti Haapala, Tammerfors universitet.

De förtrycktas, de förolämpades och de glömdas historia, 1994–1996. Pertti Luntinen, Tammerfors universitet.

Sovjetunionens kommunistiska parti och Finland, 1994–1999. Ohto Manninen, Tammerfors universitet.

Nationell statlighet i nordvästra Ryssland från ryska revolutionen till 1940. Utvecklingslinjer i Karelen och Komi jämförda med Finland, 1994–1996. Antti Laine, Joensuu universitet.

Den europeiska identitetens rötter, 1995–1997. Christian Krötzl, Tammerfors universitet.

Från lyx till sysselsättning för massorna: Den moderna turismens framväxt, 1995–1997. Auvo Kostiainen, Turun Yliopisto.

Nationella reaktioner och samarbetssträvanden i Baltikum inför hot från öst och väst, 1995–1999. Kalervo Hovi, Turun yliopisto.

Under år 1997 beviljades medel över 1 milj. mk för ytterligare två projekt:

Slump, dunkel och historia: den högmedeltida grunden för det europeiska historiska tänkandet och tolkningsteorierna, 1997–1999. Tuomas Lehtonen, Helsingfors universitet.

We have always been in the Forests; Science, Technology and Environment. A Search for New Concepts for History and the Sociology of Science and Technology, 1997–1999. Karl-Erik Michelsen, Helsingfors universitet.

I Akademiens prioriteringar framträder vissa ämnesområden framom andra: Sovjetunionen/Ryssland och Östersjö-regionen är starkt representerade, liksom europeisk idé- och vetenskapshistoria. Eftersom man samtidigt också på andra håll satsar på samma temata – de vetenskapliga samfundens samarbetsorgan, De vetenskapliga samfundens delegation, har startat ett stort vetenskapshistoriskt projekt¹⁸ – förefaller det som om vetenskapens historia i den närmaste framtiden kommer att bli ett stort tema vid sidan av Ryssland/Sovjetunionen. En tredje sektor som förefaller att vara på snabb frammarsch är medeltidsforskning; den har intensifierats vid flera institutioner och är ett område där multidisciplinärt och internationellt samarbete spelar en stor roll.¹⁹

¹⁸ Finska Vetenskaps-Societeten ger sedan 1960-talet ut serien *The History of Learning and Science in Finland 1809–1917*, som behandlar de olika vetenskapernas historia.

¹⁹ Medeltidsdagar, Dies Medievales har arrangerats sedan 1980-talet, se Christian

Finlands Akademi är den viktigaste, men naturligtvis inte den enda källan för forskningsfinansiering. Talrika enskilda fonder stöder speciellt doktorander. Undervisningsministeriet har spelat en stor roll som finansiär av ”nationellt betydelsefulla” storprojekt och statlig finansiering löper fortfarande för bl.a. publiceringen av J.W. Snellmans samlade verk. Inför 75-årsjubileet av Finlands självständighet lät undervisningsministeriet utarbeta en ”självständighetshistoria”. Arbetet utkom också på svenska under titeln *Finland 1917–1920* 1–3 (1993–1995).²⁰

De stora projektens tid är alltså inte helt förbi, inte heller de samnordiska forskningsprojektens, av vilka en del har visat sig vara ytterst fruktbara, speciellt därför att de har kombinerat forskningsinsatser av erfarna forskare och doktorander.

*

Historieskrivningens och historieforskningens framtid, likaväl den akademiska som annan forsknings, är i sista hand beroende av publiken – såväl den läsande allmänhetens som mediernas intresse. Forskaren har alltid en publik för vilken han skriver. Det finns dock olika slag av publik; olika slag av förväntningar och tryck har också motstridiga verkningar på forskarsamfundet.

Den ideologi som idag styr vetenskapspolitiken betonar internationell genomslagskraft och offentlighet. Forskarna förväntas sträva till att ta upp stora och betydelsefulla frågor och se det inhemska materialet enbart som jämförelsematerial. Inom publicering gynnas främmande språk samt internationella förläggare och tidskrifter; aktivitet och synlighet på internationella fora värderas högt. Dessa betoningar förklarar också till en del varför ämnen ur allmän historia har kunnat räkna på stöd inom Finlands Akademi.

Samtidigt har historieforskningen också en annan publik, vars intressen till en del är motsatta. Det finns en efterfrågan på högtstående historiska analyser och beskrivningar i hemlandet, men dess temata bestäms utgående från nationella problem och utifrån ett nationellt historiemedvetande. Vissa bestående områden uppträder ständigt på nytt i offentligheten: inbördeskriget,²¹ vinterkriget, åren 1945–1948 och numera även de problematiska relationerna mellan Finland och Sovjetunionen på 1950–1970-talen samt den

Krötzl (red.), *Mediaevalia Fennica*, HArk 96 (1991) och *HTF*'s medeltidstemanummer 3/1994.

²⁰ Ministeriet har tidigare finansierat projekt om bl.a. Det röda Finlands historia, vars sista del utkom 1986, samt *Lenin och Finland* 1–3 (1987–1990).

²¹ Jfr t.ex. Ilkka Liikanens översikt i *HTF* 1993, s. 562–579 och den diskussion som uppstod kring Heikki Ylikangas, *Vägen till Tammerfors. Striden mellan vita och röda i finska inbördeskriget 1918* (Stockholm 1995, originalet på finska 1993).

ryska tidens betydelse i Finlands historia²² ges kontinuerligt nya tolkningar; kring dessa frågor uppstår tidvis mycket hetsiga sammanstötningar. Alla dessa frågor kan givetvis behandlas också på en hög vetenskaplig nivå och med internationella jämförelser, men deras stora offentlighetsvärde och betydelse för den s.k. vanliga medborgaren kräver genomtänkta populära framställningar och en aktiv insats av forskarna i diskussioner på vardagsnivån.

Professionella historiker har traditionellt spelat en viktig offentlig roll både som opinionsskapare och debattörer, vilket har varit en följd av historiens stora politiska och ideologiska betydelse och historiens stora popularitet bland en bred publik. Eino Jutikkala, Matti Klinge, Heikki Ylikangas och Osmo Jussila har redan i decennier hört till nationens "standardkändisar" och har på senare tid fått sällskap av företrädare för en yngre generation såsom Juha Siltala, Jari Ehrnrooth och Laura Kolbe. På det regionala planet har vissa historieforskare vid landsortsuniversiteten, såsom Heikki Kirkinen i norra Karelen och Mauno Jokipii i mellersta Finland gjort en stor insats för skapandet av en landskapsidentitet och som talesmän för sina regioner.

En ny efterfrågan på historisk kunskap och historiskt medvetande har också uppstått inom de professioner som vuxit fram med den moderna välfärdsstaten. Yrkesfolk inom hälsovården, undervisningen och den sociala sektorn är intresserade av sin egen identitet och ställning och vill förstå det egna fackets utveckling. Denna nyfikenhet har kommit till synes särskilt som ett växande intresse för historiska analyser och framställningar bland socialpolitiska forskare.

Det förefaller inte som om intresset för historisk kunskap och historiska framställningar skulle minska, snarare som om kommunismens sammanbrott och den europeiska integrationen skulle ha ökat efterfrågan på och behovet av uttryckligen nationella historiska dryftningar och synteser. Å andra sidan balanserar linjedragningarna inom den officiella vetenskapspolitiken upp de nationella tolkningarnas expansion och man kan hoppas att historieforskningens fält, som blir bredare, mångsidigare och mera mångfasetterat, förmår tillmötesgå behoven hos en mångskiftande publik på ett tillfredsställande sätt. Inte heller inom historieforskningen är det klokt att lägga alla ägg i en korg, eftersom vi i alla fall sist och slutligen skall tjäna kunskapsbehoven hos avnämare av olika slag.

²² En diskussion i pressen startade kring Matti Klinge, *Kejsartiden*, Finlands historia 3 (Helsingfors 1996).

Nogle træk af historieforskningen i Island 1990–1996

LOFTUR GUTTORMSSON

Historieforskningen i Island i de sidste årtier er ikke blevet gjort til genstand for nogen udførlig undersøgelse. Der findes ét oversigtsværk som belyser udviklingen indtil midten af dette århundrede,¹ men et studium af de sidste årtiers udvikling, især det socialhistoriske gennembrud som fandt sted omkring 1980 i Island, savnes totalt. Mangelen på historiografiske undersøgelser tyder på, at islandsk historikermiljø i mindre grad har oplevet et behov for selvrefleksion end hvad der har været tilfældet i de andre nordiske lande.²

Det er indlysende, at i denne sammenhæng er det ikke muligt at gå i dybden med de udviklingstendenser som har gjort sig gældende i løbet af de sidste år og hvordan de hænger sammen med den historiografiske proces. Hensigten er mere beskeden, nemlig blot at fremhæve nogle karakteristiske træk ved den historiske forskning i Island i perioden 1990–1996. Først bliver der gjort rede for nogle institutionelle faktorer, som sætter præg på forskningssituationen, bl. a. igangsættelse af større projekter og afholdelse af konferencer. Derefter vil jeg give et overblik om tematiske tygdepunkter i forskningen. Til sidst vil jeg diskutere de debatter og tendenser, som kan anses for at være de mest fremtrædende inden for historiefaget i denne periode.

Institutionelle rammer

Forskningsituationen inden for historiefaget i Island er præget af, at landet kun har ét universitet, *Háskóli Íslands*, med kun én egentlig afdeling for historie (*Sagnfræðiskor*) og historisk institut (*Sagnfræðistofnun*). For tiden er der tale om ti stillinger i historie på Islands Universitet, og desuden én på Islands Lærerhøjskole i Reykjavík (*Kennaraháskóli Íslands*) og én på det nyoprettede universitetscenter i Akureyri (*Háskólinn á Akureyri*). I alt er der således tale om tolv faste stillinger i historie ved de tre akademiske uddannelsesinstitutioner, hvor forskning defineres som en del af stillingen. Hertil kan der tilføjes

¹ Ingi Sigurðsson, *Íslensk sagnfræði frá miðri 19. öld til miðrar 20. aldar*, Reykjavík 1986.

² Jf. Jan Eivind Myhre, 'Historiegrafiens dobbeltbunn', *Historikerne som historie. Rapport fra HIFO-seminariet 1995*. Red. Anne Kristine Børresen et al., Trondheim 1996, s. 12–14.

én stilling i historie tilknyttet Árni Magnússons instituttet (*Stofnun Arna Magnússonar*) og en anden tilknyttet Islands Nationalarkiv (*Þjóðskjalasafn Íslands*), hvor man hovedsagelig beskæftiger sig med kildekritiske undersøgelser og udgivelse af kildetekster. Desuden laves der en del forskning af betydning for historiefaget i Nationalmuséets regi (*Þjóðskjalasafn Íslands*) og på håndskriftsafdelingen ved Nationalbiblioteket i Reykjavík.

Det var først i 1989, at der blev åbnet for uddannelse af forskere til dr. phil. i historie ved Islands Universitet. For tiden er der fem doktorstuderende i historiefdelingen. Før var der kun mulighed for forskere, oftest i en ret fremskreden alder, at opnå doktorgrad ad den traditionelle vej, dvs. gennem præsentation og forsvar af en disputats, som normalt var et resultat af en længere forskningskarriere. På denne måde opnåede tre forskere i omtalt periode doktorgrad i historie ved Islands Universitet. I øvrigt bør det understreges, at uddannelse af islandske historieforskere primært finder sted ved udenlandske universiteter. I omtalt periode har således tolv islandske historiestuderende afsluttet deres studier med doktorgrad ved forskellige udenlandske universiteter (antallet pr. land vises i parentes): USA (4), Storbritannien (2), Norge (1), Sverige (3) og Tyskland (2).

Mangel på offentlig støtteordning har betydet, at unge forskere har haft svært ved at etablere sig. Derfor blev der taget et vigtigt skridt, da man for nogle år siden – på det Det islandske forskningsråds initiativ – oprettede nogle "post-doc"-forskerstillinger. Generelt kan man forvente, at én eller to af disse stillinger vil komme yngre historieforskere til gode. Denne nyordning er af allerstørste betydning.

En væsentlig del af historieforskningen i Island praktiseres uden for de akademiske institutioner. Blandt historielærere ved gymnasiet eller andre fortsættelsesskoler på gymnasialt niveau, som ikke har nogen forskningspligt, er det ikke ualmindeligt, at de mere fagligt engagerede lærere bidrager med en vigtig faglig indsats. Blandt disse, samt andre akademisk-uddannede historikere som ikke er ansat som lærere, findes der mange, som for bestemte kommuners, foreningers eller virksomheders regning beskæftiger sig med grundforskning i lokal-, forenings- eller organisationshistorie. Foreningen for islandske historikere (*Sagnfræðingafélag Íslands*, forkortet i det følgende "Historikerforeningen") udgør et fælles forum for denne gruppe faghistorikere og de akademiske historikere.³ Begge bidrager til *Saga. Tímarit Sögufélags*, som udkommer én gang om året (hvert bind ca 300 sider), hvilket svarer til *Historisk tidsskrift* i de øvrige nordiske lande. Endvidere udgiver *Sögufélag* hvert år *Ný saga*, hvor man gør rede for forskningsresultater i mere læservenlig form end i det etablerede fagtidsskrift *Saga*. Det bør tilføjes, at artikler af

³ Udtrykket "faghistorikere" bliver her anvendt i betydningen "skribenter med kompetense på nivå med hovedfagseksamen i historie", jf. Jan Eyvind Myhre, 'I historiens hus er der mange rom. Nogen hovedtræk i norsk historieforskning 1970–1995', *Historisk tidsskrift* (Norge) 1/2 1996, s. 4.

faghistorikere publiceres i voksende grad i de lokalhistoriske tidsskrifter, hvor historisk interesserede og amatører traditionelt har ydet størst bidrag.

I den omtalte periode har der været tale om en betragtelig stigning i antallet af historiestuderende ved Islands Universitet, især kvindelige studerende. I deres regi udgives der tidsskriftet *Sagnir*, hvor de studerende publicerer i let tilgængelig form bl.a. et resumé af deres afslutningsopgaver. Tidsskriftet bidrager givetvis til at styrke de studerendes faglige identitet.

Ved siden af Historisk institut og Nationalarkivet har Historikerforeningen to repræsentanter i Nationalkomitéen for islandske historikere (*Landsnefnd íslenskra sagnfræðinga*), som fra året 1986 har været ansvarlig for organisering af islandsk deltagelse i de nordiske historikerkongresser samt de internationale kongresser. Professor Ingi Sigurðsson har lige fra starten været Nationalkomitéens formand.

I denne periode er islandske historikere kommet i tættere faglig forbindelse med udenlandske kolleger. Fra 1977 har der været tale om en aktiv deltagelse i de nordiske historikerkongresser, ikke mindst den 20. kongres som blev afholdt i Reykjavík i 1987. I 1990'erne er de faglige forbindelser blevet udvidet takket være Islands tilslutning til *International Committee of Historical Sciences* (i 1987). Islandske historikere deltog aktivt i en række sessioner på kongresserne i Madrid (i 1990) og i Montreal (i 1995). Endvidere kan det nævnes, at det nyoprettede tværfaglige Selskab for 1700-talsstudier (*Félag um átjándu aldar fræði*), som har mange historikere blandt sine medlemmer, tilsluttede sig den internationale forening, *International Society for Eighteenth-Century Studies*. Selskabet har organiseret mange halvdags konferencer, især vedrørende kulturhistoriske emner.

Historiske projekter

Historieforskningen i Island foregår i langt mindre grad indenfor rammen af offentlig eller privat finansierede projekter end hvad der er tilfældet i de øvrige nordiske lande. Kun undtagelsesvis har Forskningsrådets Videnskabsfond bevilget midler til større historiske projekter (dvs. af flere års varighed). De fleste forskningsopgaver, som er blevet støttet af Videnskabsfonden, stammer fra enkelte faghistorikere som ikke er ansat ved de akademiske uddannelsesinstitutioner. Først i de allersidste år har der været tale om konsekvente styringsbestræbelser fra Forskningsrådets side henimod prioritering af gruppebaserede forskningsprojekter fremfor anøgninger fra enkelte forskere. I denne forstand kan man sige, at man gennem offentlig styring forsøger at reducere distancen mellem de nedarvede individualistisk orienterede metoder i historieforskningen og det naturvidenskabelige forskningsmodel. Omfattende projekter, som forudsætter en flerårig indsats, udgør således en voksende andel af den samlede historieforskning. Blandt disse har flernationale, især nordiske forskningsprojekter fået voksende betydning for produktion af nye faglige kundskaber.

I det følgende gøres der kort rede for flernationale projekter (med islandsk

deltagelse) og nationale projekter som enten er blevet afsluttet eller påbegyndt i den omtalte periode.

Kustbygd i förändring 1650–1950: Familj och hushåll i nordiska fiskesamhället. En af initiativtagerne til dette projekt (1986–1994) var docent G í s l i Á g ú s t G u n n l a u g s s o n (død i 1996). En rapport vedrørende specielt den islandske del af projektet er under publikation. Der er allerede udkommet en forskningsrapport med samme titel, under redaktion af J o h n R o g e r s,⁴ og et temanummer af tidsskriftet *Journal of Family History*.⁵

Ethnicity and nation-building in the Nordic world. Dette projekt (under ledelse af professor S v e n T ä g i l) blev igangsat i fortsættelse af et rapporttema om nationale og etniske minoriteter i Norden, som blev diskuteret på den nordiske historikerkongres i Reykjavík i 1987. Fra islandsk side deltog professor G u n n a r K a r l s s o n i projektet. Det afsluttedes i 1995 med udgivelse af en bog med samme titel som ovenfor anført.

Ungdom og historie er et europæisk projekt som professor Gunnar Karlsson, Reykjavík, har deltaget i fra 1994 sammen med universitetslektor B r a g i G u ð m u n d s s o n, Akureyri. En fælles redegørelse for projektets kvantitative resultater er blevet publiceret i to bind.⁶ En rapport om projektets nordiske del forventes udgivet i år.

Projektet *Barnarbejde i Norden 1880–1990* startede i 1993 under ledelse af professor B e n g t S a n d i n og forskerassistent N i n g d e C o n i n c k - S m i t h. Deltager fra islandsk side var doktorand Ó l ö f G a r ð a r s - d ó t t i r ved Universitetet i Umeå. Projektet afsluttedes sidste år med udgivelse af en bog på engelsk.⁷

Projektet *Udvikling af spædbarns- og børnedødeligheden i Norden 1750–1950* blev igangsat i 1995 under ledelse af dr. A n d e r s B r ä n d s t r ö m, Umeå; det forventes afsluttet om ét år. Deltagere fra islandsk side er professor L o f t u r G u t t o r m s s o n, Reykjavík, doktorand Ó l ö f G a r ð a r s d ó t t i r og docent G u ð m u n d u r H á l f d a n a r s o n, Reykjavík.

Selvfølgelig er der flere forskere som deltager i de egentlige islandske projekter. De vigtigste blandt disse bliver omtalt i det følgende.

Íslensk þjóðfélagsþróun 1880–1990 (Islandsk samfundsudvikling 1880–1990). Dette projekt, som startede allerede i 1986, blev ledt i fællesskab af Historisk institut og Det socialvidenskabelige institut (*Félagsvísindadeild*)

⁴ *Kustbygd i förändring 1650–1900*, Meddelande från Familjehistoriska projektet nr. 8, Uppsala Universitet 1989.

⁵ 'Theme: Family and Household in Northern European Fishing Communities', *Journal of Family History* 18, 1993.

⁶ *Youth and history. A comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents*, Eds. Magne Angvik & Bodo von Borries, Hamburg 1997.

⁷ *Industrious Children. Work and Childhood in the Nordic Countries 1850–1990*, Eds. Ning de Coninck-Smith et al., Odense 1997.

ved Islands Universitet. Resultaterne publiceredes i en bog i 1993, redigeret af docent Guðmundur Hálfðanarson og professor Svanur Kristjánsson.⁸

Safn til iðnsögu Íslendinga (Samling til Islands industrihistorie). Dette projekt blev lanceret med offentlig støtte tidligt i 1980'erne; det fortsætter i ny påklædning som en selvstændig forsknings- og udgivelsesvirksomhed i Nationalarkivets regi, under ledelse af cand. mag. Ásgeir Ásgeirsson. I perioden udkom der ialt syv bind i serien.

Saga Reykjavíkur (Reykjavik historie). Dette projekt, som startede midt i 1980'erne, blev finansieret af hovedstadens kommune. Formålet er at give et samlet billede af hovedstadens vækst og udvikling i tidens løb. På nuværende tidspunkt er der kun udkommet to af i alt fem planlagte bind. Forfatteren til de to bind som er udkommet, ang. perioden 1870–1940, er cand. mag. Guðjón Friðriksson.

Saga kristni á Íslandi í 1000 ár (Kristendommens historie i Island i ét tusind år) er det største forskningsprojekt som er blevet lanceret i perioden (i 1991). Det skal føre til udgivelsen af et værk på fire bind i anledning af tusind års jubilæet for religionsskiftet i Island. Projektet finansieres af Altinget og styres af en redaktionskomité i dets regi; hovedredaktør er professor Hjalti Hugason, Reykjavík. Foruden redaktøren selv yder følgende personer væsentlige bidrag til værket: docent Helgi Skúli Kjartansson, cand. mag. Gunnar F. Guðmundsson, professor Loftur Guttormsson, cand. mag. Þórunn Valdimarsdóttir og professor Pétur Pétursson, Reykjavík. Værket udkommer som helhed i 1999.

Sundhed og lægevidenskab i Island i socialhistorisk perspektiv. Dette projekt blev startet i 1995 under ledelse af cand. mag. Jón Ólafur Ísberg. Det finansieres af den Islandske lægeforening og Videnskabsfonden. Formålet er at beskrive og analysere over længere tid sundhedsforholdenes og sundhedsvæsenets udvikling i Island og belyse, hvordan denne udvikling er blevet påvirket af lægevidenskaben og de generelle samfundsændringer. Resultaterne vil blive publiceret i ét større værk om et par år.

Konferencer

Deltagelse i konferencer, både nationale, bilaterale og internationale, spiller en voksende rolle for islandske historikers faglige virksomhed og identitet. I det følgende gives der en oversigt over nogle vigtige konferencer som har fundet sted i perioden.

I 1991 afholdt man for første gang i Island (Laugarvatn) en nordisk fagkonference i historisk metodelære. Konferencen i Laugarvatn – den 22. i rækkefølgen fra metodekonferencernes begyndelse i 1965 – fokuserede på politisk historie. På grund af manglende økonomiske resurser viste det sig at være umuligt at fortsætte med denne type nordiske konferencer. Dette er et beklageligt

⁸ *Íslensk þjóðfélagsþróun 1880–1990. Ritgerðir*. Reykjavík 1993.

resultat, fordi i tidens løb har metodekonferencerne fungeret som et vigtigt forum for udveksling af teoretiske og metodologiske erfaringer og indsigter.

To "bilaterale" konferencer er blevet afholdt med deltagelse af historikere fra de to nabolande, Færøerne og Grønland. Der er tale om en tværfaglig islandsk-færøsk konference, som blev afholdt i Reykjavík i 1992,⁹ og konferencen "Grønland og Island: Naboer før og nu" som fandt sted to år senere i Qagortog (Julianehåb) med udvidet deltagelse af danske forskere.

I 1994 blev der, på *Association for the History of the Northern Seas* vegne, organiseret en fire dages international konference i Akureyri. Temaet var "Fishing, Shipping and Trading in the Northern Regions".¹⁰ Året efter holdt man i Vestmannaeyjar en konference i det nystiftede selskab *Northern Atlantic Fisheries History Association*, hvis president er dr. Jón Þ. Þór.¹¹

På Historikerforeningens initiativ blev der flere gange i perioden afholdt én dags konferencer om aktuelle emner, fx: Forskning i samtidshistorie (1991); Historien og samtiden: om Islændingenes historicopfattelse (1994);¹² Den islandske republik i 50 år (1994).

Selv om afholdelsen af den første Islandske historiekongres (*Íslenska söguþingið*) i maj 1997 falder uden for grænsen af vores tidsperiode, fortjener den en kort omtale her, idet forberedelserne strækker sig 2–3 år tilbage i tiden. Kongressen blev organiseret af Historisk institut og Historikerforeningen i fællesskab. Den varede tre dage; dagsordenen omfattede to hovedemner, "Historie og husholding. Husholdets udvikling i middelalderen" og "Island og omverdenen", fire sideløbende sektionsemner samt en halv snes frie foredrag. Islandske historikere og samfundsforskere udgjorde størstedelen af de omtrent 300 deltagere, men blandt dem var der dog også nogle udenlandske kolleger. På grund af kongressens omfang udgjorde den en større udfordring for historikermiljøet i Island. Resultatet var ganske givende, ikke bare i streng faglig forstand, men også på grund af den store opmærksomhed, kongressen fik i offentligheden. De omtrent 80 foredrag som figurerede på programmet udkommer snart i et værk på to bind.

Tematiske tyngdepunkter

I historiografisk perspektiv forekommer middelalderen som en yndlingsperiode for islandske faghistorikere. Blandt de i alt otte historikere som var fast

⁹ Se konferencerapport, *Frændafundur, 1992. Fyrirlestnar frá íslenskri-færeykskri ráðstefnu í Reykjavík 20–21 ágúst 1992*. Reykjavík 1993.

¹⁰ Se publikationen *North Sea Yearbook*. Red. Poul Holm, Olaf Jenzen og J. Þ. Þór, Esbjerg 1995 og 1996.

¹¹ Se publikationen *The Northern Atlantic Fisheries 1100–1976. National Perspectives on a Common Resource*. Red. Poul Holm, David J. Starkey og Jón Þ. Þór (Studia Atlantica 1), Esbjerg 1996.

¹² Oplæggene publiceredes som et tema ('Sagan og samtíðin') i *Saga. Tímarit Sögufélags* 33/1995, s. 55–109.

ansat ved Islands Universitet i perioden 1911–1961, var der fire som hovedsagelig beskæftigede sig med middelalderforskning.¹³ Traditionelt har islandske historikere således opfattet "fristatsiden" (fra landnam indtil 1262) som den historiske periode *par excellence* – guldalderen med hvilken alle efterfølgende historiske perioder nødvendigvis måtte sammenlignes.¹⁴ Omtalte otte historikere, som enten havde fået deres uddannelse i Island og/eller Skandinavien, var under meget stærk indflydelse af sagastudiernes filologiske tradition. Det var først omkring 1970, samtidigt med et generationsskifte ved Historisk institut, at den filologisk orienterede forskningstradition gradvis blev svækket; i de følgende år begyndte man i voksende grad at betragte politiske og økonomiske problemer i moderne historie som relevante forsknings-emner. I 1980'erne holdt socialhistorien sit indtog i forskningsfeltet med fokusering på kvindehistorie, demografi, familieforhold, forskellige aldersgrupper og mentalitet.

På baggrund af denne tematiske udvikling er det interessant at undersøge, hvilke emner og perioder er blevet prioriteret i historieforskningen i de sidste år. Blandt de forskellige kilder som egner sig til at kaste lys på dette punkt har jeg valgt to: på den ene side de artikler som i perioden 1990–1996 er blevet publiceret i tidsskriftet *Saga* og på den anden side de specialer til MA-grad som er blevet fremlagt i samme periode (se tabel 1).¹⁵

Denne oversigt viser, at politisk historie i bred forstand ikke har tabt sin etablerede stærke stilling i historieforskningen. Mere overraskende forekommer idé- og kulturhistoriens fremtrædende plads, især når det gælder tidsskriftsartikler.¹⁶ Hvad angår socialhistoriens plads i emnespertoiret, så er den mere beskeden end hvad man kunne forvente, især i lyset af at her betegner den et meget bredt spektrum, dvs. lige fra økonomisk-historiske til kvindehistoriske fremstillinger.¹⁷ Man noterer i særdeleshed, at kvindehisto-

¹³ Se Helgi Skúli Kjarransson, 'Sagatradition og historietradition på Island' (upubliceret rapport).

¹⁴ Se Helgi Skúli Kjarransson, 'Sagatradition og historietradition på Island'. – I denne henseende ligger islandske historikere traditionelt mere på linje med norske end svenske kolleger, jf. Sverre Bagge, 'The Middle Ages', *Making a Historical Culture. Historiography in Norway*. Eds. William H. Hubbard et al. Oslo 1995, s. 111; Peter Aronsson, *Historisk forskning på väg – vart?* Rapporter från Högskolan i Växjö nr. 1, 1997, s. 33.

¹⁵ Inkluderet er udelukkende de artikler i *Saga* hvor man præsenterer egentlige forskningsresultater. – For at muliggøre komparation har jeg fulgt Peter Aronssons inddeling af historiske emneområder, se Peter Aronsson, *Historieforskning på väg*, s. 31–32 och nedan s. 125–128. Man bør notere, at hos Aronsson er der tale om doktorafhandlinger, til forskel fra specialer til MA-grad i historie som der her er tale om.

¹⁶ Dette bliver endnu mere påfaldende når de ni artikler, som i vores periode er blevet publiceret af faghistorikere i litteratur- og kulturtidsskriftet *Skírnir*, tages med i billedet.

¹⁷ Hvorvidt kvindehistorie bør identificeres med socialhistorie, er givetvis diskutabelt, se Kari Melbys artikel i *Historikerne som historikere*, s. 34–42.

Tabel 1. Fordeling mellem emneområder af forskningsartikler i tidsskriftet *Saga* og af specialer i historie til MA-grad ved Historisk institut i 1990–1996.

	Artikler	Specialer	%
Forvaltning	1	1	2,9
Politisk historie	7	6	19,2
Biografier	3	-	4,4
Udenrigspolitik	6	2	11,8
Socialhistorie	7	11	26,5
Idé, opinion, kultur	12	4	23,5
Historisk videnskab	5	1	8,8
Natur og samfund	1	1	2,9
I alt:	42	26	100,0

Kilder: Tidsskriftet *Saga*, pågældende årgange. *Sagnir. Tímarit sagnfræðinema*, 11–18 (1990–1997). Økonomisk historie inkluderet i Socialhistorie.

rien ikke længere har den store medvind som den havde i 1980'erne. Her bør man dog tage visse forbehold: for det første indtager socialhistoriske, inkl. kvindehistoriske, emner en betydelig større plads i tidsskriftet *Ný saga* end hvad der er tilfældet i *Saga* (omtrent 1/3 af samtlige artikler); for det andet har islandske socialhistorikere lagt større vægt på at publicere deres forskningsresultater i udenlandske tidsskrifter end deres kolleger inden for de politiske og kulturelle emneområder.

Sammenfattende kan man sige, at i den omtalte periode viser faghistorikernes forskningsindsats en tilnærmelsesvis jævn fordeling mellem de tre brede emneområder, politik, samfund og kultur. Forskningsfeltet præges af mangfoldighed i valg af både emner og perioder. Det bør dog understreges, at doktorafhandlingerne viser en tydelig emnemæssig slagside, idet syv ud af de femten afhandlinger drejer sig om idé- og kulturhistoriske emner.

Hovedtendenser og debatter

Ét af de mest karakteristiske træk ved historieforskningen i Island er, at forskeruddannelsen ofte finder sted ved universiteter i USA, England og på det europæiske kontinent. På denne måde udsættes det akademiske historikermiljø for kontinuerlig og massiv påvirkning fra udlandet. Dette er dog ikke ensbetydende med, at tendenserne inden for historieforskningen i Island følger nøje med dem, som til enhver tid er dominerende på den internationale arena. Det er snarere sådan, at de mangsidige påvirkninger fra flere retninger skaber en diffus situation, hvilket forårsager at bestemte historieteoretiske tendenser har svært ved at få fodfæste. Under disse omstændigheder kan man næppe forvente, at der i historikermiljøet opstår egentlige "skoler"

baseret på indenlandske forskningserfaringer og forskningspraksis. I denne forbindelse bør man være opmærksom på, at de fleste fastansatte ved Historisk institut i Reykjavík er under deres studier ved udenlandske universiteter blevet fortrolige med en bestemt forskningstradition. Det er på den anden side åbenbart, at disse forhold bidrager til at etablere og vedligeholde faglige kontakter og kommunikation med udenlandske kolleger og forskningsinstitutioner. Disse kontakter fungerer som et vigtigt element i den internationalisering som i stadig voksende grad sætter præg på historieforskningen her i landet.¹⁸

Endvidere synes det relevant at bemærke, at de sidste årtiers opløsning af det etablerede nationalistisk-orienterede historiesyn har ført til en situation, som kendetegnes ved en vis fragmentering af historieforskningens resultater. To sider af denne tendens til faglig fragmentering bør fremheves her. I løbet af de sidste femten år har man på den ene side oplevet en omfattende udgivelsesvirksomhed, når det gælder lokalhistoriske værker, men på den anden side er det ikke lykkedes i samme periode at producere og publicere større overigtsværker om Islands historie.

I Island ligesom i de øvrige nordiske lande er lokalhistorie i stadig voksende grad blevet et forskningsfelt for faghistorikere.¹⁹ I denne sammenhæng kan man med rette tale om lokalhistoriens professionalisering. Langt de fleste af de lokalhistoriske værker, som er udkommet i perioden, behandler fiske- og handelsbyernes udvikling i 1800- og 1900-tallet.²⁰ Det er ikke kun angående tekniske detaljer, at de "professionelle" lokalhistorier adskiller sig fra dem, som indtil nylig blev skrevet for det meste af amatører; man noterer endvidere, at de førstnævnte i højere grad er åbne for sociale og kulturelle problemstillinger. På den anden side forekommer de professionelle lokalhistorier forholdsvis traditionelle på det punkt, at udviklingen beskrives på lokalitetens egen præmisser, uden systematisk hensyntagen til de mere generelle udviklingstendenser. Det er kun undtagelsesvis, at læserens opmærksomhed rettes ud over de lokale grænser og mod de generelle perspektiver på det nationale, for ikke at tale om det internationale niveau.²¹ I de nye lokalhistoriske værker ser det særegne og det partikulære, der helt naturligt indgår som det vigtigste element i denne historiografiske *genre*, ud til at blive fremhævet i lige så høj grad som i de ældre fremstillinger.

¹⁸ Begrebet "internationalisering" anvendes her i betydningen europæiske/internationale perspektiver på islandsk historie, jf. Jan Eyvind Myhre, 'I historiens hus er der mange rom', s. 22.

¹⁹ Jf. Harald Winge, 'Local History', *Making a Historical Culture. Historiography in Norway*. Ed. by William H. Hubbard et al., s. 251-253.

²⁰ Se *Íslensk bókaskrá. The Icelandic National Bibliography. 1990-1996*. Reykjavík 1992-1997.

²¹ For en undtagelse af denne art, se især Gísli Ágúst Gunnlaugsson, *Saga Ólafsvíkur. 1. b. Fram um 1911*, Akranes 1987.

Til forskel fra hvad der har været tilfældet i Danmark og Skandinavien i de sidste årtier, har der ikke i Island været tale om en florerende udgivelsesvirksomhed af nationalhistoriske serieværker. Sådan et større værk på 9–10 bind, som oprindeligt var planlagt i 1974 – i anledning af tusindåret for Islands "landnam" – er på nuværende tidspunkt kun nået frem til det femte bind (dvs. til Refomationstiden)²² Hvad angår tidlig moderne og moderne tid, bruges stadig et oversigtsværk som udkom i 1940'erne. Det bør dog nævnes, at takket være et par yngre historikers initiativ er der for nylig udkommet en udvidet historisk atlas i tre bind, hvor historisk fortælling og konkret information kombineres med et rigeligt udstyr af illustrationer, diagrammer og kort; her er en del af landvindingene inden for den nyere social- og kulturhistoriske forskning blevet inkorporeret.²³ Men så længe der ikke laves et syntetisk oversigtsværk, hvor man tager højde for den nye viden man har erhvervet sig, er der fare for, at den historisk interesserede menigmand vil opfatte historiefaget som et værksted, hvor man primært beskæftiger sig med produktion af fragmenterede kundskaber.

De forhold som her er blevet diskuteret, er antagelig årsagen til, at problemer vedrørende fremstilling og reception af historisk viden er dukket op som et aktuelt debateme. Professor Gunnar Karlsson, som bl. a. er en flittig lærebogsforfatter i historie for grundskolen og gymnasiet, har behandlet dette emne såvel fra et historiefilosofisk som et didaktisk synspunkt.²⁴ Fra en mere postmodernistisk synsvinkel er faghistorikerne blevet kritiseret af én af Gunnar Karlsson's studerende for at negligere og nedvurdere de narratologiske og estetiske elementer i historisk fremstilling.²⁵ Med henvisning til en historisk biografi af en 1700-tals sognepræst som forbillede,²⁶ plaiderer forfatteren for "revival of the narrative", hvilket bl. a. ville implicere, at faghistorikerne forsøgte at berige deres tekster med litterære stilfigurer.

Hvad angår de mere substantielle sider af historieforskningen, er der især to emner der har været genstand for diskussion. Her er det af interesse, at der ikke kun har været tale om modstridende fortolkninger blandt historikere, idet der også har været åben debat i medierne. Det drejer sig på den ene side om 1800-tallets nationale strømninger og kampe og på den anden side om det islandske samfunds karakter under enevælden. Begge disse debateme er givetvis nøje forbundet med aktuelle problemer vedrørende national identitet og national bevidsthed og, mere konkret, med den igangværende revision

²² *Saga Íslands*, 1–5. b. Red. Sigurður Línadal. Reykjavík 1974–1990.

²³ *Íslenskur söguatlas*, 1–3. b. Red. Árni Daníel Júlíusson, Jón Ólafur Ísberg og Helgi Skúli Kjartansson. Reykjavík 1989–1993.

²⁴ Gunnar Karlsson, *Að lera af sögu. Greinasafn um sögunám*, Reykjavík 1992. Gunnar Karlsson, 'Reader-relativism in history', *Rethinking History* 1/2 1997, s. 151–163.

²⁵ Brynhildur Ingvarsdóttir, 'Hvað er á seyði í sagnfræðinni?' *Skrtnir* 170/forår 1996, s. 105–143.

²⁶ Þórunn Valdimarsdóttir, *Snorri á Húsafelli. Saga frá 18. öld*, Reykjavík 1989.

af den national-romantiske historieopfattelse. En af grundpillerne i debatten vedrører de motiver, som de ledende grupper under 1800-tallet havde for at kæmpe for Islands autonome stilling inden for det danske kongedømme og derefter løsrivelse. En radikal omfortolkning af motiverne for selvstændighedsbestræbelserne er blevet præsenteret af docent Guðmundur Hálfðanarson; den har stimuleret til en livlig debat.²⁷

Den nye fortolkning fokuserer på interesser og magtfordeling inden for det traditionelle bondesamfund og den måde, hvorpå disse i 1800-tallets anden halvdel kom i konflikt med det danske statsbureaukratis moderniseringstendenser; den har således visse berøringsflader med debatten om det islandske samfunds karakter under enevælden. Oprindeligt var det docent Gísli Gunnarsson's forskningsresultater som igangsatte debatten²⁸, men den flammede op i offentligheden i anledning af en tv-serie, hvor islandske 1600- og 1700-tals bønder blev stigmatiseret som brutale undertrykkere og voldtægtsforbrydere. Debatten er efterhånden blevet mere balanceret, hvor der argumenteres for og imod fortolkninger af det traditionelle samfund som enten et socio-heterogent bondesamfund eller som et "spåt-feudalt" gods-ejersamfund. Foruden Gísli Gunnarsson har docent Harald Gustafsson og phil. dr. Árni Daníel Júlíusson deltaget aktivt i debatten.²⁹

Til sidst vil jeg fremsætte nogle få bemærkninger om, hvordan man i islandsk sammenhæng forholder sig til historieteoretiske retningslinjer, som omfatter både teoretiske og metodologiske problemstillinger. I 1980'erne viste mange islandske faghistorikere voksende interesse for teoretiske perspektiver inden for deres respektive forskningsfelter, dog næppe i samme grad som deres svenske og danske kolleger.³⁰ Dette skyldes sandsynligvis den meget stærke stilling som empirismen traditionelt har haft i islandsk historikermiljø. Indenfor middelalderforskningen har den filologiske, kildekritiske tradition en værdig repræsentant i professor Sveinbjörn Rafnsson, men man noterer, at i de seneste år har dette forskningsfelt åbnet sig mere og mere for

²⁷ Se især Hálfðanarson's afhandling, *Old provinces, modern nations: Political responses to state integration in the late nineteenth and early twentieth-century Iceland and Brittany*, Ann Arbor, University Microfilms, 1997. Se endvidere flere publicerede oplæg fra en konference om Islændingenes historiesyn, "Sagan og samtiminn", *Saga. Tímarit Sögufélags* 33/1995, s. 55–109.

²⁸ Se især Gísli Gunnarsson's afhandling, *Monopoly Trade and Economic Stagnation: Studies in the Foreign Trade of Iceland*, Lund 1983.

²⁹ Se Árni Daníel Júlíusson's afhandling, *Bønder i pestens tid. Landbrug, godsdrift og social konflikt i senmiddelalderens islandske bondesamfund*, København 1996. Harald Gustafsson, 'Hugleidingar um samfélagsgerð Islendinga á ár nýöld' (i tryk).

³⁰ Jf. Klas Åmarks analyse af udviklingen inden for svensk historieforskning i 1970-tallet, 'Teoriernas intåg i historievetenskapen. En historiografisk betraktelse', *Historievetenskap och historiedidaktik*. Utg. af Göran Behre og Birgitta Odén, Lund 1982, s. 63–71.

tværfaglige og antropologisk-orienterede perspektiver.³¹ Man kan også konstatere, at den biografiske indfaldsvinkel stadigvæk anvendes på en mere eller mindre traditionel måde, især blandt "free lance" historikere. Desuden er personalhistorien blevet fornyet ved anvendelse af et mikrohistorisk perspektiv af en yngre historiker, som systematisk har taget autobiografisk materiale og dagbøger i brug for at belyse menigmands hverdag og tankegang i bondesamfundet omkring århundredeskiftet.³²

Til slut vil jeg her nævne, at de fleste islandske faghistorikere stiller sig meget kritisk overfor postmodernismens forskellige varianter, i det de stort set fastholder den såkaldte videnskabelige realisme.³³ I deres hverdagspraksis går de tilsyneladende ud fra den antagelse, at fortiden eksisterer som en realitet som, takket være forskelligt kildemateriale, lader sig beskrive og fortolke på en videnskabelig forsvarlig måde. Denne grundholdning hindrer dog ikke, at der især blandt de yngre historikere er en voksende forståelse for det konstruktivistiske paradigme, i det mindste hvad angår fremhævelsen af fremstillingens fundamentale betydning for historieforskningens resultater.

³¹ Se eksempelvis en artikkelsamling, red. af professor Gísli Pálsson, *From sagas to society: comparative approaches to early Iceland*, Enfield Lock 1992.

³² Sigurður Gylfi Magnússon, *Mennun, dót og sorg. Einsögurannsókn á íslensku sveitasamfélagi 19. og 20. aldar*, Reykjavík 1997.

³³ Jf. Jan Eivind Myhres definition, 'Historiegrafiens dobbeltbunn', *Historikerne som historie*, Trondheim 1996, s. 13.

Norsk historieforskning på 1990-tallet

JAN EIVIND MYHRE

Norsk historieforskning på 1990-tallet har vært preget av en tallmessig vekst og en stadig økende tematisk og organisatorisk bredde. Tallet på historikere er økende, og de produserer historievitenskap med større bredde – i tema, metode og geografi – enn noensinne. Forsåvidt representerer nittiårene på mange måter forlengelsen av tendenser som har eksistert i flere årtier. Likevel finnes også nye linjer. En av disse, historiografien, springer ut av nettopp den voldsomme mengden og spredningen av produsert historie, som har skapt et påtagelig behov for oversikter, altså ikke minst i form av historiografier.¹

Nittiårene gikk inn med en ny utgave av Ottar Dahls standardverk fra 1959, *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, ajourført, om enn nødtøftig, til 1980-tallet.² Utgivelsen dekket ikke fullt ut behovet for en framføringen av norsk historievitenskap helt opp til nittiårene. I 1995 så derfor artikkelsamlingen *Making a Historical Culture. Historiography in Norway*, dagens lys. Den inneholdt 15 bidrag, dels kronologisk oppdelt, dels inndelt i fagets underdisipliner og dels inneholdene samlende artikler om historie og samfunn, fagets infrastruktur og en vitenskapshistorisk oversikt.³ Dens siktemål var å gi norske forskere og ikke minst historiestudenter et sted å henvende seg for å kunne plassere seg selv i en faglig tradisjon og se virksomheten i en større vitenskapelig sammenheng, men også å presentere norsk historieforskning for et utenlandsk publikum. For så vidt var boka typisk for en annen viktig tendens på 90-tallet, internasjonaliseringen.

Historisk tidsskrift valgte i 1996 å markere sitt – og Den norske historiske forenings – 125-årsjubileum gjennom en historiografisk oversikt over norsk historieforskning siden forrige jubileum.⁴ På en rekke felter ble historieskrivningen mellom 1970 og 1995 vurdert. Nytt i forhold til *Making a Historical Culture* var en allmenn oversikt over fagets utvikling, en artikkel om norsk forskning på ikke-europeisk historie, og et bidrag om internasjonaliseringen av historiefaget i Norge gjennom det såkalte Ruhrgas-programmet. Utgivelsen av *Historisk tidsskrift*, Den norske historiske forening, lot sin 1995-konfe-

¹ Se f.eks. Myhre 1994 og 1996.

² Dahl 1990.

³ Hubbard, Myhre, Nordby and Sogner (red.) 1995.

⁴ *Historisk tidsskrift* 1–2/1996.

ranse stå i historiografiens tegn, og med et spesielt blikk på sosialhistoriens utvikling.⁵

Et av de virkelig voksende forskningsfelt, i dobbelt forstand, gjennom flere årtier har vært etterkrigstidens historie. Forskningssituasjonen begynte å bli uoversiktlig, ikke minst fordi også historisk orienterte samfunnsforskere i høy grad bidro. Ved det tverrfaglige LOS-senteret (Ledelse, organisasjon og styring) i Bergen ble det derfor i årene 1989–93 utgitt et 23 binds *Etterkrigshistorisk register* inneholdende historiografiske artikler samt bibliografier for et tilsvarende antall forskningsfelter, først og fremst av politisk-historisk og organisasjonshistorisk art.⁶ Også på en rekke delfelter har 90-årene, sammen med annen halvdel av 80-tallet, produsert en rekke historiografiske oversikter.⁷

Bibliografiske oversikter over det historikerne presterer, er noenlunde godt tilgjengelige. En norsk historisk bibliografi finnes på nettet, laget av Universitetsbiblioteket. *Historisk tidsskrift* gir årlige oversikter over hovedoppgaver som skrives, og de historiske institutter lager årsmeldinger med fortegnelser over hva de ansatte har produsert, opplysninger som også er tilgjengelige på nettet. Også gjennom fakultetenes hjemmesider finnes informasjon om forskning, blant annet avlagte doktorgrader. Det sterke norske lokalhistoriske miljøet utgir jevnlig egne bibliografier.⁸

Organiseringen av historieproduksjonen

Historieforskningen i Norge finner på 1990-tallet sted på tre arenaer, for det første ved de historiske institutter på universiteter og høyskoler, for det andre ved øvrige forskningsinstitusjoner og for det tredje på et oppdragsmarked med både private og offentlige oppdragsgivere. Størrelsen av denne tredje arenaen gir norsk historievitenskap et særpreg sammenlignet med andre land. Det er grunn til å tro at Norge har flere heltidsengasjerte historieforskere enn de andre nordiske land, og antagelig også flere enn øvrige Europeiske land.⁹

Forskning og undervisning i historie drives på alle de fire universiteter, Universitet i Oslo, Universitetet i Bergen, Norges teknisk-naturvitenskapeli-

⁵ Børresen, Myhre og Stugu (red.) 1996.

⁶ Grønlie (hovedred.) 1989–93

⁷ Se oversikten i Myhre 1996, note 7, s. 6–7. Norge synes i historiografisk interesse å ligge et tiår etter Danmark, der det fant sted en blomstringstid 1975–85. Se Jørgensen 1994.

⁸ Frode Fyllingsnes, *Norsk lokalhistorisk litteratur. Bibliografi over by- og bygdebøker, regionhistorie og periodika ca. 1900–1996*, Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo 1997.

⁹ Et grovt overslag (1998): (1) Mellom 150 og 200 ansatte ved de historiske institutter på universiteter og høyskoler, doktorander medregnet, (2) Kanskje 50 historieforskere ved andre institusjoner, (3) Et par hundre oppdragsforskere i tillegg til dem som finnes i gruppe 1 og 2, hvorav halvparten i lokalhistorie. I tillegg til disse tre kategoriene kommer ansatte på museer, arkiver, biblioteker o.l. med noe forskningstid, samt over 500 hovedfagsstudenter.

ge universitet (NTNU, tidligere Universitetet i Trondheim) og Universitetet i Tromsø. Tilsammen har de i 1998 omtrent 80 fast ansatte fulltids historikere, hvorav noe over halvparten er professorer, de øvrige førsteamanuenser.¹⁰ Ved åtte av distriktshøgskolene forskes og undervises det i historie, av et personale på tilsammen omkring 30. I tillegg finnes det historikerstillinger ved Norges landbrukshøgskole og Norges handelshøgskole samt Handelshøgskolen BI. Flere av universitetene har ansatt historikere i såkalte professor II-stillinger, det vil si personer i bistilling som har en annen hovedstilling. Opprinnelig ble disse historikerne rekruttert fra utenfor universitetssektoren, men flere professor II sitter nå i hovedstilling ved et universitet. Alt i alt er tallet på historieprofessorer mellom 50 og 60, hvorav ti er kvinner (1998).

De vel 120 faste forskere¹¹ ved universiteter og høyskoler uttømmer på langt nær bildet av historieforskningen på disse institusjonene. I tillegg kommer rekrutteringsstillinger, først og fremst forskningsstipendiater betalt av Norges forskningsråd (NFR) eller universitetene, som nå sitter på fireårskontrakter.¹² Rekruttene, bortimot 50 i tallet, regnes på instituttene mer som kolleger enn som studenter (se nedenfor).¹³ Noen institutter har knyttet til seg eksternt finansierte forskere (ikke forskerrekrutter). Det kan dreie seg om fast ansatte med permisjon¹⁴ eller representanter fra den store gruppen av free-lance historikere henvist til markedet som jeg nevnte ovenfor. Den økonomisk-historiske avdelingen ved for eksempel Handelshøgskolen BI utenfor Oslo er på mange måter organisert som et oppdragsinstitutt, med tre fast ansatte historikere (som også for en stor del arbeider på oppdrag) og en stab løst tilknyttede oppdragsforskere.

De fleste historiske oppdragsforskere er imidlertid ikke knyttet til noe historisk institutt, skjønt enkelte arbeider på samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter utenfor universitetssystemet. De fleste free-lance historikere arbeider hjemme eller helst hos sine oppdragsgivere, det vil si kommuner, offentlige institusjoner, organisasjoner, foreninger (også fagforeninger), bedrifter o.s.v. Oppdragsgiverne kan i visse tilfeller være forlag, spesielt i forbindelse med større norgeshistoriske eller kulturhistoriske verk, som gis ut med korte mellomrom. Det kjøpende publikums store appetitt på verk, ikke minst historiske, må også sies å være et norsk særtrekk.

Det norske oppdragsmarkedet er beskrevet i ulike sammenhenger, spesielt når det gjelder lokalhistorien, der det er beregnet at 40 millioner kroner årlig

¹⁰ Minstekravet for fast ansettelse er doktorgrad eller tilsvarende. Førsteamanuenser med professorkompetanse kan fra 1993 få professortittel etter søknad. Om historiefagets organisering (dets infrastruktur), se *L a n g h o l m* 1995.

¹¹ Medregner professor II, som nå i regelen har åremålsstillinger.

¹² Stipendiatene har vanligvis 1/4 arbeidspplikt ved institusjonen de er knyttet til.

¹³ Stipendiatene oppbærer hva en må kalle full lønn, d.v.s. ca 220.000 NOK i året.

¹⁴ I så fall er de ofte erstattet av vikarer eller timelærere.

bevilges fra kommunenes side.¹⁵ Men også villigheten fra andre oppdragsgivere til å betale godt for ett eller flere bind profesjonell historie, er verdt å merke seg. Dette er ikke et fenomen som er nytt i nittiårene eller med oljerikdommen, men går tiår tilbake, dels lenger. Det nye det siste par tiårene (heller ikke her er nittitallet enestående), er *profesjonaliseringen* av oppdragsmarkedet, som blant annet artet seg på den måten at amatører (journalister, funksjonærer og andre) mer og mer ble fordrevet fra dette markedet. Denne profesjonaliseringen er på mange måter et resultat av et press fra historikerprofesjonen selv, et spørsmål om tilbud like mye som etterspørsel på markedet, drevet fram av de store historikerkull uteksaminert fra slutten av 1960-tallet og framover.¹⁶ På 1980-tallet var disse kullene forholdsvis små, for så vidt er det å vente at de i nittiårene voldsomt økende mengder uteksaminerte historikere vil bidra såvel til å øke oppdragsmarkedet som til å profesjonalisere det.

Den norske forskeropplæringen har allerede blitt tangert. Nittitallet preges av overgangen fra gammel til ny doktorgrad, fra *dr. philos* til *dr. art.* Først og fremst består forskjellen i at den nye graden har et opplæringssystem (med formell veileder) og en strammere tidsramme. Det viser seg også at doktorandene bruker kortere tid enn før, selv om et mindretall er ferdig i løpet av fire år. Man tenker seg også at de nye grader skulle være noe mindre i omfang, om enn av samme kvalitet, som de eldre. Faktisk er de nye avhandlingene ofte meget omfangsrike, gjerne 4–500 sider; ingen formell grense er satt. Ettersom mange historikere, særlig i Oslo, fremdeles tar den gamle graden, har vi mulighet til å sammenligne. Noen forskjell i omfang og kvalitet, på tvers av grad eller universitet, er vanskelig å få øye på.

Typisk for norsk doktorgrad i historie, enten gammel eller ny, er at forholdsvis få personer har den. Antallet avlagte doktorgrader på de åtte årene fra 1990 til og med 1997 er vel 50, med en stigende tendens, altså for tiden rundt ti i året. Dette beskjedne tallet reflekterer først og fremst det lave antallet stipendiater.¹⁷ Dette er igjen delvis et resultat av at den norske forskerutdanningen først og fremst skjer på det såkalte *hovedfaget*, gjennom skrivingen av en historisk *hovedoppgave*. Arbeidet med oppgaven er normalt normert til 1 1/2 år (hele hovedfaget til 2 år, på toppen av fire års forutgående universitetsstudier, hvorav 1 1/2 år med historie), men de aller fleste bruker lengre

¹⁵ Winge 1995, s. 250.

¹⁶ Vi snakker her om hovedfagskandidater, se nedenfor.

¹⁷ Problemet med lav gjennomstrømming er et gjennomgående fenomen i alle det nordiske land. Et nytt fenomen som kan øke antallet doktorander er at enkelte studenter kombinerer oppdragsforskning med doktorgrad. Eksterne oppdragsgivere (bedrifter, kommuner, foreninger) betaler det meste av kostnadene, universitetene slipper studentene inn på sine doktorprogrammer og betaler kanskje for en del av studietiden. En annen løsning er å levere inn en *dr.philos.*-avhandling.

tid. Dette til tross for universitetenes bestrebelser på å forkorte hovedfagstiden og omfanget av hovedoppgaven, som fremdeles ofte kan komme opp i et par hundre sider.¹⁸

Antallet uteksaminerte hovedfagskandidater har i løpet av nittiårene økt fra omtrent 50 i året ved begynnelsen av tiåret til 129 i 1995, 122 i 1996 og 144 i 1997. De 720 hovedfagskandidatene som avla eksamen 1990–1997, fordelte seg på universitetene med 46% på Oslo, 34% på Bergen, 16% på Trondheim og 4% på Tromsø.¹⁹ Det er kandidater med historie hovedfag man tradisjonelt kaller *faghistorikere*, og en doktorgrad blir da en ytterligere kvalifisering, noe i retning av en tysk *Habilitation*. Det gjenstår å se om de nye ordninger vil endre på dette.

Selv om tallet på fast ansatte universitets- og høyskoleforskere i Norge er høyt, gjøres hovedmengden av historisk forskning av andre. Grunnene til dette er flere. Professorer og førsteamanuenser, som i teorien skulle ha nær halvparten av sin tid disponibel til forskning, har i praksis under en tredel, selv når forskningsterminer (sabbaticals) regnes med. Deres innflytelse på forskningen skjer derfor delvis gjennom de doktorander og hovedfagsstudenter som de veileder.

Hovedfagsstudentene, og i mindre grad doktorandene, arbeider gjerne i prosjekter. Disse kan være instituttprosjekter ledet av en eller flere lærere, eller store tverrfaglige prosjekter finansiert av Norges forskningsråd, som del av større programmer. En stadig større del av de offentlige forskningsmidler kanaliseres inn i slike programmer med tilhørende prosjekter, en omdiskutert utvikling blant annet fordi gode individuelle prosjekter har mindre mulighet for støtte.²⁰ En annen type kritikk gjaldt selve forskningens frihet. En del av de store programmer og prosjekter, enten de var initiert av forskerne, av forskerbyråkrater eller av politikere, ble kritisert for å være motepregede eller kortsiktig politisk motiverte.

En annen type forskningsstyring representeres av universitetenes utbygging av tverrfaglige *sentra*, for kvinneforskning, for teknologi og samfunn, for middelalderstudier, for samfunn og miljø eller lignende, forskningsgrupper som i mange tilfeller har markante innslag av historikere. Også fakultetene ved universitetene har på 90-tallet i noen tilfeller vist vilje til forskningsstyring; et av virkemidlene har vært utdeling av doktorgradsstipendier.

Det sterkeste forskningsstyrende element, i det minste om vi måler i produsert mengde, representerer det historiske *oppdragsmarkedet*. Styringen gjel-

¹⁸ Universiteter i Bergen har innført en formell størrelsesavgrensning: 70–110 sider.

¹⁹ Lavmålet på 1980-tallet ble nådd i 1988 med 33 kandidater. Det tidligere høydepunkt var 110 kandidater i 1976. Hovedfagsseksamen ble innført i 1905. Oslo var lenge alene om den. For historiens vedkommende ble første kandidat i Bergen ferdig i 1958, i Trondheim i 1969 og i Tromsø i 1975. Se Hubbard 1992 og oversikter i Historisk tidsskrift.

²⁰ Se Lunden 1994, Langholm 1994, Kjeldstadli og Myhre 1997. Oversikt i Myhre 1996, s. 10ff.

der først og fremst temaet og kronologien: Utenrikspolitikken historie, Tromsøs historie, Finansdepartementets historie, Jern- og metallarbeiderforbundets historie, Oslo elektrisitetsverks historie, Foreningen Nordens historie, Tromsø kommunes historie, bedriften Nycomeds historie o.s.v. Innenfor disse rammene har forfatterne vanligvis store friheter til å velge problemstillinger og metode, som da Lærerlagets historie ble til lærernes historie og Husmorforbundets historie til husarbeidets historie, rett og slett fordi de sistnevnte problemstillinger syntes mest interessante. Det mangler likevel ikke eksempler på at forfattere og oppdragsgivere er kommet i konflikt, fortrinnsvis da om den nyeste historie, og om problemer som fremdeles oppleves som aktuelle stridsspørsmål. Dette er naturligvis en begrensende faktor i forskningens frihet. Det begrenser vanligvis konflikten når en etablert historiker er medlem av oppdragsgivernes "bokkomité", som det styrende organ ofte kalles.

Faglig spesialisering

I motsetning til tilstanden i England og Sverige, er historiefagets Norge ikke delt i (sosial og) økonomisk historie på den ene siden og (vanlig) historie på den andre. Idéhistorie som fag studeres riktignok på særskilte institutter, men også historikere driver idéhistoriske studier. Institusjonelt er altså faget godt samlet. Rent faktisk er imidlertid spesialiseringen kommet langt, uten at jeg kan påstå at den er kommet lengre enn i andre sammenlignbare land, som for eksempel de nordiske. Bare lokalhistorien er etablert med et eget vitenskapelig tidsskrift (*Heimen*), en egen organisasjon (Landslaget for lokalhistorie, som også har et eget meldingsblad) og et eget institutt, Norsk lokalhistorisk institutt (NLI). Det bør nevnes at det på Norges Handelshøyskole, Handelshøyskolen BI og Norges Landbrukshøyskole hovedsakelig drives historieforskning i forlengelse av moderinstitusjonens virksomhet. Det livskraftige miljøet for internasjonal, d.v.s. utenrikspolitisk, historie, har nylig begynt å utgi et eget «nyhetsbrev».²¹ De enkelte subdisiplinene har ellers ingen særskilte foreninger eller tidsskrifter, men historikerne vedkjenner seg ofte en tilhørighet til tverrfaglige grupper eller organer, for demografi, for nordnorsk kultur eller lignende. De historiske subdisipliner avholder da også sjelden egne nasjonale konferanser for disiplinene som sådan, d.v.s. sosialhistorikerkonferanser, byhistorikerseminarer, konferanser for økonomisk eller politisk historie. I så fall oppsøker de vanligvis internasjonale fora.

Den faglige oppdeling, eller særatferd, skjer vanligvis på følgende måter: De knyttes enten til konkrete større prosjekter (Trondheims bys historie arrangerer allmenn byhistoriekonferanse), eller det arrangeres særseksjoner ved de større samlende historikerkonferanser (se nedenfor). Til tross for at interessefeltene viser stor spredning tematisk, kronologisk, metodisk og etter hvert også geografisk, er norske historikere godt samlet, organisatorisk sett.

²¹ *Internasjonalen: Forum for norsk internasjonal historieskrivning.*

Det kan hevdes at de er ganske godt samlet også faglig-kulturelt sett.²² Dette kan vi knytte til blant annet historikernes møtesteder (se nedenfor).

Hvilke spesialiteter finner vi blant norske historikere og på norske historiske institusjoner? I det norske universitetssystemet hersker en relativt lav grad av arbeidsdeling. Forskning på norsk historie er ennå framherskende, og alle fire universiteter har en stor bredde i sitt tilbud av undervisning og forskning her, både kronologisk og tematisk. I undervisning og pensum på lavere grad (undergraduate) er norsk (inkludert nordisk) historie og internasjonal historie nokså likt fordelt. På hovedfagsnivå er norsk historie mer framherskende, fordi det reflekterer de ansattes egen forskningskompetanse.

Internasjonaliseringen har imidlertid vært betydelig, også når det gjelder historikernes herkomst. Et dusin eller så utenlandsk fødte arbeider som historikere på norske universiteter, mot nesten ingen for tjue år siden. På alle fire universiteter forskes, veiledes og undervises det i afrikansk historie, uten noe klart nasjonalt tyngdepunkt for denne type studier. I Oslo og Trondheim drives Latin-Amerika-studier, i Oslo og Bergen Midtøsten-forskning og i Oslo i tillegg forskning om indisk historie. Europeiske studier er i framgang på alle universiteter og for alle historiske perioder. Oslo og Bergen har ansatte i Antikkens historie. Forskning på ikke-nordisk materiale er tydeligst blant doktorstipendiatene, men begynner også å gjøre seg gjeldende på hovedfaget. Imidlertid er internasjonal historie på nittitallet fremdeles tema for under en fjerdedel av alle hovedoppgaver, og av disse er en betydelig del hovedoppgaver i internasjonal politikk, med Norge som en av aktørene.

Distriktshøyskolenes historieinstitutter, som regel med tre til fem ansatte, underviser også over et bredt spekter av emner, mens forskningsbredden rimeligvis er smalere enn på universitetene. I noen grad spesialisere de seg, for eksempel i økonomisk historie (Bodø) eller samtids- og lokalhistorie (Lillehammer). Lokalhistorie er en spesialitet for flere høyskoler, men dessuten også for universitetene i Trondheim og Tromsø. Sistnevnte har også en klar landsdelsprofil i sin forskning, utover det lokalhistoriske engasjementet, med sin satsing på politikk i nordområdene, polarutforskningshistorie, fiskerihistorie, urbefolkningsstudier, migrasjonsbevegelser i nord m.m.

Miljøet i Trondheim synes på nittitallet ellers å være engasjert spesielt i teknologihistorie, hverdagslivshistorie og fagdidaktikk. Bergen kan kanskje karakteriseres ved satsing på politikk, utenrikspolitikk, mentalitetshistorie, teori og historiografi, pluss administrasjon og velferd, samt demografi, Oslo ved en interesse for vitenskapshistorie og identitetshistoriske prosjekter. Men som nevnt, variasjonen er stor: overalt finnes viktige miljøer i kvinne- eller kjønns historie, økonomisk historie, ulike sosialhistoriske varianter.

Alle universiteter har livskraftige miljøer for middelalderhistorie; her synes interessen blant hovedfagsstudentene å være i vekst i 90-årene. Den tidlig-moderne tid (1537–1814) har tradisjonelt mye mindre plass i norsk historie-

²² Myhre 1994.

forskning enn f.eks. i svensk. Moderne historie, etter 1814 (1800) er helt dominerende blant hovedfagsstudentene, og har lenge ligget på rundt 3/4 av hovedoppgavene.

Historikernes møtesteder

Ovenfor ble det antydnet at det har skjedd en *profesjonalisering* blant historikerne, såvel på nittitallet som i årene forut. Denne prosessen tar forskjellige former; for dette formålet vil jeg skille ut seks:

- 1) Jeg nevnte at historikerne utvider sitt yrkesfelt på bekostning av amatører og til felter der historie ikke tidligere ble skrevet. Historikerne, for dette er et press fra tilbudssiden, argumenterer med behovet for historie og med sin egen kompetanse.
- 2) Det legges en økende vekt på formell utdanning, særlig betydningen av doktorgrad.
- 3) Historikerne ønsker selv å bestemme kriteriene for samfunnsmessig relevans og kriteriene for vitenskapelig kvalitet.
- 4) Dette har ført til større uavhengighet fra samfunnsfagene enn f.eks. tilfellet var på 60- og 70-tallet.
- 5) Samtidig invaderer historiefaget enkelte nabofag.
- 6) Historikerne har på nittitallet bedre enn før organisert sine faglige interesser.

De fleste norske historikere er samlet i én forening, som er en faglig organisasjon, men ingen fagforening. Den kalles Den norske historiske forening (HIFO), og er et resultat av en sammenslutning i 1990 av Den Norske Historiske Forening fra 1869 (utgiver av *Historisk tidsskrift*), Norsk Komité for Historisk Vitskap fra 1927 (bindeleddet til den internasjonale historiske komiteen) og Norsk historikerforening fra 1983, som kan betegnes som yngre oppdragsforskeres organisasjon. Foreningen ivaretar således en rekke vitale funksjoner, blant annet arrangerer den landsomfattende HIFO-seminarer nesten hvert år (første gang 1985) og er medarrangører (sammen med universitetenes historiske institutter) av de nasjonale historikerdager som finner sted omtrent hvert tredje år, første gang i 1989.

HIFO er basert på individuelt medlemskap, i 1998 er medlemstallet mellom 600 og 700. Et mindretall er derfor universitets- og høyskoleansatte. Et betydelig antall er oppdragsforskere, mange medlemmer er tilsatt ved museer, arkiver og lignende institusjoner. Den videregående skolen teller endel medlemmer.²³ Ikke alle professorer og førsteamanuenser er med; de historiske institutter på universiteter og høyskoler har sitt eget fellesorgan, Det nasjonale fagråd, som først og fremst arbeider med undervisningsordninger

²³ Det formelle krav for medlemskap er historie hovedfag eller tilsvarende kvalifikasjoner, men det finnes et spesielt medlemskap for hovedfagsstudenter.

(f.eks. nasjonale krav til historisk basisutdanning) og andre organisatoriske forhold, som utvikling av det såkalte Norgesnett.

Foruten HIFO og fagrådet, fungerer altså historikerdagene og HIFO-seminarene som felles møtesteder for norske historikere. En tredje type møtested er ikke minst viktig: *Historisk tidsskrift*, som er det samlende historiske tidsskrift i landet.²⁴ Tidsskriftets rolle som det sentrale organ for norske faghistorikere har vært vekslende. Når det gjelder bokanmeldelser lever det for eksempel ikke opp til de forventninger historikere flest stiller. Når det gjelder teoretisk-metodisk debatt og historiografiske oversikter har det lenge fylt sin oppgave som sentralt faglig forum på en god måte, ikke minst under den fornyede interesse for slike spørsmål de siste ti årene.

Historiefagets organisering peker altså mot et forholdsvis enhetlig fag, en forholdsvis sammensveiset kultur. Også enkelte andre faktorer forsterker en slik oppfatning, slik som profesjonaliseringsfaktorene nevnt ovenfor. Universitet og høyskoler utveksler sensorer og medlemmer av bedømmelseskomiteer som bidrar til visse felles normer for god og dårlig historie. På de mindre lærestedene må lærerkreftene undervise over et forholdsvis bredt spekter av emner og epoker, noe som sikrer allsidighet og beskytter mot utpreget spesialisering og manglende forståelse for andres interessefelt. Endelig har norske historikere i spesielt høy grad fått anledning til å skrive sammenfattende framstillinger av typen Norges historie, Verdens historie eller lokalhistoriske verker, der mange aspekter av samfunnet eller samfunnene må beherskes og veves sammen.

Det er likevel lett å overdrive en slik enhet. Også i Norge er spesialiseringen kommet langt, og det opereres i det daglige med dusinvis av spesialbetegnelser på utøverne av faget og de produkter som skapes: ikke bare de tradisjonelle som økonomisk historie, politisk historie, sosialhistorie og lignende, men samisk historie, misjonshistorie, teknologihistorie, fiskerihistorie, arbeidslivshistorie, byhistorie, pressehistorie, barnehistorie og en mengde andre. Mange historikere vender seg ofte heller mot fagfeller, tidsskrifter og konferanser i andre land enn til sine norske kolleger som beiter på andre marker. Det er ikke minst internasjonaliseringen av historiefaget som slår inn her.²⁵ Mye av enheten i faget var nemlig basert på at de aller fleste historikerne arbeidet innenfor norsk historie. Med det økende antall europeiske, og ikke minst utenomeuropeiske forskningsbidrag, er denne enheten brutt.

Dette betyr ikke nødvendigvis at ikke kolleger kan snakke fag sammen, men referanserammene blir uenkelig svært ulike. På Universitetet i Tromsø, med sin sterke orientering mot landsdelens egen historie, har Afrika-eksperten Randi Rønning Balsvik og spesialisten på russisk historie, Jens Petter Nielsen, så å si løst billett til miljøet gjennom å skrive

²⁴ HIFO utgir også et meldingsblad, *HIFO-nytt*, som i noen grad inneholder faglige innlegg og debatt. I Bergen utgis det populærhistoriske tidsskriftet *Historie*.

²⁵ Balsvik 1996, Simensen 1989, 1996, Myhre 1996, s. 17–22.

lokalhistorien til sine oppvekststeder, henholdsvis Vardø og Alta. Jeg mener ikke å antyde at dette er noe kunstig trekk eller strategi. Alle nordmenn «kommer fra» et sted (mens et spørsmål om "hvor kommer du fra" kan virke forvirrende på f.eks. en amerikaner), og det er nærliggende å skrive hjembygda eller hjembyens historie, også for universitetshistorikere. Dusinvis av eksempler kunne nevnes. Fenomenet begynner gjerne på hovedfaget.

Likevel er det altså åpenbart slik at historiefagets internasjonalisering tenderer til å sprengte faget, faglig og miljømessig.²⁶ En kan forøvrig også tenke seg "internasjonalisering" som en integrerende kraft, på flere måter. For det første ved å legge et globalistisk perspektiv på historien, og for det andre ved å ta til seg av et felles internasjonalt tilfang av teori.

I spørsmålet om bruk av teori kan man kanskje ane en slags deling i det norske historikermiljøet. Dette er i noen grad et generasjonsspørsmål; samfunnsvitenskapenes innvalg fra slutten av 1960-årene brakte med seg stor teoretisk bevissthet,²⁷ en bevissthet som i noen grad kom til å være et kjennetegn ved 70-tallets og senere hovedfagsstudenter, til forskjell fra eldre forskere. Dette skillet faller i noen grad sammen med forskjellen mellom det engelsktalende kaller "new history" (sosialhistorie etc.) og den mer tradisjonelle historien (politisk-institusjonell historie, medregnet politisk idéhistorie). Det vil nok være riktig å si at politisk historie gjerne har vært mindre teoretisk orientert, men da må man gjøre unntak for de Rokkan-inspirerte historikerne.

En tredje type deling i det norske historikermiljøet er bare forholdsvis nylig kommet til syne. Den stammer fra de utfordringer som kommer til historiefaget fra humaniora, fra lingvistik, litteraturteori, sosialantropologi og filosofi. I denne sammenheng vil jeg nøye meg med disse tre delelinjene i nittitallets norske historievitenskap og vise til gjennomgåelsen av noen aktuelle debatter nedenfor.

De historiske produkter

På hvilken måte kommer norsk historieforskning ut, til kolleger eller til allmenheten? Uten å faktisk ha undersøkt saken, våger jeg følgende utsagn: I forhold til større historieproduserende land, produseres det i Norge påfallende mange bøker og påfallende få artikler. Det siste er lettast å forklare: Floraen av tidsskrifter er meget liten; det finnes ett hovedtidsskrift (med et nytt uttrykk), ett vitenskapelig lokalhistorisk tidsskrift, og ellers noen allmennkulturelle og mangfoldige lokalhistoriske tidsskrift dit historiske fagartikler i blant finner veien. Norske historikere publiseres i blant i tidsskrifter på andre nordiske språk og i tidsskrifter på verdensspråkene. I forhold til f.eks. (de andre) samfunnsfagene er historikerne imidlertid et folkeferd som skriver

²⁶ Jeg må skynde meg å legge til: At faget sprenges ved å utvide seg, er selvsagt ikke nødvendigvis en negativ ting. Fra noen sider sett er det tvertimot en positiv ting, f.eks. hvis man ser mangfoldighet som verdi.

²⁷ Som forøvrig var et internasjonaliseringstegn, selv om empirien som regel var norsk.

mye på morsmålet. Variasjonen er selvsagt stor fra den ene historiedisiplinen til den andre; i internasjonal historie skrives det mye mindre på norsk.

Årsaken til at historikerne skriver på norsk er faktisk i høy grad forbundet med publikasjonsformen. Mye av det som publiseres i bokform er enten oppdragsarbeider (kommuner, institusjoner, foreninger, bedrifter) eller store forlagssatsinger, slik som norgeshistoriene på slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 90-tallet. Tidsavstanden mellom utgivelsene til de store nasjonalhistoriske verkene har for de siste tres vedkommende vært nede i omtrent 15 år. På 1990-tallet er det Aschehougs forlag som utgir 12 bind. Andre ruvende verk omfatter Norsk utenrikspolitikk historie (seks bind), Handelsflåten i krig (fem bind) og flere mangebinds lokalhistorier, blant annet 15 store bind til sammen om Oslo, Trondheim og Tromsø.²⁸

Oppdragsforskning er jo en produksjonsform med nærmest garantert resultat i form av bok. Også det allmenne publikum etter spør faghistoriske bøker andre enn verkene, men da ofte spesielle bøker med litterær appell, som biografier (en voksende historikernisje på 1980- og 90-tallet) og kulturhistoriske studier. For hva en kan kalle vanlige historiske monografier, er den potensielle leserkrets i Norge for liten. Slik bøker må i så fall utgis med støtte. Og dette skjer i betydelig grad gjennom bidrag fra Norges forskningsråd, fra universitene (gjelder særlig doktorgrader) og enkelte andre institusjoner. Etter hvert som informasjonsteknologien har gjort det enklere å framstille bøker, utgir ofte forskningsinstitusjonene selv faghistoriske bøker i begrensede opplag.

De historiske debatter og tendenser

Vi bør skille mellom historieforskningens tendens eller retning på 1990-tallet og de debatter som har funnet sted. Der har vært tendenser uten debatter, men knapt debatter uten tendenser. Mange av debattene, især de med høy temperatur i innleggene, er ofte knyttet til spørsmål om historiefagets relevans i samfunnet.

Historiefagets rolle som skaper og opprettholder av en norsk nasjonal identitet har vært en av de synligste trekk i landets historievitenskap. Den nasjonalistiske linjen er opplagt blitt svekket gjennom etterkrigstiden. Det gjelder både historiefagets identitetsskapende rolle og nasjonal utvikling som tema i faget. Også nasjonalstaten som praktisk-empirisk ramme for historiske studier ble svekket gjennom framveksten av sosialhistorien med søsterdisipliner og av internasjonaliseringen av faget rent allment.

1990-tallet, med strid om tilslutning til Den Europeiske Unionen og med et økende antall utlendinger i landet, kom spørsmålet om historikernes forhold til den nasjonale utvikling på ny i forgrunnen. Kåre Lundens kraftfulle enmannsprosjekt gikk ut på å vise at det norske folkets egen vilje og

²⁸ På 1980-tallet utkom to sett verdenshistorier, Norsk kulturhistorie i åtte bind, Arbeiderbevegelsens historie i seks bind, Høyres historie i fire bind, Norge i krig i åtte bind m.m.

evne til selvstendighet var den viktigste forutsetning for den nasjonale demokratiske selvstendighet fra 1814, og ønsket allment å holde den nasjonale fane fra eldre historikere som Ernst Sars og Halvdan Koht høyt; norsk nasjonal identitet er – og bør være – en kraft i norsk historie og et sentralt tema for norsk historieskrivning.²⁹

Lunden polemiserer både mot dem som i tradisjonen fra Sverre Steen og Jens Arup Seip inntar et "friheten i gave"-syn på 1814 (de ytre omstendigheter avgjorde)³⁰ og mot dem som etter hans mening i nittiårene nedvurderer de nasjonale verdier, enten de gjelder historikere eller andre. Han kritiserer også sterkt forskningsprosjektet "Utviklingen av en norsk nasjonal identitet i det 19. århundre" ved Historisk institutt i Oslo for å for høy grad å legge vekt på eliteperspektivet, og – uten at det er sagt direkte – prosjektdeltakernes distanserte syn, både akademisk og engasjementsmessig, overfor norsk nasjonal identitet. En skyteskive for Lunden har vært prosjektlederen Øystein Sørensens bok om Bjørnson.³¹ I prosjektets mangfoldige publikasjonsliste, som teller henimot 20 bøker, viser imidlertid at identitetsutviklingen like gjerne studeres nedenfra som ovenfra. Prosjektet har dessuten et typisk komparativt perspektiv, der en rekke andre nasjonalismer er studert, noe som viser hvor knyttet historiske studier av det nasjonale er med det internasjonale. Et slikt perspektiv vil også bli framtrædende i det nystartede prosjektet om innvandringen til Norge 900–2000 ved Historisk institutt i Oslo, ledet av Knut Kjeldstadli.

Nittitallets historiefaglige debatt om den 2. Verdenskrig har også et visst nasjonalt tilsnitt, men handler likevel først og fremst om noe annet.³² Striden – det må være en dekkende betegnelse – gjelder vår holdning til krigen som historie. Utgangspunktet er at flere historikere, især av yngre årgang enn dem som tidligere drev historieforskning om krigen,³³ gjennom en "revisjonistisk" historieskrivning har som prosjekt å *historisere* krigshistorien. Dette innebærer å forklare historien ved å forsøke ved å forstå motiver og handlinger hos den tyske okkupasjonsmakt, hos det norske nazipartiet Nasjonal Samling og hos dets fremste aktører, som Vidkun Quisling. De behandles dermed med en slags verdimessig nøytralitet. Som en debattant uttrykte det, de angjeldende historikerne har forsøkt å "gjøre den norske nasjonalsosialismen tilgjengelig for vår realitetssans".³⁴

Dette har falt både endel historikere og andre tungt for brystet. Nå ville ingen protestere med å gjøre en fjernt fortidig despot til gjenstand for følgen-

²⁹ Se bl.a. Lunden 1992 og 1995.

³⁰ Sørensen 1987.

³¹ Sørensen 1997.

³² En god oversikt er å finne i de Figueiredo 1995. De viktigste referanser finnes her.

³³ Det siktes først og fremst til Øystein Sørensen, Nils Johan Ringdal og Hans Fredrik Dahl.

³⁴ Langeland 1997.

de vanlige metodologisk regel: For å kunne forklare despotens handlinger, og det er både riktig å legitimt, må også hans egen virkelighetsforståelse tas i betraktning. Problemet med nazistene er at krigen ligger for nær i tid. Veien fra å forstå nasjonalsosialistene til å sympatisere med dem er for kort, hevdes det. Motstandskjemperne og ofrene lever ennå, nazistiske holdninger finnes fortsatt. Man ikke normalisere nazismen og nazistene, er innvendingen mot å historisere fenomenet. Det moralske må være overordnet. For så vidt har den norske debatten likhetstrekk med den i Tyskland på 1980-tallet. Derimot kan man ikke anklage de norske historikerne for å sympatisere med holdningene til sine studieobjekter. Den sterkeste enkeltreaksjon mot den nye måten å studere nasjonalsosialismen på, har kommet mot Hans Fredrik Dahls ros av den britiske nazi-sympatiserende historikeren David Irvings evner til kildegransking.³⁵

En tredje type debatt, som vi kan kalle *syntesedebatten*, er en mer historikerintern diskusjon. Den er knyttet til tre typer innbyrdes relaterte problemstillinger, (1) historiens relevans og historikernes funksjon i samfunnet, (2) det metodiske problem syntesebestrebelsene kjemper med og (3) syntesens rolle i historikernes selvrefleksjon, særlig med hensyn til fagets sammenheng.

Blant de første som satte syntespørsmålet på dagsordenen, var Francis Sejersted og Kåre Lunden, begge i foredrag fra 1989.³⁶ Begge understreket historikernes plikt til å framstille historie for offentligheten, og at en slik plikt innebærer en syntetiserende evne eller en "konstruktiv ambisjon".³⁷ Hvis historiske framstillinger fliser seg opp i småbiter, i teknikaliteter og detaljer, har historikeren sviktet sine oppgaver, både den frigjørende og den tradisjonsbekreftende.

Hos Sejersted knyttes den konstruktive ambisjon sammen med et angrep på individualismen og et forsvar for kollektivismen, metodologisk sett. Han knytter manglende syntetiserende vilje til etterkrigstidens positivistisk orienterte vitenskapsideal, som overdrev det frie og rasjonelle i menneskers atferd, til fortrensel for et syn på dem som tvers gjennom sosialiserte samfunnsmedlemmer.

Ikke rent få av syntesedebattantene understreker syntesens integrerende rolle for historiefaget.³⁸ Men hva er det som virker integrerende; er det felles overgripende tema (fokus), felles metodologi (kriterier for god og dårlig his-

³⁵ Den avstadkom en hissig avisdebatt i 1997. Se f.eks. Fure 1997, Dahl 1997.

³⁶ Sejersted 1989, Lunden 1991. De er kommentert av Ottar Dahl 1991. En samling foredrag fra HIFO-seminarer i 1991 om synteser i historisk forskning er utgitt som Marthinsen og Winge (red.) 1992.

³⁷ Sejersted 1989, s. 396. Må ikke forveksles med ontologisk konstruktivisme.

³⁸ Myhre 1994, Marthinsen og Winge (red.) 1992.

orieskrivning), en felles teori, et sett av felles variabler eller hva? Også i denne diskusjonen er internasjonale sammenligninger trukket inn.

Det ville være en betydelig overdrivelse å tale om postmodernistiske strømninger i norsk historieforskning. Da slike tendenser gjorde seg gjeldende i utenrikspolitisk historie fra midten av 90-tallet, forfattet av statsvitere, fikk de nærmest kompakt motbør fra historikerne på feltet.³⁹ Derimot har elementer fra "den nye kulturhistorien", "den språklige vendingen" og "hverdagshistorien" sivet inn i deler av historikermiljøet, både blant yngre og mer etablerte historikere. Studenter under forskeropplæring er etter hvert kjent med teorier om narrativitet, diskursbegrepet brukes av stadig flere, og ord som "symbol" er noe mer enn et hverdagsuttrykk.

"Historie som fortelling" er tatt opp i en rekke teoretiske sammenhenger⁴⁰, men har i liten grad vært gjennomført som bevisst grep i egne framstillinger eller som gjennomført analyse av andres tekster. Nå stiller jo narrativ teori sjelden opp et program for hvordan historiske framstillinger bør være og sier heller hva historikerne faktisk gjør. Sejersted har plassert kjente norske historikere inn i Northrop Fries/Hayden Whites fire litterære genrekategorier; Sverre Steens historie er komediens, Edvard Bull d.y.s tragediens, Jens Arup Seips satirens, og i de store nasjonalhistoriske verkene er det en romanse som vises fram.⁴¹ Likevel framstår diskusjonen av språkets og formens betydning for historiefaget som mer historieteoretisk enn historiografisk.⁴²

Sentrale begreper i den nye kulturhistorien er *makt* og *mening*, blant yngre norske historikere representert f.eks. ved den Foucault-inspirerte Erling Sandmo og May-Brith Ohman Nielsen.⁴³ Begge begreper kan knyttes til språket, men kan også ha en videre mening. Maktaspektet kan knyttes til ønsket om en ny vår for den politiske historie.⁴⁴ Meningsaspektet kan knyttes til en historieskrivning som søker inspirasjon fra sosialantropologien.⁴⁵ Hverdagshistorien, inspirert bl.a. fra tysk historieforskning, har røtter også i 1970-tallets sosialhistorie, selv om den kulturelle og antropologiske orientering er langt sterkere.⁴⁶

Noen intens debatt har ikke de nye tendenser omkring den språklige vendingen og beslektede temaer hatt, men klare meningsbrytninger har funnet sted, som muligens peker henimot sterkere konfrontasjoner samlet omkring

³⁹ Se *Internasjonalens* to første nummer, utgitt i 1997.

⁴⁰ Se f.eks. *Historisk tidskrift* 1/1993.

⁴¹ Sejersted 1995.

⁴² Knutsen 1996, Kjeldstadli 1997.

⁴³ Se f.eks. Sandmo 1995 og 1997 og Ohman Nielsen 1994 og 1995. For en oversikt, se With Andersen 1994.

⁴⁴ Sejersted 1993.

⁴⁵ Se f.eks. Kjeldstadli 1989.

⁴⁶ Se Kaldal 1994, Slettan 1996 og Olstad 1996.

problemer omkring begreper som relativisme, konstruktivisme og eklektisme i historiefaget.⁴⁷

Tendensene i faget ellers er mangfoldige. Historikere som arbeider med middelalderhistorie og tidlig ny tids historie har i påfallende grad gått i en mentalitetshistorisk og kulturhistorisk retning.⁴⁸ I moderne historie har vitenskaps- og lærdomshistorie etterhvert fått en viktig plass. Alle fire universiteter har i 1990-årene prosjekter knyttet til institusjonenes egen historie, Bergen og Tromsø har egne fullførte historier.⁴⁹ Teknologihistorien har vært en livskraftig disiplin siden 1980-tallet, med tyngdepunkter i Senter for Teknologi og Menneskelige Verdier (TMV) ved Universitetet i Oslo og Senter for Teknologi og Samfunn (STS) ved NTNU i Trondheim.⁵⁰

Den på 70- og 80-tallet så vitale kvinnehistoriske forskningen synes å bli omfattet med noe mindre interesse, selv med en vridning mot kjønns historie og dermed også mot manns- eller mandighetshistorie. Interessen for utenrikspolitisk historie ser derimot ut til å være stabilt høy, med utgivelsen av norsk utenrikspolitikk historie i seks bind som høydepunkt.⁵¹ Denne retningen tjente høyst sannsynlig på den sterkeste allmenne tendens i faget, nemlig internasjonaliseringen, enten det dreide seg om forskning om forhold utenfor Norge, om utbyggingen av et internasjonalt historikernetverk eller bruk av utenlandske studier til forståelse av Norges egen historie.

Litteratur

- Andersen, Håkon With, 'Mennesker, meninger og medlemmer – en skisse av nye muligheter for en kulturhistorie', Håkon With Andersen et al (red.), *Clios tro tjener. Festskrift til Per Fuglum* (Trondheim 1994), s. 13–44.
- Balsvik, Randi Rønning, 'Norsk forskning på ikke-europeisk historie', *Historisk tidsskrift* 1–2/1998, s. 117–157.
- Børresen, Anne Kristine, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu (red.), *Historikerne som historie. Rapport fra HIFO-seminaret 1995* (Trondheim 1996).
- Dahl, Hans Fredrik, 'Den nye krigen om krigen', *Nytt Norsk Tidsskrift* 2/1997, s. 116–130.
- Dahl, Ottar, 'Teoristrid i norsk historievitenskap', *Nytt Norsk Tidsskrift* 3/1991, s. 264–279.

⁴⁷ Kjeldstadli 1992 og 1993, Sandmø 1993 og Thue 1997.

⁴⁸ *Historisk tidsskrift* 2/1991. Temanummer om tingbøker som historisk kilde. Nedkvitne 1997.

⁴⁹ Fulsås 1993. *Universitetet i Bergens historie*.

⁵⁰ Thomassen 1996.

⁵¹ Pharo, Jølstad og Skogrand 1996.

- Figueiredo, Ivo de, 'Sideblikk: En norsk historikerstrid?', *Nytt Norsk Tidsskrift* 4/1995, s. 357–364.
- Fulsås, Narve, *Universitetet i Tromsø 25 år* (Tromsø 1993).
- Fure, Odd-Bjørn, *Kampen mot glemselen* (Oslo 1997).
- Grønlie, Tore (hovedred.), *Etterkrigshistorisk register*, 23 bind, (LOS-sentret, Bergen, 1989–1993).
- Historisk tidsskrift* 1–2/1996. 125-års jubileumsnummer om norsk historieskrivning 1970–1995.
- Hubbard, William H., 'History Theses in Norway, 1945–90: A Note on Numbers and Subject-Matter', *Historisk tidsskrift* 1/1992, s. 3–10.
- Hubbard, William H., Jan Eivind Myhre, Trond Nordby, and Sølvi Sogner (red.), *Making a Historical Culture. Historiography in Norway* (Oslo 1995).
- Jørgensen, Bent Raymond, 'Etableringen af en dansk historiografisk forskningstradition 1975–1985', (Dansk) *Historisk tidsskrift* 2/1994, s. 225–260.
- Kaldal, Ingar, *Alltagsgesichte og mikrohistorie* (Trondheim 1994).
- Kjeldstadli, Knut, 'Historisk antropologi', *Historisk tidsskrift* 1/1989, s. 50–65.
- Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den engang var. En innføring i historiefaget* (Oslo 1992).
- Kjeldstadli, Knut, 'Verken relativisme eller absolutisme, men et relasjonelt standpunkt', *Historisk tidsskrift* 4/1993, s. 517–521.
- Kjeldstadli, Knut, 'Det fengslende ordet. Om "den språklige vendingen" og historiefaget', Knut Kjeldstadli, Jan Eivind Myhre og Tore Pryser (red.), *Valg og vitenskap. Festskrift til Sivert Langholm* (Oslo 1997), s. 51–77.
- Kjeldstadli, Knut og Jan Eivind Myhre, 'En bundet lidenskap. Samtale med Sivert Langholm om historiefaget', Knut Kjeldstadli, Jan Eivind Myhre og Tore Pryser (red.), *Valg og vitenskap. Festskrift til Sivert Langholm* (Oslo 1997), s. 9–36.
- Knutsen, Paul, 'Formens innhold og innholdets form: En kritikk av Hayden Whites tropologi', *Historisk tidsskrift* 4/1996, s. 475–495.
- Langeland, Nils Rune, 'Å låne Hitler sine augo', *Dagbladet* 23.3.1997.
- Langholm, Sivert, 'Å styre opp mot vinden. Om universiteter og rasjonalitet', Sivert Langholm m.fl. (red.), *Den kritiske analyse. Festskrift til Ottar Dahl på 70-årsdagen den 5. januar 1994* (Oslo 1994), s. 159–176.
- Langholm, Sivert, 'The Infrastructure of History', Hubbard, William H., Jan Eivind Myhre, Trond Nordby, and Sølvi Sogner (red.), *Making a Historical Culture. Historiography in Norway* (Oslo 1995), s. 82–107.
- Lunden, Kåre, 'Historisk syntese, særlig funksjon i forhold til offentligeita – ukollegiale refleksjonar', Christian Kvium (red.), *Historien og historikerne i Norden efter 1965. Studier i historisk metode XXI* (Århus 1991), s. 137–153. Også i K. Lunden, *Bileter av fortida* (Oslo 1991), s. 91–106, 317–319.
- Lunden, Kåre, *Norsk grålysning. Norsk nasjonalisme 1770-1814 på allmenn bakgrunn* (Oslo 1992).
- Lunden, Kåre, "'Tvertimod!'" Den akademiske fridomen', Sivert Langholm m.fl. (red.), *Den kritiske analyse. Festskrift til Ottar Dahl på 70-årsdagen den 5. januar 1994* (Oslo 1994), s. 177–196.

- Lunden, Kåre, 'History and Society', Hubbard, William H., Jan Eivind Myhre, Trond Nordby, and Sølvi Sogner (red.), *Making a Historical Culture. Historiography in Norway* (Oslo 1995), s. 15–51.
- Marthinsen, Liv og Harald Winge (red.), *Syntese i historieskrivningen – innspill fra et seminar* (Oslo 1992).
- Myhre, Jan Eivind, 'Den norske historiske kultur. Om sammenheng og fragmentering i norsk historieforskning', *Historisk tidsskrift* 3/1994, s. 320–337.
- Myhre, Jan Eivind, 'I historiens hus er det mange rom. Noen hovedtrekk i norsk historieforskning 1970–1995', *Historisk tidsskrift* 1–2/1996, s. 3–35.
- Nedkvitne, Arnevd, *Møte med døden i norrøn middelalder* (Oslo 1997).
- Ohman Nielsen, May-Briith, 'Framtid for den faglige frimodigheten?', *HIFOnytt* 3/1994, s. 28–37.
- Ohman Nielsen, May-Briith, 'Kildens kritikk', Børresen, Anne Kristine, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu (red.), *Historikerne som historie. Rapport fra HIFO-seminaret 1995* (Trondheim 1996), s. 127–146.
- Olstad, Finn, 'Sosialhistorien etter Langholm', Børresen, Anne Kristine, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu (red.), *Historikerne som historie. Rapport fra HIFO-seminaret 1995* (Trondheim 1996), s. 91–106.
- Pharo, Helge Ø., Anders Jølstad og Kjetil Skogrand, 'Ekspansjon i isolasjon? Studiet av internasjonal og utenrikspolitisk historie i Norge', *Historisk tidsskrift* 1–2/1996, s. 239–263.
- Sandmo, Erling, 'Er relativismen absolutt? En kommentar til Knut Kjeldstadlis *Fortida er ikke hva den engang var*', *Historisk tidsskrift* 4/1993, s. 512–516.
- Sandmo, Erling, 'Det godes problem', Børresen, Anne Kristine, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu (red.), *Historikerne som historie. Rapport fra HIFO-seminaret 1995* (Trondheim 1996), s. 117–126.
- Sandmo, Erling, "...som en bedøvet pasient på legens bord". Om historiografier og kategorier', *Tidsskrift for samfunnsforskning* 3/1997, s. 427–434.
- Sejersted, Francis, 'Norsk historisk forskning ved inngangen til 1990-årene. Et oppgjør med den metodologiske individualisme', *Historisk tidsskrift* 4/1989, s. 395–411.
- Sejersted, Francis, 'Politikk og kultur. Om den politiske histories fall og vekst', *Demokratisk kapitalisme* (Oslo 1993), s. 329–342.
- Sejersted, Francis, 'Historiefagets fortellinger', *Nytt Norsk Tidsskrift* 4/1995, s. 313–325.
- Simensen, Jarle, 'Internasjonalisering i historiefaget', *Historisk tidsskrift* 2/1989, s. 132–154.
- Simensen, Jarle, 'Internasjonalisering i historiefaget: Det tysk-norske stipendieprogrammet for historie (Ruhrgas), 1985–1995', *Historisk tidsskrift* 1–2/1996, s. 158–184.
- Slettan, Dagfinn, 'Å åpne dører. Edvard Bull og sosialhistorien', Børresen, Anne Kristine, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu (red.), *Historikerne som historie. Rapport fra HIFO-seminaret 1995* (Trondheim 1996), s. 91–106.
- Sørensen, Øystein, 'Ernst Sars' teori om 1814 – et forsvar verd?', *Historisk tidsskrift* 4/1987, s. 469–495.

- Sørensen, Øystein, *Bjørnson og nasjonalismen* (Oslo 1997).
- Thomassen, Øyvind, 'Teknologiryttene og andre cowboyer. Norsk teknologihistorisk forskning 1970–1995', *Historisk tidsskrift* 4/1996, s. 417–453.
- Thue, Fredrik W., 'Historie – håndverk eller grunnleggende refleksjon?', *Tidsskrift for samfunnsforskning* 3/1995, s. 414–421.
- Universitetet i Bergens historie*, 2 bd. (Bergen 1996).
- Winge, Harald, 'Local History', Hubbard, William H., Jan Eivind Myhre, Trond Nordby, and Sølvi Sogner (red.), *Making a Historical Culture. Historiography in Norway* (Oslo 1995), s. 240–260.

Svensk historisk forskning på 1990-talet

PETER ARONSSON

Hur redogör man för ett lands historiografiska utveckling under ett knappt decennium?¹ Varje år publiceras texter rörande svensk historia vilka registreras som flera tusen poster i det (åter) upprättade arbetet med Svensk Historisk Bibliografi. Utanför Sverige publicerades 1995 över 100 monografier som rörde svensk historia – mer än fem gånger så många böcker som de svenska avhandlingarna bara det.

En totalgenomgång av denna databas låter sig ännu inte göra då den inte täcker något helt år än, än mindre ett panorama av 90-talet.² Det är inte heller den enda tänkbara eller bästa metoden för att nå svaret på 'vad som hänt' inom *den akademiska historieforskningen*, vilket utgör den första inskränkningen i denna översikt. Den andra är att det är det gamla *historieämnet* och inte systerdiscipliner som ekonomisk historia, idé-, vetenskaps-, konsthistoria eller de många historiska studier som framställs inom etnologi och kulturgeografi som behandlas här.

Det säger sig självt att denna översikt kommer att bygga på grovhuggna generaliseringar, diskuterbara kategoriseringar och brist på nyansrikedom. Förhoppningsvis blir vinsten en viss överblick som nyanseringarna kan göras mot. En mer djuplodande kvalitativ modern historiografi borde ta en presentation av strömningar, överlappande influenser och generationsstrategier på allvar. Så kommer inte att ske här annat än i mycket begränsad omfattning.

¹ Denna rapport förbereddes våren 1997 till Nordiska historikermötets nationella forskningspresentationer i augusti i Tammerfors. En mer omfattande version finns i Aronsson 1997. En rad kolleger som har varit behjälpliga med råd och dåd tackas där för sin generositet. Ett debattinlägg om den historievetenskapliga debatten är under publicering i svensk *HT* 1998. Aronsson 1998.

² Ännu är ingen årgång av "Nya SHB" 'färdig'. Senaste ettårsårgången av tryckta *SHB* avsåg tryckår 1976 och omfattade 1670 poster (rec. undantagna även där, men då omfattande även tidningsartiklar vilka numera kan nås endast via Artikelsök i digital form eller tryckta *Svenska tidningsartiklar*. Den senaste femårsutgåvan avseende 1971–1975 omfattade 8440 poster, d.v.s. i snitt 1688 poster/år. Tveklöst är det alltså frågan om en 'ökning', men hur stor är fortfarande oklart? 1994–1996 kommer nog att öka med ytterligare flera hundra katalogiseringar innan de är kompletta. Arbetet med att fylla igen den stora luckan 1977–1993 har nyligen påbörjats. Jag tackar Johannes Rudberg *SHB* för dessa uppgifter från det fortlöpande arbetet. Se även Bachman 1996.

Tabell 1. Katalogposter i Svensk Historisk Bibliografi, SHB. Svenska eller utländska monografier, bidrag i tidskrifter, årsböcker och samlingsverk vilka rör svensk historia.

År	Totalt (därav utländska)	Bidrag, utom rec	Mono- grafier	'Diss'/ (därav utländska)	Avhand- lingar i historia	Andel av alla diss inom SHB	Andel av alla monografier inom SHB
1994	2404 (398)	1211	658	56 (10)	17	30%	3%
1995	2836 (382)	1643	652	49 (6)	17	35%	3%

Källor: Uppgifter från pågående arbete vid SHB 6.9.1997 och egen undersökning på fakultets- och institutionsnivå rörande avhandlingarna. *Svensk Historisk Bibliografi* omfattar material rörande Sveriges historia i vid mening oavsett publiceringsland, men inte svenska historikers arbete som rör icke-svensk historia. Det kom 19 avhandlingar i historia både 1994 och 1995. Två av dem berörde inte svenska förhållanden.

Stället är det överblick och möjligheterna att koppla de senaste årens utveckling till längre trender för en presentation till en nordisk publik som prioriterats.

Den presentation som här ska ges bygger på tre infallsvinklar:

Institutionernas egna presentationer i *Historielärarnas förenings årsskrift* (HLFÅ) från 1990-talet bildar stommen till en överblick över verksamheten och den självbild som odlas.

Självbilden kan jämföras med kompletta sammanställningar av 90-talets doktorsavhandlingar och forskningsprojekt understödda av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) och Riksbankens Jubileumsfond (RJ). Bägge ger anledning till reflektioner över trender och tendenser i val av sakområden, tidsepoker etc.

För att diskutera hur den offentliga delen av det akademiska meningsutbytet ser ut har jag gått igenom artiklarna i *Scandia* och *Historisk tidskrift* under tiden 1990 till 96.³ Ur denna lyfter jag fram de debatter och konfliktytor som yppat sig. Ett minus för denna metod är att en stor del av den 'monologiska' debatten förs i form av resonemang i den stora mängden tryckta doktorsavhandlingar. En betydelsefull del av teoriutvecklingen och diskussionen sker också i andra tidskrifter som *Häftan för Kritiska studier*, *Arkiv*, *Res Publica*, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. En översikt över dessa kräver en betydligt större forskningsuppgift än jag mäktar med. Dessutom bör *HT* och *Scandia* vara de

³ Jag väljer här bort *Scandinavian Journal of History* då den riktar sig utåt och inte direkt speglar svensk historiografisk utveckling.

bästa källorna till vad man inom facket uppfattar både som de gemensamma problemen och uppgifterna och hur diskussionen om dessa bör föras.⁴

Helt kort berörs de förändrade formerna för historisk forskning och publicering under 90-talet: ökande intresse från allmänhet och svenska förlag samt internet. En kort presentation av bibliografier och moderna historiografiska översikter samt översiktsartiklar ges därefter. Den gör inte anspråk på att vara komplett. En lite fyrkantig och tråkig avgränsning blir att jag håller mig till universitetsdisciplinen historia och inte tar med ens ekonomisk historia eller idéhistoria, i den mån den inte publiceras i de behandlade tidskrifterna. En avgränsning som i takt med utvecklandet av ett gemensamt kulturvetenskapligt fält i allt högre grad saknar vetenskaplig rationalitet. Överraskande nog tycks dock disciplinernas traditionella institutionella ram ohotad och närmast förstärkt under 1990-talet.⁵

De historiska institutionerna

Den bästa källan till en samlad överblick över historisk forskning och litteratur i Sverige under 90-talet får man faktiskt inte i *Historisk tidskrift* eller genom annat publikt material utan i *Historielävarnas förenings årskrift*. Under 90-talet har man år för år inbjudit institutionerna också från ekonomisk historia och idéhistoria att kortfattat presentera institutionernas profil.⁶ Här bör kanske påpekas att dynamiken i ämnet vad gäller kvantitativ expansion skiljer sig åt de nordiska länderna emellan. Efter ett decennium av kräftgång på 80-talet, med ofta indragna tjänster sköt expansionen åter fart med arbetslöshet och brinnande historieintresse på 1990-talet. Studentkullarna tenderar visserligen att växa snabbare än antalet lärar/forskartjänster, men en stark expansion i absoluta tal har varit ett faktum fram till 1997.

Ambitionen från *HLFÅ* är att täcka in de stora institutionerna med treårs-terminer: 1989/1990 startar man med Lund och Göteborg; året därpå Uppsala och Umeå och sen Stockholm för att 1992/93 vara redo för nästa omgång – en optimistisk och ambitiös plan för att redovisa förändringarna i forskningen. Också när det gäller mer sammanfattande historiografiska översikter håller sig *HLFÅ* väl framme med artiklar av t. ex. Sven Lilja och

⁴ Det är kanske framför allt kvinnohistoriker och internationella historiker som i första hand överväger publicering i andra organ, men allt fler riktningar har sina specialtidskrifter.

⁵ Ekonomisk historia är som disciplin representerad i *Historisk tidskrifts* redaktion. Ämnet kommer följaktligen med på ett hörn i denna analys.

⁶ Några institutioner kommer oregelbundet ut med forskningspresentationer. T. ex. *Historia på gång. Aktuell forskning vid Historiska institutionen vid Stockholms universitet*, Höstterminen 1995 eller aningen mer svåråtkomlig i institutionernas eller fakulteternas verksamhetsberättelser. En av de mer ambitiösa och mot en bred publik riktade årsböckerna står Örebro för sen ett par år: *Fronesis. Årsskrift för historieämnet* (1996). Detta är inte helt överraskande med tanke på de breda kontakter med länets befolkning som odlats i lokalhistoriska projekt. *Clio i lokalsambället* (1990).

Sune Åkerman i början på 90-talet. Ytterligare en nyhet är på väg då även forskningen vid de nya högskolorna bereds möjlighet att presentera sig. Deras stärkta ställning under 90-talet understryks av att Örebro redan tillsatt en professur och Växjö håller på att göra så. Tillsammans med Karlstad bildar dessa tre forna universitetsfilialer förtrupp bland en rad nya högskolor med universitetsambitioner i den mening att de vill ha del av de fasta forskningsresurserna. Forskarutbildningen sker vid dessa lärosäten i ett mer eller mindre tätt samarbete med de tidigare moderuniversitetet. I Stockholm (Södertörn) och Malmö etableras från 1996 två nya högskolor där särskilt Södertörn bygger upp en större historisk institution.

En rad forskare som disputerat under 1990-talet besätter de allt talrikare lektorstjänsterna på platser som Kalmar, Karlskrona, Falun och 'nätverksuniversitetet' som Mitthögskolan (Östersund, Sundsvall och Härnösand) och Mälardalens Högskola (Västerås och Eskilstuna).

Rätten för de nya högskolorna att anställa professorer har traditionellt tillgodosetts genom adjungering, d.v.s. professorn har tillsatts vid ett universitet men huvuddelen av tjänstgöringen förlagts till en av de nya högskolorna. Så har nyligen Ann-Sofie Ohlander blivit professor i Uppsala/Örebro. En annan nyhet under 90-talet är möjligheten att befordra kompetenta lärare till biträdande professor. Så har skett i ett fåtal fall för historiker, t. ex. Per Thullberg i Stockholm. En mer genomgripande nyhet var den rätt, som efter prövning av Högskoleverket, tilldelades högskolor att i vissa ämnen inrätta professurer. Kravet är att både uppvisa tillräcklig vetenskaplig kompetens i ämnet sedan tidigare och en hög tillströmning till utbildningens högre nivåer som är i behov av en professors ledning. En balansgång på slak lina som lyckades bland annat för historieämnet i Växjö.

Det är framför allt de tre tidigare universitetsfilialerna som drivit på utvecklingen mot att bli tillerkända full universitetsstatus, framför allt då rätten att examinera för doktorsgraden, men i stort sett en högskola i varje län står i kö med samma ambitioner på sikt. Motståndet från de äldre universitetens företrädare är mer eller mindre artikulerat.⁷

Politiskt verkar den nuvarande regeringen vilja gå fram längs flera linjer. Man har i en ny proposition som antogs hösten 1997 yrkat på att vad man kallar Vetenskapsområden ska godkännas efter ansökan från respektive högskola, för historias del det samhällsvetenskapliga-humanistiska fältet. Samtidigt har man föreslagit en genomgripande reform av tjänstestrukturen som bl. a. innebär att antalet professorstolar inte är givet. En lärare som uppnår professors kompetens ska befordras till sådan genom samma typ av sakkun-

⁷ Hösten 1997 lämnar Mitthögskolan, Örebro, Karlstad och Växjö in ansökningar om att få status som universitet till Högskoleverket. En viss oklarhet i terminologin finns, men skillnaden mellan högskola och universitet förknippas förutom kvalitativa och kvantitativa argument av vetenskaplig art med förekomsten av ett institutionellt arrangemang, fakulteten, och dess huvuduppgift att organisera och examinera forskarutbildningen.

niggranskning som vid en tillsättning. Gissningsvis kan detta ge en kraftig ökning av antalet professorer under de närmaste åren.⁸

Lund

Först ut med en presentation av historiska institutionen i *HLFÅ* var Lunds universitet som 1989 anger tre specialområden:

1. internationella problem, relationer och system, inklusive empirisk freds- och konfliktforskning
2. arbetarklassen och dess fackliga och politiska mobilisering, arbetarkultur, arbetsmiljöer och arbetsprocesser i det industrialiserade samhället
3. sociala, ekonomiska, rättsliga och lokalpolitiska mönster och förändringar i det förindustriella bondesamhället.⁹

Inom den internationella forskningen bör nämnas ett större projekt under 80-talet kring amerikansk utrikespolitik samt Kristian Gerners forskning om sovjetstaten och dess kultur. Produktivt in på 90-talet är det stora projektet *Människor på flykt* rörande flyktingpolitiken under efterkrigstiden som kan sägas samspela med ett mer kulturinriktat tvärvetenskapligt projekt om svenskt flyktingmottagande. FN:s roll uppmärksammas i ett planerat projekt. Åren före 1990 hade forskningen kring gränskonflikter ledd av Sven Tägil utvecklats i två riktningar: dels en kring *Nationalstatens kris?*, nästan profetiskt koncipierad 1987, dels ett projekt rörande kriserna vid Persiska viken. Begrepp som etnicitet och nationalism blev allt mer centrala.

Den arbetshistoriska forskningen ledd av Lars Olsson tog sin utgångspunkt i ett tidigare projekt som rörde barn och ungdom i industrisamhället. Under 1980-talet vidgades frågeställningar till såväl skolans roll som utformningen av en socialdemokratisk partipolitik och arbetsprocessen i både förindustriella och industriella miljöer. Den utåtriktade karaktären på forskningen syns inte minst i skapandet av forskarcirklar för möte mellan forskare och grupper av lönarbetare under 1980-talet. Birgitta Odén fortsatte med ett tvärvetenskapligt projekt med inriktning på relationerna mellan generationerna och speciellt de äldres roll i Sveriges historia.

Eva Österberg noterar hur intresset i studiet av den förindustriella perioden gradvis har forskjutits från kvantitativa studier på kameralt material såsom *Ödegårdsprojektet* till studier av sociala relationer och mentaliteter. Förändringen präglar både det pågående projektet kring brottslighet och social kontroll och ett föregående om lokal politisk kultur. Det förstnämnda har under 1990-talet växt ut till ett stort nordiskt projekt.

Tre år senare summerar Österberg att svensk historisk forskning karaktäriseras av att den är internationellt inspirerad men svensk i ämnesval, modern-

⁸ *Högskolans ledning, lärare och organisation*, Regeringens proposition 1996/97:141.

⁹ *HLFÅ* 1989/90, s. 5.

historisk och "tryffelsökande" mer än "fallskärmshoppande" i sitt perspektiv. För lundamiljöns del vill hon lägga till ett fjärde ben med kvinnohistoria. Insatser som diskuterar historiografi, forskningens villkor på skilda sätt exemplifieras med Birgitta Odéns slutrapport rörande forskarutbildningen 1991, Göran Blomqvists avhandling om 1800-talsuniversitetets ställning, Sverker Oredsson om historieskrivningen kring 30-åriga kriget och antologin *Ut med historien* (1992). Ett tidigare grundlagt historiedidaktiskt intresse odlas idag bl. a. av Klas-Göran Karlsson.

Uppsala

Från Uppsala lyfter Carl Göran Andrae 1990 fram forskningen kring 1600-talets militärstat som en av huvudriktningarna vilken även utvecklets i ett samnordiskt projekt.¹⁰ Också det ekonomiska livet med sjöfart och bruksekonomi, lyxkonsumtion och adelsideologi under 1600-talet ansluter till denna ram. Medeltidsforskningen kring Thomas Lindkvist rör i hög grad statsbildningens problem.

Den andra huvudriktningen kan sägas löpa ut från 1960-talets folkrörelseprojekt och berör 1800- och 1900-talets samhällsorganisering, från kommuner till byråkrati. Det är därför inte överraskande när Uppsala formulerar sitt forskningsprogram: "Statsapparat och statsintervention från medeltid till nutid". Kvinnohistoriska seminariet leds av Ann-Sofie Ohlander och en demografiskt inriktad forskning finns kvar med rötter till det tredje stora forskningsprojektet om emigration. Utrikes ämnen lyser i stort sett med sin frånvaro. Den historiografiska reflektionen har liksom i Lund ett antal företrädare i Rolf Torstendahl, Ragnar Björk, Torsten Nybom och Christer Öhman.

Fyra år senare noterar Torstendahl att forskningsprogrammet ligger fast och även genomsyrar forskarutbildningen. Ny är en egen skriftserie, *Opuscula*, vilken bidrar till den mycket sparsamma floran av historiska publikationer utanför avhandlingsgenren och de kommersiella böckerna.

Tyngdpunkten ligger i äldre historia (-1750) som sysselsätter nära hälften av doktoranderna, vilket fått genomslag i en professur med den benämningen istället för den tidigare inriktningen mot folkrörelseforskning. Peter Englund, ett av de stora undantagen i den svenska historiker- och förlagsvärlden, med stora upplagor av böcker i såväl 1600-talsvärlden som modernare fasor, är fortsatt knuten till Uppsalamiljön.¹¹

Stockholm

Forskningen i Stockholm har sin tyngdpunkt i svensk historia, tiden efter 1850 med dominans för politisk och förvaltningshistoria i bred mening. Olika aspekter av statsbildning står liksom i Uppsala i fokus för den tidigmoder-

¹⁰ HLEÅ 1990/91.

¹¹ HLEÅ 1994/95.

na forskningen i Stockholm. För den mer modernt inriktade forskningen är det istället arbetarrörelsen och dess politiska betydelse som fokuserats med *Klas Åmark* som ledande forskare. En annan gren, med inriktning mot socialpolitik och ideologi, leds av *Per Thullberg* och *Jarl Torbacke*. Teoretiska frågor om makt både i statsvetenskaplig och sociologisk mening blir då centrala för både äldre och nyare tidens historia.¹²

Institutionellt är professuren i stads- och kommunhistoria, en i idrottshistoria och senast professuren i arkivvetenskap sårmärken, liksom en tvärvetenskaplig tjänst i medeltidsforskning. *Mikael Nordbergs* medeltidshistoria utgör ett av de ganska få undantagen från ett svenskt fokus. Flera avhandlingar på 1990-talet om 1600-talets Stockholm har rötter i projektet *Stockholm blir huvudstad*. Den stadshistoriska forskningen visar både drag av kvantitativa långtidsstudier av urbaniseringsprocessen av bl. a. *Lars Nilsson* och kulturorienterade studier av stadens lägre skikt av *Björn Horgby*.

Göteborg

I Göteborg urskiljer *Jörgen Weibull* vid samma tid några tendenser: kvinnohistorisk forskning kring professuren i ämnet – numera flyttad till fakultetsnivå. Varvsindustrin och arbetslivets organisationer har varit i fokus för flera projekt. I viss tematisk anslutning till detta projekt har ett par arbeten kring övergången från hemindustri till fabriksindustri i Västsverige gjorts. En lokal- och regionalhistorisk infallsvinkel utvecklas av *Christer Winberg* och *Christer Ahlberger* kring denna forskningsinriktning, stödd av fakultetens mångdisciplinära Västsvenska program. Ett annat tema inom forskningen, odlat av *Bo Stråth*, vidgar frågan om demokratiseringen genom komparativa samhällsstudier med jämförelser med andra nordiska länder och Tyskland. Även medeltidsforskning bedrivs vid institutionen. Tredje världens historia lyftes först fram av *Åke Holmberg* och fick med *Magnus Mörner* en fokusering på Latinamerika.¹³ Numera finns en latinamerikansk avdelning utanför institutionen, ledd av historikern *Roland Anrup*.

Umeå

Professuren i historia etablerades i Umeå 1972. *Sune Åkerman* framhåller som säregt med miljön att reaktionen mot den kvantitativa socialhistorien blev särskilt artikulerad kring bl. a. *David Gaunt* och *Lennox Lundmark*. Alternativen fortsätter senare med flera historiskt antropologiska studier kring brottslighet och tvärvetenskapliga projekt av

¹² Presentationen är författad av *Göran Dahlbäck*, *Lars Nilsson*, *Klas Åmark* och *Jarl Torbacke*, *HLEÅ* 1991/1992. Inriktningen mot modern socialpolitik förstärktes genom ett större projektstöd från RJ 1995.

¹³ *HLFÅ* 1989/90 och med *Christer Winberg* som presentatör 1992/93.

ovanligt bred typ som Luleälvdalsprojektet eller något mer begränsat kring bruksorten Robertsfors eller mer inriktat på regional mobilisering som kring Sundsvallsområdet. Den politiska historien har inte fått något uppsving i Umeå. Ett rättshistoriskt projekt kring brott, kvinnor, underklass och social kontroll utvecklades utan större projektstöd under 80-talet. Samtidigt utvecklades en särskild avdelning för historisk demografi som drar nytta av närheten till Demografisk Databas i Umeå.

Tematiskt nämner Åkerman kvinno- och familje-, rätts-, militär- samt samheshistoria. Regionen norr om Dalälven är oftast i fokus för forskningen. Åkerman är en av de få som tar upp svårigheterna att planera forskningen genom att HSR och RJ styr resurserna, men han hoppas inför 90-talet på tvärvetenskaplighet och icke-skriftliga källor och mer konkret på skolhistoria, läseriet, Norrlandsfrågan. Påtagligt optimistisk och inspirerad ser Åkerman tre år senare hur en ny grupp starka doktorander antagits, forskningspengar kommit in för kvinnohistoria och en rad internationella nätverk aktiverats för lärarutbyte och doktorandkurser. De på tidigt 90-tal anslagna forskningsinriktningarna består i stora drag.

Linköping

Linköpings universitet har en annorlunda struktur med en historisk institution för grundutbildningen men sedan starten 1980 har all forskning legat under ett antal tvärvetenskapliga Teman som examinerar filosofie doktorer: "Hälsa- och sjukvården i samhället", "Kommunikation", "Teknik och social förändring" samt "Vatten i natur och samhälle". "Tema Barn" tillkom 1988 och fler är under bildande. För tillfället finns tre professurer som innehas av historiker, vilket inte helt överraskande innebär att historia står starkast vid dessa i den dominerande samhällsvetenskapliga miljön: Barn, Hälsa och Teknik. Inom Tema har den historiska dimensionen stärkts under 90-talet. Utan tvekan produceras här en stor andel avhandlingar av intresse för historiker, men disciplinöverskridandet kan bli till en svårighet när det gäller genomslaget för insatserna i de gamla ämnena.

Det har varit ett problem för Linköping att hantera historieämnets vilja att etablera reguljär forskning och forskarutbildning samtidigt med en bestående Tema-organisation som fakultet. Ett Centrum för lokalhistoria fungerar som en brygga mellan universitet och skola genom sin verksamhet för att göra källmaterial av lokalt intresse, t. ex. demografiska databasen, lätt tillgängligt.¹⁴

Gemensamt för de flesta institutioner är att de anger en handfull specialinriktningar där ofta följande ingår: en ickesvensk, arbetarhistoria, kvinnohis-

¹⁴ HLEÅ 1993/1994.

toria, äldre historia/medeltid och ytterligare någon specialitet. Alla framhåller bredden i doktorsavhandlingarnas ansatser, och 'profilerna' som öppet framhålls kan väl sägas spegla de fast anställda /rekryteringspolitiken vid respektive institution. Ofta bygger de på en de facto-specialisering som utvecklats under flera decennier, men nu gör man ibland en öppen poäng av detta i antagandet av ett mer eller mindre styrande forskningsprogram för institutionerna.

Specialiseringen av lärostolarna har en förhållandevis svag tradition inom svensk historia där den formella specialiseringen vad gäller professorslärostolar länge varit mycket svag i kronologisk och geografisk mening. Först från och med 60-talet inrättas ett par ordinarie stolar med specialisering, mot modern historia i Göteborg och en personlig professur med inriktning på stadshistoria med *Folke Lindberg* som första innehavare permanentad 1970 samtidigt som en breddning mot kommunhistoria stadgades, dock inte på långt när täckande in samma breda fält som de norska och finska motsvarigheterna. Flera personliga professurer inrättades under 70-talet (folkrörelsernas historia, historisk demografi, empirisk konfliktforskning och kvinnohistoria) permanentas senare som specialiserade ordinarie professurer. *Birgitta Odén* menar att i "ljuset av vår egen tids försök att hejda 'fragmentariseringen av kunskap' framstår historikernas försök att sammanhålla sitt ämne som mera framsynt än revirbevakningen".¹⁵

Naturligtvis sker en de facto-specialisering genom professorernas specialområden. Hur stor denna är och hur den verkar fram mot de nutida provinsiella specialiseringarna vill jag låta vara osagt.

Doktorsavhandlingar

En mycket stor del av den svenska forskningen utförs och publiceras som doktorsavhandlingar. Möjligheten att framlägga en licentiatavhandling avskaffades 1969, men återinfördes stegvis vid de humanistiska fakulteterna under 90-talet. Än så länge avläggs endast ett fåtal nya licentiatexamina varje år och attityden till dem pendlar mellan att se dem som en önskvärd examensnivå, ett välmotiverat led i avhandlingsskrivandet till en reservutgång.¹⁶

Två doktorandkonferenser med deltagare också från granndisciplinerna har avhållits, den första i Växjö 1992 och den andra i Stockholm 1994. Nästa är planerad till Lund. Vid dessa ges en översikt över aktuell och pågående forskning. Möjligheter för kontakter mellan lärosätena, direkt mellan doktorander, har förstärkts.

Under 1990-talet har antagningen till forskarutbildningen på de flesta

¹⁵ Odén 1991, s. 91, cit s. 93, 163–68.

¹⁶ Fem licentiatavhandlingar avlades i Uppsala och tre vardera i Lund och Umeå. Flest var det i Göteborg med hela sju licentiatavhandlingar under tiden 1990–1996.

högskolorer blivit spärrad för ett ökande antal sökande och finansieringen för dem som antagits försvårats genom att samma summa ska räcka till reguljära löner för doktorander istället för som förr till stipendier.

Sammanlagt ca 300 doktorander är registrerade i historia 1994 och ungefär hälften anges aktiva till minst 50%. Det borde innebära mer än 40 disputationer om året om kursplanens 4 års heltidsarbete gäller. De knappt 20 doktorsexamina som avläggs varje år betyder att framställningstiden är betydligt längre eller att ett stort antal aldrig blir klara. Det är ett välkänt faktum, av i vart fall statsmakterna betraktat som ett stort problem, att doktorandtiden nästan undantagslöst överskrider de fyra planerade åren. Ett utredningsförslag som möjligen skulle öka genomströmningen genom obligatorisk doktorandtjänst vid antagningen, skulle vid oförändrad ekonomisk ram reducera totala antalet doktorander till ca 60! Förslaget mötte kompakt kritik och verkar för tillfället avvärjt, men en politisk vilja med denna inriktning, styrd av det vällovliga syftet att öka genomströmningen, finns latent närvarande i utbildningsdepartementet.¹⁷

1990–96 ventilerades 119 avhandlingar i historia, varav en med två författare.¹⁸ Andelen kvinnliga avhandlingsförfattare har de senaste tjugo åren stigit från 23 till 30%.¹⁹

¹⁷ Sedan detta skrevs har med SFS 1998:80 och 81 tagits ett stort steg i riktning mot betydligt färre, men bättre finansierade studieplatser. Det totala antalet doktorsexamina inom humanistisk fakultet pendlar under tiden 1971 och 1994 normalt mellan 50 och 60 (min 40 85/86 och max 73 73/74), vilket innebär att historia står för ungefär en tredjedel av alla FD, vilket är bättre än deras andel av totala antalet aktiva doktorander inom humaniora (1220 1971 och 1058 år 1993) ger anledning att vänta! Tabell 45D och 25 i *Nyantagna, aktiva och examinerade studerande i forskarutbildning 1971–1994*, Bakgrundsmaterial om universitet och högskolor 1995:5, SCB (1995). I en enkät sammanställd 1994 av *M a r i k a H e d i n* (som vänligen sänt den till förf.) och *M a t t i a s T y d é n*, historiska institutionen, Stockholms universitet anges till 229, men då finns inte Lund med. 49 av dessa har finansierade studier, oftast med doktorandtjänst. 'Väntetiden' för att komma dit är ca 3 år! Lägg till 4 års finansiering och den genomsnittliga tiden blir 7 istället för 4 med viss automatik. I material från SCB anges antalet aktiva forskarstuderande i historia 1995 till 174 män och 82 kvinnor. *Registrerade studerande i forskarutbildning höstterminerna 1993–1995*, Bakgrundsmaterial om universitet och högskolor 1996:7, SCB (1996), tabell 22.

¹⁸ Veterligen är det första gången en historiker och en sociolog samarbetar om en avhandling. Det har tidigare förekommit att två historiker samarbetar om en avhandling. *B i l l i n g & S t r i g e n d a l* 1994, *B l o m* 1980. Komplet list över avhandlingar i historia i Sverige 1990–1996, se *A r o n s s o n* 1997.

¹⁹ Hela denna översikt utgår från de titlar och klassificeringar som finns tillgängliga från fakulteterna eller institutionernas egna sammanställningar (Göteborg enbart detta) och ibland kompletterade med LIBRIS samt författarens kännedom om avhandlingarna. En solid genomgång skulle behöva bygga på en systematisk genomläsning av samtliga avhandlingar, vilket alltså inte skett.

Tabell 2. Antalet avhandlingar i historia från respektive lärosäte, 1990–1996.

	Uppsala	Lund	Stockholm	Göteborg	Umeå	Totalt	
1990–1996	22	34	35	17	11	119	
Därav kvinnor	9	7	10	8	2	36	30%

Källor och anmärkning: Se Bilaga 1 i Aronsson 1997.

Det jämförelsematerial över tid som används här för att ge perspektiv på den senaste tidens avhandlingar utgår från en stor undersökning av forskarutbildningens resultat 1890–1975, bl. a. i historia. Det finns en betydande lucka i kunskapen om vad som hänt sedan dess och i diagrammen nedan fylls den genom en ren interpolering från 1970–1975 till 1990–96.²⁰

Ökningstakten är troligen inte helt linjär. Avhandlingsgenren ligger ganska stabilt på 40–60/decennium till 1970. Därefter tyder siffrorna för 1970–75 och 1990–96 på en kraftigt ökad disputationstakt till tre gånger denna siffrorna.²¹

Den kraftiga volymtillväxten 1970–75 bygger delvis på ett uppdämt examinationsbehov av nya doktorer efter 1969 års reform som avskaffade licentiatexamen och försökte minska ner omfånget på doktorsavhandlingen till ett 'gesällprov' snarare än 'mästarprov'. En intention som når viss framgång under tidigt 70-tal, men därefter ökar avhandlingarnas omfång åter som en följd av att sakkunniga vid tjänstetillsättningar värderar detta specimen högt. Därefter följer troligen en svacka under 1980-talet på grund av stagnerande resurser till universiteten som först på 90-talet åter expanderat. Humanistisk fakultet som helhet, där historia är det ämne som examinerar flest doktorer, antar dock ungefär lika många doktorander 1975 som 1990. Möjligen har en satsning på disputerad forskning från råden under samma period gjort att deras publicering ökat mer än den odisputerade under samma period.²²

²⁰ Blom 1980 och egna sammanställningar från fakulteterna. Det är påfallande att forskarutbildningens förnämsta slutprodukt, avhandlingarna, inte presenteras samlat vare sig vid institutionerna, fakulteterna eller inom professionens officiella organ. HT. Flera av universiteten hade påfallande svårigheter att få fram listor över disputationerna. En kraftig ökning av avhandlingar med historisk inriktning från Tema vid Linköpings universitet har lämnats utanför denna översikt. Se Göran B Nilssons presentation i *HLFÄ* refererad ovan.

²¹ Blom 1980, s. 4; Zetterblom 1994, s. 133–138 och egen undersökning.

²² Den undersökning Jarl Torbacke gjort över historiedoktorerna vid Stockholms universitet visar på en tydlig svacka under 80-talet. På 1970-talet examinerades 46 doktorer mot 21 det kommande decenniet. Upphämtningen under 90-talet till 35 avhandlingar når ändå inte upp till det tidiga 70-talets nivåer. Torbacke 1997. Zetterblom 1994, s. 122.

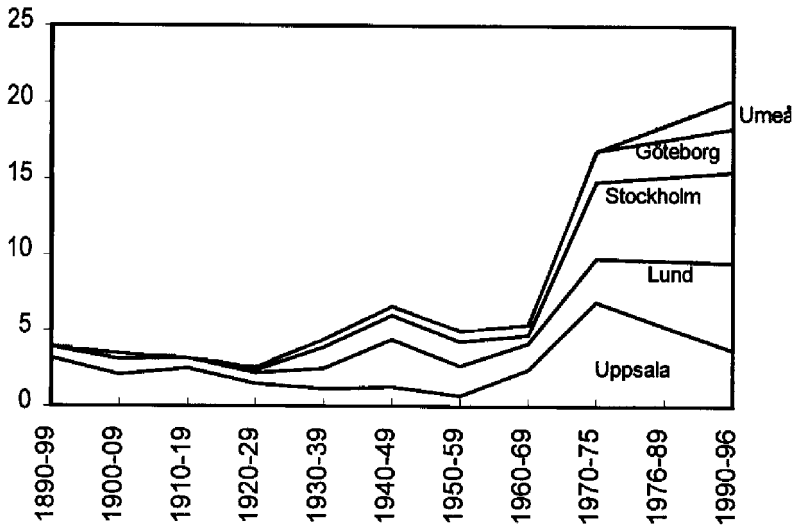

Diagram 1. Antal avhandlingar framlagda för doktorexamen vid de historiska institutionerna i Sverige. Absoluta tal i genomsnitt per år inom angivna årtal.

Källor och anmärkningar: Blom 1984, s 5 och bilaga 1. Observera att åren 1976–89 ej är undersökta utan enbart interpolerade.

Det mest påfallande i det första diagrammet är att Umeå tillkommit med en volym som närmar sig samma nivå som det betydligt äldre lärosätet i Göteborg på 90-talet. Lund expanderar, från en relativt blygsam nivå, sin andel av avhandlingarna kraftigt och Uppsalas minskar kraftigt från sin överlägsna position på 70-talet. En stor del av avhandlingarna i Uppsala tillkom vid den tiden inom ramen för stora projekt som *Folkrörelseprojektet* och *Emigrationsprojektet* med många deltagare.²³ Även Stockholm såg en mycket stor expansion vid 1970-talets början med projektet *Sverige under andra världskriget*, men har lyckats hålla kvar disputationerna på fortsatt hög nivå.

Avhandlingarnas ställning i den samlade produktionen av texter med historiska ambitioner är, som tidigare visats, i volym näst intill försumbar, men står troligen ändå för en stor del av den mer omfattande grundforskningen.

Sakområden

När det gäller en klassificering av sakområden har jag följt Conny Bloms kategorier i görligaste mån för att möjliggöra jämförelse över tid.

²³ Under de stora utbildningsprojektens tid 1966–1975 var Uppsala och Stockholm de utan jämförelse mest gynnade historieinstitutionerna. Odén 1993.

Det betyder exempelvis att kvinnohistoria i huvudsak hamnat under socialhistoria och mentalitetshistoria under samma rubrik som idé-, opinionshistoria m.m. Förvånansvärt få avhandlingar har könsrelationer eller könsidentitet som en i rubriken synlig problemformulering.²⁴

Vi kan notera hur förvaltning (inklusive undervisningsväsendets historia) och biografier, trots ett ökande principiellt intresse,²⁵ minskar som forskningsfält betraktade; intresset för mentalitet har inte ännu givit utslag i avhandlingar;²⁶ politisk historia i både nationell och internationell form visar svagt ökande tendens på bekostnad av socialhistorien och de metodiskt inriktade avhandlingarna. Det kan kanske överraska att avhandlingar med inriktning på historia som vetenskap genom källstudier eller historiografi minskat drastiskt. När problemorientering drar in i fokus för en bedömning av vetenskaplighet gör den det inte som ett självständigt ämne utan oftast i förbindelse med analys av konkreta samhällsliga sakområden. På ett sätt kan man säga att den självständiga utvecklingen av vad man uppfattade som ämnets inomvetenskapliga grundvalar inte längre gjordes till föremål för avhandlingar i historia efter 1970.²⁷

Förändringarna upplevs kanske av forskare och läsare som mer omvälvande än denna tablå ger uttryck för. Den politiska historien skrivs förvisso fortfarande om riksdagar, men också om lokalpolitik och kvinnor i politiken. Ett illustrativt exempel på den kvalitativa förnyelsen som inte syns i, men trots allt inte omöjliggör, en traditionell kategorisering är Nils Edlings avhandling *Det fosterländska hemmet*. Den behandlar i långa strycken på tradi-

²⁴ Artaeus 1992, Edgren 1994; Ulvros 1996, Nilsson 1996 och Elgan 1994 har räknats dit medan Nicklasson 1992 har förts till forskning om politiska grupper. Liljequist 1992 om tidelaget som en tydligt manlig kultur- och brottsform kunde hamnat här, men har klassificerats som en bredare kulturhistoria med religiös och rättsligt fokus. Självklart är detta den svåraste kategorin. Jag har låtit titeln spela en avgörande roll eftersom den kan antas spegla författarens egen sammanvägda uppfattning om vad det är man vill göra och visa fram. Det kan givetvis skilja sig från vad som faktiskt blir utfört. Klassifikationer av LIBRIS har vid något tillfälle använts liksom personlig kännedom om innehållet, men inte systematiskt. Se Bilaga 1; Aronsson 1997.

²⁵ Björkman 1997a, s. 68 menar med hjälp av bl. a. Göran Rystad att det under hela 1900-talet funnits ett bristande intresse för biografien p. g. a. den källkritiska metoden, vilket alltså Bloms statistik vederlägger. I själva verket var intresset för biografier större innan den källkritiska metodens primat ifrågasattes. Andra faktorer måste vara avgörande. Jfr Odén 1997.

²⁶ Avhandlingar med inspiration från denna riktning, typiskt för 90-talet med utnyttjande av rättsligt material, saknas inte helt. Se t. ex. Jonas Liljequist 1992 och Per Sörlin 1993.

²⁷ De historiografiska reflektionerna som kanske i högre grad åtminstone indirekt diskuteras ämnets optimumnormer behandlas i ett par avhandlingar. Björk 1983 och Hägerdal 1996.

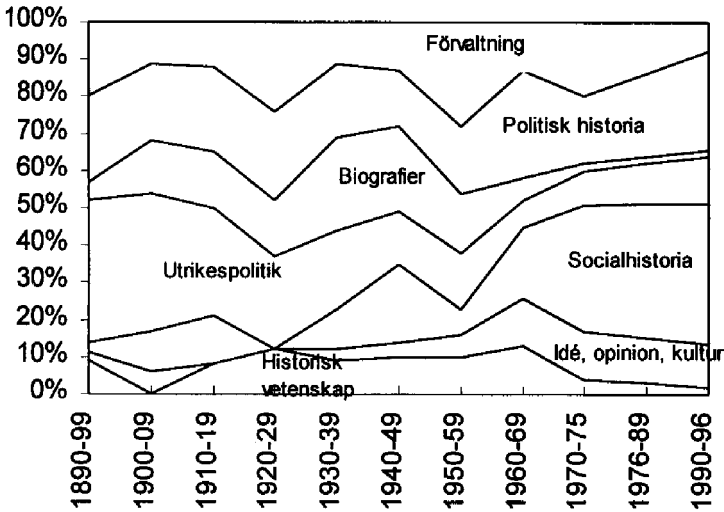

Diagram 2. Avhandlingarnas sakområden. Relativ andel inom angivna årtal.

Källor: Blom 1980, s. 18 och Bilaga 1 i Aronsson 1997.

tionellt sätt hur en politisk fråga hanteras av enskilda, partibildningar och i riksdags- och utskottsarbete och kan därför klassificeras som politisk historia. Nytt är däremot både sättet att se uppkomsten av en politisk fråga i en bred kulturell och kunskapssociologisk kontext som närmar sig studiet av kultur eller politisk kultur. Också bilderna av det goda hemmet och de könsmässiga bestämningarna av detta ges en roll som är svår att tänka sig före genombrottet både för mentalitets-, begrepps- och könshistoria.²⁸

Socialhistoria har sett en stark svängning från kvantitativa metoder, demografiska fakta och massfenomen till intensivundersökningar av grupper med kvalitativa data och drag av kollektiv biografi. Britt Liljewalls avhandling *Bondevardag och samhällsförändring* som bygger på bondedagböcker utnyttjar en biografisk infallsvinkel för studier av hur kulturella hållningar möjliggör landsbygdens modernisering.²⁹ Är det biografi, socialhistoria eller kulturhistoria? Även om den biografiska metoden använd på bondedagböck-

²⁸ Edling 1996. Flera avhandlingar gör under 90-talet bruk av begreppet politisk kultur. T. ex. Aronsson 1992, Furuhaugen 1996. Florén noterar hur mentalitetshistoria huvudsakligen integrerats som en del av socialhistorien, vilket jag tror stämmer, men en rännil har på samma integrationistiska vis nått politiken i form av nytändning för begreppet politisk kultur. Florén 1996.

²⁹ Liljewall 1995.

er framstår som så viktig att den fått vägleda klassificeringen här är poängen snarast att denna gränsöverskridande ansats är systematiskt genomförd här, men kan ses som ett uttryck för en trend.

Press- och opinionshistoria svänger under samma tid från att ofta ha behandlat sakfrågor i pressen till att handla om framväxten av en offentlighet mer än specifika debatter. Åke Abrahamssons avhandling från 1990 utgör ett gott exempel på omsvängningen som i lika hög grad som de övriga är i takt med internationella tyngdpunktsförskjutningar och perspektivval.

Det är ändå påfallande att det stora intresset för kategorier som kultur, språk och kön inte ger anledning till en mer omfattande omflyttning av sakområden. De får i första skedet ett gradvis inflytande på etablerade forskningsfält som perspektivförskjutningar eller ett nytt kapitel om 'kultur', 'symboler' och 'kvinnor'. Avhandlingsgenren motsätter sig radikala introduktioner av nya perspektiv och verkar integrativt på forskningsfältet.

Epoker

Samtidsorienteringen har ökat markant sedan 1950, men inte i så hög grad på en absolut bekostnad av övriga epoker.³⁰ Som framgår av diagrammet är det istället så att ökningen i hög grad ligger på den samtida historien medan tidigare epoker håller ställningarna väl i absoluta tal. Medeltidsforskningen står dock för en stadigt fallande andel av forskningen sedan 1940-talet, både i absoluta och relativa tal. Antiken finns knappast som forskningsfält inom disciplinen historia efter första världskriget.³¹ En generell iakttagelse är att de äldre epokindelningarna i allt mindre grad respekteras – men samtidigt är överskridandena av blygsam natur: högst en traditionell epokgräns överskrids i en avhandling och ytterst sällan den mellan medeltid och modern tid eller förindustriellt och industriellt samhälle. De bägge gränserna verkar hålla sina ställningar inom de vetenskapliga arbetena trots att många historiker rört sig mellan epokerna i sina karriärer och även på vetenskapliga grunder diskuterat t. ex. att många förhållanden gör det befogat att se epoken 1200–1800 som en epok. Den historiska sociologins metoder à la Charles Tilly eller de långa linjernas perspektiv som Eva Österberg praktiserat tycks inte accepteras för avhandlingar i historia. En ny gräns kring 1800-talets mitt, mel-

³⁰ Så bör vara fallet även om slutsatsen inte i detalj kan beläggas i diagrammet: samtidshistoria kan rimligen inte definieras som en specifik epok då en lång historiografisk epok studeras. Definierat generöst som de senaste 70 årens historia behövs en rullande definition på huruvida avhandlingsförfattaren sysslar med samtidshistoria eller ej. Grova mått på en ökad samtidsorientering med en dynamisk definition kan dock utläsas. Frånvaron av 1800-talshistoria vid sekelskiftet 1900 och högst 20% samtidshistoria vid mitten av 1900-talet har ökat till i vart fall 40% vid 1900-talets slut.

³¹ Undantaget som föranleder markeringen av forskningsfältet 1990–1996 utgörs av Siver Dagemarks avhandling om Augustinus.

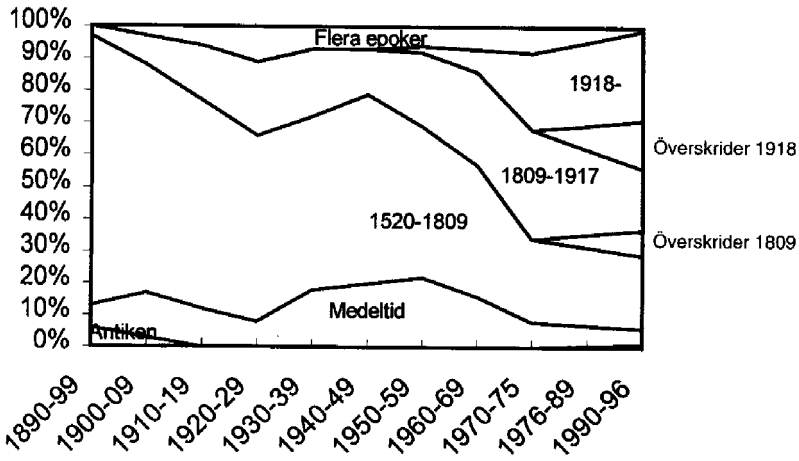

Diagram 3. Avhandlingarnas tidsavgränsning. Relativ andel inom angivna årtal.

Källor och anmärkningar: Blom 1980, s. 15 och Bilaga 1 i Aronsson 1997. "Flera epoker" innehåller för 1990-96 enbart de avhandlingar som sträcker sig över fler än två epoker.

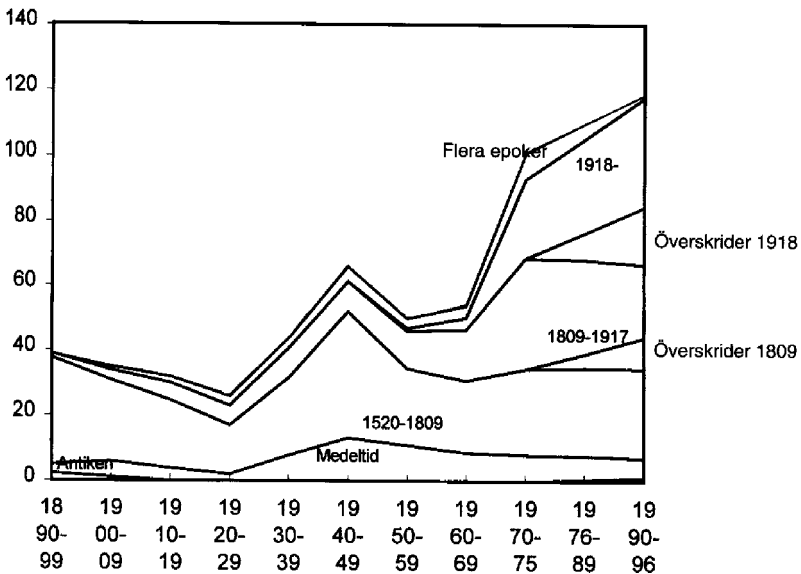

Diagram 4. Avhandlingarnas tidsavgränsning. Absoluta tal inom angivna årtal.

Källor och anmärkningar: Se diagram 3 ovan.

lan förindustriellt och industriellt samhälle, är å andra sidan på väg att bli minst lika viktig som de tidigare på politiska grunder satta.³²

Rummet

När det gäller den rumsliga avgränsningen för avhandlingarna behåller det nationella paradigmet ett starkt grepp. Det gäller även för en stor del av den lokalhistoriska akademiska forskningen som ofta utförs för att belysa en generell, åtminstone vagt 'svensk', problematik, t. ex. rörande fackföreningsbildande, bergsmän eller kvinnoliv. Möjligen har den uttryckligt nationella tematiken minskat och den mer samhällsvetenskapliga processorienterade och 'rumslösa' ökat. I realiteten har naturligtvis fler än de här klassificerade lokala undersökningarna metodiskt ett mer begränsat undersökningsområde, men anspråket är nationellt och ofta är 'lokalen' oproblematiserad.³³

Lokal och regional historia står fortfarande för en liten del av den akademiska forskningen, vilket tyder på att det fortsatt ses som en mindre forskningsvärd uppgift att studera frågeställningar och förändringsprocesser på denna nivå. Intrycket förstärks ytterligare av att de flesta som anger lokalhistorisk hemvist redan i titeln också anger en tematik av mer generell karaktär.

Det är måhända överraskande att den mot utlandet orienterade forskningsinsatsen faktiskt har minskat ganska kraftigt, mest beroende på ett minskat intresse för de svenska utrikespolitiska relationerna. I en tid där förhållandet till Europa, globaliseringsprocesser på ekonomins, miljöpåverkans och kulturens område påpekas av de flesta, tematiseras nationsöverskridande undersökningar faktiskt i relativt sett mindre grad än tidigare av historikerna.³⁴ Till viss del kan det ses som en konsekvens av valen av sakområden, men frågan måste ändå ställas om detta är ett uttryck för bristande kontakt med det omgivande samhället – eller som en reaktion där en problematiserad svensk identitet ger förstärkt orientering mot det svenska. Det fåtal avhandlingar, ca 10%, som skrivs på engelska pekar på att det framför allt är en inhemsk publik som tilltalas också när ämnet har en icke-svensk inriktning.

³² "Övrigt överskridande" är för 1990–96 ersatt med tre grupper: de som går över respektive 1809 och 1917 och kvar blir de(n) som går över bägge dessa gränser. Det är R o n n q u i s t 1990 som behandlar skotsk nationalism.

³³ Helt saknas den förstås inte. Se t. ex. uppsatserna i *Lokalt, Regionalt, Centralt* 1988 och artiklarna av Österberg, Nordmark och Aronsson i *...och fram träder landsbygdens människor...* 1994.

³⁴ Den internationella inriktningen är ofta betydande då det gäller teoretisk inläsning och ibland vad gäller tyska och anglosachsiska forskningslägen. De komparativa reflektionerna är säkert fler i dag än tidigare, men de syftar troligen framför allt till att perspektivera och individualisera – det svenska.

Projekt bedrivna med stöd av forskningsråden

Huvuddelen av den svenska forskningsfinansieringen sker genom de reguljära fakultetsanslagen som går både till institutionernas forskarutbildning och medel för lektors forskningssterminer. Fakultetsanslagens slutprodukt är i hög grad doktorsavhandlingarna som behandlats ovan.

HSFR, Humanistiskt samhällsvetenskapliga forskningsrådet, och RJ, Riksbankens Jubileumsfond, utgör de större forskningsråd som årligen ställer medel till förfogande för projektfinansiering av historisk forskning. Forskningsrådsnämnden, FRN, Socialvetenskapliga forskningsrådet, ERU och andra forskningsråd och stiftelser bidrar också till historisk forskning, men troligen i mindre omfattning. Därtill kommer ett stort antal beställningsverk av framför allt företag och kommuner inför jubiléer. En komplett bild skulle kräva att även dessa drogs in i analysen.³⁵

Riksbankens jubileumsfond

1990–96 redovisas 19 nya historiprojekt från RJ. Den donation på 1,5 miljarder som riksdagen av löntagarfondspengarna avsatte till en Kulturvetenskaplig donation 1993 har framför allt kommit ett antal större forskningsprojekt till godo.³⁶ De riktigt stora projekten från 60-talet har inte återkommit och de större anslagen prioriterar jämfört med 1960-talet idag i högre grad disciplinöverskridande, löst sammansatta forskningsinsatser med varierade, ofta kvalitativa forskningsstrategier med nyckelord snarare än modeller som kärna. Begrepp som modernisering, välfärdssamhälle, konstruktion, människoupfattningar, kulturgränser, nätverk, tvärvetenskap och kvinnostrategier anger prioriteringar för det sena 1900-talet.

³⁵ För en översikt kan naturligtvis rådets egen redovisning i form av årsredovisningar och kunskapsöversikter konsulteras. Jag vill tacka bägge råden för att de snabbt och tjänstvilligt ställt material till mitt förfogande. En god inblick i rådets roll för de stora forskarutbildningsprojekten 1966–75 ger O d é n 1993.

³⁶ Av totalt 14 miljoner till nya projekt där historia har en central roll gick under 90-talet nästan allt före 1994 till totalt 14 enmansprojekt och efter det hela 10 miljoner i huvudsak till ett litet antal större projekt med upp till en handfull forskare, även doktorander, inblandade. Om projekten i genomsnitt får stöd i tre år ger det ett stöd om totalt ca 40 milj under perioden. De med anslag över en miljon är efter storleksordning (Årsredovisning 1990 till 1996 för Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond):

Bo Stråth, "Den kulturella konstruktionen av gemenskap i moderniseringsprocesser i Sverige och Tyskland i jämförelse";

Lars-Erik Edlund, "Kulturgränser i norr: förändringsprocesser i tid och rum";

Arne Jarrick, "Människoupfattningarnas historia";

Eva Österberg, "Det vidgade rummet: Idéer, strategier och nätverk i tre generationer av kvinnor på väg ut i offentligheten";

Per Thullberg, "Stat och individ i välfärdssamhället 1880–1980".

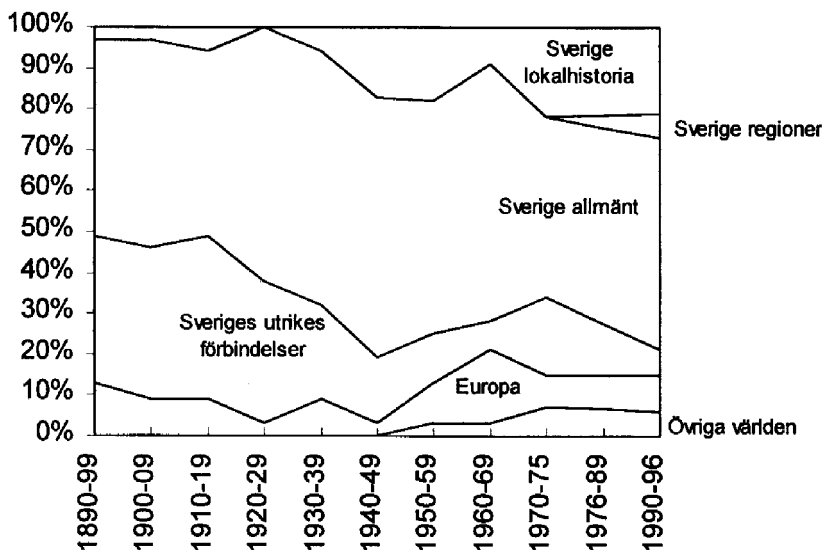

Diagram 5. Avhandlingarnas rumsliga avgränsning. Relativ andel.

Källor och anmärkningar: Blom 1980, s. 27 och bilaga 1.

HSFR

HSFR:s anslag till historia är något större än RJ:s under 1990-talet och delas nästan undantagslöst ut till enskilda forskare, i huvudsak på docent- och professorsnivå, men också en mindre andel nydisputerade och doktorander anställs på projektjänster.³⁷

Större summor går även till stöd för vissa forskartjänster. Förutom specialprofessorer i historisk demografi, vetenskapshistoria och empirisk konfliktforskning (numera omvandlad till ordinarie professor i internationell historia, Lunds universitet) tillsätter man ett par forskningstjänster på områden man menar särskilt behöver stimuleras. Exempel är medeltidsforskningen.

43 forskningsprojekt vid historiska institutioner/till historiker har fått stöd från HSFR, oftast genom hel- eller halvtidstjänst för en person under tre år.

³⁷ Ungefär 17 miljoner går till nya forskningsprojekt vid historiska institutioner 1990-96. Det har inte varit alldeles lätt för mig att enkelt identifiera att det är en historisk institution kopplad till alla projekt och den verkliga summan kan således innehålla några projekt 'för mycket'. Då projekten även här normalt löper i tre år bör det röra sig om en total satsning om knappt 60 miljoner. Rådssatsningarna totalt ligger då i storleksordningen på inte föraktliga 100 milj kronor under perioden eller 14 milj/år.

Jag ska försöka ge en liknande profil över ämnesval som i fråga om avhandlingarna, vilket av flera skäl är svårare. Det är pågående forskning som inte publicerats. Rådet har inte regelmässigt publicerat abstracts och titlarna för projekten är ofta mer generella och ospecificerade i tid och rum jämfört med avhandlingarna.

När det gäller volymen kan vi konstatera att HSFR och RJ tillsammans når upp till ungefär halva avhandlingsvolymen. Tillsammans med övriga sektorsorgan och fakultetsmedel av typ rörlig resurs är det inte omöjligt att de är av ungefärligen samma omfattning. Jämförelsesiffrorna i diagrammen är alltså mellan 119 *färdigställda* avhandlingar och 62 *påbörjade* forskningsprojekt. Lika mycket som en skillnad mellan disputerad och odisputerad forskning kan skillnaderna vara en fråga om trendförskjutningar över tid.

Andelen kvinnor ökar sakta men säkert från ca 20% under den tidigare femårsperioden till 25% under 1990–96, men kraftigt varierande år från år på grund av de små talen. Ser vi enbart till fördelningen för 1997 var 50% av de beviljade projekten ledda av kvinnor.³⁸

Den sak- och tidsorienterade profilen hos rådsfinansierade projekt i historia skiljer sig framför allt på en punkt. De rör i betydligt mindre grad 1800-tal och överskrider gärna de tidigare gängse epokgränserna. En viss tyngdpunkt för den tidigmoderna epoken jämfört med avhandlingarna är skönjbar, men 1800–1900-tals forskningen dominerar likafullt.

När det gäller sakområden tycks HSFR trots talet om politisk historia som prioriterat område och satsning på en kommenterad bibliografi ligga efter i satsning på projekt jämfört med pågående avhandlingsarbete. Däremot är trenden för kulturhistoria i bred mening samt biografier mer genomförd i rådsprojekten. Etablerade historiker kan tydligen i högre grad än doktorander välja sådana perspektiv och metoder. De utrikespolitiska ämnena synes ha en än mindre del av forskningsanslagen, vilket uppmärksammats som problematiskt i en nyligen gjord översikt av HSFR.³⁹

Den rumsliga fokuseringen på Sverige framstår än så länge som i stort sett orubbad trots forskningsrådets insatser. Det är i vilket fall Europa som står för ökningen, inte vare sig nordiska perspektiv eller världen bortom Europa.

Det mindre utpräglade lokal- och regionalhistoriska fokuset kan i och för sig delvis vara en synvilla. Många av projekten rymmer nog sådana anslag men rubrikerna skryter inte med det, vilket visar på en skillnad i värdering de nordiska forskningsmiljöerna emellan som tidigare poängteras.⁴⁰

³⁸ HSFR. *Forskningsöversikter* 1992, s. 66.

³⁹ HSFR *forskningsöversikt* 1992, s. 69.

⁴⁰ HSFR *forskningsöversikt* 1992 och Try 1988.

Den vetenskapliga diskussionen

Historiografiska översikter och än mindre historiografisk forskning har inte varit en prioriterad textsort i modern svensk historieskrivning. Det betyder förstås inte att det helt saknas forskning, översikter och debatt, men omfattningen är enligt min mening överraskande tunn med tanke på den centrala roll självreflektionen borde spela i historia som vetenskaplig disciplin.⁴¹

Det minskade intresset för stora och detaljerade historieteoretiska diskussioner i inledningarna i avhandlingarna kan kanske förklaras med den ackumulerade erfarenheten att de varit svåra att göra fruktbara tillsammans med de empiriska och tolkande delarna. Kanske har den slutsatsen smittat av sig på beredskapen till teoretisk reflektion i bredare bemärkelse? Den har förvisso aldrig framstått som en bärande del av historikernas texter eller professionella identitet, men efter 70-talets medvetandelyft om komplikationerna i ett naivt förhållningssätt borde grogrunden varit god för en självständig historievetenskaplig teoriutveckling.

Troligen sker också detta i seminarierummen och på konferenser i informella specialisters nätverk, men hur ser det ut i den professionella offentligheten?⁴²

⁴¹ Jfr Torbjörn Nilssons klagomål över vad han menar är en överdriven internationell, samtids-, och nyhetsorienteringen i forskningsartiklar i bl. a. *HT* 1986–95. Torbjörn Nilsson 1997, s. 48–49. En rent historiografisk avhandling Björk 1983. Monografier t.ex. Kumlien 1966 för detaljrik och Torstendahl 1978 (1:a uppl 1966) för normativ vägledning. Senare Florén & Dahlgren 1996 som en allmän introduktion till historievetenskapen i en lite tyngre variant av den användbara Lilja 1989; Liedman 1978 samt Nordin 1981 och 1989 för idéhistoriskt anslag inom ett bredare humanistiskt fält; Jarrick & Söderberg 1993 och *Metodövningar i historia* 1993 mer metodiskt inriktade samt Berge 1995 mer vetenskapsteoretiskt om historiska förklaringar. Liknande kan ses i Norge med Kjeldstadli 1992. Översättningar till svenska av bl. a. Tosh 1994 och Stanford 1995. Betydelsefulla artiklar före den här behandlade perioden t.ex. Odén 1975, Norrlied 1978, *Teori och metodproblem i modern svensk historieforskning* (1981), Thelander 1982, Torstendahl & Nybom 1988. De senare årens på svensk botten rika flora av teori- och metodböcker redovisar, värderar och tolkar Birgitta Odén framför allt som uttryck för ökad studerandetillströmning och behov av undervisningsmaterial. Hennes analys av den främsta av dessa, Florén & Dahlgren, hävdar även att den innehåller ett i viss mening konservativt normuppehållande program, möjligen fåfängt i förhållande till det rika smörgåsbord som presenteras utan att avgörbarhetsfrågan ges ett entydigt svar. Frånvaron av de senare årens språkliga vändning inom kulturvetenskaperna underlättar måhända det uppehållande arbetet då de post-moderna tendenserna vad gäller vetenskapsteori är tydligast där. Odén 1997. Kommentatorn på Odéns text Hossein Sheiban framhåller att Odén lämnat sin tidigare paradigmanalys av svensk historisk forskning för att tala om behovet av universella normer i skepnad av "intersubjektivt prövbarhet". Meningsutbytet ingår i *Historisk Tidskrift* 1997:1 som fått temarubriken Historia, men redaktionen menar väl egentligen historiografi. Se även Aronsson 1998.

⁴² En avbild av ett sådant samtal när mig, just när denna text formuleras, i *HT* 1997:1 där

Tidskrifterna

Historisk tidskrift och *Scandia* är de två officiella historiska tidskrifterna med redaktionsråd med tyngdpunkt i Stockholm respektive Lund. Klagomålen över att *HT* dåligt svarar upp mot en roll som centralorgan, bl. a. genom bristande recensionsbevakning har förekommit. Den historiska debatten är inte frånvarande, men kan inte sägas vara väl företrädd i någon av tidskrifterna. Med en tilltagande diversifiering av ämnet och expansion såväl tematiskt som i volym framstår uppgiften att agera som ett offentligt forum för disciplinen som extra angeläget. Inte minst den övergripande debatten om relation till samhället och publiken, teorier, perspektiv och metoder lämnar utrymme för en gemensam dialog. Hur ser det då ut? Enkla sökningar i Artikelsök visar det som 'alla' vet: stora delar av den historiska debatten pågår i andra fora under 90-talet; dagstidningar och kulturtidskrifter som *Häftan för kritiska studier*. Sökningarna på 'historiografi' i Libris ger klen resultat och historieteori ännu färre träffar, även om mycket ligger dolt som artiklar i festskrifter och forskningsrapporter.⁴³

Det betyder naturligtvis inte att vetenskapliga meningsutbyten saknas vare sig i historikervärlden i stort eller i *HT* och *Scandia*. Att säga något är en våldsam handling. All forskning är argumentation för att något finns, hänger ihop på ett bestämt sätt och är viktigt. Det inte redan sagda skapas och med det reses gränser mot tidigare kunskap, positioner, tolkningar. Forskning rymmer i sitt väsen alltså nödvändigheten att förhålla sig till andra forskare/texter genom öppen eller dold argumentation.

Sammanfattande kan vi konstatera att många av de viktigare teman som diskuteras internationellt och i andra kulturvetenskapliga tidskrifter finns representerade.⁴⁴

• Historisk antropologi

Intresset för mentalitetshistoria och Annales-traditionen utvecklades under 1980-talet till en introduktion av historisk-antropologiska metoder och perspektiv i tappning av *Marshall Sahlins* och *Clifford Geertz*. En av de flitigare introduktörerna som redaktör och i egen forskning var ekonom-historikern *Lars Magnusson*. Mer skeptisk till nymodigheternas metodiska vildvuxenhet och oklarhet var *Christopher Winberg*, som såg

Maria Sjöberg bjudit fyra framstående historiker till samtal om människans natur. Referatet ger intryck av och är själv del i en dialogisk form av debatt som bådar gott om det är ett framtidstecken.

⁴³ Med sökning över alla fälten i LIBRIS lättsök kommer 21 svenska titlar rörande historiografi och 4 rörande historieteori upp. Man kan med skäl hävda att detta säger lika mycket om de ofta skiftande och osystematiska klassifikationerna som görs i bibliotekssystemet.

⁴⁴ Genomgången gäller *SHT* och *Scandia* 1990–1996.

rörelsen som en del i ett post-modernt hot mot en realistisk kunskapssyn och avgörbarheten över huvud.⁴⁵

- Aktör-struktur

Också denna diskussion hade sina rötter i det sena 80-talets försök att komma förbi en strukturalistisk och materialistisk forskningstradition genom att problematisera relationen mellan en ofta oproblematiserad och isolerad aktör och en helt oberoende omgivning som scenen för de historiska dramana som spelades upp. Med inspiration från tänkare som Karel Kosík och Anthony Giddens sökte flera historiker finna en nyckel att knyta dessa både tätare och mer dynamiskt tillsammans och upphäva den dualism man upplevde som ofruktbar. Bägge dessa diskussioner upphör under tidigt 1990-tal.⁴⁶

- Människosyn och utveckling

I förlängningen av denna diskussion och det i flera ämnen i många länder nyvaknade intresset för biografier är det överraskande att frågan om vad som konstituerar 'människa' hållits utanför diskussionen i görligaste mån. I anslutning till diskussioner om Elias och Foucaults syn på civilisering och disciplinering ger bl. a. Arne Jarrick, Johan Söderberg och Eva Österberg bidrag till frågor om föränderlighet, framsteg eller ej.⁴⁷

⁴⁵ Debatten börjar med introduktioner på flera håll vid mitten av 1980-talet. En översikt i bl. a. Florén 1996b, men fortsätter med dragning åt 'post-modernism'-debatt på 90-talet. Magnusson 1990, s. 98. Fortsätter i *HT* 1991:2 med ett längre inlägg av Christer Winberg och ett kortare svar av LM där bägge inramar sina utläggningar med sedvanliga beskyllningar för att inte förstå den andre: CW: "På en enda liten punkt i sitt drygt tio sidor långa svar gör Magnusson ett försök till sakdiskussion" s. 245. "Debatten mellan Magnusson och mig gäller inte den historiska antropologins vara eller inte vara."...."...."ingår i en större strid, som ytterst gäller frågor om historieforskningens mål och medel", s. 254. LM: "Det finns inte en stavelse i professor Winbergs tungfotade genmäle som andas att han försökt förstå vad jag ville säga i mitt tidigare inlägg" s. 255. De citeras här som illustration till ett ganska normalt tonläge, skarpare finns på annat håll, mest för att illustrera hur svårt det kan tänkas upplevas att ta steget in i en diskussion på denna arena om man inte råkar njuta av denna slagkraftiga polemiska genre. Se även Magnusson 1986. Winberg 1988, 1989, 1990, 1991.

⁴⁶ Jarrick & Söderberg 1991; Aronsson m.fl. 1989; det anglosachsiska i de förstnämndas ansats är även synligt i betydelsen de tillmäter frågan om att avgränsa begreppen entydigt för att ge dem analytisk skärpa; de senare och kanske fr.a. Aronsson strävar mer efter begrepp som formar en helhetlig ansats, begrepp som perspektiv snarare än skalpeller; se även debatten mellan Lars Magnusson och Christer Winberg.

⁴⁷ Sandmo argumenterar för att ett särhållande av i synnerhet Foucaults och Elias teorier är befogat då de bär på olika, konkurrerande, normativa projekt. Sandmo 1994. Österberg 1991 pläderar för olika typer av förklaringsssammanhang i olika skeden av historien.

- Post-modernism

Den post-moderna utmaningen är ingalunda en enhetlig storhet, men kan i nästan alla varianter ses som en utmaning till de traditionella epistemologierna inom historievetenskapen. Både kritiken mot De stora Berättelserna om såväl historia som människa, dess syn på avgörbarhet och sanningsanspråk och relativiseringen av relationen mellan autentiska original och kopior står för utmaningar som introducerats blott sporadiskt – och avvisats.⁴⁸

- Arbetshistoriska perspektiv

Den svenska kommittén för arbetshistorisk forskning hör till det fåtal subdiscipliner som väljer att presentera ett samlat forskningsprogram och även ventilerar ett flertal frågor på debattsidorna i *HT*. Frågor som berörs är de etablerade forskarnas förmåga att formulera ett framtidsprogram och rekrytera nya doktorander, en politiskt överladdad diskussion om nyttan av Bravermans tes om arbetets utarmning som arbetshypotes i 1990-talets forskning samt huruvida forskningen bör hantera balansen mellan detaljkunskap om arbetsprocessen mot behovet av kunskap om institutioner, organisationers och marknaders arbetssätt för att förstå arbetets omvandling. Detta är den debatt som mobiliserar flest forskare till att fatta pennan.⁴⁹

Söderberg 1993 och *Människovärdet och makten* 1994 pläderar för en mer 'spontan' och till modernisering och kommers relaterad dynamisk kraft. En diskussion också om vad det uppmätta egentligen står för har förts i både empiriska och mer principiella termer (som pekar mot ett begreppshistoriskt intresse, sensitivitet i viss motsättning till de långa linjernas strategi). Set. ex. Hans Andersson och Johan Söderberg i debatt i *HT* 1996:2.

⁴⁸ Östergård 1989, Lundmark 1990; Berggren & Trägårdh 1990; Jonter 1992. Tillbakavisas bestämt av Nybom 1992 och Winberg 1992. Även dens 1990. Se även Björk 1994, Odén 1997 och Magnusson 1997 för varningsord rörande oviljan att tala om avgörbarheten för sannare och bättre forskning.

⁴⁹ Forskningsprogrammet i Berglund m.fl. 1990 (se även Misgeld & Åmark 1991) och kritik av Leffler & Wallengren 1991. Även Edgren 1992 anknyter till självreflektionen inom forskningsfältet vid denna tid. Debatt om avvägningen mellan detaljerade studier av arbetsprocesser respektive mer aggregerade organisationsnivåer, se Schiller & Simonson 1993, s. 142. Debattartikeln synes vara sprungen ur behovet av att bemöta den polemik som Alf Johansson levererat i en recension av Göteborgsprojektet i *HT* 1992:2; och Lars Ekdahls recension av denna i *HT* 1992:2 samt en debatt åren innan i *Hfks* mellan Lars Ekdahl och Klas Åmark. Fortsätter i *HT* 1994:1. Debatten om värdet i att ta utgångspunkt i Bravermans tes om arbetets degradering kunde startat med Carl-Axel Nilsson 1991 och finns med som en del i ovanstående, men tar inte riktigt fart i sina politiska implikationer förrän ett nytt inlägg där Carl-Axel Nilsson 1995 förväntat noterar vad han menar är det obsoleta bruket av en överspelad marxist-leninist för vetenskapliga ändamål. Inläggen av Åmark 1996 och Carl-Axel Nilsson 1996 visar detta som ett av de få teoretiska striderna med klart utsagda politiska implikationer i *HT* och *Scandia*. En debatt

- Ämnets etik

Den etiska diskussionen fokuserar framför allt frågor om hur kollegor relaterar till varandra: hur hanteras äldre forskningsresultat och insatser från andra forskargrupper i den egna framställningen. Både mer principiella resonemang (Eva Österberg) och mer personliga engagemang (Elsa Sjöholm) presenteras – utan att orsaka debatt.⁵⁰ En annan gren av denna debatt fördes på en rad tidningars kultursidor och rörde historikers eventuella skuld till förhållandena i öststaterna: genom att använda historiematerialistiska teorier, klassbegrepp och liknande hjälpte man till att legitimera en terroristisk statsform hävdades det från en del skribenter.

- Publikens krav och ämnets plikt att gestalta och förmedla sina resultat

Utvärderingar av historieämnet i slutet av 1980-talet, men framför allt diskussionerna i anslutning till 1993 års storsatsning på *Den Svenska Historien*, som nästan helt och programmatiskt saknade professionella historiker i styrgruppen, gav utgångspunkter för interna och publika meningsutbyten. En vildvuxen och engagerad debatt rörde framför allt formen för historikernas publika uppdrag. Måste man inte vara mer lättillgänglig, populär och kanske t.o.m. uppbygglig för den hotande svenskheten? De professionella historikerna pendlade från ett försvar för en inomvetenskaplig tyngdpunkt med grundforskning i fokus till en större förståelse för det förmedlande uppdraget till en allmänhet som efter svenska förhållanden plötsligt visade stort intresse för svensk historia – och för att köpa böcker i ämnet. Ingen ställde sig positiv till det svensk-nationella projektet som fick bl. a. Birgitta Odén att likna ståndpunkterna vid det förra sekelskiftets kamp mellan statsidealister i nationens tjänst och weibullianska sakorienterade källkritiker.⁵¹

Bortsett från att få av dessa upptagna teman verkligen startade ett meningsutbyte kan flera frågor som inte debatterats, men som funnits i luften, identifieras: kvinnohistoriens sub-disciplinbildning (till skillnad från i Norge där den debatterats), den potentiellt mycket centrala frågan om *nationalstaten* som en skapelse av 1800-talet och inte minst historieskrivningen, det ökande intresse för *biografen* som orsakat stor debatt i *DHT* och dagspressen, miljöhistoria, eller ekologisk historia.

som var mer öppet ideologisk med en rad inlägg några år tidigare i svensk dagspress och i dansk dagspress med ett för en svensk iakttagare överraskande medialt intresse från och med hösten 1996.

⁵⁰ Österberg 1990; Sjöholm 1990 och 1993. Svar från Thomas Lindkvist i *HT* 1990:4. Sjöholm och Sawyer i *Scandia* 1991:2.

⁵¹ Kommentarer till utvärderingen av Klas Åmark, Harald Gustafsson och Maria Ågren i *HT* 1990. 1991 fortsätter diskussionen med inlägg från en konferens om specialisering och disciplinens identitet. Åmark och Gustafsson 1991. Debatten om svenska historiker i dagspressen finns skickligt återgiven i Lilja 1994.

Troligen har frånvaron av det sistnämnda med den kulturella konstruktivismen, alternativt maktorienterad strukturalism som tolkningshegemoni, att göra – en sorts 'skräck' eller åtminstone oförmåga att tematisera det biologiska eller naturliga annat än som 'synen på ...'-historia. Historia handlar om det i bred mening kulturellt skapade och huvudstrategin i vidgandet av tematiken har varit att påvisa att alltfler aspekter av verkligheten är, eller har en betydande komponent av, kulturellt konstruerad materia. Svårigheten att relatera till 'det andra', det som då trots allt uppfattas som 'grundmaterian' som konstruktionen görs av, är påfallande.

Även på andra områden pockar problemet på gränsen mellan det naturligt, exogena och det konstruerade, historiskt uppfattade på en uttrycklig problematisering. Utanför historikernas i stort sett konstruktivistiskt dominerade tänkande finns det naturalistiska utmaningar, framstötter rörande hur världen ska förstås, på åtminstone två områden. Det första rör människans natur, där genetiskt grundade modeller för att förklara allt ifrån sjukdomar till beteenden som kriminalitet, alkoholism och sexualitet gör stora framsteg. Om människosyn debatterats lite bland historiker har diskussionen om de eventuella gränserna för konstruktivismen avvisats närmast programmatiskt. Historia sysslar med kultur, inte med biologi. Detta förhållande har påpekats i diskussionen om könens karaktär – men bara påpekats, än så länge.⁵²

Ett mindre uttryckligt, men inte desto mindre tydligt gap har öppnat sig mellan den vardagliga samhällsförståelsen som i stort sett accepterat en ekonomistisk världsbeskrivning. Räntelägen och börskurser rapporteras som recensioner, facit, på hur politiker skött sig – inte tvärtom. Samtidigt är en mycket tydlig kulturalistisk, språklig och idéorienterad vändning kraftigt markerad inom 90-talets historiska forskning.

Huruvida dessa båda rörelser mot konstruktivism och idévärld ska betraktas som offensiva humanistiska motrörelser mot en ensidigt materialistisk verklighetsuppfattning, eller som en uppgiven flykt in i en drömvärld går inte att avgöra här. Klart är dock att det inte i längden är en fruktbar strategi att negligera utmaningar av detta slag. De måste tas på allvar, diskuteras, tillåtas påverka tidigare hållningar och driva förnyelsen, fördjupandet av perspektiven framåt. Disciplinen som sådan har förvisso en rik fatatur av olika typer av materialistiska perspektiv att ösa ur så den förnekandets strategi jag anar kan nog övervinnas om kunskapsintresset som sådant finns. Exempel på en skicklig kombination av kulturella argument och socio-ekonomiska verklighetsbeskrivningar menar jag präglar flera vällyckade avhandlingar under 90-talet.⁵³

Översikter och bibliografier

Arbetet med *SHB* har återupptagits sedan 1995. Den senast tryckta täcker tiden fram till 1976. Den nära 20-åriga luckan ska successivt täckas in, men

⁵² Jarrick 1997.

⁵³ Se ovan s. 99

man börjar nu med arbetet med att följa den löpande utgivningen av böcker, antologier, tidskrifter med artiklar rörande svensk historia. Den är tillgänglig via internet och finns integrerad med LIBRIS.⁵⁴

HT och *Scandia* innehåller en rad översiktsartiklar, dock relativt sällan över svensk forskning utan oftare av internationella forskningslägen rörande t. ex. historisk antropologi, amerikansk arbetshistorisk forskning eller globaliseringen – för att ta ett axplock från senare år. Naturligtvis förekommer översikter av detta slag på fler håll, inte alltid helt lättåtkomliga i festskrifter och konferensrapporter.⁵⁵

HSFR initierar kunskapsöversikter av skilda slag. Till de mer övergripande under senare år hör *Historia i belysning* 1988 som var en tematiskt genomförd utvärdering av svensk historia med hjälp från nordiska grannländer. Man konstaterade där att föga fattades svensk historisk forskning när det gällde orientering i internationell teoretisk diskussion. Fält som jämförande stadshistoria, arbetslivs- och kvinnoforskning hävdade sig väl. Såväl nordiska som internationella jämförelser befanns vara sällsynta, men framför allt slogs de nordiska utvärderarna av den påtagligt inomakademiska karaktär som forskning och publicering hade i 1980-talets Sverige.⁵⁶

Bred och samtidigt lätt programmatisk i sina förslag på framtida satsningar är *Svensk politisk historia. En kommenterad litteraturöversikt* (HSFR, 1993) som också visar att detta fält ingalunda generellt är tynande under någon förment social- och kulturhistorisk hegemoni. Det är påtagligt hur forskningen om politik före 1900-talet bidragit till att problematisera själva politikbegreppet och den politiska sfärens förändringar över tid. Därmed har en vitaliserande vidgning av politikbegreppet under inflytande av kulturforskningen kommit till stånd. Samtidigt har historikerna i stort sett lämnat efterkrigstidens politiska historia till statsvetarna som i sin tur länge avstått från djupare historiska perspektiv.

Ett antal specialbiografier kan hjälpa till att finna det svåråtkomliga material som i synnerhet döljs i antologier, festskrifter och tidskrifter.⁵⁷ Åke Bertens t a m, *Humanistiska ämnesbibliografier. Inventering och förslag till framtida produktion* (Uppsala, 1993) ger en överblick över hela det humanistiska fältet.

Revy över stads- och kommunhistoria 1986–1990, red. Anna Kåring W a g m a n & L a r s N i l s s o n, Lokalhistoria 9, Meddelanden utgivna av Svenska Kommunförbundet genom Stads- och kommunhistoriska institutet (Stockholm, 1996) ger ett brett smakprov på studier med lokalhistorisk in-

⁵⁴ [HTTP://www.libris.kb.se/](http://www.libris.kb.se/).

⁵⁵ T. ex. Kvinnohistorikerna reflekterade över sin egen historiografi vid det nordiska historikermötet. Liljeström 1994.

⁵⁶ Jfr diskussion av utvärderingen i *HT* 1990 och *HSFR. Forskningsöversikter* 1992.

⁵⁷ Numera katalogiseras dessa även i SHB.

riktning sorterade efter lokalitet. Andra nummer av *Revy...* har också mer problemorienterade översikter.⁵⁸ Lars Nilsson har dessutom placerat in svensk stadshistoria i ett internationellt historiografiskt sammanhang i ett arbete från 1990.⁵⁹

Några andra specialbibliografier som nyligen utkommit är:

- Arbetshistorisk litteratur finns bibliograferad 1989.⁶⁰
- De moderna utgåvorna av *Svensk Sjöhistorisk bibliografi* täcker nu åren 1946–64 och 1976–1991 under red. av Helena Grönquist-Franzén.⁶¹
- Det presshistoriska bibliografiska arbetet har fortsatt med Staffan Sundins *Ytterligare anteckningar till en svensk presshistorisk bibliografi : en inventering av litteratur utgiven 1760–1994* (1995).
- En kortfattad *Svensk idrottshistorisk bibliografi* fram till och med 1992.⁶²
- Forskning rörande *Kvinnofrågan 1880–1921* är bibliograferad av Ulla Manns.⁶³
- Ett relativt stort antal landskapsbibliografier som jag saknar total överblick över. Flera välgjorda verk av Olle Wingborg från Dalarna och Småland.⁶⁴

Nya förlag, bokklubbar och tidskrifter

Modern socialhistoria erbjuder enligt Alf W Johansson bara "hårdtuggad föda; ofta är deras texter öknar av samhällsvetenskaplig prosasand; böcker man endast läser under pistolhot". Ett värdigt startskott till 90-talets offentliga debatt om historikernas stilbehärskning och den professionella kårens berättigande.⁶⁵

Intresset för förmedling av historia grep under 1990-talet djupt in i disciplinen. Vid tillsättningen av professuren efter Göran Rystad blev det förelagda temat för provföreläsningarna "Historieundervisningens uppgifter idag". Bidragen, som finns tillgängliga i en skrift, skiljer sig naturligtvis åt, men förenas i starkt humanistisk tilltro till den historiska reflektionens perspektiverande, horisontöppnande kraft – som för inte så länge sen troligen skulle fått etiketten "idealistisk".⁶⁶

⁵⁸ T. ex. Lilja 1991. *Swedish bibliography of urban history: a selection of books and articles published up to 1992* ger en engelskspråkig översikt.

⁵⁹ Lars Nilsson 1990.

⁶⁰ Parding 1989.

⁶¹ Grönquist-Franzén 1996.

⁶² Yttergren 1992.

⁶³ Manns 1992.

⁶⁴ T. ex. Wingborg 1995.

⁶⁵ Här återgivet efter en utmärkt och spirituellt sammanfattning av Sven Lilja 1994, cit s. 15.

⁶⁶ *Ut med historien!* (1992).

Som en fortsättning på denna tyngdpunktsförskjutning kan vi notera att det har skett en rejäl förändring av historikernas vilja att publicera sig inför en bredare publik. Titlar som *Bryta, bygga, bo; Tänka, rycka, tro; Makt & vardag; Kungar och krigare; Folk förr; Hand & penna; Tusen svenska kvinnoår* kan nämnas för att bara lyfta fram en handfull böcker där professionella historiker som inte heter Peter Englund också medverkat. Helt nytt är detta inte, men omfattningen är det. Det är inte heller ovanligt att redan i en forskningsansökan anmäla att en bred förmedling/publicering av resultaten ingår i planen.

Förlagsbranschens utveckling har i hög grad bidragit till att historiker med publika ambitioner har haft möjligheter att nå ut till en bredare läsekrets. En rad såväl gamla som nya förlag, t. ex. Atlantis, Carlssons, Symposion och Tiden, har under 1990-talet svarat på det stegrade intresset för historia och även givit ut avhandlingar.

Den allt större andelen historia utgiven på kommersiella förlag distribueras delvis genom en specialinriktad bokklubb Clio, en ny tidskrift *Populär Historia* och en ny mötesplats med allmänhet (historielärare?) i de årligt återkommande Svenska historiedagarna som till skillnad från i Danmark och Norge inte domineras eller arrangeras av de akademiska historikerna utan som ett fristående (ideellt) företag.

Det går alltså att finna tecken på att publiken och historikerna håller på att möta varandra genom en ömsesidig rörelse mot centrum: publiken, åtminstone den manliga delen, föredrar faktaböcker och i hög grad historiska sådana; historikerna lägger mer möda på gestaltningen och vågar någon gång ta steget från torra fakta till gestaltande – faction som mötesplats. Varnande röster för historikernas tolerans mot mindervärdiga produkter i genren har nyligen höjts.⁶⁷

Historia på nätet

Presentationer av historiska institutioner finns på de flesta håll, oftast dock relativt kortfattade och inte särdeles säljande. Webbsidorna används mest för att informera övergripande om kurser, adresser och personal. Ibland förekommer publikationslistor rörande serier, projekt eller enskilda forskare. Någon renodlad publicering av forskningsresultat eller artiklar har ingen institution startat än, även om försök pågår.⁶⁸

⁶⁷ Lennart Lundmark tillhör de som både diskuterat detta principiellt och försökt sig på det i praktiken. Lundmark 1990, 1994 och 1995. Lars Magnusson 1997 varnar för den ohämmade toleransen av subjektivismen både inom och utanför akademien. Jfr en något annan rollfördelning vid 1990-talets början i debatten mellan Magnusson och Winberg.

⁶⁸ Om inte annat sägs var dessa länkar aktuella i april 1997. Göteborg med forskningsprojekt, avhandlingsarbeten och publikationer från 1995 på <http://www.hum.gu.se/~kanwww/forskning/#Heading14>. Det Västsvenska programmet gemensamt för fakulteten finns presen-

Ett par så kallade modererade diskussionslistor finns. Den mest internationella heter H-Skand och är ansluten till H-list som administrerar en rad listor inom humaniora. Diskussionslistan som distribueras via E-post erbjuder bl.a. annat information om konferenser, arbetstillfällen, recensioner, diskussioner kompletterat med index över *SJH* och *SEHR* och tidigare diskussioner under en egen hemsida.⁶⁹ Särskilt vad gäller frågor som rör skandinavisk historia, forskning och undervisning utanför Norden har H-Skand som en modererad diskussionslista spelat en viss roll, men dess potential är ännu väl lite utnyttjad efter en ambitiös start.

En mer informell diskussionslista, specialiserad på tidigmodern historia med skandinaviska som språk startade 1997 och har under februari – mars haft sina första debatter om statsmaktens roll. Kanske finns fler e-postutbyten som växt ut till ett vardagligt cyberseminarium? Jag skulle tro att tonen i e-posten just passar för seminarieformen, lokaliserad mellan vardagligt tal och formellt skriftspråk på likartade sätt.

Nätverkskontakterna på nivån över det informella och det fast institutionaliserade, också mellan etablerade forskare, står för en ny tyngdpunkt i den akademiska organiseringen under 1990-talet. En del av dessa har fått stöd från etablerade forskningsråd. Ett exempel kan vara det av professor Jan Sundin ledda nätverket för humanistisk hälsoforskning. Kvinnovetenskapliga nätverk har vid det här laget institutionaliserats på många håll. En historiskt antropologisk forskarskola vid Lunds universitet visar att nätverksbygget också upplevs som väsentligt inom ett universitet, mellan disciplinerna.

terat på <http://www.hum.gu.se/~kanwww/forskning/#Heading6>; doktorsavhandlingar med sammanfattningar på <http://hum.gu.se/~kanwww/aktuellt/disp.html>. Lund saknar presentation. Linköping har en tunn hemsida på historia och något mer på Tema: <http://www.liu.se/tema/>. Umeå har en av de mer utarbetade hemsidorna med alla sidor av institutionens verksamhet presenterade: http://www.umu.se/historia/index_sv.htm. Uppsala en allsidig men kortfattad presentation på HYPERLINK <http://www.hist.uu.se/> <http://www.hist.uu.se/>. Historia vid Högskolan i Växjö är en av de få institutioner som än så länge lagt in mer ambitiös information. Vid Institutionen för humaniora, Högskolan i Växjö, finns dels en nystartad tidskrift, HumNetten med mer populärvetenskaplig profil, dels ett fåtal vetenskapliga texter klickbara från medarbetarnas publikationslistor. Se <http://www.hv.se/hum/historia.html> och alla forskningsprojekt vid högskolan på <http://www.forskn.hv.se/gruff/projsearch.html>. Örebro en mycket kortfattad "kompetens katalog 1995" på HYPERLINK <http://www.hoc.se/org/kompkat/hum.html#hist>. Det hör till sakens natur att läget ändras sig fortlöpande.

Också alternativa historiska projekt kan få nya vägar på nätet. Se t. ex. "Skånelands historia" under rubrik "Vår mörkragda bakgrund" på <http://home1.swipnet.se/~w-19792/index.html>. En av alla nynazistiska historierevisioner med potentiellt global räckvidd <http://www.ns88.bayside.net/kgff/> (februari 1998).

⁶⁹ <http://www.hum.ou.dk/projekter/h-skand/welcome/welcome.htm>.

Den disciplinära diskussionen om vad man kan göra med den nya teknologin har varit svag ända sedan de första kvantitativa metoderna användes i folkrörelseprojektet och i historisk demografi. Den källkritiska problematiken hamnar inte överraskande i förgrunden, och de mer principiella dimensionerna på nätet som en ny offentlighet och distributionskanal som dramatiskt förskjuter villkoren för det vetenskapliga samtalet har knappast uppmärksammats än.⁷⁰

Slutdiskussion

Det är inte svårt att måla upp en i stort sett ljus situation för historieämnet i 90-talets Sverige: kraftig studerandetillströmning, starkt ökande publikt intresse och populär förlagsverksamhet, fler tjänster på de gamla institutionerna (även om kristecknen härvidlag hopar sig under 1997–98) och fler högskolor med historieundervisning upp till magisternivå, fler avhandlingar än på länge med fortsatt stor bredd i ämnesval. Men skuggor i bilden saknas inte och jag kommer i slutdiskussionen att uppehålla mig vid dem.

Ungefär 20 avhandlingar publiceras i historia varje år, vilket är en bråkdel av den historiska litteraturen om Sverige med ca 3000 titlar som registreras av SHB. Kontinuitet över lång tid i val av sakområden är påfallande. Den stora tillväxt som skett inom ämnet har sedan 1970 helt fallit inom det modernhistoriska fältet, medan de äldre epokerna bibehållit sin ställning i absoluta mått mått. Forskningen om svensk historia dominerar helt fältet. Troligen är idag relationen mellan postgradual forskning och avhandlingsarbete mer jämn än den var på 1960- och 70-talen då avhandlingsproduktionen gynnades av flera stora utbildningsprojekt.

Doktorsavhandlingar är tunga produkter med stor inertia: den trend som de initierades i är ofta i ett annat skede då de publiceras. Avhandlingsgenren i Sverige förnyas huvudsakligen genom gradvis assimilering av nya perspektiv, inte genom konkurrerande skolbildningar – i fas med övergripande strömningar, men sällan reflekterande över detta.⁷¹

Teori på 1970-talsvis var koncipierad inom en hypotetiskt deduktiv vetenskapsteori. Det innebar bl. a. att man måste börja med de allmänna ställningstagandena, därför att de skulle hjälpa till att placera in iakttagelserna i en förklaringsmodell. Det innebar också att detta var ett avgörande moment

⁷⁰ Set t. ex. Björkman 1997 och HYPERLINK [HTTP://www.hv.se/hum/artikel.html](http://www.hv.se/hum/artikel.html) 970625 och Backlund 1997.

⁷¹ Den ordning som strömningar assimileras kan vara av avgörande betydelse. T. ex. har Ingvar Johansson framhållit betydelsen av att det historiematerialistiska genombrottet kom före den hermeneutiska kritiken för den huvudfåra den svenska marxistiska traditionen tog. Den existencialistiska grenen fick ringa genomslag. Ingvar Johansson 1989. Se även Johansson & Liedman 1993.

för den vetenskapliga valören i undersökningen. Det innebar dock inte att alla placerades i ett gemensamt rum för avgörande av vilken teori som var bäst. En variant menade, mer eller mindre inspirerad av paradigmdiskussionen, att det teoretiska perspektivvalet var förvetenskapligt. Parallellt har en mer empiristisk uppfattning om kunskap som utgående från den i källmaterialet säkerställda iakttagelsen fortlevt som alternativ.

Skillnaden mellan dessa bägge ståndpunkter minskar på 90-talet då en minskad tyngdpunkt på teoridelens förklarande till förmån för dess explorativa kapacitet kan skönjas. Beskrivningen av hur eller vad något är blir en uppgift som kan legitimeras utifrån både en empiristisk, grounded theory eller post-modern kunskapssyn.⁷²

Frånvaron av ett gemensamt kunskapsteoretiskt rum gör att en intersubjektivt prövbarhet inte bara uteblir – den saknas inte heller av de flesta aktörerna.⁷³ Teori på nytt sätt är begreppsorienterad. Detta är en konsekvens av minskad förklarande ambition och ökande ambition att nå fram till ett nytt perspektiv på något som någon tidigare inte iakttagit, en ny berättelse som inte tidigare förts fram. Det betyder att det teoretiska arbetet inte förutsätter en lika omfattande preliminär del i forskningsprocessen och att det förklarande momentet inte uppfattas som avgörande för det vetenskapliga värdet.

En konsekvens blir att en diskussion kring alternativa tolkningar är mindre angelägen då tolkningen så att säga vilar i sig själv, som ett alternativ utan gemensam extern måttstock, intersubjektivt prövbar, jämfört med andra tolkningar. En ”praktisk post-modernism” etableras samtidigt som den ofta principiellt tillbakavisas eller ännu oftare ignoreras! Det vore för radikalt att påstå att meningsutbytet blivit omöjligt på grund av paradigmatiska tvister, det har snarare blivit dels mer ointressant för aktörerna att delta på en så öppen arena dels mer oavgörbart utifrån vilka premisser sanningsanspråken ska bedömas. Ett intryck av ’lomhörd polemik’ blir kvardröjande då meningsutbytena avlyssnas.⁷⁴

En disciplin hålls samman av institutionella faktorer, men innehållsmässigt av premisser för vad som är väsentligt och med vilka redskap detta ska utrönas. Dessa är till viss del dolda men omformas i den vetenskapliga diskussionen som försiggår på en lång rad arenor. De officiella tidskrifterna måste anses vara centrala för ämnets identitet. ’Debatt’ som genre identifieras i dessa med öppen polemik och inte ett dialogisk kunskapsideal – ett problem. Möj-

⁷² Den sistnämnda iakttagelsen kan inte anses vara belagd i denna artikel. Fler än jag gör dock iakttagelser om denna tendens som än så länge mest bygger på intryck från senare års vetenskapliga arbete och debatt. Se t. ex. *HT* 1997:1, inlägg av Birgitta Odén och Lars Magnusson.

⁷³ Jfr Birgitta Odén i *HT* 1997.

⁷⁴ Denna aspekt kommer som tidigare nämnts att utvecklas vidare i ett debattinlägg i svensk *HT*. Aronsson 1998.

ligen kan man dessutom finna en tendens från öppen polemik till dold debatt med det förändrade intresset för teori.

Post-modernism och specialisering ökar toleranströskeln – men minskar viljan till dialogisk ämnesreflektion. Det kan vara ett problem utifrån flera utgångspunkter. Viktigast för mig är att just den verksamheten är den som utgör själva grundvalen för historia som akademisk disciplin – om man så vill Historia som vetenskap.

Referenser

- Abrahamsson, Åke, *Ljus och frihet till näringsfång. Om tidningsväsendet, arbetarrörelsen och det sociala medvetandets ekologi – exemplet Stockholm 1838–1869* (diss Stockholm, 1991)
- Artaeus, Iréne, *Kvinnorna som blev över. Ensamstående stadskvinnor under 1800-talets första hälft – fallet Västerås* (diss Uppsala, 1992)
- Aronsson, Peter & m fl "Vem skapar historia? Om struktur och subjekt som historieteoretiskt problem", *Scandia* 1988:2 (1989)
- Aronsson, Peter, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680–1850*, Bibliotheca Historica Lundensis 72 (diss Lund, 1992)
- Aronsson, Peter, "En lomhörd dialog? Den historievetenskapliga debatten på 1990-talet", *HT* 1998:1
- Aronsson, Peter, "Sammanhang och sanning. Berättelser om det lokala självstyret och Sveriges Historia", ...och fram träder landsbygdens människor... *Studier i nordisk och småländsk historia tillägnade Lars-Olof Larsson på 60-årsdagen den 15 november 1994* (Växjö, 1994)
- Aronsson, Peter, Historisk forskning på väg - vart? En översikt över avhandlingar och forskningsprojekt vid de historiska universitetsinstitutionerna samt en kritisk granskning av den officiella vetenskapliga debattens form och funktion i Sverige 1990-1996, Rapport från Högskolan i Växjö. Humaniora 1 (Växjö, 1997)
- Bachman, Marie-Louise, "Svensk historisk bibliografi blir elektronisk", *HT* 1996, s 335–337
- Backlund, Janne, "Historikerna på infobahn", *Historiska etyder. En vänbok till Stellan Dahlgren*, red Janne Backlund et al (Uppsala, 1997)
- Berge, Anders, *Att begripa det förflutna. Förklaring, klassificering, kolligation inom historievetenskapen* (Studentlitteratur, 1995)
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars, "Historikerna och språket: teoretiska ambitioner och praktiska begränsningar. En taktisk programförklaring", *HT* 1990:3
- Berglund, Bengt, m fl, "Historisk arbetslivsforskning under 1990-talet", *HT* 1990:4

- Billing, Peter & Stigendal, Mikael, *Hegemonins decennier. Lärdomar från Malmö om den svenska modellen* (diss Lund, 1994)
- Björk, Ragnar, "Historiker i eget land", *HT* 1994:1
- Björk, Ragnar, *Den historiska argumenteringen. Konstruktion, narration och kol- ligation – förklaringsresonemang hos Nils Ahnlund och Erik Lönnroth* (diss Uppsala, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1983)
- Björklund, Stefan, "Dikt och vetande i historieskrivningen", *Scandia* 31, 1965
- Björkman, Börje, "Källkritik på Internet? Skall de va' nödvändigt?", *HLFÅ* 1996/1997 (1997b)
- Björkman, Börje, "Perspektiv, roller och identiteter. Om den biografiska konstruktionen av ett liv", *HT* 1997:1 (1997a)
- Bloom, Conny, *Doktorsavhandlingarna i historia 1890–1975: en kvantitativ studie* (Lund: Historiska inst. [1980])
- Clio i lokalsamhället. Högscolekursen som mötesplats för den lokalhistoriska forskningen*, Örebro studies 6 (Örebro, 1990)
- Dagemark, Siver, *Augustinus – munk och biskop. Idealbild gentemot självbild i 'Vita Augustini' och 'Confessiones'* (diss Göteborg, 1995)
- Edgren, Lars, "Kris i amerikansk arbetarforskning. Den nya arbetarhistoriens vid vägens slut?", *HT* 1992:3
- Edgren, Monika, *Tradition och förändring. Könrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet* (diss Lund, 1994)
- Edling, Nils, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900* (diss Stockholm: Carlsson, 1996)
- Florén, Anders & Dahlgren, Stellan, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning* (Studentlitteratur, 1996)
- Florén, Anders, "Smulor och aktörer. En historia om fransk och svensk mentalitetshistoria", *Lychnos* 1996
- Florén, Anders, *Den ifrågasatta historien, teoretisk diskussion och ämnesidentitet inom svensk historieforskning idag*, opubl. konferenspapper, våren 1996 (1996b)
- Furuhagen, Björn, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän. Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet* (diss Stockholm, Symposium, 1996)
- Fronesis. Årsskrift för historieämnet*, Högskolan i Örebro (1996)
- Grönquist-Franzén, Helena, *Svensk sjöhistorisk bibliografi 1946–1964* (Stockholm: Sjöhistoriska museet, 1996)
- Gustafsson, Harald, "Specialister, generalister, historiker? Om historikernas uppgift och spontan-specialiseringens faror", *Scandia* 1991:1
- Historia på gång. Aktuell forskning vid Historiska institutionen vid Stockholms universitet*, Hötsterminen 1995
- Historieläraarnas förenings årsskrift*, HLFÅ, årgångarna 1989/1990 – 1996/1997
- Historisk tidskrift*, *HT* (Stockholm: Svenska historiska föreningen, 1990–1996)
- HSFR. Forskningsöversikter utarbetade av beredningsgrupperna vid humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet* (1992)
- Högskolans ledning, lärare och organisation*, Regeringens proposition 1996/97:141

- [http://www.regeringen.se/info_rosenbad/departement/utbildning/prop141/], maj 1997
- Jarrick, Arne, *Kärlekens makt och tårar. En evig historia* (Stockholm: Norstedts, 1997)
- Jarrick, Arne & Söderberg, Johan, *Praktisk historieteori* (Scandinavian University Books, 1993)
- Jarrick, Arne & Söderberg, Johan, "Aktörsstrukturalismen: ett nytt hugg på humanvetenskapens gordiska knur", *HT* 1991:1
- Johansson, Ingvar & Liedman, Sven-Erik, *Positivism och marxism* (Daidalos, 1993)
- Johansson, Ingvar: "Metafysik och hantverk i historia", *Historisk kundskab og fremstilling* (Studier i historisk metode XX), Aarhus universitetsforlag 1989, s. 22–34
- Jonter, Thomas, "Förklarar vi då vi förklarar", *HT* 1992:1
- Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget* (Universitetsforlaget, 1992)
- Kumlien, Kjell, *Clios väg* (Stockholm, 1966)
- Leffler, Marion & Wallengern, Hans, "Vad bör arbetsforskning vara?", *HT* 1991:3
- Liedman, Sven-Eric, "Humanistiska forskningstraditioner i Sverige, *Humaniora på undantag. Humanistiska forskningstraditioner i Sverige*, red. av Tomas Forser (1978)
- Liliequist, Jonas, *Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet* (diss Umeå, 1992)
- Lilja, Sven, "Historia i nutiden. Skärvor av en timad strid", *Att föra ut historia, Aktuellt om Historia* 1994:2–3
- Lilja, Sven, "Lokalhistoria – vad kan det vara? Några tankar kring mål, avgränsningar och problemval", *Revy över stads- och kommunhistoria*, Stads- och kommunhistoriska institutet, Lokalhistoria 2 (Stockholm, 1991)
- Lilja, Sven, *Historia i tiden* (Studentlitteratur, 1989)
- Liljeström, Marianne, "Kvinnehistorisk forskning i Norden. Om historioografi och problemorientering", *Fra kvinnehistorie til Kjønnshistorie? Rapport III till det 22. Nordiske historikermøte* (Oslo, 1994)
- Liljewall, Britt, *Bondevardag och samhällsförändring. Studier i och kring västsvenska bondearbetsböcker på 1800-talet*, Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 10 (diss Göteborg, 1995)
- Lokalt, Regionalt, Centralt – analysnivåer i historisk forskning*, red Ingrid Hammarström, Stadshistoriska Institutet, Studier i stads- och kommunhistoria 3 (Stockholm, 1988)
- Lundmark, Lennart, "Historia som föremål för dramatik", *Att föra ut historia, Aktuellt om Historia* 1994:2–3
- Lundmark, Lennart, *Villfarelsens tid* (Stockholm: Rabén Prisma, 1995)
- Lundmark, Lennart, "Berättande och verklighet i historieskrivningen", *Scandia* 1990:2, s 127–138

- Magnusson, Lars, "Historisk antropologi. Kulturkod i förändring", *Häftan för kritiska studier* 1986:4
- Magnusson, Lars, "Finns det något utrymme för vetenskaplig historia i framtiden", *HT* 1997:1
- Magnusson, Lars, "Historisk antropologi och den moderna samhällsteorin: några implikationer för historievetenskapen", *HT* 1990:1
- Manns, Ulla, *Kvinnofrågan 1880–1921* (Arkiv, 1992)
- Metodövningar i historia: historisk teori, metod och källkritik* [1], Stig Ekman, Per Thullberg, Klas Åmark (red) (Lund: Studentlitteratur, 1993)
- Misgeld, Klaus & Åmark, Klas, *Arbetsliv och arbetarrörelse. Modern historisk forskning i Sverige* (Arbetarrörelsens arkiv, 1991).
- Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850*, red Arne Jarrick och Johan Söderberg, Monografier utgivna av Stockholms stad 28 (Stockholm, 1994)
- Nicklasson, Stina, *Högerns kvinnor. Problem och resurs för Allmänna valmansförbundet perioden 1900–1936/1937* (diss Uppsala, 1992)
- Nilsson, Bengt, *Kvinnor i statens tjänst – från biträden till tjänstemän. En aktörsinriktad undersökning av kvinnliga statstjänstemäns organisering, strategier och kamp under 1900-talets första hälft* (diss Uppsala, 1996)
- Nilsson, Carl-Axel, "Braverman – Relikt eller legend?", *HT* 1995:4
- Nilsson, Carl-Axel, "Om Bravermansyndromet i svensk historisk forskning", *HT* 1991:4
- Nilsson, Carl-Axel, "Slutreplik", *HT* 1996:4
- Nilsson, Lars, *Den urbana frågan. Svensk stadshistoria i retrospektivt och internationellt ljus*, Stads- och kommunhistoriska institutet, Studier i stads- och kommunhistoria 7 (Stockholm, 1990)
- Nilsson, Torbjörn, "Historielöshet på hemmaplan – om historiografi och andra glömda traditioner", *HT* 1997:1
- Nordin, Svante, *Från tradition till apokalyps. Historieskrivning och civilisationskritik i det moderna Europa* (Stockholm/Lund/Stehag, 1989)
- Norrlid, Ingemar, "Utveckling eller utarmning. Den historiska forskningen vid skiljevägen", *Scandia* 1978:1
- Nyantagna, aktiva och examinerade studerande i forskarutbildning 1971–1994*, Bakgrundsmaterial om universitet och högskolor 1995:5, SCB (1995)
- Nybohm, Thorsten, "Påpekande i anledning av en artikel", *HT* 1992:2
- ...och fram träder landsbygdens människor... Studier i nordisk och småländsk historia tillägnade Lars-Olof Larsson på 60-årsdagen den 15 november 1994*, red Peter Aronsson, Lennart Johansson & Börje Björkman (Växjö, 1994)
- Odén, Birgitta, "Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning", *Scandia* 1975
- Odén, Birgitta, "Forskarutbildning i välfärdsstat", *Konflikt og samarbejde. Festskrift til Carl-Axel Gemzell* (København: Museum Tusulanums forlag 1993)
- Odén, Birgitta, "Historikern som formade historien", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* (under utgivning 1997)

- Odén, Birgitta, "Metodologisk meny", *HT* 1997:1
- Odén, Birgitta, "Research Fields and Disciplines in the Historical Sciences. The Swedish experience", *Societies made up of history. Essays in historiography, intellectual history, professionalisation, historical social theory & proto-industrialisation*, ed Ragnar Björk & Karl Molin (1996)
- Odén, Birgitta, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975. Historia, Statskunskap, Kulturgeografi. Ekonomisk historia*, Bibliotheca Historica Lundensis 69 (Lund: LUP, 1991)
- Ohlander, Ann-Sofie, "Historikern och den bortträngda verkligheten. Några synpunkter på psykoanalys och historia", *HT* 1993:4
- Parding, Birgit, *Svensk arbetarrörelse. En litteraturförteckning* (Stockholm: Tiden, 1989)
- Registrerade studerande i forskarutbildning höstterminerna 1993–1995*, Bakgrundsmaterial om universitet och högskolor 1996:7, SCB (1996)
- Revy över stads- och kommunhistoria 1986–1990*, red Anna Kåring Wagman & Lars Nilsson, Lokalhistoria 9, Meddelanden utgivna av Svenska Kommunförbundet genom Stads- och kommunhistoriska institutet (Stockholm, 1996)
- Rönnquist, Ralf, *Historia och nationalitet. Skotsk etno-territorialitet i ett historiskt perspektiv*, Bibliotheca Historica Lundensis LVIII (diss, Lund, 1990)
- Sandmo, Erling, "Maktens beroligande blick", *Scandia* 1994:1
- Scandia. Tidskrift för historisk forskning* (Lund, 1990–1996)
- Schiller, Bernt & Simonsson, Birger, "Att säga en bräda", *HT* 1993:1
- Sjöholm, Elsa, "En marxistisk propagandaseger", *HT* 1990:2
- Sjöholm, Elsa, "Forskningsetiken – ett försummat kapitel", *HT*, 1993:1
- Staffan, Sundin, *Ytterligare anteckningar till en svensk presshistorisk bibliografi: en inventering av litteratur utgiven 1760–1994* (Göteborg, 1995)
- Stanford, Michael, *Handbok i historiska studier* (Studentlitteratur, 1995)
- Swedish bibliography of urban history: a selection of books and articles published up to 1992*, Studier i stads- och kommunhistoria 10 (Stockholm, 1994)
- Svensk politisk historia. En kommenterad litteraturöversikt* (HSFR, 1993)
- Söderberg, Johan, *Civilisering, marknad och våld i Sverige 1750–1870. En regional analys* (Almqvist & Wiksell International, 1993)
- Sörlin, Per, *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta Hovrätt 1635–1754*, Umeå Studies in the Humanities 114 (diss. Umeå, 1993)
- Teori och metodproblem i modern svensk historieforskning*, red K. Åmark (1981)
- Thelander, Jan, "Historia, teori och kunskapsutveckling. Om frågandets konst i forskningsprocessen", *Scandia* 1982:2, s 303–319, noter 343–44
- Torbacke, Jarl, *Historiedoktorerna vid Stockholms universitet* (prel. manus 1997)
- Torstendahl, Rolf & Nybom, Thorsten, *Historievetenskap som teori, praktik, ideologi* (Stockholm, 1988)
- Torstendahl, Rolf, *Introduktion till historieforskningen. Historia som vetenskap* (Stockholm, 1978)
- Tosh, John, *Historisk teori och metod* (Studentlitteratur, 1994)

- Ulvros, Eva Helen, *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870* (diss Lund, 1996)
- Ut med historien! Sju historiker om historieundervisningens uppgifter idag*, red. Lars Edgren & Eva Österberg (Lund University Press, 1992)
- Winberg, Christer, "Nyhistorism och postmodernism i dagens svenska historieskrivning", *HT* 1991:2
- Winberg, Christer, "Några anteckningar om historisk antropologi", *HT* 1988:1 (1988b)
- Winberg, Christer, "Den handlande människan och den omedgörliga världen, *Samhällsvetenskap, ekonomi och historia. Festskrift till Lars Herlitz* (Göteborg, 1989)
- Winberg, Christer, "Historiska kamikazepiloter", *HT* 1992:3
- Winberg, Christer, "Varför skriver vi inte historiska romaner i stället? Ett debattinlägg om historikerns förhållande till verkligheten", *Scandia* 1990:1, s 5–17
- Wingborg, Olle, *Litteratur om Tingsryd. En kommun med sju socknar* (Växjö: Smålands bibliografiska sällsk. 1995)
- Yttergren, Leif, *Svensk idrottshistorisk bibliografi till och med 1992* (Stockholm: Historiska institutionen, Univ, 1992)
- Zetterblom, Göran, *Forskarutbildningen under 70- och 80-talet. Reformers och resultat* (Stockholm: Carlsson, 1994)
- Åkerman, Sune, "Svensk historieforskning under efterkrigstiden – ett försök till en överblick", *HLEÅ* 1990/1991 (1991)
- Åmark, Klas, "Genmåle till Carl-Axel Nilsson", *HT* 1996:1
- Åmark, Klas, "Specialisering inom historievetenskapen", *Scandia* 1991:1
- Årsredovisning 1990–1996*, Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond.
- Österberg, Eva, "'Den gamla goda tiden'. Bilder och motbilder i ett modernt forskningsläge om det äldre agrarsamhället", *Scandia* 1982:1
- Österberg, Eva, "Etik i historisk forskning. Strunt – eller rosor i ett sprucket krus", *HT* 1990:1
- Österberg, Eva, "Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkningar", *Scandia* 1991:1
- Österberg, Eva, "Kusinen från landet. Universiteten och lokalhistorien", ...och framträder landsbygdens människor... *Studier i nordisk och småländsk historia tillägnade Lars-Olof Larsson på 60-årsdagen den 15 november 1994* (Växjö, 1994)
- Östergård, Uffe, "Analyse og syntese i postmodernismens æra – eller fortællingens tilbagekomst i historien", *Scandia* 1989:1

GRANSKNINGAR

Digra kunskapspaket

Christer Kuvaja & Arja Rantanen, *Sibbo sockens historia fram till år 1868*. Band I–II. 443 s. + 443 s. Sibbo 1994.

Mikael Korhonen & Christer Kuvaja, *Lapträsk historia. Två språk – en kommun*. 880 s. Lapträsk 1995.

Sibbo och Lapträsk kommuner har följt en av historiens huvudprinciper: varje generation skriver historien på nytt. Visserligen har minst två generationer vuxit upp sedan Anders Allardts *Lapträsk socken* och Paul Nybergs *Sibbo sockens historia* I utkom 1920 respektive 1931. Man måste lyfta på hatten för beslutsfattarna i Sibbo och Lapträsk för denna kulturgärning. De har inte nöjt sig med det gamla utan investerat i nytt: de har velat ha en lokalhistoria av tidsenlig standard.

Författarna till de båda historieverken har dessutom fått furstligt med utrymme att presentera sina forskningsresultat. De två delarna av Sibbohistorien omfattar 886 sidor och Lapträskhistorien 880 sidor. Bägge verken börjar i tidernas begynnelse – från förhistorien. *Sibbo sockens historia* sträcker sig fram till år 1868 och *Lapträsk historia* nästan fram till våra dagar. I *Sibbo sockens historia* ingår också ett kapitel av Kaarina Sarmaja-Korhonen om naturens historia i Sibbo. Den förhistoriska delen av Lapträskhistorien är skriven av Anne Vikkula, medan Gunilla Harling-Kranck har utrett tillkomsten av och ursprunget till kommunens namnskick.

Det långa tidsperspektivet och det stora antalet sidor har förutsatt att författarna bekantat sig med ett väldigt källmaterial. Christer Kuvaja och Arja Rantanen som har skrivit om de äldre tiderna och Mikael Korhonen, som har skrivit om "den moderna tiden" i Lapträsk, har utfört detta tidskrävande arbete omsorgsfullt och med yrkesskicklighet. Relevansen och omfattningen av de källor som använts i undersökningen kan knappast ifrågasättas av någon.

I historieverken över Sibbo och Lapträsk har läsaren ett väldigt paket med kunskap. Författarna behandlar alla viktiga områden i samhället och människornas liv; till och med samhällets marginaler – kriminaliteten och brottslingarna – uppmärksammas. Dagens sibbobor eller lapträskbor får veta allt de rimligen kan begära om hur människorna i den egna hemtrakten har levt. När författarna utrett det lokala har de inte heller förbisett jämförelserna: fe-

nomen som man kunnat mäta kvantitativt har ställts i proportion till grannsocknarna eller hela Finland.

Bredden är styrkan i de båda lokalhistorierna – och samtidigt svagheten. Det verkar som om i synnerhet de som skrivit om de äldre tiderna skulle ha tagit med allt källmaterial som de bara har hittat i arkiven. Som en följd av detta blir böckerna till vissa delar nästa som en presentation av källmaterialet, av enskilda fall och samlade källdata, sida upp och sida ner. Däremot saknas grundliga analyser utgående från källorna, så att fenomen som haft stor inverkan på socknarna skulle bli begripliga för läsaren av idag.

Jag tar ett exempel av flera möjliga. Arja Rantanen och Christer Kuvaja använder sammanlagt 15 sidor till att presentera boskapsskötseln i Sibbo från slutet av 1500-talet till mitten av 1800-talet. I början av kapitlet ges läsaren exakta uppgifter om hur stora mängder boskap sibboborna har ägt under olika sekel och om vad som varit grunden och förutsättningarna för boskapskötseln. Författarna konstaterar att antalet kreatur varierade mycket från gård till gård under 1500- och 1600-talen. Därefter räknar de upp de 20 förmodnaste Sibbogårdarna med kreatur under 1600-talet. Författarna konstaterar att de gårdar som hade större sådd hade mest boskap. Sedan övergår de till att jämföra mängderna boskap i Sibbo och i grannkommunerna 1571 och 1600: i Sibbo fanns det mer boskap än i grannkommunerna i början av 1600-talet, men på 1620-talet jämnades mängderna ut.

Här är läsarens intresse väckt: Vad innebar allt detta för sibbobornas liv och leverne på 1500-talet och i början av 1600-talet? Vad betydde det för samhället att boskap och utsäde varierade så mycket mellan olika gårdar i socknen? Vilken betydelse hade de stora boskapsbesättningarna för sibbobornas liv de år det blev missväxt? Varför utjämnades mängderna boskap i Sibbo och grannkommunerna på 1620-talet?

I stället för svar ger kapitlet tabeller och nya förteckningsliknande textavsnitt om antalet hästar, kor, oxar, tjurar, ungnöt, får och svin i socknen på 1700- och 1800-talen. Här om inte förr hade man väntat sig att författarna skulle ha rätt ut vad alla deras empiriska resultat hade för betydelse för sibbobornas liv under olika århundraden. Kapitlet om boskapsmängder slutar emellertid med meningen: "Till exempel fanns det på Norrkulla gård 50 kor år 1806 och på Nevas gård 28 kor år 1845." (*Sibbo sockens historia* I, s. 365). Irriterande, för inte ens i det följande kapitlet, som har rubriken "Boskapskötselns betydelse", fanns svar på alla frågor som inställt sig – åtminstone fann inte jag dem.

Bristen på analys medför att de förändringar som inträffade i människornas liv under den förmoderna tiden alltför ofta förblir höljda i dunkel. Också den dispositionsmodell som författarna har valt gör att man har svårt att skapa sig en helhetsbild av sibbobornas och lappräskbornas förflutna. Författarna har delat in det förgångna i olika områden; de behandlar t.ex. näringsliv, jordägande, bondgårdar, fräse och herrgårdar, förvaltning och föreningar i var sitt kapitel. Bilden av historien blir uppdelad och splittrad i större och

mindre bitar, varje kapitel lever sitt eget liv. Strama tidtabeller kan ha medfört att författarna inte tillräckligt mycket har kunnat binda ihop de olika delarna under olika tidsperioder.

Det är en krävande uppgift att skriva en lokalhistoria från tidernas begynnelse till nutid: en enda forskare kan inte vara expert på varje område, för varje tidsperiod under ett långt historiskt förlopp. Författarna till Sibbos och Lappträsk historia har löst problemet genom att stödja sig på en tradition som härstammar från 1930-talet; de har skrivit om det lokala förflutna genom att använda sig av en något utvidgad version av den traditionellt godkända dispositionen. Undersökningarna är utmärkta kunskapsbanker för kommuninvånare och historiker. Inom en tradition av "goda lokalhistorier" är Sibbo- och Lappträskhistorierna arbeten av hög standard, men ...

Jag anser att lokalhistorieskrivningen inte i all oändlighet kan hålla fast vid gångna tiders metoder och vid mål som uppställts för flera decennier sedan. Världen har förändrats: t.ex. har man på 1990-talet, om inte redan tidigare, definitivt begravt målet att skriva Finlands historia utgående från lokalhistoriska arbeten. Även lokalhistorierna måste förändras i en förändrad värld.

Lokalhistorier som behandlar långa tidsperioder kunde bli modernare om författaren skulle ge arbetet en "röd tråd", som han eller hon följde genom seklerna. Detta hjälper forskaren att befria sig från "den traditionella dispositionens börda" och förena sådana delar av undersökningen som i annat fall lätt blir utspridda pusselbitar. Men också de välformulerade frågorna, som är ett väsentligt element i historieforskningen, ger arbetet stringens och gör analysen naturlig, utan att man för den skull behöver avstå från det deskriptiva. "Den röda tråden" och frågorna komprimerar dessutom lokalhistorierna: man behöver inte ta med allt om alla aspekter på livet. Boken blir läsligare när de katalogartade dragen försvinner.

Sibbo och Lappträsk har fått nya historieverk som är skrivna med en gedigen yrkeskunskap. Böckerna ger sina läsare mycket ny kunskap om de lokala människornas förflutna. Sibbo och Lappträsk har emellertid också fått historieverk som är skrivna enligt det traditionella mönstret för lokalhistorier, där helhetsbilden av livet och de stora förändringar som inträffat i det lokala levnet förblir diffusa. När man bedömer lokalhistorier har dock kommuninvånarna alltid sista ordet: de avgör vilken betydelse den skrivna historien har för livet i dag.

Seppo Aalto

Språket som historisk backspegel

Lena Moberg & Margareta Westman (red.), *Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling*. Norstedts, 194 s. Stockholm 1996.

På Svenska språknämndens försorg har en språkvetenskaplig, men populärt hållen, antologi bestående av elva nedslag i det svenska språkets historia utkommit. I den kan man läsa bl.a. om vikingarnas svenska, om den tvåspråkiga medeltidskulturen, om lärd och lätt prosa under frihetstiden, om framväxten av ett offentligt språk, om urbaniseringen av språket samt om hur det svenska språkets framtid möjligen kommer att te sig.

Antologin är en genomgående fascinerande läsning som klart visar att språket är vårt kollektiva kulturarv som speglar det samhälle dess brukare lever och har levat i. Det enda jag saknar är en artikel som skulle ha behandlat svenskan i Finland. Också denna regionala varietet (som det heter på fackspråk) har en egen historia som följer sverigesvenskans som en skugga, men som ändå har sina egna särdrag.

Författaren till den första artikeln i antologin, Henrik Williams, svarar på frågan om hur gammalt det svenska språket egentligen är. Hans uppgift har varit att skriva om den tidigaste svenskan, d.v.s. om det individuella språk som under vikingatiden (ca 800–1050) börjar framträda vid sidan av danskan och norskan. Från vår tideräknings början fram till denna tid var de nordiska språken nämligen inbördes tämligen lika; då talades s.k. urnordiska eller samnordiska.

Svenskan som språk börjar också synas i skrift vid ungefär samma tid: "Torfast och Kättilvi de lät resa stenen efter Torsten sin fader. Gud hjälpe hans ande." Texter av liknande slag finns inristade på runsvenska (som språket kallas i språkhistorien) på tusentalet runminnesmärken. Jag citerar texten i Williams moderniserade tolkning, återgiven med vårt moderna alfabet. Det runalfabet ristaren har nyttjat avslöjar att vikingarnas språk lät annorlunda, att ordböjningen och ordföljden var en annan och slutligen att så stora förändringar sedan dess har skett i det svenska ordförrådet att texten också av denna anledning i dag är svårbegriplig för den som inte har djupa filologiska kunskaper.

Följande fråga Williams ställer och besvarar är frågan om hur vårt språk hade sett ut om det hade fått förbli opåverkat av främmande språk, d.v.s. om motståndet mot långods hade varit lika stort som på Island och Färöarna. Då hade t.ex. följande av Williams konstruerade text varit tänkbar på ekonomisdorna i en dagstidning:

Läget varder mycket svårt, tvingas nämnden slå fast: srigande trångmål för landets rikedomar, illa valda drag i styresmål och godtrogna uppgörelser i spörsmål om penningskötsel hotar rikets blomstring.

Jag lämnar läsaren att grubbla över innebörden i ovanstående citat (rätt lösning återges i slutet av denna bokanmälan). Williams kommentar till sin egen författarmöda när han har skapat modern text på vikingaspråk är viktig. Han framhåller att det svenska språket klart har berikats av importen av lån-gods utifrån; inte minst har vi vunnit i nyansering och precisering genom tillgången på synonymer.

I två artiklar som på olika sätt behandlar medeltida tvåspråkighet framstår återigen de främmande inslagen som fruktbara inte bara för svenskans ordförråd, utan också för utvecklingen av nya skriftspråksgenrer. L a r s W o l l i n behandlar framväxten av ett svenskt lagspråk, kurialspråk, religjöst språk och myndighetsprosa. Han understryker att textproduktionen på svenska historiskt sett är avhängig av latinet som alltså står för de textmönster skribenterna utgår från och kopierar på svenska. Det är i mötet inte bara med det främmande, utan just med latinet som ett internationellt språk, som det dittills främst talade svenska folkspråket börjar utvecklas till ett verkligt standard- och så småningom också nationalspråk.

L e n a M o b e r g är expert på det tyska inslaget i medeltidssvenskan. Här har hon valt att levandegöra den tysk-svenska tvåspråkigheten i medeltidens Stockholm genom att skildra en dramatisk händelse på Kindstugatan julaftonen 1482. Hon binder skickligt ihop och explicerar utdrag ur stadens tänkebok. Det som börjar som ett vanligt slagsmål fortsätter i bästa mafiosostil med hot och utpressning tills rättvisan sätter stopp.

De vittnesmål som återges i tänkeboken visar vilken smältdegel av främst svenskt, finskt och tyskt Stockholm var under medeltiden. Detta bofasta inslag kompletterades ytterligare av mer tillfälliga gäster och beboare från de övriga nordiska länderna, från länderna på andra sidan Östersjön och en brokig skara krigsfolk och legoknektar. Speciellt tyskan hade ett starkt inflytande p.g.a. de tysktalandes starka ekonomiska position.

Lena Moberg påpekar att den medellågtyska som det främst handlade om stod dåtidens svenska så nära att kommunikationssvårigheterna var ringa och de språkliga påverkningsmöjligheterna därför ännu fler. En hel rad av ord och uttryck som har att göra med administration, handel, hantverk m.m. lånades utan svårighet in i svenskan. Till dessa lexikala lån kommer ytterligare t.ex. alla de tyska prefix (som be-, för-) och suffix (som -era, -het) som vi i dag upplever som hetyllesvenska. I motsats till det engelska inflytande vi bekymrar oss över i dag har det tyska inflytandet varit betydligt mer djupgående eftersom det inte bara har berikat vårt ordförråd, utan också har berört hela den språkliga strukturen. I jämförelse med detta har det engelska inflytandet (hittills) varit mindre kraftigt eftersom det främst har gällt ord- och frasnivån.

I Sigurd Fries artikel skildras införandet av svenska som lärdomsspråk i en latindominerad akademisk värld. 1739 instiftades Svenska Vetenskapsakademien som medvetet valde att bryta det sedvanliga mönstret att publicera vetenskap på latin. Man började ge ut "Kongl. Swenska Vetenskaps Akademiens Handlingar". Fries påpekar med hänvisning till skriftseriens

namn att man visserligen lyckades frigöra sig från latinets, men inte från latin-inflytandet. Man översatte latinets "acta" med "handlingar", trots att "skrifter" förmodligen hade suttit bättre. Men en början var gjord.

Akademiens motiv att välja svenskan som lärdomsspråk var förmodligen ideellt; man ville nå en så vid läsekrets som möjligt och därigenom verka folk-upplysande. Man var också medveten om det språkliga ansvar man därigenom åtog sig. Fries citerar Linné när denne som preses för akademien talade om "huru öm och mohn Academien bör vara om en skiär och prydelig Svän-ska uti sina skrifter". För att uppnå en sådan språklig nivå måste svenskan beskrivas och normeras. Någon enhetlig stavning och böjning fanns inte vid denna tid, men under slutet av 1700-talet utkommer en svensk grammatik och en svensk ordbok bägge framställda på akademiens uppdrag. Därmed hade också en grund till svensk språkforskning och språkvård lagts.

Resultatet av alla dessa mödor blev framväxten av en svensk vetenskaplig prosa eller ett slags sakprosa. Det svenska språkets repertoar av genrer hade därigenom vuxit på ett prestigefullt sätt, men ännu återstod att skapa ett språk för journalistik, för triviallitteratur, skönlitteratur och dramatik.

Gränsdragningen mellan äldre nysvenska (en period som i språkhistorien börjar i och med reformationen och bibelöversättningarna under tidigt 1500-tal) och yngre nysvenska kan fastställas med stor noggrannhet. Den 13 december 1732 utkommer nämligen det första numret av *Then Swän-ska Argus* vars författare var Olof Dalin. G u n W i d m a r k skriver om Dalin och detta märkesår samtidigt som hon också ger en beskrivning av hur den s.k. lätta prosan växer fram. Denna artikel är en av de mest fångslande i hela antologin.

Gun Widmarks skildring är närmast ett psykolingvistiskt personporträtt. Hon följer Dalin i spåren och drar trovärdiga slutsatser gällande hans språkliga utveckling på basis av de miljöer han levde i. Porträttet av Dalin som språkbrukare ges därtill djup genom att det alltid ställs mot händelser i tiden och kontrasteras mot andra samtida, men äldre, författares produktion. Språkförändring är i regel en process med många okända aktörer. I Dalins fall står det klart att en språkbegåvad och stilistiskt lyhörd person ensam kan åstadkomma tydliga språkspår.

I tre artiklar (av O l l e J o s e p h s s o n, J a n S v e n s s o n och M a t s T h e l a n d e r) är vi redan inne i modern tid. Josephsson skriver om hur folket för ca 100 år sedan började erövra det offentliga språk som dittills varit förbehållet de medborgare som satt inne med pengar, kunskap och därför makt. Svensson kommenterar det som kallas det "offentliga samtalet", nämligen det språk som används t.ex. av och i massmedierna och i den politiska debatten. Det är ju en viktig princip för våra nordiska folkhem att var och en medborgare skall få begriplig information så att han eller hon skall ha en möjlighet att i offentligheten få ge uttryck för sin åsikt och påverka opinionen. Thelander illustrerar övergången från dialekt till sociolekt, d.v.s. hur den horisontella brokighet som dialektmångfalden representerar ersätts med en

vertikal brokighet av språkformer som speglar en social i stället för en geografisk hemvist.

I den sista artikeln i antologin sammanfattar *Margareta Westman* – chef för Svenska språknämnden i Sverige – nuläget och frågar sig vad som kommer att hända i framtiden. Vi har ett standardiserat skriftspråk (ordböcker, grammatik och en väldokumenterad språkhistoria). Vi har en hög läskunnighet och mycket att läsa på vårt eget språk (triviallitteratur, skönlitteratur, tidningspress, myndighetsprosa m.m.). Fler människor än någonsin inte bara talar och läser på svenska; de skriver och läser också både privat och i yrkeslivet. Det svenska språket är ett fullt utvecklat kulturspråk användbart i alla tänkbara domäner. Men hur länge till?

Margareta Westman fördelar dagens språkanvändning på tre sfärer: privatsfären, samhällssfären och den globala sfären. Sedan diskuterar hon vilket språk som är gångbart var: närspråket (dialekten eller den regionala varieteten) används i privatsfären, svenskt standardspråk dominerar samhällssfären, medan ett internationellt språk (läs: engelska) brukas i den globala sfären.

Precis som *Linnés* latinförespråkande kolleger under 1700-talet föresprakar en hel del av dagens forskare, främst inom naturvetenskaperna, medicinen, ekonomin och tekniken, användningen av engelska. Man vill nå ut och det är begripligt, samtidigt inser man inte faran av "English only". Det vore beklagligt med en kräftgång tillbaka till en situation då man talar till bönder på bönders språk och till lärde män på dagens latin, d.v.s. engelska. Så tolkar jag *Margareta Westmans* artikel där hon klokt argumenterar för och emot införandet av engelska i olika sammanhang. Speciellt hennes ifrågasättande av engelska som undervisningsspråk allt lägre ned i årsklasserna i den svenska skolan är tankeväckande läsning.

Skall man dra någon generell lärdom av all den kunskap artikelförfattarna bjuder på lyder den ungefär så här: Vi skall inte vara rädda för främmande inslag i vårt språk, men vi skall inte heller försumma att slå vakt om den vida och djupa repertoar som de tusen åren av språkutveckling har frambringat.

Marika Tandefelt

"Översättningen" av det av *Williams* konstruerade exemplet på "vikingasvenska" i modern tid kan lyda: "Omständigheterna blir oerhört komplicerade, måste kommittén konstatera: accelererande statsfinansiella besvär, olyckliga politiska manövrer samt naiva ekonomiska kompromisser riskerar nationens välfärd."

Vad är ett barn?

Susanna Hedenborg, *Det gåtfulla folket. Barns villkor och uppfattningar av barnet i 1700-talets Stockholm*. Acta Universitatis Stockholmsensis. Stockholm Studies in Economic History 26. Almqvist & Wiksell, 320 s. Stockholm 1997.

Barndomens historia har i Norden redan en tid varit i behov av en helhetsbeskrivning av barn- och barndomsuppfattningar av mera ambitiös typ. Sådana verk med bred grundforskning åtföljda av litet längre gående slutledningar är mycket värdefulla för att föra social- och idéhistorisk forskning i Norden framåt. Barnen har länge varit förfördelade i den nordiska forskningen, och den uppmärksamhet de tillägnats har tyvärr inte alltid varit givande. I Finland har *Beatrice Moring* kommit med en del viktiga resultat gällande de små barnen bland allmogen. *Susanna Hedenborg* koncentrerar sig på barnen i staden, i Stockholm, och framför allt de litet äldre barnen.

Hedenborgs avhandling är delvis skriven inom ett projekt som har kallats "Människouppfattningarnas historia" där bland många andra *Arne Jarrick* medverkar. Det är intressant att disputationen sker vid en ekonomisk-historisk institution, men det gör kanske att betoningen i själva forskningen, trots dess mentalitetshistoriska karaktär, vilar på en rätt materiell grund.

För att inte förfalla till samma svagheter som många barndomshistoriker har anklagats för, framför allt *Arès*, nämligen ett för snävt källmaterial, har Hedenborg valt ett mycket varierande källsortiment. Hon har läst lagar, mantalslängder, skolarkiv, abc-böcker och hövisk litteratur för barn, samt som en ytterligare fördjupning ett urval av de ledande utvecklingspsykologerna. Den centrala frågeställningen är i vilken mån samtiden uppfattade barnen som annorlunda i jämförelse med de vuxna, om gruppen ansågs vara enhetlig, vad som förväntades av barnen och hur de infördes i vuxensamhället. Hon betonar att barn de facto skiljer sig från vuxna och tar därmed avstånd från en attityd som helt vill relativisera barndomsbegreppet.

Den första gruppen av källor som Hedenborg undersöker är lagarna. Här har författaren valt ett längre tidsperspektiv än vad som anges i titeln. Detta fyller syftet att påvisa en rätt viktig och intressant sak, som tydligt framträder vid genomläsning av lagtexter som berör barns rättigheter och straffmyndighet. Barndomen har nämligen tydligtvis sedan länge uppdelats i olika skeden, som påfallande väl sammanfaller med den moderna utvecklingspsykologins teorier. Till exempel utfärdas full straffmyndighet under tonåren (vid femton års ålder), då även ett barns moral börjar bli fullt utvecklad. Dessutom visar lagarna en trend av förlängd barndom angående det beskydd som erbjuds. Barnen har således betraktats som en grupp skild från de vuxna, och även klara åldersgränser har använts i detta syfte. En del av dessa har varit statiska och andra har förskjutits med tiden.

Som källmaterial för att beskriva vid vilken ålder barn flyttade hemifrån har Hedenborg använt sig av ett antal mantalslängder. Hon är medveten om de problem detta medför, men anser sig ändå kunna utläsa riktgivande siffror i materialet. För att kunna studera när barn började arbeta har hon undersökt arbetskraften inom Barnängens manufaktur samt förordningar om manufakturerna. Snitten ter sig ganska små, men visst får man en uppfattning om de äldre barnens villkor. Flickor flyttade generellt sett senare hemifrån än pojkar. Flickor som började arbeta vid manufakturer började arbeta vid en tidigare ålder än de som arbetade i någon annans hem. Man ser också hur uppkomsten av en klass av tjänstefolk gör slut på traditionen att man som ung arbetar en viss period som piga eller dräng innan äktenskapet. Detta sker dock huvudsakligen efter den av Hedenborg undersökta perioden.

Följande källa utgörs av skolorna. Studien är organiserad i tre tvärsnitt av undersökningsperioden: åren 1731–1740, 1788–1797 och 1811–1820. Snitten korresponderar med det föregående avsnittets uppbyggnad. Materialet består av inskrivningsböcker och examenskataloger från stadens kyrkskolor och trivialskola samt från Djurgården där även flickor kunde gå. Trivialskolan stod för den lite högre undervisningen. Främst lästes kristendomsstycken, läsning och skrivning, räkning och lite latin, historia och geografi. De allra flesta började skolan när de var mellan åtta och tio år gamla. Barnen var av mycket olika ålder och klassindelningen skedde utgående från kunskaper, inte från ålder. Skolbarnen var minst fem och högst fjorton år gamla. Under det tidiga 1700-talet var det främst underklassens barn som utnyttjade skolorna, på 1800-talet dominerade medelklassbarnen. Det svåra med att dra slutsatser utgående från skolgång under denna tid är förstas att många barn, framför allt flickor, fick sin undervisning i hemmet, av föräldrar eller av inhyrda studenter och lärare. Detta gällde inte endast de allra rikaste familjerna. Det är alltså svårt att säga något om bildningen i allmänhet, men återkomsten av de tidigare noterade åldersgränserna, i praktiken latens- och pubertetsåldern, är i och för sig intressant.

Avslutningsvis betraktar Hedenborg den litteratur som användes vid undervisningen och som ansågs vara läsning för barn i allmänhet. Barnlitteraturens mängd ökade i samma proportion som utgivningen av övrig litteratur. Därav kan man dra slutsatsen att barnens roll som grupp av läsare inte åtminstone minskade med tiden. Under 1700-talets slut uppstod en litteratur som vände sig endast och uttalat till barnen som läsare, den utvecklades under seklet till en mer berättande och genom exempel undervisande genre. I ett textanalytiskt avsnitt visar Hedenborg hur barnet allt mer ansågs vara i behov av beskydd och motivation. Bland annat byttes en mera traditionell begärbön ut mot "Gud som haver" i abc-böckerna. Uppfostringsmetoden, åtminstone inom litteraturen, går från skam mot skuld. Barnen åtskils från de vuxna fysiskt, kognitivt och affektivt. Dessutom har Hedenborg ägnat några upplysande tabeller för att beskriva författarna till denna litteratur.

Hedenborg påvisar alltså att barn har uppfattats som en skild grupp gente-

mot de vuxna, och att det även inom denna grupp har funnits gränser, till exempel mellan de små barnen och de litet större (jfr skolbarn). Åldersgränserna mellan de större barnen och de vuxna har med tiden skjutits framåt. Skillnaderna mellan behandlingen av pojkar och flickor är rätt stor, men författaren har svårt att finna orsaker till detta. Om avståndstagandet till den feministiska forskningen är medvetet eller ej framgår inte av texten. Förändringen av synen på barnen kan kopplas till Arne Jarricks och Johan Söderbergs analys av civiliseringsprocessen och den därmed ökande empatin under 1700-talet. Denna förmåga utvecklades enligt dem för att möta det ökande behovet att sköta mänskliga kontakter för att klara uppehållet.

Avskiljandet av barnen från de vuxna kan just ses som en del av civiliserings- och disciplineringsprocesserna. Hedenborg har inte i större omfattning ägnat sig åt denna sida av utvecklingen. Michel Foucault förekommer inte alls i texten, däremot gör både Norbert Elias och Claes Ekenstam det. Tyvärr avfärdar Hedenborg dock den viktiga poäng som till exempel Marjatta Rahikainen har betonat, att avskiljandet kan vara ett disciplineringsinstrument, med ett konstaterande om att det av föräldrarna förväntades allt mer "lyssnande på barnet självt". Jag anser att detta definitivt inte är ett argument som kan godtas som sådant. Manipulation var knappast en okänd teknik på 1700-talet heller; det handlar om förfinade metoder såsom Ekenstam beskriver i sin avhandling *Kroppens idéhistoria*. Men som Susanna Hedenborg själv skriver kan man se flera olika utvecklingslinjer i mentalitets- och socialhistorien, som ibland löper parallellt, ibland åt olika håll. I och med denna avhandling har hon i alla fall kommit med ett viktigt bidrag för kartläggningen av dessa linjer. Det breda källmaterialet, som i och för sig är väl bearbetat, men av tvång litet splittrat, knyts samman till en rätt så informativ analys av barn och barndom i 1700-talets Stockholm.

Som avslutning kastar författaren fram en fråga som uppstår ur det moraliska dilemma som en barndomshistoriker hamnar i. Det är frågan om den rätta och riktiga barndomen. En del historiker menar att man inte kan lösgöra barndomsbegreppet från sin kontext, man kan alltså inte anklaga en uppfattning om barn för att vara felaktig eller omoralisk. Borde man alltså, för att inte vara tvungen att godta barnarbetet i tredje världen eller pedofili, ändå ge efter för en utvecklingsoptimistisk syn på barndomens historia? Även här är det väl bra att hålla huvudet kallt och inte ge efter för generaliseringar eller enkla tolkningar. Man måste ständigt se kulturernas och moralens väv som ett komplicerat samspel, utan att avsäga sig rätten att bedöma vad som är rätt och fel.

Jessica Parland-von Essen

En nytolkning av donationsböndernas situation i Gamla Finland

Jyrki Paaskoski, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826* [Donationsgodsens i Gamla Finland 1710–1826], *Bibliotheca historica* 24. 320 s. Helsinki 1997.

Såväl i det Ryska som i det Svenska riket utvecklades under de första århundradena av nya tiden avlöningssystem som innebar att kronan överlät skatteintäkter och i varierande utsträckning även dispositionsrätten till jord åt dem som åtog sig att prestera militär och civil tjänstgöring. Gemensamt för dessa avlöningssystem var att ränteavsöndringarna, trots att de förutsatte statlig tjänstgöring, kom att få ärfilig karaktär om än med betydande restriktioner. Trots de stora likheterna avvek de svenska och ryska tjänsteförläningarna på grund av samhällsförhållandena i flera avseenden – bl.a. i fråga om böndernas ställning – från varandra. I det svenska riket indrogs de ärfliga förläningarna, d.v.s. donationerna, genom reduktionen på 1680-talet, medan motsvarande avlöningssystem i Ryssland under 1700-talet ledde till att kronans skatteintäkter från jord samt dess dispositionsrätt till jorden och bönderna förvandlades till adelns privaträttsliga egendom.

Redan 1710, samma år som Viborg föll, började i de områden i sydöstra Finland som erövrats av de ryska trupperna avsöndringen av kronointäkter i form av tjänstegods av rysk typ (*vladel'českie datči*) åt ryska militärer och civiltjänstemän. Dessa avsöndringar kom i den ryska förvaltningens såväl svensk- som tyskspråkiga terminologi att gå under beteckningen "donation", vilket redan antyder likheter mellan de svenska och ryska ränteavsöndringsformerna som gjorde det möjligt att tillämpa svensk donationslagstiftning på avsöndringar som i grunden hade ett helt annat ursprung. För donationerna i Gamla Finland, d.v.s. de finska områden som 1721 och 1743 avträdde till Ryssland, var karakteristiskt att de även mätta med rysk måttstock var av betydande genomsnittlig storlek och att donatorierna i regel tillhörde den högsta ryska adeln med inslag av både gamla furstliga ätter och byråkrater av utländsk extraktion. I slutet av 1700-talet utgjorde donationsbönderna jämte familjemedlemmar 30% av befolkningen i Gamla Finland. Utvecklingen av donationböndernas rättsliga, sociala och ekonomiska ställning har i över ett sekel tilldragit sig den finländska historieforskningens intresse, och detta intresse har i inte ringa grad fått sin näring av Finlands relationer till Ryssland. Jyrki Paaskoski's avhandling är dock den första specialundersökning som på lång tid uteslutande ägnats donationsböndernas ställning i Gamla Finland.

Rubriken på avhandlingen är inte helt lyckad. Författaren har inte haft för avsikt att prestera en uttömmande och allsidig framställning om donations-

godsen i Gamla Finland såsom rubriken ger anledning att förmoda. Undersökningen koncentreras till frågan om donationsböndernas rättsliga ställning. Denna problematik kommer till uttryck i den retoriska frågan om donationsbönderna i Gamla Finland var livegna, eftersom detta inte hävdats i den tidigare forskningen. För att klarlägga donationsböndernas faktiska ställning i förhållande till donatorierna och kronan, söker Paaskoski svar på följande tre centrala frågor: vad är ett donationsgods, vad innebar det att vara donationsbonde och vad avses med en livegen? Dessa frågor kunde ha utökats med en fjärde, vilken innebörd hade begreppet donatarie och vilka var de, eftersom donatorierna intar en central plats i undersökningen. Behandlingen av övriga företeelser på donationsgodsen har däremot enbart till syfte att bidra till klarläggandet av den centrala problematiken och behandlas därför endast i den utsträckning som är nödvändig.

I de centrala avsnitten utreds donationsgodsens rättsliga karaktär, donatoriernas besittnings-/ägarerätt till godsen samt karaktären och omfattningen av donationsböndernas nyttjanderätt till jorden. Framställningen utgår från uppfattningen att donationsgodsen tillkom som rent ryska tjänsteförläningar för civil- och militärtjänst och att förändringarna i deras status kan förstås endast om de granskas mot bakgrund av utvecklingen i Ryssland. I detta avseende anlägger Paaskoski samma synsätt som Matthias Akiander i arbetet *Donationerna i Wiborgs län* från 1864, ett synsätt som senare hamnat i skymundan på grund av forskningens ensidiga fokusering på donationsbönderna förtryckta sällning under det ryska oket – med ett visst fog kan Paaskoskis avhandling ses som en *Ehrenrettung* för Akiander.

Under den period som donationsbrev utfärdades för gods i Gamla Finland och donationernas rättsliga ställning utformades, förändrades den ryska lagstiftningen rörande jordbesittning och jordägande. Under 1600-talet existerade ännu en klar skillnad mellan adelns arvegods, *voščina*, som i västländsk terminologi närmast motsvaras av *allodium*, och "tjänsteförläningar", *pomest'e*, vars innehav alltid förutsatte statlig tjänstgöring. Genom en ukas av Peter den store avskaffades år 1714 skillnaden mellan dessa jordnaturer, och i stället tillkom en enhetlig jordnatur för privilegierad, adlig jordbesittning med element från såväl *voščina*- som *pomest'e*-godsen. Därefter var civil eller militär statstjänst en förutsättning för innehav av ärftliga adelsgods jämte tillhörande bönder; i fråga om ärftligheten och dispositionsrätten förekom dock olika slag av begränsningar. Utvecklingen ledde emellertid till att kravet på statlig tjänst inte upprätthölls i praktiken, och slutligen befriades adeln 1762 av Peter III även formellt från den obligatoriska statstjänsten. Vid samma tid undanträngdes äldre termer för jordbesittning av termen *sobstvennost*, egendom, som betecknade fullständig ägarerätt i västeuropeisk mening. Med Katarina II:s privilegier av år 1785 frikopplades slutligen de adliga godsen och godsägarnas relationer till bönderna från praktiskt taget all statlig kontroll och insyn.

Författaren har grundligt satt sig in i den ryska forskningens resultat rörande

de jordbesittningsförhållandenas utveckling. Särskilt förtjänstfullt är att han inte nöjt sig med nyare historiska framställningar, utan i betydande omfattning nyttjat juridisk och rättshistorisk litteratur från tiden före revolutionen, och att han även gått till de normativa primärkällorna, av vilka de viktigaste finns samlade i författningssamlingen *Pol'noe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii*. Detta gör det möjligt att sätta in utvecklingen i Gamla Finland i ett större sammanhang.

De förändringar som ägde rum i de ryska jordbesittningsförhållandena presenteras initierat och åskådligt. Därefter behandlas donationsgodsens juridiska ställning i Gamla Finland fr.o.m. 1710-talet, varvid särskild uppmärksamhet ägnas förändringarna i godsens ställning. Detta sker genom en analys av formuleringarna i dessa brev innebörd med intresset särskilt riktat på förändringarna i den terminologi som definierar omfattningen av donatoriernas dispositionsrätt. Metoden liknar den som använts av Sven A. Nilsson när han undersökte de ärftliga förläningarna i det Svenska riket.¹ Samtidens uppfattning om donationsbrevens innebörd studeras sedan genom att analysera hur domstolarna på olika nivåer vid olika tidpunkter tolkade formuleringarna i dessa brev. Denna mycket givande utredning visar klart att fr.o.m. mitten av 1760-talet blev termen för fullständig äganderätt, *sobstvennost*, allmän även i donationsbrev som gällde gods i Gamla Finland. Författaren finner det äldsta belägget för förekomsten av denna term i ett donationsbrev för furst Trubetskoi från år 1747 (*v... soveršennoe sobstvennoe vladenie*) (s. 79–80). Det är dock fråga om en adjektivkonstruktion med ordet besittning (*vladenie*) som huvudord, och därför är det tveksamt om detta uttryck kan jämföras med det substantiva egendomsbegreppet halvtannat årtonde senare.

Behandlingen av donationsbrevens formuleringar sker med beaktande av den politiska situationen vid utfärdandet. I framställningen dras på ett lyckat sätt in även de enskilda donatorierna och deras karriär, som inte sällan ger förklaringen till förekomsten av vissa formuleringar med betydelse för dispositionsrättens omfattning. Dessa avsnitt ger en detaljerad och nyanserad bild av den ryska donationspolitiken i Gamla Finland som hittills saknats.

Omfattningen av donatoriernas dispositionsrätt till donationsgodsen bestämdes dock i praktiken inte av fraseologin i den absoluta monarkens donationsbrev. Det var den i Gamla Finland gällande svenska lagstiftningen som reglerade och begränsade donatoriernas dispositionsrätt. Författaren analyserar ett betydande antal tvistemål där donatorierna på rättslig väg försökte få sig tillerkända lika stor besittnings- och nyttjanderättigheter som donationsbrevens formuleringar och det ryska sättet att tolka dessa formuleringar förutsatte.

Förutom kännedom om den ryska lagstiftningen är kännedom om svensk

¹ Sven A. Nilsson, *Krona och frälse i Sverige 1523–1594. Rusttjänst, länsväsende, godspolitik*, (Lund 1947).

lagstiftning och rättsdoktrin nödvändig för att klarlägga donatoriernas rättigheter i Gamla Finland. Såsom författaren visar, stödde sig domstolarna i Gamla Finland allmänt på auktoritativa verk av Nehrman (Ehrensträhle) och af Botin, i vilka doktrinen om den delade jordäganderätten utlades.² Behandlingen av domstolarnas argumentering och beslut är i det stora hela förtjänstfull, men lider av att den svenska lagstiftningen rörande jordägande och jordbesittning, särskilt utvecklingen efter reduktionen, inte beaktas tillräckligt. Detta får bl.a. till följd att författaren inte alltid observerar de möjligheter som de av honom i andra sammanhang refererade målen ger för studiet av donatoriernas besittnings- och dispositionsrätt. Ett exempel på detta är det intressanta tvistemålet 1769 mellan greve Tšernyšev och handlanden Jaenisch om avverkningsrättigheter och dispositionsrätten till ett sågverk (s. 227–228). I detta mål argumenterade domstolarna i olika instanser att kronan innehade *dominium plenum* till abalienerade donationsgods, eftersom kronan enligt regler som gällde alla donationsgods uppbar en tredjedel av räntorna från de donerade godsen. Enligt domstolarnas argumentation kunde kronan därför i detta fall, trots att det var fråga om donerade gods, upplåta "*dominium utile* oder *das Nuzungsrecht*" för anläggande av sågverk; i detta fall har författaren missförstått domstolarnas argumentering.

När författaren utreder kronoböndernas ställning enligt svensk lagstiftning uppstår vissa missförstånd på grund av otillräcklig beläsenhet. Sålunda anförs att kronobönderna ägde *dominium utile* trots att detta begrepp avsåg skatteböndernas bördsrätt. Denna missuppfattning kan ha uppstått av att kronobönderna i det Svenska riket efter reduktionen i ett antal stadganden – visserligen med betydande inskränkningar – försäkrades ärftlig nyttjanderätt till hemmanen om de utgjorde räntan, d.v.s. kronoskatterna; denna rätt stadfästes dock först 1789 entydigt. Enligt tidens terminologi kunde kronoböndernas nyttjanderätt endast betecknas med termen "*usufructus*".³ Största delen av bönderna i Gamla Finland var i början av 1700-talet kronobönder, och sålunda kunde deras rätt till ärftlig nyttjanderätt inte motiveras med att de var i besittning av *dominium utile* som författaren ser ut att förmoda. Trots att det således var fråga om ursprungliga kronohemman, hävdade domstolarna i Gamla Finland dock konsekvent fram till slutet av 1700-talet att donationsbönderna inte – utom i vissa speciella fall – kunde avhysas av donarierna. Denna ståndpunkt torde därför ha grundat sig på de svenska författningar som efter reduktionen tillförsäkrade kronobönderna ärftlig nyttjanderätt om räntan utgjordes. Denna uppfattning företrädades redan av Akiander – denne

² Paaskoski visar att deras verk ingått i ett antal domstolars bibliotek. Beläggen kan ytterligare utökas med några. I Riksarkivets bibliotek ingår några arbeten av Nehrman, av vilka en del är handskrivna, som enligt anteckningar tillhört civiltribunalen i Viborg. Verken har sedan hamnat i statssekreterariatets bibliotek och på så sätt kommit till Riksarkivet.

³ Jfr Birger Ekeberg, *Om frälseränta. En rätthistorisk utredning*. (Stockholm 1911), s. 10, not 1.

ser ut att ha skrivit sin studie, som var ett inlägg i den aktuella diskussionen om donationsgodsens ställning på 1860-talet, för en initierad läsekrets och är synbarligen därför knapphändig med exakta källhänvisningar.

Enligt formuleringarna i donationsbrevens från tiden efter mitten av 1700-talet skulle även de bönder som brukade de donerade hemmanen i samband med donationen övergå i donatoriens ägo, vilket motsvarade rysk praxis. Redan tidigare forskning har varit på det klara med att bönderna på donationsgodsens i Gamla Finland ägde personlig frihet. Paaskoski visar dock med ett betydligt mera omfattande material än tidigare forskare att domstolarna i Gamla Finland i sina domslut konsekvent företrädde uppfattningen att donationsbönderna var personligen fria och även kapabla att i domstolar föra talan mot sina donatarier och deras representanter. Även de högre rättsinstanserna, justitiekollegiet för Liv-, Est- och Finland samt dirigerande senaten, följde i denna fråga konsekvent svensk lag. Det var först 1798 som den ryska tolkningen av donationsböndernas ställning accepterades, när dirigerande senaten frändömde bönderna på Taubila donation flyttningsrätten. Detta utslag upphävdes dock 1809. För att få en mera konkret uppfattning om de som livegna karakteriserade ryska böndernas ställning hade det varit skäl att något utförligare redogöra för förändringarna i deras rättskapacitet. De var ännu under förra hälften av 1700-talet inte helt utan möjligheter till självständigt agerande, men sedan inträffade en radikal ändring. Fram till 1761 hade de ryska bönderna åtminstone i teorin varit berättigade att gå i borgen, att ta lån och att acceptera växlar, men fr.o.m. nämnda år krävdes för detta adelsmannens samtycke.

I kapitlet om donationsförpantningarna visar Paaskoski övertygande att även de myndigheter i Ryssland som inte direkt hade någonting att göra med Gamla Finland utgick från att bönderna på donationsgodsens i Gamla Finland ägde personlig frihet. Böndernas flyttningsfrihet var nämligen orsak till att donationsgods i detta område inte accepterades av den statliga lånebanken som säkerhet för lån som banken beviljade, eftersom säkerheten för lånen utgjordes av revisions själar.

Beskattningsförhållandena och godsekonomin behandlas i avhandlingen endast i den omfattning som är nödvändig för studiet av böndernas ställning. Som den förste väster Paaskoski uppmärksamhet vid att donatorierna, påverkade av fysiokratiska idéer, men även till följd av ryska statens fysiokratiskt influerade agrarpolitik, fr.o.m. 1760-talet då fysiokratiska idéer började vinna terräng i Ryssland, började utvidga godsekonomin även på sina donationsgods i Gamla Finland. Dessa strävanden ledde bl.a. till avhysning av bönder, utvidgad dagsverksskyldighet och krav på olika slag av arbetsprestationer. Allt detta var ägnat att försämra donationsböndernas situation, eftersom den tid som av dem kunde disponeras för det egna jordbruket och för inte sällan betydande biförtjänster minskade påtagligt.

Fr.o.m. 1760-talet strävade donatorierna efter att få 1728 års skatterevison upphävd för att kunna höja uttaget från bönderna. Paaskoski ser dessa strä-

vanden som en följd av befolkningstillväxten och nyodlingarna som resulterade i ökad produktion. Domstolarna agerade länge legalistiskt och tillät inga avvikelser från de beskattningsgrunder som fastställdes i 1728 års revision. På 1770-talet började donatorierna ingå särskilda skattekontrakt med bönderna, vilket gjorde det möjligt för dem att i viss utsträckning höja skatterna och att ändra deras persedelsammansättning. Domstolarna övervakade dock fortfarande att donatorierna inte gick till ytterlighet, eftersom det låg i kronans intresse att se till att den fick ut sin tredjedel av de skatter som åvilade donationshemmanen. Den ekonomiska situationen för donationsbönderna hade fram till andra hälften av århundradet utvecklats i positiv riktning, men jämsides med godsekonomin expansion och uppblomstringen av hovlägren vände trenden. Framställningen visar övertygande att böndernas situation började försämrats på 1770-talet och att utvecklingen därefter fortsatte i samma riktning. Vid sekelskiftet 1800 levde donationsbönderna enligt ett antal resenärers beskrivningar rentav i misär.

Analysen av domstolarnas agerande är för författaren främst ett medel att klarlägga donationsböndernas situation i Gamla Finland. Därför problematiserar han inte i högre grad de lokala domstolarnas och inte heller de högre instansernas situation i det Ryska rikets samhällsstruktur. Framställningen visar dock mycket åskådligt att domstolarna hade en mycket stark ställning i förhållande till donatorierna, vilka med undantag av 1700-talets slut tillhörde de allra högsta skikten i det Ryska riket och inte sällan hade direkta kontakter till tronen. I strid med donatoriernas intressen följde domstolarna svensk lag som gällde i området. Betydande är även resultatet att också de högre instanserna i S:t Petersburg, justitiekollegiet och dirigerande senaten, vilka huvudsakligen bemannades av balttyskar och ryssar, i sina domslut följde svensk lag – undantag utgör ett antal domslut av dirigerande senaten i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet.

Det är lockande att jämföra motsättningarna mellan underrätterna och de högättade donatorierna i Gamla Finland under 1700-talet med de finska underrätternas agerande i förhållande till de högättade svenska och finska donatariet som på 1600-talet förde processer mot bönderna på sina donationer med liknande målsättningar som donatorierna i Gamla Finland, även om Paaskoski inte företar en sådan jämförelse. Ett allmänt intryck är att underrätterna i Finland åtminstone före enväldets etablering under Karl XI befann sig i en betydligt svagare ställning i förhållande till högadeln än domstolarna i Gamla Finland under 1700-talet. Skillnaden beror antagligen på att den ryska högadeln inte kunde trotsa den enväldiga kejsarens lokala företrädare trots att dessa hade relativt låg social status och dessutom i regel rekryterades bland befolkningen i de erövrade områdena.

Den tidsmässiga slutpunkten för framställningen utgörs av den kejsarliga donationsukasen från år 1826, som innebar att donationsgodsen i det forna Gamla Finland förklarades för allodialt frälse, och bönderna som brukade hemmanen fick status av vanliga frälselandbor. Författaren behandlar utför-

ligt tillkomsten av den för böndernas besittningsrätt ödesdigra ukasen och visar övertygande hur vissa donatarier aktivt medverkade till dess tillkomst.

Genom sin undersökning har Paaskoski i betydande grad fördjupat och nyanserat kunskapen om donationsböndernas rättsliga, sociala och ekonomiska ställning i Gamla Finland. Utöver dessa förtjänster lyfts i framställningen på ett fruktbart sätt fram den dynamiska spänningen mellan å ena sidan rysk lagstiftning och rysk samhällsuppfattning och å andra sidan gällande svensk lagstiftning och samhällssyn i Gamla Finland. Denna spänning framträder mycket tydligt i de motsatta intressen som företrädades av donatorierna och samhället i Gamla Finland. Konfrontationen mellan det ryska och svenska rättssystemet i detta erövrade område samt de mindre lyckade strävandena att integrera området med det övriga riket utgör ett självständigt forskningsfält, från vilket författaren visar några glimtar. Denna infallsvinkel på Gamla Finlands status är förtjänt av egna specialstudier.⁴ Med sin undersökning har Jyrki Paaskoski på flera punkter övertygande reviderat synen på donationsböndernas ställning i Gamla Finland samt lyft fram spänningen mellan rysk och svensk lag och rättstradition i den nya rikshuvudstaden S:t Petersburgs omedellbara närhet.

Eljas Orrman

Fabrik i svenskbygd

Bo Lönnqvist et alii, *Industrisamhälle och arbetarkultur. En etnologisk studie över Tolkis cellulosafabrik i Borgå landskommun 1893–1975*. Folklivsstudier XX, SLS 605. 308 sidor. Helsingfors 1997.

När det 1974 blev klart att Aug. Eklöf Ab:s sulficellulosafabrik från 1893 skulle läggas ned väcktes idén att etnologiskt dokumentera Tolkis fabrikkssamhälle. Den nya ägaren sedan 1964, Tampella, byggde på platsen en storsåg med omkring 300 anställda. År 1993 sålde Tampella sågen till Enso-Gutzeit.

Dokumentationsarbetet för Tolkisprojektet ägde rum på somrarna 1974 och 1975, då ca 150 personer, födda mellan 1880- och 1950-talen, intervjuades och 6 627 fotografier togs. Arbetsgruppen som bestod av ett dussintal unga forskare och studenter leddes av Bo Lönnqvist och Ivar Nordlund. De senare medverkar också i den nu föreliggande boken, där de som medförfattare har Monica Ståhls och Katia Båsk. Den förra presenterar intervjumaterialet i ämnesgrupperad form på knappt 200 si-

⁴ Jfr *HTF* 1986, s. 273.

dor, medan Katia Båsk har sammanställt en 30 sidors epilög om Tolkis i början av 1990-talet.

Beslutet av dokumentera Tolkis kan ses som ett uttryck för en trend på 1970-talet, då nya politiska konstellationer och attityder väckte intresse för det industriella förflutna och "folkets historia". Vid samma tid gav Gunnar Sillén i Sverige ut *Så stiga vi mot ljuset* och Sven Lindqvist publicerade bästsäljaren *Gräv där du står*. På svenskt håll i Finland utgav Gösta Ågren sin alternativa version av *Vår historia* (1977) och Folkets Bildningsförbund började publicera vad man kunde kalla proletärdokumentärer i serien Bygd i förvandling. Det bästa arbetet i denna anser jag vara Carita Nystroms *Människor i förvandling* (1984). Ett annat intressant dokument är Paavo Hauta-ahos *Purilfinnan. Lapuan rantajätkän muistoja* (1985), som senare översattes till svenska.

I prologen skriver Bo Lönnqvist att SLS:s etnologer bl.a. hade följande målsättning och utgångspunkter: "Vi ville fånga *hela samhället Tolkis*, med både museal miljö och samtliga typer av anställda, från chefer och kontorspersonal till cellulosa-folket. --- Att Tolkis dessutom låg i en svensk kustbygd, på gränsen mellan skärgård, herrgårdar och bondbyar, kunde tänkas ge intressanta brytningar i den lokala kulturen." Ända från början inriktade man sig på "en etnologisk undersökning av gruppidentifikation i ett finlandssvenskt industrisamhälle, d.v.s. språk, klass, individuella roller och status". Ambitionsnivån var alltså påfallande hög.

I boken ligger tyngdpunkten på intervjuerna, vilka Monica Ståhls – som gjort den största arbetsinsatsen – utnyttjar för att beskriva livet på och kring fabriken och livsmönstrens förändring över tiden. Problemet för läsaren är att framställningen i Ståhls huvudkapitel 'Livsmönster' (ca 40 sidor) och 'Arbets- och vardagslivshistoria' (ca 150 sidor) splittras av att de studerade fenomenen och infallsvinklarna är så många. Man kommer nära den upplevda verkligheten, men sammanhang och överblick är det svårt att uppnå. Strykan i detta sätt att bedriva och presentera forskning är att informanterna själva får ordet, men detta leder till att det större forskningsobjektet – samhället, miljön – lätt upplöses i subjektiva beskrivningar, minnen och attityder. Det är på sätt och vis för mycket autenticitet, för mycket empiri.

På ett 30-tal sidor i början av boken redogör Lönnqvist för Tolkisanläggningarnas historia samt för "Socknen" och kategorierna "Allmoge – Arbetarstam – Borgerlighet". Mer information om firman Aug. Eklöf kan man hämta ur Karl Ekman's historik från 1924 över hela företaget och Tom Eklöfs om cellulosa-fabriken från 1975. Något man ändå saknar i *Industrisamhälle och arbetarkultur* är en fylligare beskrivning av familjen Eklöf och företagets chefer. I intervjufragmenten kommer det fram att vissa anställda gillade ägarfamiljen medan andra tyckte att många Eklöfar var snobbiga och ointresserade av sitt företag. Något hade man också gärna läst om fabrikscheferna, t.ex. "den sedermera legendariske ingenjören August Schaupp" och om den långvarige rikssvenske fabriksdirektören Hedbäck. Mer information

om den operativa ledningen och ägarna hade varit välkommen, då företaget långt fram i tiden var så utpräglat patriarkaliskt och hierarkiskt uppbyggt. Inte heller kontorspersonalen får vi veta något om annat än i några intervjuuttalanden.

Katia Båsk har gett sin epilog en välfunnen underrubrik: "En förvirrad förtort med en storsåg till granne". Där beskrivs utvecklingsmönster som karakteriserat nästan alla industrier och industrisamhällen under de senaste decennierna, bl.a. införandet av datateknik, miljöproblematiken, utförsäljning av personalbostäderna, formaliseringen av umgänget i stället för det tidigare spontana och informella, föreningslivets "förtvining" och i Tolkis fall förfinskningen, som symboliseras av Ensos nuvarande enspråkiga fabrikksskylt: "Tolkkisten saha". Båsk's text, som bygger på intervjuer från 1993, är spänstig och full av intressanta iakttagelser. Man kommer på sig med att önska en andra Tolkisbok, som med etnologiska metoder skulle skildra samhällets omvandling under det senaste kvartsseket.

Lönnqvist och Nordlunds sammanfattning av undersökningens resultat är föredömligt kortfattad (4 sidor), men den korta texten avspeglar kanske samtidigt svårigheten att skapa en helhetsbild av industrisamhället Tolkis. Som "sega strukturer" noteras bl.a. *samhällets hierarkiska uppbyggnad och lantliga prägel* samt *den starkt utvecklade lokalkulturen*. Arbetarkulturen tycks det däremot ha varit svårt att få grepp om. Redan i prologen avslöjar Lönnqvist att resultatet av undersökningen inrymmer "starkare dimensioner än enbart språk, klass och grupp, t.ex. rurala och borgerliga livsmönster, traditioner och släktsammanhang". Just detta, som står i kongruens med vad svensken Göran Palm kom fram till i sin bok *Ett år på LM*, är enligt min uppfattning det viktigaste resultatet av Tolkisundersökningen. En ingående analys, med fokus på arbetarkulturen, av det stora material som insamlades 1974-74 skulle ha varit av betydande intresse. När författarna avstått från denna ambition har man onödigt försiktigt begränsat sig till att framhäva det unika och det lokala. Den arbetarkultur som bokens titel lovar att vi skall få veta mer om kommer nu fram bara i otaliga intervjufragment. Också om det inte gått att inringa begreppet arbetarkultur i Tolkisfallet, hade det varit värt ett ärligt försök.

Svårförklarligt är att kartmaterialet är så bristfälligt. Två kartor finns i bilaga 3, en över Industrisamhället Tolkis (utan årtal och måttangivelser), och en i större skala över cellulosafabriken ca 1940. Eftersom ingen översiktsskarta ingår kan den lokalt obehövade inte lokalisera omnämnda platser som t.ex. Hammars, Gammelbacka, Haiko, Sköldvik och Hattula.

Tolkisboken ger säkert både dem som känner orten och facketnologen mycket som förblir förborgat för en "profanhistoriker". Substans finns i boken i rikt mått, och projektet som sådant var banbrytande.

Per Schybergson

Idrott och krig

Erkki Vasara: *Valkoisen Suomen urheilivat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939* [Det vita Finlands idrottande krigare. Skyddskårsrörelsens idrotts- och uppfostringsverksamhet åren 1918–1939], *Bibliotheca historica* 23, 748 s. Helsinki 1997.

Erkki Vasara har i sin doktorsavhandling tagit sig an ett i flera avseenden tabubelagt ämne. Skyddskårsrörelsen har först under senare tid på allvar väckt finländska yrkeshistorikers intresse. Orsakerna står att finna åtminstone på två plan. Dels har omvälvningarna i vårt östra grannland gjort att en diskussion kring, och i viss mening en återupprättelse av, skyddskårsrörelsen nu uppfattas som alltmer rumsren. Dels kan man påvisa ett ökat vetenskapligt intresse för borgerlig kultur, till åtskillnad från hittills mera uppmärksammade sociokulturella fält, såsom arbetarrörelsen och bondesamhället.

Vasara påpekar inledningsvis att skyddskårsorganisationen inte tidigare har varit föremål för en vetenskaplig granskning utifrån ett riksomfattande perspektiv. Standardverket, *Suojeluskuntain historia I–III*, som skrevs på 1950- och 1960-talet av de forna skyddskårsofficerarna Niilo Hersalo och Hannes Raikala, bör betraktas i ljuset av författarnas bakgrund. En av Vasaras stora förtjänster är hans rekonstruktion av verksamheten ute på fältet. Hersalos och Raikalas många gånger idealiserande utsagor får ge vika för mera tillförlitliga uppgifter.

Det finns alltså en stor lucka att fylla. Vasaras ambition är ändå inte att skriva skyddskårsrörelsens totalhistoria. Han riktar in sig på två huvudteman: idrotten inom skyddskårerna och "pojilverksamheten". Avgränsningen är välmotiverad. Idrotten hade nämligen både formellt och ideologiskt en framträdande plats inom skyddskårsrörelsen. Vasara, som har skrivit avhandlingar vid institutionen för politisk historia vid Helsingfors universitet, fokuserar på det kan kallas "idrottens politiska historia" eller "politisk idrottshistoria".

Vasara framhåller övertygande att idrotten kan fungera som en viktig indikator på skyddskårernas totala verksamhet. En vägledande frågeställning är vilka artikulerade, ideologiska argument skyddskårsledningen använde sig av för att motivera medlemmarna att idrotta, vilka åtgärder skyddskårerna företog sig för att förbättra de yttre villkoren och hur själva idrottandet utföll i praktiken. En annan vägledande frågeställning är skyddskårsrörelsens idrotts- och uppfostringsverksamhet i förhållande till andra liknande frivilliga och offentliga organisationer, framförallt ungdomsföreningarna, riksidrottsförbundet Finlands gymnastik- och idrottsförbund (FGIF) och försvarsmakten. Inte överraskande påvisar Vasara en "personalunion"; ofta höll samma personer i trådarna i de skilda organisationerna.

I ett mycket intressant kapitel jämför Vasara skyddskårsrörelsen med liknande hemvärnsrörelser i Europa. Avsnittet bygger i ganska stor omfattning

på tidigare bearbetningar, framförallt J a r m o M a t i k a i n e n s pro gradu-avhandling från 1989, *Suojeluskuntajärjestöjen yhteydet muihin sotilasjärjestöihin ja ulkovaltoihin 1920–1934*. Det internationella perspektivet placerar skyddskårsrörelsen i sitt rätta sammanhang. Den "östeuropeiska" modellen låg betydligt närmare än den "skandinaviska". Till exempel broderföreningen i Estland, Kaitseliit, liknade i hög grad den finländska skyddskårsrörelsen vad gäller såväl uppkomst, verksamhetsformer som organisationsstruktur – en hierarkiskt uppbyggd, omfattande medborgarorganisation, med ett riksortgan och underlydande lokalavdelningar.

Det är utifrån denna åtminstone på papperet effektiva organisationsmodell Vasara börjar undersöka hur idrottsverksamheten, planerad av idrottsavdelningen vid kårens huvudstab, spred sig nedåt via de 22 skyddskårsdistrikten till de enskilda skyddskårerna, som år 1919 var 560 till antalet och drygt hundra fler år 1939. Hur var det egentligen med idrottsaktiviteten bland de i slutet av 1930-talet ca 100 000 medlemmarna?

Vasara faller inte i samma fälla som ett antal andra idrottsforskare i Finland. Han låter sig inte förledas av det som kan sammanfattas med uttrycket "lögn-förbannad lögn-statistik". För skyddskårsledningen var det uppenbarligen mycket viktigt att ge skenet av en nästan total upplutning från medlemmarnas sida. Denna chimär har varit möjlig att upprätthålla å ena sidan genom ledningens redovisningsmetoder, å andra sidan p.g.a. att flera forskare än i dag okritiskt tar till sig de ursprungligen lokala uppgifterna som buntats ihop till landsomfattande helheter. I stället för att låta sig imponeras av siffror som t.ex. över 58 000 skidtävlingar med nästan 1,2 miljoner deltagare mellan åren 1921–36, har Vasara brutit ned statistiken i mindre beståndsdelar. Och illusionen är borta. Att en skyddskår i medeltal arrangerade fyra skidtävlingar per vinter med 20 deltagare per gång är betydligt mindre imponerande siffror.

En annan orsak till att myten om skyddskårerna som den första massidrottsrörelsen i landet har fortlevt, är att så många deltog i enskilda evenemang. Skyddskårsrörelsen var i detta avseende effektivare än de civila takorganisationerna FGIF och Arbetarnas Idrottsförbund (AIF), men till exempel de s.k. procentskidåkningarna där skyddskårsdistrikt och skyddskårsområdena fr.o.m. mitten av 20-talet tävlade med varandra om vem som kunde locka flest medlemmar ut i spåren, ger trots ett ofta imponerande deltagarantal ändå en missvisande bild. För majoriteten var det en av de få gånger de spände på sig skidorna under säsongen, hävdar Vasara. Samma mönster gick igen vid t.ex. gymnastikfesterna och friidrottsmästerskapen. Skyddskårsledningens devis, "ett snävt program på bred front", var i praktiken vare sig särskilt beskrivande eller strategiskt lyckat. De kontinuerligt idrottande medlemmarna var ofta också aktiva i ortens civila idrottsföreningar, och utgjorde 15–20 % av skyddskårernas totala medlemsantal.

Idrotten inom skyddskårerna hade ett klart syfte. Det "snäva programmet" som skyddskårsledningen utvecklade i början av 20-talet tog fasta på grenar

som ansågs vara militärt ändamålsenliga: skidåkning, skidskytte, friidrott, boboll och gymnastik. Idrotten skulle även fungera som lockbete, en inkörsport till övriga militära övningar. Verksamhetsbilden förändrades med åren. Varför fick då inte idrotten den genomslagskraft på gräsrotsnivå som ledningen förmodat? Vasara framhåller ofta den mänskliga faktorn. Enligt honom visar det lamma intresset på en allmän trend under 1920-talet; medlemmarna, inklusive skyddskårsfunktionärerna på distriktnivå, förhöll sig inte sällan lättvindigt till verksamheten. Viktiga verkställande tjänstemän i sammanhanget var distriktens tredje militärinstruktörer, som fram till 1928 gick under benämningen idrottsinstruktörer. Ju längre ner i hierarkin man gick desto tydligare framstod problemen.

För Vasara blir idrottens koppling till det militära närmast en truism. Här kunde en kraftigare problematisering ha varit på sin plats. Vasara framhåller kontinuiteten i det han kallar för den nationalistiska idrottsideologin som var förhärskande inom landets idrottsrörelse sedan slutet av 1800-talet. Ett intressant, och som jag också tror riktigt, påpekande är att flera idrottsledare och idrottsförespråkare inom FGIF var "självständighetsmän" under autonomins sista decennium. Personalunionen mellan FGIF-ledningen och skyddskårsledningen efter våren 1918 nämndes redan. Det Vasara borde ha förtydligat är att kontinuitetsresonemanget vilar på relativt hypotetiska grunder – idrottsföreningarnas roll i t.ex. skyddskårsmobiliseringen hösten 1917 är ännu en ganska outforskad fråga, liksom idrottsledarnas förhållande till aktivismen mera generellt. Nu tenderar Vasara att ibland själv falla i den fälla han i flera avseenden är ute efter att avslöja, t.ex. när han betonar hur skyddskårens idrottsledning hämtade sin kraft ur 1800-talets nationella idrottstradition, en tradition som dock knappast var så enhetlig Vasara låter påskina.

Ett liknande problem uppstår vid beskrivningen av svårigheterna på 1920-talet. Här kan man kanske tala om den "idrottsvänliga" historieskrivningens dilemma – förstår inte de icke idrottsfrälsta sitt eget bästa? När det gäller mellankrigstiden är det dessutom lätt att falla i teleologiska och apologetiska tankebanor. När Sovjetunionen anföll år 1939 besannades de farhågor skyddskårsledningen hela tiden hade framhållit. Vasara lyckas inte alltid upprätthålla en saklig objektivitet, utan dras med i källornas resonemang. Varför byts inte lokalavdelningscheferna ut om de inte lyckas få igång idrottsverksamheten, kan Vasara utbrista i samråd med en distriktschef.

Avhandlingens omfång är också problematiskt. Empirin är omfattande; distriktens verksamhetsberättelser och idrottsavdelningens arkiv vid skyddskårens huvudstab på krigsarkivet bildar stommen. Materialet kastar mycket ljus också över lokala förhållanden. Vasara har utnyttjat skyddskårsmaterial vid idrottsarkivet i Helsingfors och ungdomsföreningsrörelsens arkivsamlingar i landsarkiven i Åbo och St Michel. En viktig källgrupp utgörs av Lauri Pihkalas privatarkiv vid landsarkivet i Jyväskylä. Genomgången av skyddskårstidningarna verkar uttömmande. Dessutom har Vasara samlat ett stort intervju-material med samtida medverkande.

Hur som helst kan man fråga sig om en text på över 700 sidor är befogad. Här finns mycket som är intressant, men sammanställningen spretar åt många håll. Vasara brottas med att få kontroll över materialet, vilket jag tror har ett samband med en bristfällig, eller i stort sett icke-existerande teoretisk referensram. Ganska ofta hemfaller Vasara till att ingående beskriva regler och instruktioner eller att plocka fram tabeller över deltagarantal med ringa informationsvärde. Diskussionen kring skyddskårsrörelsens idrottsideologi, som Vasara valt att sprida ut i texten, känns stundtals påklistrad. Textanalysen kunde ha haft mera skärpa. Forskningsprocessen träder alltför tydligt fram på bekostnad av avhandlingens gestaltning.

Slutledningarna, förutom det som redan nämnts, i den första tematiska helheten – om skyddskårsidrottens verkliga genomslagskraft och villkor – är framför allt att ledningens syn på idrotten förändrades; den rationaliserades och militariserades i samband med att också utbildningssystemet inom skyddskårsrörelsen skiftade karaktär fr.o.m. mitten av 30-talet. Idrottens lek-element fick en allt mindre framträdande roll. Förutom skidåkningen blev nu soldatkampen, en militariserad friidrottsvariant, den gren skyddskårsledningen satte sin tilltro till.

Kursändringen återspeglades också i byggandet av idrottsplatser. Denna redogörelse, där Vasara kan jämföra sina resultat med Reijo Häyri-*n e n s* pro gradu-avhandling från 1983 (*Maanteiltä juoksuradoille – urheilukenttien rakentaminen Suomessa maailmansotien välisenä aikana*), hör till avhandlingens starkare avsnitt. Skyddskårerna låg under 20-talet, ofta i samarbete med andra föreningar eller företag, bakom över hundra idrottsplaner av skiftande karaktär. Under följande decennium tog sedan de civila idrottsföreningarna över, medan skyddskårerna satsade på soldatkampsbanor och, lite överraskande, hoppbackar.

Förskjutningen mot en mera militariserad form av idrott, märktes även inom idrottsavdelningen vid skyddskårens huvudstab. 1931 ersatte officeren Lauri ”Tahko” Pihkala gymnastikläraren och överstelöjtnanten Kustaa Emil Levälähti, som dittills lett avdelningen. Pihkala hade, efter några år vid krigsministeriets idrottsavdelning, fr.o.m. början av 20-talet arbetat som idrottsinspektör vid skyddskårens huvudstab. Levälähti betraktade idrotten delvis som ett självändamål, men det gjorde inte Pihkala, åtminstone inte sedan mitten av 1910-talet.

I Pihkala hade skyddskårsrörelsen en febril demagog, närmast besatt kan man tycka av idrottens välsignelsebringande verkan för kropp och själ, folk och fosterland. Hos Pihkala blev idrotten ett religionssubstitut. Prästsonen tog avstånd från den kristna läran, men inte från andliga värden överlag. Vasara kan här referera till en färsk licentiatavhandling av H a r r i S a l i m ä k i, *Urheilun ja uskon mies. Nuori Lauri Pihkala urheiluaatteen ja urheilu-uskon esitaistelijana* (1996, Jyväskylä universitet).

Pihkala var kontroversiell. I sin tro på idrotten, sin nationalism och sitt ”rysshat” kom han alltsomoftast att betrakta idrotten som en förskola till kri-

get; krigsövningar och idrott var "tvillingbröder". Ett annat "tvillingpar" han lanserade var det svåröversättliga "kansalliskunto ja kansallistunto", "nationell dygd och nationalkänsla".

Pihkala var ett barn av sin tid, vilket kom till uttryck i hans retoriska och inte sällan rabulistiska texter och tal. Samtidigt som det är viktigt att betona Pihkalias roll som idékläckare på det praktiska planet – reglerna för boboll och handicapregler inom skidåkningen t. ex. – skall det inte heller förnekas att hans "kroppsideologi" i många avseenden låg nära ultranationalistiska strömningar. Vasara citerar heller inte oväntat *Mein Kampf* för att visa på paralleller.

För Pihkala var idrotten någonting ovanom dagspolitiken, samhällsklasser och vardagen. Idrotten var det medel med vilket folket skulle "stålsätta sina nerver" och "härdna sina kroppar" inför den dag då "ryssen" gjorde sin anstormning. Pihkala var därför benägen att sudda ut de organisatoriska gränserna mellan skyddskårsidrotten och FGIF, liksom mellan skyddskårsidrotten och skolans obligatoriska gymnastikundervisning. Personalunionen till trots lyckades han inte i sina strävanden; de civila idrottsförbunden vann terräng under 30-talet, inom skyddskårsledningen började man i allt högre grad ifrågasätta idrottens funktion som militärt utbildningsmedel och i skolornas timplaner slog förmilitära övningar – inklusive ett ökat antal gymnastiktimmor – aldrig igenom på allvar.

Avhandlingens andra tematiska helhet, pojkkverksamheten, eller egentligen uppfostringsverksamheten – också systerföreningen Lotta Svärd är med på ett hörn – skulle kanske, med en annorlunda disposition, redan i sig ha gett underlag för en doktorsavhandling.

Skyddskårsrörelsens ungdomsverksamhet blev med tiden landets överlägset största ungdomsrörelse, med 50 000 medlemmar vid vinterkrigets utbrott. Här redogör Vasara förtjänstfullt för "kampen om själarna" mellan skyddskårerna och andra liknande organisationer, t.ex. scouterna. Samtidigt är Vasara mån om att betona att fastän verksamhetsformerna och rekryteringsunderlaget delvis skilde sig inom t.ex. just scouterna och skyddskårerna, var den ideologiska jordmånen i stort sett ändå densamma. I det dominerande ideologiska, borgerliga klimatet i mellankrigstidens Finland var en duglig medborgare också en strids- och försvarskapabel medborgare.

Vasara framhåller att skyddskårsideologin vilade på en kristen moral och att skyddskårsrörelsen på det stora hela hade ett gott förhållande till kyrkan. Försvaret av nationen gick dock framom det femte budordet att icke dräpa. Han understryker den vita "enhetskulturen" på landsbygden och det samhällsbärande skiktets och de samhällsbevarande institutionernas betydelse för skyddskårsverksamheten. Här kunde Vasara tydligare ha exemplifierat med att lyfta fram någon tidstypisk representant ur t. ex. skolväsendet – förutom gymnastiklärarna – eller ordningsmakten.

I avsnittet jämför Vasara lite polemiskt sina resultat med Henrik Meiners doktorsavhandling från år 1994, som behandlar gymnas-

tikundervisningen vid ett urval nordiska läroverk i de skandinaviska huvudstäderna – *Towards a Bourgeois Manhood. Boys' Physical Education in Nordic Secondary Schools 1880–1940*. Meinander diskuterar i förbigående manlighetsideal vid och rekryteringen till skyddskårerna. Vasaras nyansering är på sin plats. Hos majoriteten av skyddskårspojkarerna var mansstereotypen knappast jägarnas preussiska officersideal, utan den idoge, jordnära och gudfruktige lantbrukaren, medlem i ortens skyddskår och med det ständigt laddade geväret hängande i farstun.

Helt övertygande är Vasara ändå inte. Meinander rör sig nämligen uttryckligen på en normativ nivå och fastän den typiske skyddskårspojken var bondson och inte läroverkselev, anser jag dock inte att detta skulle förringa Meinanders slutsatser på ett socialt och kulturellt plan. En aning motsägelsefull är Vasara dessutom när han samtidigt påvisar uppgifter som ger vid handen att uppslutningen från pojkkavdelningarna till skyddskårerna var närmare 100% i huvudstaden, en uppslutning som var ovanlig på landsbygden. En viktig orsak, enligt Vasara, var över- och medelklassens inflytande och dess ”solida skyddskårssinnelag”. Utifrån liknande premisser skulle man ha kunnat analysera Pihkalas tankar som skymtar fram i texten om en ”elit” – hos Pihkala blivande reservofficerare – som drar med sig massan.

Ett sådant diffusionsresonemang, d.v.s. en mera teoretisk hållen diskussion kring kulturella mönsters spridning i samhället, saknas i avhandlingen – vem är det som anger spelreglerna och hur förändras de? Det här pekar också på en mera principiell fråga, som gäller avhandlingens struktur. Fastän den är tillkommen inom disciplinen politisk historia, ligger avhandlingens tyngdpunkt ändå på sociala och kulturella frågeställningar. Redan begreppet politik är problematiskt i sammanhanget; skyddskårerna uppfattades av de medverkande, borgerliga aktörerna som en ”opolitisk” organisation, vilket Vasara framhåller. Det var fråga om segrarnas, det vita Finlands skydd mot yttre och inre faror. ”Renodlat” politiska frågor som skyddskårerna mer eller mindre involverades i – Laporörelsen och kommunistlagstiftningen i början av 30-talet – fungerar närmast som bihang i Vasaras framställning. Men det är ju faktiskt idrottskulturen – brett uppfattad – inom utbildning och uppfostran som är det centrala temat. Att Vasara praktiskt taget inte beaktar tillgänglig, numera omfattande tysk, nordisk och anglosaxisk, ofta sociologiskt inriktad idrottsteoretisk litteratur bör ses som en brist.

En brist är också att Vasara inte mera systematiskt bakar in *M a r t t i A h t i s* (skyddskårsmobiliseringen och högerradikalism i Finland) och *J u h a S i l t a l a s* (*Lapuan liike ja kyyditykset 1930*, 1985) forskningsresultat i framställningen. Också detta skulle ha kunnat öppna dörrar för resonemang kring frågor som legitimitet och kulturell hegemoni. Att Vasara tagit avstånd från en ”akademisk diskurs” kan uppfattas som sympatiskt, men en genomarbetad begreppsapparat hade antagligen gett viktiga nycklar för en djupare förståelse av den enhetskultur, ”skyddskårsandan” – talkoarbetet, gymnastikfesterna – som nu bara skymtar fram. Också som översiktsverk lider avhand-

lingen av de metodologiska problemen. Återverkningarna märks i dispositionen – flera av underrubrikerna i de omfångsrika kapitlen saknas i innehållsförteckningen. Positivt är däremot det rika bildmaterialet som ofta är välfunnet och talande.

Vasara har gett sig i kast med ett viktigt och krävande ämne. Det är fråga om en mycket arbetsdryg insats – ett akademiskt pionjärbete beträffande en betydande, men också mytomspunnen maktfaktor i mellankrigstidens Finland. Den finländska, ganska stadgade idrottshistoriska forskningen har dessutom fått ett välbehövligt tillskott.

Benedict Sandelin

Kommers med kommunister

Helene Carlbäck-Isotalo, *Att byta erkännande mot handel. Svensk-ryska förhandlingar 1921–1924*. Studia Historica Upsaliensia 183. 288 s. Uppsala 1997.

Då blockaden mot den unga sovjetstaten småningom bröts i början av år 1920 var svenskarna bland de första som träffade ett avtal om varuutbyte, det s.k. Krasin-avtalet. Avtalspart på den svenska sidan var ett företagskonsortium. Detta hade statsmaktens stöd även om regeringen inte officiellt kunde stå i kontakt med bolsjevikregimen. Krasin-avtalet, som bl.a. innefattade leverans av ett stort antal lokomotiv, gjorde under år 1920 Sverige till Sovjetrysslands viktigaste utrikeshandelspartner. Bl.a. kom en omfattande export av sovjetryskt guld via Sverige att spela en viktig roll för ryssarna.

För den sovjetryska regeringen var i alla fall huvudmålsättningen att få till stånd handelskontakter med stormakterna och den vägen ett de facto erkännande. Handelsavtalet med Storbritannien i mars 1921 var härvidlag en milstolpe. Nu blev det möjligt också för de neutrala småstaterna att utveckla mera officiella förbindelser. Av de skandinaviska staterna var Norge först med ett avtal i september 1921.

I början av 1922 hade Sveriges socialdemokratiska regering förhandlat fram ett avtal, som emellertid inte godkändes av den svenska riksdagen. Trots upprepade förhandlingskontakter även efter det att ratificeringen uteblivit, räckte det ända till mars 1924 innan ett avtal kunde undertecknas – samtidigt som Sverige också de jure erkände Sovjetunionen. Nu hade Sverige en konservativ regering, alltså företrädare för de grupperingar som ett par år tidigare fällt det av den brantingska regeringen framlagda avtalet.

På basen av ett omfattande material kartlägger och analyserar Helene

Carlbäck ett otal förhandlingskontakter, förslag och motförslag under perioden från Krasin-avtalet till det mera officiella avtalet från 1924. Undersökningen är hennes doktorsavhandling, framlagd vid Uppsala universitet hösten 1997. Carlbäck har också varit i tillfälle att använda sig av ryskt arkivmaterial och så kunnat belysa något av den inre beslutsprocessen och bedömningarna på sovjetryskt håll. Det är iögonenfallande att det för sovjetledningen ofta var svårt att formulera en enhetlig politik. Meningskiljaktigheter förekom mellan olika personer i ledningen och rivalitet mellan olika ekonomiska organisationer. Så var det t.ex. vid flera tillfällen svårt att konsekvent driva en politik som gick ut på att kräva politiska eftergifter för att några affärer skulle komma till stånd. Visserligen var Sverige bojkottat en tid efter riksdagens nej till den brantingska regeringens avtal och sovjetregeringen försökte få företrädare för näringslivet, som var intresserade av återupptagna affärsförbindelser, att utöva press på regeringen, men mera långsiktig och konsekvent blev denna politik aldrig.

Presentationerna av de viktigaste aktörerna, både inom det svenska näringslivet och sovjetledningen, innehåller många intressanta detaljuppgifter, låt vara kanske inte alltid så relevanta för avhandlingens frågeställningar som sådana. Representanterna för den unga sovjetstaten, av vilka en del blev stationerade i Stockholm, var språkkunniga, bildade män som föga motsvarade den schablonartade uppfattningen om hurudan en kommunist skulle vara.

Statsmaktens samarbete med näringslivet fick till en del nya dimensioner. Inför förhandlingarna med bolsjevikerna var det viktigt att hålla sig informerad om näringslivets önskemål. Carlbäck-Isotalo behandlar ingående företagens bedömningar. Ett problem för dem som skulle utforma förhandlingsstrategin var att det fanns så motstridiga intressen. I de tidiga förhandlingarna med bolsjevikerna framställdes i regel krav på att dessa skulle gå med på ersättningar för nationaliserad eller rekvirerad egendom. Ett erkännande av ersättningskyldigheten gjordes till ett villkor för ett handelsavtal. T.ex. rysslandssvenskarna ville se ersättningskyldigheten som ett oeftergivligt villkor medan det samtidigt kunde finnas företagsgrupper som kanske inte hade några krav, utan snabbt ville komma igång med sina affärer. Andra redan etablerade företags hållning kunde vara beroende av hur de bedömde sina möjligheter att via t.ex. koncessioner gå någorlunda skadeslösa. Svenska Kullager Fabriken är ett exempel på ett företag som tack vare den exceptionella betydelse bolaget hade, via fortsatt koncessionsverksamhet tydligen lyckades väl. Företaget kunde utan att egentligen bli nationaliserat fortsätta sin verksamhet under något år.

Helene Carlbäck ser en betydlig skillnad mellan den av Branting ledda socialdemokratiska och den av Trygger ledda konservativa regeringens politik i Rysslands-frågan. Branting-regeringen, som hyste stora förhoppningar om att återupptagna handelsförbindelser med Ryssland skulle kunna lindra arbetslösheten i Sverige, var beredd att fungera som något av en brobyggare och så bidra till att reintegrera Ryssland i Europa. Den konservativa regeringen

var skeptiskt inställd till ett politiskt erkännande av den förhatliga bolsjevik-regimen. En rent kommersiell överenskommelse var däremot rentav önskvärd och skulle underlätta Sveriges "civilisatoriska" uppgift bland ryssarna. Uppenbarligen hade övergången till den nya ekonomiska politiken (NEP) också bidragit till att hålla liv i förhoppningarna om en återgång till "normala" förhållanden i Ryssland.

Efter misslyckandet i riksdagsbehandlingen på våren 1922 hade den socialdemokratiska regeringen biträdd av liberalerna bl.a. genom Eliel Löfgren snart fortsatt förhandlingskontakterna med ryssarna. Carlback visar att det på ryskt håll fanns ett starkt intresse och t.o.m. beredskap till eftergifter i ersättningsfrågan. Men "minoritetsparlamentarismens villkor lade dock åter krobben för möjligheten att lösa den ryska frågan", sammanfattar Carlback. Det avtal som följande år undertecknades av den konservativa regeringen var mindre förmånligt ur svensk synpunkt.

I alla de förhandlingar som under dessa år fördes med bolsjevikerna gavs, inte minst av Litvinov, vid flera tillfällen vaga antydningar om att ersättningsfrågan åtminstone till vissa delar kunde lösas. Det gällde ju att hålla liv i intresset för fortsatta förhandlingar. En kritisk analys av vad dessa icke bindande löften var värda och vad de hade haft för prejudicerande konsekvenser vore kanske på sin plats.

Den största förtjänsten hos Carlbacks avhandling ligger i den nya empiri som presenteras. Ingen har tidigare mera ingående analyserat det omfattande material som finns bevarat kring förhandlingarna. Att också ett stort ryskt material kommit till användning och båda parternas agerande så kunnat belysas är en särskild förtjänst. Samtidigt blir källredovisningen något av ett problem. Stort och smått, högst relevant och mindre relevant empiri presenteras utan att de övergripande frågeställningarna alltid klart framträder. Det är därför bra att Carlback avslutar varje avsnitt med vad hon kallar "konklusion". Dessa kunde gärna mera konsekvent ha fått formen av verkliga sammanfattningar av huvudresultaten i de enskilda kapitlen.

Sune Jungar

Om några försök att rätta till spegelbilden

Marjatta Rahikainen (red.), *Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä* [Resor till det moderna. Närbilder ur finländarnas liv]. Historiallinen Arkisto 107. 212 s. Helsinki 1996.

Matti Peltonen (red.), *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa* [Rillumarei och upplysning. Kulturkonflikter i 1950-talets Finland]. Historiallinen Arkisto 108. 343 s. Helsinki 1996.

Enligt ett ordspråk bör man inte förebrå spegeln om ansiktet är fult. Ordspråket kan fortfarande tillämpas på förhållandet mellan historieforskningen och dess forskningsobjekt. Förutom själva forskningsobjektet förefaller historieforskningen via val av forskningsobjekt och synvinklar reflektera de värderingar forskningen i allmänhet styrs av såväl i "den akademiska världen" som i samhället. Under 1970-talet började historieforskningen från olika håll kritiserar för att ha glömt "den vanliga människan". Forskare hade förvisso undersökt folkets liv och värld; därvid hade i synnerhet vissa forskare med inriktning på den nya tidens första skeden utmärkt sig. Såväl i fråga om källbehandling som tolkning hade greppet dock varit att observera och iakttä allmogen utgående från en position i samhällets högre skikt. Först på 1970-talet började man, närmast påverkad av den engelska marxistfärgade skolans idéer, i större utsträckning kräva korrigerig av den rådande bilden av verkligheten: då gällde det att betrakta den vanliga människan ur en vanlig människas synvinkel.

Inom den finländska historieforskningen har diskussionen om skrivandet av "historia underifrån" förts i över 20 år, endast benämningarna och de metodologiska innovationerna i fråga om infallsvinkel har varierat. Mikro- och mentalitetsteoretiseringar av varierande slag har vunnit godkännande i relativt vida kretsar. Detta till trots (och även om man i åtskilliga dissertationer inledningsvis hävdar något annat) har det endast i ett fåtal fall handlat om en synvinkel som på ett fruktbart sätt påverkat den finländska forskningens metoder att analysera källor med verkligen nya slutsatser eller reviderade tolkningar som resultat.

Två artikelsamlingar utgivna i Finska Historiska Samfundets ansedda publikationsserie Historiallinen Arkisto vittnar om att historieforskningens fält nu genomgår en intensiv förnyelse. *Rillumarei ja valistus*, som redigerats av Matti Peltonen, granskar den bland folket populära, men av kritikerna utskällda, nationella kommersiella underhållningens egenartade skikt samt de kulturdebatter som fördes under 1950-talet i anslutning till detta. Verket *Matkoja moderniin*, redigerat av Marjatta Rahikainen, försöker å sin sida i mycket förmedla den närbild av finländarnas liv som kan skönjas bland samhällets mindre bemedlade och "marginalgrupper". Undersökning-

en gäller såväl prostituerade, ensamma mödrar och arbetarsamhällen som kriminaliseringen av homosexualitet i det efterkrigstida Finland.

Peltonens "rillumareibok" plöjer en djup fåra i ett område som historieforskningen tidigare lämnat närmast orört. Även om de s.k. rillumareifilmerna med manuskript av Reino Helismaa (*Rovaniemen markkinoilla* [Marknad i Rovaniemi], *Lentävä kalakukko* [Esa "flyger" till Kuopio], *Hei rillumarei*) står i centrum för granskningen, vidgas synvinkeln på många sätt till att omfatta tidsperiodens populär- och ungdomskultur. Därvid fungerar Esa Pakarinsens rollfigurer, av vilka Severi Suhonen och Kalle Träskalle är mest kända, ofta som en förenande länk mellan dessa teman. Sitt eget intresse har också beskrivningarna av tidsperiodens filmcensur och kortfilmer för reklamändamål. Det förra temats kopplingar till den finländska politiska verkligheten efter kriget lyfts fram på ett konkret sätt; det senare temat var åtminstone för recensenten fullständigt obekant.

Strävan till mångsidighet har alltid också dåliga sidor. Boken *Rillumarei ja valistus* är ohjälpligen för lång med tanke på sitt ämne. Många saker upprepas irriterande ofta i artikel efter artikel. Det faktum att Pakarinen klar sig i 'mokki ja rakki' [smoking och frack] nämns åtminstone fem gånger, vilket också visualiserats på pärmen. Till sitt innehåll är boken dessutom kvalitetsmässigt synnerligen heterogen. Ett flertal av artiklarna baserar sig uppenbart på undersökningar på pro gradu-nivå. Trots att "redogörandet" ofta kommer i främsta rummet präglas bokens bästa artiklar likväl av en djup förståelse av sammanhangen och en förmåga att utnyttja materialet på ett nyskapande sätt. Verket ger en god bild av den kommersiella underhållning som riktades till de stora massorna på 1950-talet, dess bakgrund och den kulturdebatt som fördes om dess karaktär.

Den av Rahikainen redigerade boken om "finländare i närbild" har begränsats till ett lämpligt antal sidor. Boken framstår som en plädering för en ingående mikrohistorisk granskning. Den försöker sig inte på mer än att presentera nya synvinklar inom historieforskningen och i detta lyckas den väl. Det är sedan en annan fråga om de valda synvinklarna ger en närbild av "den vanliga människan" eller av rentav avvikande individer med tanke på befolkningen som helhet. Den intressanta frågan om hur en granskning av avvikande individer kan avspegla något väsentligt i det undersökta samfundet och samhället lyfts dock inte tydligt fram i boken. Temat tangeras visserligen både av Natalia Zemon Davis och Marjatta Rahikainen, som har skrivit de inledande kapitlen. Enligt anmälaren kunde artiklarna i boken ha erbjudit en möjlighet att dryfta frågan på ett mer uttömmande sätt, inte minst med tanke på den vidlyftiga diskussion som förts om saken kring Carlo Ginzburgs *Osten och maskarna*.

Liksom Peltonens bok består också Rahikainens *Matkoja moderniin* av artiklar av kraftigt varierande kvalitet. Vissa av artiklarna bär i alltför hög grad prägnen av lärdomsprov medan t.ex. Antti Häkkinens artikel om de prostituerade i Helsingfors och deras kundkrets visar hur en skolad socialhis-

toriker som känner sitt ämne utan och innan arbetar. Efter att ha läst några artiklar, som i och för sig bygger på källjämförelser och fynd som ger en ny insikt, förblir läsaren ändå otillfredsställd med en känsla av att "var detta allt". På många ställen skulle det ha varit möjligt att kännbart fördjupa både text och analys.

I sin artikel om kriminaliseringen av kvinnors homosexualitet på 1950-talet når *Antu Sorainen*, som äventyrligt kryssar mellan kulturforskning och rättshistoria, helt nya analysnivåer inom finländsk historieforskning. Efter att ha frigjort sig från den närmast för pro gradu-avhandlingar typiska, klumpiga procentanalysen av ett begränsat material höjer sig Sorainens artikel, som implicit tar sats i *Michelfoucaults* maktbegrepp, till en imponerande avslutning av boken, trots författarinnans emancipering av de anklagade.

I de samhällsanalyser som ingår i boken dras paralleller mellan de diametralt motsatta sätt att gestalta verkligheten som präglar samfundens sociala skiktbildning och den ensidighet som präglat förklaringar inom historievetenskapen samt debatten om en korrigerig av denna obalans. Var och en som granskar tolkningar rörande fabrikssamhällena konfronteras oundvikligen med denna motsättning i utgångspunkterna för gestaltandet av verkligheten. Frågan är troligen på vardagsplanet bekant också för var och en som vuxit upp i ett litet fabrikssamhälle. Insikten om att dessa många sinsemellan motstridiga synpunkter på en gestaltning av verkligheten skulle kunna erbjuda element till en "förstående" historietolkning i stället för en "förklarande" dito inom ramen för en hermeneutisk tolkningskonstruktion, är verkligen nära.

På sätt och vis avspeglar dessa två verk samma sak: inom finländsk historieforskning håller en stark ung generation på att stiga fram, en generation som på allvar antagit utmaningen att vidga historieforskningens fält såväl vad ämnesval som metoder för källbehandling beträffar. Sitt eget värde har också det faktum att dessa tidigare antingen föraktade, av sedlighets skull skyddade eller t.o.m. "förbjudna" teman har givits offentlighet i en ansedd serie utgiven av ett historiskt samfund. Eftersom många av artiklarna helt tydligt ansluter sig till doktorsavhandlingar som är under arbete, kan man efter att temana och analyser fördjupats vänta sig många nya intressanta öppningar på den historiska forskningsfronten.

Kimmo Katajala

Studenternas brytningsår

Laura Kolbe. *Eliitti, traditio, murros. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1960–1990. Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan historia 6*. [Elit, tradition, brytning. Helsingfors universitets studentkår 1960–1990. Studentkåren vid Helsingfors universitets historia 6]. Otava. 637 s. Keuruu 1996.

Historieforskningen om 1960- och 1970-talen är av naturliga skäl ett ungt och känsligt område. Händelserna ligger mycket nära i tiden, en stor del av tidens aktörer lever och har hälsan, och många av de inblandade har en stark, egen uppfattning om "vad det var fråga om". Vilket ämne man än väljer visar det sig vara politiskt brännbart. Forskaren står allt som oftast med sina tolkningar inför samma fråga som man ställde på 1970-talet: "I vems led står du, vems fana bär du?" Frågan har varit speciellt framträdande då man diskuterat president Urho Kekkonens roll.

När en undersökning till råga på allt handlar om Helsingfors universitets studentkår (HUS) och dess 1960- och 1970-talshistoria kan man förutspå svårigheter för forskaren. Kan man ta sig an ett mer politiskt forskningsämne än de stora generationernas radikalism, ockupationen av Gamla studenthuset, kampen om förvaltningsreformen på universitetet och taistoiternas guldålder inom studentpolitiken? Forskaren hamnar lätt i opposition mot dem som var med, vilka tolkningar han eller hon än presenterar. Karikatyrtecknaren Kari Suomalainens ironiska konstaterande om att "historien borde skrivas om, men tyvärr finns det fortfarande kvar sådana som minns" håller streck ovanligt väl för 1960- och 1970-talen.

Laura Kolbe har ställts inför detta problem i den sjätte och sista delen av Helsingfors universitets studentkårs historia, *Eliitti, traditio, murros*. Arbetet handlar om studentkåren från år 1960 till början av 1990-talet, men tyngdpunkten ligger på händelserna under 1960-talet och i början av 1970-talet; de 15 sista åren behandlas ganska ytligt.

Det finns i princip ett oräkneligt antal alternativ att välja mellan då man undersöker studentkårens historia. Laura Kolbe tar främst upp de politiska och idéhistoriska aspekterna samt den kraftigt expanderande företagsverksamheten, medan hon ger studenternas socialhistoria, studiekulturen och förändringarna i studieprocessen mindre uppmärksamhet. Den här lösningen är bekant från den föregående delen av HUS:s historia, *Sivistyneistön rooli* (Den bildade klassens roll), som utkom 1993, även om den delen handlade mer om studenternas vardag än den nu aktuella. Bägge verken anknyter på ett naturligt sätt till den tradition av universitetsforskning som utstakats i Matti Klinges arbeten om studentkårens historia (*Studenter och idéer*, I–IV) och Helsingfors universitets historia (*Helsingfors universitet 1640–1990, I–III*). Kolbes båda böcker kan ses som parallellverk till del III av universitetets historia.

I *Eliitti, traditio, murros* granskas HUS som en mångsidig institution, som å ena sidan är en sluten korporation för eliten – endast studenterna är medlemmar – men som å andra sidan är både en öppen samhällsaktör med intressen åt olika håll och ett fält för politisk verksamhet. Tidsperioden i boken spänner över en tid i förändring. I början är studentkåren ännu en stolt bärare av "fosterlandets hopp", men sedan förlorade och också avsåde man sig denna roll. Studentkårens ställning och karaktär förändrades: studentkåren fick drag av intresse- och medborgarorganisation, och det blev allt mindre viktigt att omhulda de stora nationella uppgifterna. Samtidigt försvagades HUS:s roll som den nationella elitens främsta fostrare, eftersom högskoleväsendet bredde ut sig till landsorten.

Kolbe ställer som sitt mål att nedmontera det mytiska synsätt – "nyckelhålet" – som året 1968 och okkupationen av Gamla studenthuset har skapat, och hon lyckas mycket bra i sin föresats. Ett mål som uttrycks så här klart leder lätt till att man programmatiskt och på ett i det närmaste politiskt sätt bryter ned myten, men Kolbe undviker den fällan. Hon ger en balanserad bild av de politiska turbulenserna i 1960-talets studentkår. I början av 1960-talet var studentkåren fortfarande en organisation av traditionell karaktär med konservativa attityder. Den efterkrigstida studentgenerationens fosterländska och antikommunistiska anda var rådande, men småningom kom nya ideologiska skiftningar in i det andliga klimatet. Ett nytt utrikespolitiskt och internationellt tänkande började vinna fotfäste, och nya betoningar trädde fram vid sidan av den stränga antikommunismen. Man började ge fosterländskheten ett nytt innehåll, och t.ex. fredstanken började diskuteras inom HUS. Studentkåren, som tidigare varit en latent Kekkonen-motståndare, övergick under 1960-talets lopp, rentav officiellt, till UKK-linjen. Nationella tabun blev föremål för kritik.

Kolbe har ett mycket brett perspektiv på 1960-talets förändringar i det ideologiska klimatet, både inom studentkåren och omkring den. HUS och olika organ inom den – den finskspråkiga studentkårtidningen *Ylioppilaslehti*, nationerna, nya ideella organisationer i stil med De hundras kommitté, m.fl. – var viktiga fora för samhällsdebatt omkring mitten av 1960-talet. Kolbe beskriver denna tid som en period då tradition och brytning levde sida vid sida, och då det till en början fanns utrymme för bägge. Hon förmår också visa att HUS länge förblev en på många sätt konservativ organisation, trots att den tidiga radikalismen tog sig synliga uttryck.

Den fria pluralismens tid tog slut i decennieskiftet 1960–1970, när studenterna organiserade sig i partier och nationerna och fakultetsföreningarna med sina traditioner hamnade i skymundan. I början av 1970-talet blev Akademiska Socialistiska Samfundet det ideologiska lokomotivet för studenterna. Trots att samfundet var i minoritet styrde det i stor utsträckning diskussionen. Studentkåren var därefter ett slagfält för de politiska partiernas studentorganisationer i drygt tio år, tills partipolitiken i början av 1980-talet började förlora i betydelse och nationerna och andra partipolitiskt obundna aktörer

upplevde en renässans. Parallellt med den ideologiska hettan från 1960-talet framåt byggde studentkåren upp ett ekonomiskt imperium kring fastigheter-runt Brunnsgården, vilket gav de materiella resurserna till den omfattande organisationsverksamheten.

Kolbes bok tar upp några intressanta saker som man ofta glömmer bort i diskussionen om vår närhistoria. I allmänhet anser man att de radikala studenterna och de konservativa professorerna per definition stod på var sin sida om barrikaderna, där de förra ville förnya universitetet och de senare bromsade. Det universitetsideal som nyvästern år 1970 gav uttryck för i verket *Job-datus uuteen yliopistoon* (Introduktion till det nya universitetet) står emellertid synnerligen nära den konservativa tanken om bildningsuniversitetet. Bägge vädjade till det klassiska universitetsidealet och till den akademiska friheten, medan de tog avstånd från ett teknokratiskt utbildningstänkande. Synen på samhället och på vetenskapens politiska karaktär skiljde emellertid de konservativa från de radikala på ett avgörande sätt.

Den ideologiska bakgrunden till studenthusockupationen i samband med Studentkårens hundraårsjubileum i november 1968 får mycket utrymme i Kolbes bok. Ockupationen var ett tilltag som egentligen hade att göra med interna konflikter inom studentkåren, men den fick större symbolisk betydelse redan medan den pågick och i synnerhet efteråt.

Det avsnitt som handlar om ockupationen lämnar emellertid en del övrigt att önska. Kolbe är explicit knapp i sin beskrivning av händelseförloppet och konstaterar att Johan von Bonsdorffs bok *Kun Vanha vallattiin* (När Gamla studenthuset ockuperades) och tidningar från tiden då det hela utspelade sig innehåller detaljerade beskrivningar. När Kolbe emellertid har som mål att ur historikernas perspektiv montera ned den myt som händelserna gav upphov till kan man fråga sig om hon inte här snarare understryker myten och lämnar fältet fritt för nya myter. von Bonsdorff deltog själv i ockupationen av Gamla studenthuset och hans beskrivning är visserligen både livfull och medryckande, men den är på intet sätt uttömmande och framför allt inte objektiv. Med tanke på läsaren är det en aning märkligt om man måste ta dagstidningar till hjälp för att få en uppfattning om den tidens mest berömda skeende. En beskrivning ur forskarens synvinkel skulle behövas som komplement till både von Bonsdorffs bok och de dåtida tidningarna. I denna detalj ger historikern fortfarande fritt spelrum åt dem som var med.

När Kolbe monterar ned 1968-mytan låter hon en allmän uppfattning om närhistorien leva kvar. Hon förstärker uppfattningen om att 1960-talet var en pluralistisk tid av glatt ideologiskt sökande och att 1970-talet var en trist tid av partipolitik, när sederna vulgariserades och människorna strikt indelades i politiska fallor. Enligt detta synsätt förde 1970-talet knappt något ideologiskt nytt eller uppfriskande med sig, utom den unkna partipolitiska uppdelningen.

Måntro det begabbade 1970-talet borde rehabiliteras på något sätt? Forskarna har mer än nog att göra här ännu. Det politiskt sett kanske dystra 1970-talet innebar på många sätt förbättringar i förutsättningarna för universitetets verksamhet och i studieförhållandena: den okontrollerade ökningen av antalet studenter avstannade, universitetet fick ett stort antal nya lärar- och förvaltningstjänster, och proportionerna mellan antalet lärare och studerande förbättrades, vilket var viktigt med tanke på studierna. Framför allt början av 1970-talet var en guldålder för fattiga studenter, eftersom realvärdet på studiestödet då var som högst före 1990-talets studiestödsreform.

En anledning till att boken ger en något nyanslös bild av 1970-talet kan ligga i bokens struktur. Över hälften av boken handlar om 1960-talet, och efter de första åren av 1970-talet börjar berättandet småningom "tunnas ut". Man kan säga att dispositionen har flera plan: grundstrukturen är kronologisk, men den ideella och ideologiska utvecklingen, den politiska historien och ekonomin behandlas i separata kapitel. Detta medför att en del saker måste upprepas, medan andra splittras upp på flera kapitel. Problemet är allmänt då det gäller organisationshistoria, och ibland stör det läsningen.

Kolbe tycker om långa uppräknings när hon beskriver saker och ting, och ibland slinker någon liten lapsus med. Som sådan skall man säkert klassificera det att den kände liberale samhällsvetaren Ralf Dahrendorf (numera Lord Dahrendorf) har givits epitetet "vänsterintellektuell" tillsammans med Sartre, Marcuse m.fl. (s. 327). Man blir också förundrad över att det i förbifarten påpekas att den förvaltning av studieärendena som byggdes upp på 1960-talet skulle ha brutit universitetets hävdvunna autonomi (s. 265). Konstatandet är märkligt, i synnerhet som det var fråga om ett internt arrangemang som Helsingfors universitet beslöt om självt.

När man läser boken får man en svag känsla av att den tekniska finslipningen skett under brådska, för boken innehåller rätt mycket stav- och tryckfel (framför allt dataålderns bindestreck mitt i raden). En lätt korrekturläsning skulle ytterligare ha förbättrat det stiliga slutresultatet.

Kolbes bok är ett viktigt verk om ett viktigt ämne i rätt tid. Men med den är säkert inte sista ordet sagt i forskningen om 1960- och 1970-talen. Den ger emellertid goda utgångspunkter åt efterföljande forskare och är ett intressant tillägg i diskussionen om närhistorien. Man får hoppas att verket väcker också ett bredare analytiskt intresse för de senaste decenniernas historia.

Veijo Åberg

Identitet och etnicitet ur ett finländskt och ett ungerskt perspektiv

Teppo Korhonen (red.), *Encountering ethnicities. Ethnological Aspects on Ethnicity, Identity and Migration*. Studia Fennica Ethnologica 3. Suomalaisen kirjallisuuden seura. 261 s. Helsinki 1995.

Jarmo Kervinen, Anu Korhonen, Keijo Virtanen (red.), *Identities in Transition. Perspectives on Cultural Interaction and Integration. Publications of the Doctoral Program on Cultural Interaction and Integration*. 206 s. Turku 1996.

Etnologer från Finland och Ungern sammanstrålar regelbundet till gemensamma symposier där pågående forskning i de två länderna presenteras och evalueras. Det femte gemensamma symposiet ägde rum i Raumo sommaren 1994 med föreningen Ethnos som arrangör. De anföranden som där framfördes har samlats till en diger volym, redigerad av Teppo Korhonen, vars genomgående tema utgör kulturmöten; etnicitet, identitet och migration är aktuella begrepp inom etnologisk forskning såväl i Finland som i Ungern.

Inledningsvis ger Matti Räsänen en överskådlig genomgång av migrationen och de omfattande tvångsflyttningarna i Europa efter andra världskriget. Han klargör begrepp som t.ex. migration, deportation, flykting och gästarbetare samt konstaterar att etniska grupper status varierar och tar sig olika uttryck beroende på betraktaren. För dem som varit tvungna att lämna sin hembygd av ideologiska eller ekonomiska skäl, p.g.a. krig eller miljökatastrofer är utgångspunkten en annan än för frivilliga migranter som affärsmän, EU-experter, diplomater, studenter och vetenskapsmän. Inom gruppen migranter och flyktingar existerar mycket olika problem varav alla inte är etniska. En av de senaste ackulturationsteorierna betonar det universella i migrationen och det ömsesidiga kulturutbytet som skapar en kreolisering. Enligt Räsänen är emellertid dagens flyktingströmmar så komplexa till sin natur att en enkel universell modell för ackulturation och assimilation knappast är gångbar. Vid sidan av etnisk grupptillhörighet tillkommer också individens identitetsuppfattning. Som exempel nämns de östeuropeiska staterna där individerna dels hade sin egen mikrovärld bestående av den egna livssfären, men även en makrosocial värld som bestod av de förväntningar som regimen hade. Identiteten balanserade således mellan två världar.

Som en introduktion fungerar också Bertalan Andrásfalvys bidrag om diversitet och harmoni. Han berör temat nationalism och i vilken mån medvetenheten om det avvikande, i förhållande till det egna, innefattar känslor som hat och intolerans. Språket är ofta den faktor som tydligast markerar skillnaden mellan majoritetsbefolkning och etniska grupper.

Språket ger verbala uttrycksomöjligheter för känslor och idéer som är starkt förknippade till identiteten, men lika emotionellt betydelsefullt är det kulturella kapitalet i form av musik, dräktskick och traditioner överlag. Enligt Andrásfalvy är universalism, kosmopolitanism och internationalism, generellt uttryckt som amerikanisering, det största hotet mot kulturell mångfald.

Även *Attila Paládi-Kovács*, som behandlar de pågående etniska processerna i Ungern, beskriver hur kulturell mångfald hotas av faktorer som urbanisering, industrialisering, migration o.s.v. Under de senaste decennierna har det varit vanligt i Ungern att människor övergett sitt modersmål till förmån för ungerska och förlorat kontakten till sin folkkultur. *Paládi-Kovács* presenterar rikligt med sifferuppgifter om de många etniska grupperna och betonar de historiska händelserna på Balkan för förståelsen av dagens etniska processer. *Sándor Bodó* är inne på liknande tankegångar. Stater som omfattar många etniska grupper bör inte gå in för att försvaga regionala kulturer för att skapa en enhetskultur.

De ungerska bidragen i boken ger en värdefull inblick i minoritetsförhållanden som kan vara mindre kända i Finland. *Balázs Balogh* skriver om den tyska befolkningen i Pusztafám väster om Budapest samt de ungerska tyskar som mellan åren 1945–1948 flydde eller tvångsförflyttades till Tyskland. Händelsen har påverkat identiteten både för dem som stannade kvar och dem som lämnade Pusztafám. Även som utflyttad håller man emellertid den ungersk-tyska identiteten levande med hjälp av symboler som t.ex. ett eget vin, folkdansgrupper och framförallt mattraditioner. I Pusztafám har däremot assimileringen med det ungerska samhället varit omfattande bland de yngre generationerna.

Zoltán Fejös behandlar likaså tvångsförflyttningar och hur människor som följd av fredsavtal och regimskiften skiftat nationstillhörighet eller isolerats från sitt fosterland. Händelserna år 1989 i Östeuropa bröt tystnaden kring tabubelagda samtalsämnen som deportationer och Stalins arbetsläger. Innan dess hade liknande händelser av säkerhetsskäl inte kommenterats inför utomstående fastän upplevelserna levde starkt i minnet. De deporterades brev bevarades som viktiga relikter inom familjen, eftersom ett brev kunde vara det enda som fanns kvar av en nära anhörig. Efter att den 40-åriga tystnaden kring människors livsöden brutits år 1989 har pressen behandlat händelserna, det har ordnats konferenser och minneshögtider som hjälpt till att bearbeta minnena. Flere kända personer har fått återupprättelse och begravts på nytt, handlingar som inte enbart stötts av en fåtalig intelligens utan haft stor betydelse för den kollektiva samhörigheten på bred bas. Som en fortsatt forskningsuppgift ser *Fejös* den nationella eller etniska identitetens roll som kulturell konstruktion.

Bland de finländska bidragen finns *Arja Huttunen*s iakttagelser av hur etniciteten tar sig uttryck på Kolahalvön under Praznik severa, en årlig festival i norr. Kapplöpning med renar är en viktig del av festivalprogrammet, men endast de etniska grupperna i området deltar, medan den ryska

majoritetsbefolkningen tävlar i grenar som ishockey, skidåkning och fotboll. Förutom de empiriska iakttagelserna presenterar Huttunen Fredrik Barths och Charlotte Seymour-Smiths definitioner av begreppet etnisk grupp samt redogör för begrepp som etnisk identitet och regional identitet.

Materiella aspekter på etnicitet och identitet ges av Ildikó Lehtinen. Hon har i flere repriser utfört fältarbete bland marierna och beskriver nu folkdräkternas smycken och broderade ornament utgående från deras funktion som identitetssymboler. Med hjälp av dräkter och smycken markeras etnisk och regional tillhörighet och status såväl inom Mari-samfundet som utåt. Virpi Nurmi, som beskriver den identitetsskapande hembygds-känslan, tar även hon upp materiella aspekter. I Raumo upplevs allting som kan anknytas till seglation representera staden, medan symbolen framom andra för Jakobstad är juldekorationen tro, hopp och kärlek. Symbolen är så betydelsefull för identiteten i Jakobstad att man i flera repriser offentligt gått ut för att försvara sin ensamrätt till juldekorationen.

Några finländska bidrag behandlar även migrationsfrågor. Ulla Leinotar upp den omfattande migration från Finland till Amerika som skedde i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Genom intervjuer har graderna av akkulturation och assimilation bland första och andra generationens amerikafinländare undersökts. En annan migration som har större aktualitet för oss såväl i tid som rum är ingermanländarnas flyttning till Finland. Anu Toivonen, Pirkko Mallinen och Terhi Lehtinen har deltagit i ett finskt-ryskt-estniskt forskningsprojekt som undersökt ingermanländare i Dorpat, S:t Petersburg och Åbo. De i Åbo bosatta ingermanländarnas förhållande till den omgivande finska kulturen dokumenteras med "life history"-intervjuer, en metod som enligt Räsänen speglar kulturen på ett bra sätt. Motstridiga känslor dyker upp, livet i det finska samhället visar sig inte vara smärtfritt, kulturskillnaderna är överraskande stora och anpassningen tar tid. Med hjälp av undersökningar som denna hoppas de tre etnologerna att som experter kunna bidra med lösningar till kulturkonflikter i ett allt mer mångkulturellt samhälle.

Sammanlagt ingår 24 bidrag i symposierapporten och helheten blir därmed rätt svår att överblicka. Ett intryck är emellertid att de ungerska och finländska etnologerna behandlar etnicitets- och identitetsfrågorna utgående från olika verkligheter. Ungerns geografiska läge tillför frågeställningarna en aktualitet och komplexitet som inte är lika påtaglig i flertalet av de finländska presentationerna. Det är ändå en volym som ger oerhört mycket information om minoritetsfrågor och konkreta beskrivningar av såväl små som stora etniska grupperns öden och livsförhållanden i Europa.

Liknande frågeställningar behandlas i ett annat sammverk med rubriken *Identities in Transition. Perspectives on Cultural Interaction and Integration*. Här publiceras utvalda anföranden som har presenterats vid sammankomster inom den tvärvetenskapliga forskarskola vars teman är kulturell interaktion,

integration, etnicitet och identitet samt hur dessa faktorer tillämpas i en kulturell kontext. I programmet deltar Åbo Akademi, Turun Yliopisto och Joensuu Yliopisto men endast två doktorander har deltagit i den här publikationen. Bland de artiklar som för teoretiska resonemang kan nämnas *Karmela Liebkinds* redogörelse för olika mönster att förhålla sig till den egna etniska identiteten och spänningsfälten mellan majoritet och minoritet beroende på respektive grupps självkänsla. *Pekka Lemu* ger exempel på definitioner av identitet, etnicitet och integration ur ett etnologiskt perspektiv medan *Pertti J. Anttonen* redogör för nationalismen i Europa. Han nämner symboler som allmänt används för att stärka nationalkänslan, men klart representerar olika territorier. Den europeiska integrationen medför ett nytt förhållningsätt till nationalism i Västeuropa som dikteras av ekonomiska krav, medan utvecklingen i Östeuropa är den motsatta, ett faktum som tydligt framgår i de ungerska bidragen som nämnts ovan. Volymen avslutas med *Teija Tiilikainens* reflektioner om den nordiska identitetens framtid i ljuset av europeisk säkerhetspolitik och NATO:s inflytande i Europa.

Yrsa Lindqvist

DISKUSSION

Johan Arckenholtz memoarer

I HTF 2/1994 hävdade Voitto Ahonen att det flera gånger omtryckta verket om den tidiga frihetstiden *Sverige, under Ulrica Eleonora och Fredrik I, eller ifrån 1718 till 1751*, även känt som Gustaf Bondes memoarer och vida spritt i avskriftsform, i själva verket skulle ha författats av den i Helsingfors födde Johan Arckenholtz (1695–1777). Ahonens omfattande studie i frågan innehåller värdefulla iakttagelser, men det kan påvisas att huvudtesen inte håller streck.

Efter att ha lämnat den politiska verksamheten i Stockholms mösskretsar bakom sig verkade Arckenholtz som bibliotekarie hos markgreven i Kassel och skapade sig en karriär som europeisk lärd. Professor Johann David Michaelis vid det berömda universitetet i Göttingen kallade Arckenholtz "der berühmteste Gelehrte unter den Finnländern, der jetzt lebet..." i en vetenskaplig tidskrift som utgavs av hans vetenskapliga samfund. Arckenholtz huvudarbete om drottning Kristina uppmärksammades i Europas mest ansedda vetenskapliga tidskrifter och då Arckenholtz själv år 1753 i ett kopparstick föreställande honom uppgivit "Finlando-Svecus" som sin nationalitet, kan man anse Michaelis karakteristik berättigad. Då Arckenholtz efter att mössorna återtagit makten slutligen av rikets ständer beviljades den länge eftertraktade pensionen, förutsattes han påbörja skrivandet av Fredrik I:s historia. Man har antagit att Arckenholtz efter återkomsten till sitt hemland och dess huvudstad Stockholm år 1767 inte längre hade krafter för detta arbete, trots att han uppges ha utfört olika förstudier. I själva verket förefaller Arckenholtz att ha sammanställt ett omfattande manuskript om sin tids politiska historia, vilket han dock aldrig överlämnade; manuskriptet blev inte heller någonsin publicerat. Manuskriptet är i alla fall inte det som Ahonen avser, det som anses vara författat av Gustaf Bonde.

Ingemar Carlsson har redigerat Arckenholtz hittills opublicerade bok "Sagu-Brott af 1734 års riksdag i Stockholm" (Kungl. Samfundet för utg. av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar) för tryckning. I inledningen till denna källpublikation under utgivning, den mest betydande och av forskningen utnyttjade samtidsanalysen av partistridens uppkomst, konstaterar Carlsson att det gamla riksrådet Bonde får behålla sin historia: "Det finns nämligen en i sammanhanget ovanlig sakkunnig,

obeaktad källa, Arckenholtz själv. Under sina senare års genomgång av de egna pappren skrev han till vännen Warmholtz 1770: 'Jag däremot, tänker med Mozels (= Arckenholtz senare testamentsexekutor, lagman Fredrik Mozelius, + 1782) tillhielp, gå igenom Sal. gr Bondes K Fridr:s Historia och biuda til att suppera den samma med de lappar iag har, och ingen an, än iag, kan giöra bruk utaf...' Förmodligen är det en renskrift av dessa lappar som ligger till grund för den förvillande handskriften i Helsingfors, och som blev hans bidrag till den."

Man kan till alla delar instämma i Carlssons slutsatser. I sin artikel har Ahonen noterat hur uppfattningen om Bonde som författare till Fredriks historia vann allmän spridning via hovrådet C.G. Warmholtz. Uppgiften om detta upphovsmannaskap härstammade dock från Arckenholtz. Carlssons iaktagelse kan dessutom kompletteras genom en närmare situationsbeskrivning. Under sin vistelse i Sverige 1764 sammanträffade Arckenholtz med riksrådet Bonde, som återfått sin ställning, en kort tid före dennes död och beundrade det goda minnet hos en man som redan höll på att mista synen. Någon livlig korrespondens mellan dessa två tycks dock inte ha förekommit och på grund av sin ringa ställning såg Arckenholtz alltid respektfullt upp till det gamla riksrådet. Det är inte troligt att Arckenholtz haft tillgång till Bondes historia i original. Också det faktum att Arckenholtz i sin beskrivning av innehållet i Bondes historia till sist nämner riksrådet H.T. Cedercreutz relation om fredsförhandlingarna i Åbo tyder på att så var fallet och kan anses vittna om ett typiskt tillägg av en person som gjort en avskrift. För den egentliga författaren skulle det ju ha varit naturligt att behandla dokumentet uttömmande i själva texten.

Det exemplar av Bondes historia som har bevarats i Helsingfors är självklart en avskrift. Handstilen är varken Bondes eller Arckenholtz. Ahonens förmodande att manuskriptet i Helsingfors skulle vara skrivet med Arckenholtz handstil saknar grund, vilket speciellt bör noteras. Arckenholtz handstil är synnerligen lätt att känna igen, och kan inte överhuvudtaget påträffas i Helsingforsmanuskriptet. Enligt en uppgift i Helsingfors universitetsbibliotek accessionerades manuskriptet först efter Åbo brand, även om avskriften på basis av handstilen kan anses vara gammal.

Tilläggen i manuskriptet visar att det är fråga om en avskrift av just den version som har tillhört Arckenholtz. Bondes text slutar på sidan 356 och därefter följer Cedercreutz relation fram till sidan 370. I slutet av redogörelsen och i anslutning till denna finns anmärkningen "Skrifvit Åhr 1754", varmed alltså inte avses tidpunkten för tillkomsten av vare sig avskriften eller den manuskripthelhet som varit föremål för kopiering. Det är också otänkbart att Arckenholtz skulle ha kunnat sammanställa ett dylikt manuskript i Kassel. Åren 1741–1743 satt han i fängelse som krigsmotståndare; efter detta verkade han i ett par års tid som unge greve Tolles guvernör under dennes peregrination i Europa och från år 1747 vistades han i Kassel. Under sina korta besök i hemlandet kan han omöjligt ha hunnit samla in de detaljerade uppgifterna med

anknytning till Bondes historia. Enbart åren 1741–1743 behandlas av Bonde i Sävstaholmversionen på 163 sidor. Hattarna, som vid denna tid innehade makten, skulle inte heller ha släppt in Arckenholtz – som i praktiken drivits i landsflykt – eller hans mössvänner i Riksarkivet för att rota i de färska stats-hemligheterna. De utländska ambassadörerna var goda informatorer, men de befann sig på sin stationeringsort i Stockholm och inte i Kassel.

De fristående anmärkningar som förekommer i Helsingforsmanuskriptet på sidorna 370–379 härstammar däremot uppenbarligen från Arckenholtz, de innehåller ju bl.a. en beskrivning av hur han torterades på Vita hästen och hur han klarade sig med hjälp av sin snusdosa. Man kan konstatera att Carls-sons gissning är riktig. Tilläggen är från år 1770 eller något senare, vilket också gäller för den korta anmärkningen efter tilläggen. Anmärkningen är en inledning till det sista dokumentet, angiven som "Copie" och försedd med Arckenholtz signatur. Den har dock kopierats i den felaktiga formen "Ar-chenholtz". Synbarligen har detta föranlett någon arkivarie att utöka rubri-ken för hela verket med uppgiften "af Arckenholtz". Namnet har dock igen kopierats fel, i en form som varken brukades av dess bärare eller förekommer i tilläggen. Den sista bilagan är den för landsförräderi dömd Johan Gyllen-stiernas relation. Denna hade Gyllenstierna avgivit till Arckenholtz efter de båda herrarnas möte i Hamburg 1744. Också relationen härstammar utan tveak från Arckenholtz.

I Helsingforsmanuskriptet hör de tillägg som följer efter Cedercreutz rela-tion ihop med Arckenholtz, men inte heller dessa är skrivna med Arcken-holtz handstil. Även om flera handstilar förekommer i handskriften skulle jag inte utesluta Mozelius som en möjlig författare.

Arckenholtz skrev inte den bok som går under benämningen Bondes me-moarer, men däremot kan det konstateras att han har skrivit sina egna "me-moarer". I sin dissertation *Olof Dalin och den politiska propagandan inför 'lilla ofreden'* (Lund 1966, s. 30) har Ingemar Carlsson lokaliserat denna källa och kommenterat den på följande sätt: "...man måste beklaga att hans egenhän-diga, utförliga självbiografi blott är fragmentarisk: den omfattar delar av s. 515–710, tiden från 1762 och några år framåt." Det ifrågavarande manu-skriptet (RA Manuskr. saml. 35) omfattar endast 64 sidor. Det är skrivet med Arckenholtz handstil och författaren har gjort tillägg, strykningar och rättel-ser, vilket visar att det verkligen är fråga om den ursprungliga texten.

Carlsson har dock inte noterat att fragment av samma manuskript åter-finns också i andra samlingar. Samlingen Br 7,7a i Riksarkivet "Bref till och från J. Arckenholtz, jemte historiska samlingar (m.m.)", som tidigare tillhört Linköpings Stifts- och landsbibliotek, är katalogiserad bara till de delar den innehåller brev – och dessutom bristfälligt. Det övriga rika materialet är helt oordnat och innehåller t.ex. omfattande anteckningar med anknytning till verket om Kristina. Därutöver innehåller materialet två tidigare oidentifera-de fragment av Arckenholtz nyssnämnda "självbiografi" samt tre alldeles lik-artade helheter med anteckningar, av vilka Arckenholtz utsett en till inne-

hållsförteckning, "Innehållet af". Samma benämning kan också användas om de två andra, även om det i dessa fall snarare är fråga om förteckningar över centrala punkter i de ifrågavarande manuskripten, såsom behandlade frågor och namn, och en uppräknig av sidnummer för dessa punkter än en innehållsförteckning i dagens mening.

Till en av dessa innehållsbeskrivningar har Arckenholtz i efterhand med blyerts fogat den knappt läsbara rubriken "Bondes hist". De behandlade frågorna med angivet sidantal motsvarar verkligen såväl Sävstaholmsmanuskriptet till Fredrik I:s historia som den avskrift av verket som bevarats i Helsingfors. Arckenholtz har på detta sätt för eget bruk uppgjort en översikt över verkets innehåll, ett slags sammanfattning. Detta har varit nödvändigt, eftersom verket består av en enda lång text utan styckeindelning och innehållsförteckning. Ifall min tolkning av den knappt skönjbara rubriken är riktig, är den ytterligare ett bevis för att Arckenholtz ansåg att det ifrågavarande manuskriptet var författat av Bonde. Samtidigt framgår det klart att Arckenholtz anmärkning i brevet till Warmholtz avser just denna skildring av Fredrik I:s historia och ingenting annat.

Också den andra av de övriga två innehållsförteckningarna berör Fredrik I:s tid och där stöter man ideligen på samma frågor och namn som i Bondes historia. En jämförelse av sidantalen visar dock entydigt att det inte kan vara fråga om en ny "innehållsförteckning" över Bondes historia. Bonde behandlar åren 1741–1743 på 163 av de sammanlagt 396 sidorna i Sävstaholmsmanuskriptet; motsvarande antal i Helsingforsmanuskriptet är 151 av 356. I Arckenholtz andra innehållsförteckning över Fredrik I:s historia omfattar de nämnda åren endast ca 70 sidor av mer än 260. Eftersom proportionerna inte är desamma kan det inte vara fråga om samma verk.

Arckenholtz har i efterskott försett innehållsförteckningen med rubriken "Innehållet af Sal. Konungars historia". Innehållet omfattar endast den framlidne Fredrik I:s tid. Rubrikens pluralform knyter i stället innehållsförteckningen till en tredje dito utan separat rubrik, som gäller konung Adolf Fredriks tid, alltså tidsperioden efter år 1751. I denna tredje innehållsförteckning står man igen på fast mark. Förteckningen hänför sig nämligen till de tre bevarade fragmenten skrivna av Arckenholtz själv samt delvis till det försvunna material som sträckte sig vidare. Liksom Bondes historia har också Arckenholtz manuskript utgjort en enda stor helhet utan styckeindelning. Författaren tycks i efterhand ha behövt en innehållsbeskrivning över sitt eget verk för att få en bild av helheten. Det förefaller som om innehållsbeskrivningen erhållit sin rubrik först efter Adolf Fredriks död, eftersom kungen där betecknas som salig. Såväl handstilen som pennan visar att rubriken är ett senare tillägg.

Den i efterskott inskrivna rubriken knyter två av innehållsförteckningarna till ett och samma verk. Förteckningen är dock inte komplett, eftersom endast dess första del från frihetstidens början till år 1751 finns bevarad i sin helhet. Den sista sidnummernoteringen är här 260, varefter texten har fort-

satt med en beskrivning av kungens karaktär. Den andra delen inleds på sidan 463 med unge greve Brahes avrättning år 1756. Därmed saknas fem år och ett par hundra sidor mellan dessa två delar. En lucka på omkring hundra sidor öppnar sig också efter sidan 551, men därefter fortsätter innehållsförteckningen igen fram till sidan 745. Vad är det riktigt fråga om?

Om man granskar de tre bevarade manuskriptfragmenten av Arckenholtz hand kan man konstatera att ett av Linköpingsfragmenten täcker sidorna 467–514, fragmentet i RA sidorna 515–554 och 675–710 samt det andra Linköpingsfragmentet sidorna 719–746, d.v.s. ända till slutet av manuskriptet. De över hundra saknade sidorna är inte heller helt försvunna. Den i Uppsala universitetsbibliotek bevarade avskriften av Arckenholtz manuskript om 1761 års riksdag (F 279) baserar sig uttryckligen på samma verk och innehåller över tio sidor sådan text som saknas i Riksarkivets originalversion.

Det kan konstateras att Arckenholtz åtminstone skrivit den historia som omfattar Adolf Fredriks tid. Tidpunkten för avslutandet av texten kan närmare fastställas till år 1765, då riksdagen beviljade författaren pension. Men varför inleds innehållsbeskrivningens paginering med frihetstiden? Det är tänkbart att Arckenholtz efter återkomsten till Sverige bekantade sig med Bondes historia och fann sitt eget arbete om denna tidsperiod överflödigt. Han fortsatte troligen i stället med den därpå följande periodens historia och fogade sin egen paginering som sådan till Bondes historia.

Ovan har dock redan framförts ett argument mot en dylik hypotes. "Innehållet af Sal. Konungars historia" passar inte ihop med Bondes historia. Krigshistorien för åren 1741–1743, upproret i Dalarna etc. uppmärksammas inte i nämnvärd grad av Arckenholtz. Det var säkert svårare för honom än för Bonde att få information om dessa skeden, men det finns också en annan orsak till att de behandlats rätt flyktigt. Samuel Pufendorf, som i stället för krigshistoria lade huvudvikten vid diplomatins historia, var från början den stora förebilden för Arckenholtz. Redan i slutet av 1720-talet hade Arckenholtz studerat Gilbert Burnets verk där de engelska parlamentsdebatterna för första gången beskrevs historiskt. För Sveriges del hade Arckenholtz eget verk "Sagu-Brott" varit det första i denna genre i vardande och inte heller "Sal. Konungars historia" tycks ha avvikit från denna förebild. För Bonde och Arckenholtz innebar Fredrik I:s historia på intet sätt en beskrivning av den kungliga personens livsöden. Arckenholtz historia är riksrådets och riksdagens historia, och behandlar således de organ som i hans majestäts namn utövade den beslutande makten. Det var framför allt om dessa han skrev och inte om Fredrik I eller Adolf Fredrik, vilka närmast kom att inneha en biroll i sammanhanget. I verkets namn hänvisade författaren dock enligt gammal kutym till konungen. Efter återkomsten till Sverige utnyttjade Arckenholtz källor i Riksarkivet, t.ex. riksrådsprotokollen, som Bonde uppenbarligen inte haft tillgång till, eftersom denne stöder sig på sitt minne och sina anteckningar. Bondes historia ersatte inte den historia som Arckenholtz ville skriva.

Det är uppenbart att Arckenholtz själv sammanställde hela det 746 sidor

långa manuskriptet om frihetstidens historia. Den första delen är försvunnen, men innehållsbeskrivningarna och de 150 sidor som bevarats av den senare visar att verket existerat. Antagandet att Arckenholtz aldrig skulle ha färdigställt sin historia om Fredrik I:s tid saknar grund. Han slutförde den och skildrade ytterligare en stor del av Adolf Fredriks historia. Mössriksdagens önskan gick i uppfyllelse.

Möjligheterna att hitta de försvunna delarna är dock synnerligen små. De har troligen förstörts efter Arckenholtz död. Som Ahonen konstaterar hade H.J. Forsteen fått tag på originalmanuskriptet till "Sagu-Brott" samt "ett exemplar av Fredrik I:s historia och hovrådets (= Arckenholtz) memoarer". Forsteen ville i enlighet med den avlidnes önskan förstöra de ömtåliga manuskripten. Originalen till "Sagu-Brott" har också försvunnit och existerar endast i form av en avskrift. De bevarade memoarfragmenten har troligen varit utlånade till någon och därför räddats undan lågorna. En annan förklaring kan vara att Arckenholtz papper varit i en sådan ordning att ingen lagt märke till dessa fragment.

Arckenholtz skrev i första hand Sveriges politiska historia. Hans verk om de saliga konungarnas tid kan kanske kallas memoarer i 1700-tals bemärkelse – i den bemärkelse som Arckenholtz nedtecknade också drottning Kristinas "memoarer". Någon självbiografi är det dock inte fråga om. Arckenholtz koncentrerade sig inte på sin egen person, utan behandlade verksamheten inom Sveriges statliga organ och följde upp den också under de mer än trettio år som han vistades utomlands.

De bevarade fragmenten visar att Arckenholtz synvinkel på inget sätt är neutral. I motsats till Bonde godtog han inte i sitt manuskript beteckningarna "hattar" och "mössor" för de politiska partierna. De förstnämnda var för honom de "franska partisanerna" och de senare de "rättsinniga patrioterna". Detta är kanske förklaringen till varför Arckenholtz aldrig lämnade ifrån sig manuskriptet. Efter statskuppen 1772 förbjöd Gustaf III uttryckligen allt skriftställerier om frihetstidens partier, d.v.s. just det som Arckenholtz behandlat i sitt magnum opus.

De försvunna avsnitten av manuskriptet har dock troligen inte varit någon enorm förlust. När Arckenholtz sammanställde sitt "Sagu-Brott" arbetade han i det svenska rikets nervcentrum, kanslikollegiet; som registrator med kodnyckel till diplomatposten hade han tillgång till alla hemligheter och hörde riksdagsmännens berättelser om vad som timat i ständerna. På äldre dagar, då krafterna säkert också började tryta, hade han inte längre någon motsvarande ställning eller lika goda informanter. I det tidigare omnämnda brevet till Warmholtz nämner Mozelius att han bland Arckenholtz papper funnit "några hans egenhändiga journaler öfver politiska tilståndet i Sverige, för 40 à 50 år sedan". Det är känt att Arckenholtz förde dagbok. Om de journaler som Mozelius hänvisar till var dagboksanteckningar och alltså återgav samtida iakttagelser, kan denna förlust vara betydligt allvarligare än det öde som drabbade "Sal. Konungars historia".

Ahonen har framfört argument mot att Bonde skulle ha stått bakom det verk som är känt som Bondes historia. Skulle Arckenholtz ha misstagit sig i författarfrågan? Ingenting tyder på att Arckenholtz och Bonde skulle ha stått i ett speciellt nära förhållande till varandra, även om förhållandet var varmt. I detta debattinlägg måste denna fråga lämnas öppen. Jag håller för närvarande på att sammanställa en biografi över Arckenholtz. Frågan har även därför ett visst intresse, men torde dock mer höra hemma i en biografi över Bonde.

Juha Manninen

FRÅN FÄLTET

Historiska föreningen 1997

Historiska föreningens verksamhet har under det åttiotredje verksamhetsåret fortgått enligt tidigare riktlinjer. Föreningen har under året sammankommit till två möten och sju föredrags- och diskussionsaftnar samt arrangerat en längre exkursion. Styrelsen har sammankommit åtta gånger. Deltagarantalet vid föreningens möten och program har varierat mellan 10 och 30 personer med ett medeltal om 21 personer. Föreningen har under året haft följande program:

- 29.1 Fil. dr Tapani Suominen: *Historieforskningen och tolkningen av verkligheten – Frågor i samband med en doktorsavhandling om metaforiska kamper i den offentliga debatten kring 1960- och 1970-talets studentradikalism.*
- 19.3 Exkursion till Paulig Ab med föredrag av prof. David Kirby: *Kaffe pannan i varje koja – kaffedrickandet bland allmogen i Norden 1760–1860.*
- 16.4 Fil. lic. Tom Gullberg: *Var nationen en bluff? – Konflikten mellan det lokala och det nationella i framväxten av nationalstaternas Europa.*
- 28.5 Utfärd till Domarby gårdsmuseum med guidning av museilektor Anna Finnilä och föredrag av Jessica Parland-von Essen: *Att utbildas till hovdam – Augusta Armfeldts uppfostran och läroår.*
- 13.9 Utfärd till Fiskars i Pojo. Rundvandring och besök i Pojo lokalhistoriska arkiv under ledning av fil. lic. Mikael Korhonen. Presentation av Fiskars konstcentrum.
- 1.10 Riksarkivarie Kari Tarkiainen: *Svensk Finlandsbild efter 1809.*
- 29.10 Statsarkeolog Henrik Lilius: *Fångvårdsideologi och fängelsearkitektur i Finland 1635–1845.*
- 26.11 Fil. mag. Steve Österlund: *Det hellenistiska Spartas sociala utveckling.*

Föreningens medlemsantal var vid verksamhetsårets utgång 230 aktiva medlemmar och 211 understödande medlemmar. Totalantalet uppgick till 441.

Föreningens intäkter i form av medlemsavgifter har i sin helhet överförts

till *Historisk Tidskrift för Finland*, utgörande medlemmarnas prenumera-tionsavgifter. Kostnaderna för föreningens ordinarie verksamhet (möteskost-nader, kontorsutgifter och representation) har täckts av de frivilliga stöda-vgifter de aktiva medlemmarna erlagt i samband med medlemsavgiften.

Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande fil. lic. Henry Rask, viceordförande fil. dr Alexandra Ramsay, sekre-terare fil. mag. Mika Huovinen, ekonom fil. mag. Pertti Hakala, ledamot fil. mag. Annette Forsén, ledamot fil. mag. Nils Erik Forsgård och ledamot fil. lic. Minna Sarantola-Weiss.

Ur fonden till Gunnar Mickwitz minne utdelades det sjätte Gunnar Mick-witz-priset till en ung forskare ur Historiska föreningens led. Priset tillföll fil.mag. Steve Österlund för hans examensavhandling *Den lykurgiska kontinuiteten. Det hellenistiska Spartas sociala utveckling*. Priset utdelades 27.11 av rektor Kari Raivio vid en ceremoni på Helsingfors universitet.

Sedan december har Historiska föreningen haft tillgång till ett kansliut-rymme med ADB-utrustning i Vetenskapernas hus, Kyrkogatan 6, 00170 Helsingfors. Detta är föreningens nya permanenta adress. *Historisk Tidskrift för Finland* behöll sin gamla adress på Historiska institutionen vid Helsing-fors universitet.

Historiska föreningen utger *Historisk Tidskrift för Finland*. Den åttioandra årgången omfattade fyra nummer om sammanlagt 612 sidor. Innehållet för-delade sig på 18 uppsatser, två bidrag under rubriken "Översikter och med-delanden", två diskussionsinlägg, sex rapporter "Från Fältet", två underrättel-ser och 26 recensioner. Sammanlagt medverkade 50 forskare i årgången med ett eller flera bidrag. Tidskriftens redaktion har under året bestått av ansvari-ge redaktören professor Max Engman och två redaktionssekreterare, fil. mag. Derek Fewster och fil. mag. Henrika Tandefelt. Redak-tionen övertog under vårterminen 1997 tidskriftens kanslifunktioner. Tid-skriftens ekonom har varit fil. kand. Pertti Hakala.

Utgivningen har främst finansierats genom anslag av Finlands Akademi, Svenska litteratursällskapet samt Expertkommittén för översättning av finsk-språkig facklitteratur till svenska.

Peter Stadius

Historiska Samfundet i Åbo

Samfundet valde vid årsmötet den 24 februari följande styrelse för år 1997: ordförande prof. Ingvar Dahlbacka, viceordförande docent Åsa Ringbom, styrelsemedlemmar fil.lic. Christer Kuvaja och fil.stud Kim Kidron. Under året har fil.lic Christer Kuvaja fungerat som sekreterare och fil.mag. Arja Rantanen som kassör. Samfundet har under året värvat ett antal yngre nya medlemmar, medan några äldre avgått. Samfundet hade vid utgången av år 1997 en hedersmedlem och 47 betalande medlemmar.

Samfundet har under året ordnat fem föredragstillfällen och en utflykt. Samfundets möten har varit relativt väl besökta, med mellan 15 och 32 deltagare. Samfundet har under året haft följande verksamhet:

24. 2. Fil.dr Lena Törnblom, *Finland under Kalmarunionen*.
7. 4. Professor David Kirby, *Förfiningsmedel eller vardagsdryck? Kaffe och allmogen under 1800-talet*.
15. 5. Samfundet företog en utflykt till Själö i Nagu tillsammans med studerande från bl.a. historiska och etnologiska institutionerna. I utflykten deltog c:a 35 personer.
- 9.10. Journalisten och författaren Knut Carlqvist, *Sanningen om Karin Månsdotter*.
- 17.11. Docent Åsa Ringbom, *Bilden av Ålands medeltid klarnar*.
- 8.12. Pol.stud. Jutta Ahlbeck-Rehn, *Kvinnorna på Själö hospital 1890-1944 – vård eller kontroll*.

Christer Kuvaja

Riksarkivet 1997

Den första delen av arkivverkets Arkivdatabas, det s.k. basregistret öppnades på arkivverkets WWW-sidor på Internet. Detta skedde i samband med de nordiska arkivdagarna i Åbo i augusti 1997.

Riksarkivet mottog år 1997 240 hyllmeter handlingar och 5000 kartor och ritningar från myndigheternas arkiv. Bl.a. följande myndigheters och inrättningars handlingar överläts till Riksarkivet:

Byggnadsstyrelsen, diverse handlingar (12 hm) samt fotografier av offentliga byggnader (4202 st.); *Helsingfors jordbruksingenjörskollegiet*, vägplaner från 1940-1960-talen (4,5 hm); *Justitieministeriets fångvårdsavdelning*, byggnads-

ritningar (301 st.); *Ministeriet för kommunikationsväsendet och allmänna arbeten*, allmänna avdelningens handlingar 1950–56 (30,6 hm) samt avdelningens för automobilärenden handlingar 1926–56 (48,5 hm); *Patent- och registerstyrelsen*, bokslutshandlingar som hänför sig till handelsregistret (103,5 hm); *Sjöfartsmuséet*, resthandlingar (0,5 hm); *Social- och hälsovårdsministeriet*, allmänna avdelningens handlingar 1917–51 (1,4 hm), avdelningens för försäkringsärenden handlingar 1885–1948 (8,2 hm), barnskyddsbyråns handlingar (26 hm), byråns för social forskning handlingar 1928–68 (1,5 hm), vård- och befolkningsavdelningens handlingar rörande fattigvård 1951–68 (0,15 hm); *Statspolisens militärbyrå*, kartotek (0,1 hm).

Som gåva eller deposition har Riksarkivet mottagit 244 hyllmeter privat arkivmaterial. Nyttjandet av en stor del av materialet är tillsvidare begränsat p.g.a. pågående förteckningsarbete eller i enlighet med överlåtarens önskemål.

Privatpersoner och släkter:

Vicehäradshövding *K. J. Backströms* minnesanteckningar; tillskott till släkten *Brotherus* arkiv; tillskott till fil. mag. *Inga-Brita Castréns* arkiv; tillskott till släkten *Donners* arkiv; tillskott till professor *Seikko Eskolas* arkiv; *Karl-Gustaf Forsells* (1870–1925) familjepapper; *Aino* och *Yrjö Hirvensalos* efterlämnade brev; tillskott till professor *Osmo Ikolas* arkiv; tillskott till godsägaren *Arvi H. Jännes* arkiv; släkten *Kanteles* arkiv; *Eino* och *Sylvi-Kyllikki Kilpis* arkiv; tillskott till familjen *Kontulas* arkiv; tillskott till släkten *Lundahls* arkiv; tillskott till regeringsrådet *Niilo Mannios* arkiv; fil. dr. *Jaakko Numminens* brevväxling 1970–1997; tillskott till *Martti Paavolainens* arkiv; generaldirektör *Antero Pihäs* arkiv; kyrkoherden *Juhö Saarinens* och hans familjs brevväxling; skolrådet *Jussi Saukkonens* arkiv; *Matti* och *Alli Sauramos* arkiv; tillskott till familjen *Sibelius* arkiv; tillskott till konsul *Musa Silvers* arkiv; kanslirådet *Heikki Simolas* arkiv; tillskott till med. och kir. dr. *V.O. Sivéns* arkiv; professor *Eero Snellmans* arkiv; tillskott till biskop *Eino Sormunens* arkiv; familjen *Suomelas* arkiv att förenas med *Finska Historiska Samfundets* arkiv; överstelöjtnant *Paa-vo Susitaivals* arkiv; professor *Erik Tawaststjernas* arkiv; familjen *Torvelainens* brev 1912–1925; *Arvo (Poika) Tuominens* arkiv; lektor *Toivo Valtavuus* arkiv (som del av släkten *Europaeus'* arkiv).

Vårdarkiv:

Riksarkivet igångsatte i mars 1997 ett projekt med uppgift att kartlägga och insamla privat arkivmaterial och traditionskunskap om vårdarbetet. Till följd av detta har Riksarkivet mottagit följande arkiv:

Sjuksköterskan *Vuokko Ahomens* handlingar rörande hennes studier; sjuksköterskan *Kristina Anttilas* arkiv; hälsosyster *Elvi Haapalas* arkiv; hjälpsköterskan *Marja-Leena Laukkarinens* handlingar; specialskötare *Heikki Palmgrens*

arkiv; sjuksköterskan *Elli Tammelins* arkiv; sjuksköterskan *Ester Tammistos* arkiv; sjuksköterskan *Sirkka Tolvanens* arkiv; *Kotisisaropiston kannatusyhdistys*, arkivet.

Föreningar, organisationer, samfund m.m.:

Tillskott till *Europas Kulturfond, Finlands sektion r.f.s* arkiv; tillskott till *Finska Vetenskaps-Societetens* arkiv; tillskott till *Fransk-finska handelskammarföreningens* arkiv; tillskott till *Helsingfors Diakonissanstalts* arkiv; *Kalevalaisten Naisten Liitos* arkiv; *Kansantaloudellinen yhdistys*, arkivet; *Kristliga Föreningen för Unga Kvinnor*, arkivet till 1980; tillskott till *Le Cercle-Franco Finlandais de Helsinki r.f.s* arkiv; tillskott till *Mannerheims barnskyddsförbunds* arkiv 1953–1967; *Metsänhoitajien Hautausavustuskassa*, arkivet 1930–1995; *Munkkinimen Kerho r.y.*, arkivet; tillskott till *Nordiska sommarakademins* arkiv; tillskott till *Pohjola-Nordens* arkiv; *Raittiusjärjestöjen r.y.*, arkivet; *Samfundet Finland-Sovjetunionens* arkiv; *Suomen ja Yhdysvaltain opetusalan Vaihrototoimikunta (FUSEEC)*, tillskott till arkivet; *Suomen Papinpuolisoiden Liitto*, arkivet.

Riksarkivet besöktes år 1997 av 41 200 forskare och kunder (1996 38 800). Antalet framtagna arkivenheter uppgick till 33 500 (1996 31 150).

Christina Forssell

Åbo Akademis bibliotek

Handskriftsavdelningen och bildsamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek har under år 1997 fått motta följande större gåvor och depositioner:

Privatpersoner

Mandä o. Maija Albainen, Hauho, fotografier; *Egil Appel*, Kristinestad, material om skolstriden 1913 i Kristinestad; *Karmela Bélinki*, Helsingfors, tillägg till K.B:s samling; *Nisse Biström* (Silja Line), Helsingfors, tillägg till FÅA:s samling; *Carin Bryggmans dödsbo*, Åbo, material om Erik Bryggman; *Yngve Bäckes anhöriga*, Grankulla, predikningar, avhandlingar; *Karin Edgren*, Helsingfors, tillägg till Harri Edgrens samling; *Elisabet Ekman*, Åbo, fotografier; *Carl Jacob Gardberg*, Helsingfors, Åboklassiker i Helsingfors' arkiv; *Toini Grönqvist*, Åbo, tillägg till T.G:s samling; *Lars Hamberg*, Helsingfors, tillägg till L.H:s samling; *Marie-Louise Hemmer*, Stockholm, tillägg till Jarl Hemmers samling; *Birger Hornborg*, Ekenäs & *Ann-Marie Franck*, Helsingfors, tillägg till Hornborgska släktarkivet; *Lars Huldén*, Helsingfors, tillägg till L.H:s

samling; *Gustaf af Hällström*, Helsingfors, tillägg till af Hällströms släktarkiv; *Waldemar Jensen*, Grankulla, fotografier; *Henrik Kurtén*, Åbo, vykortsalbum, enskilda vykort; *Karin Kyntzel*, Vasa & *Kerstin Limón*, Helsingfors, fotoalbum, fotografier, glasnegativ; *Thor Laurén*, Sköndal, Sverige, Kristina Lauréns samling; *Maire Lindberg*, Lojo, Axel o. Maire Lindbergs samling; *Heimer Lindström*, Åbo, fotografier, vykort; *Dagmar Lundqvists dödsbo*, Stockholm, foto- o. vykortsalbum, ritböcker; *Karin Lönnqvist*, Åbo, Daniel Orädds samling; *Tora-Lisa Mikander*, Borgå, material om släkten Mikander; *Tore Modeen*, Helsingfors, samlingen Winter & Söderström; *Olof Mustelin*, Åbo, tillägg till O.M:s samling, fotografier, negativ, litografi; *P.-E. Paul*, Helsingfors, P.-E. Pauls släktarkiv; *Björn & Gustaf Westerlund*, Helsingfors o. Grankulla, Torsten Westerlunds släktarkiv; *Leo Wiczorowski*, Åbo, fotografier; *Margareta Willner-Rönholm*, Åbo, tillägg till Theodor o. Greta Schalins samling; *Göran Åkerhielms dödsbo*, Stockholm, G.Å:s samling.

Föreningar o. samfund

Nordiska institutet för folkdiktning (NIF), Åbo, institutets arkiv; *Personalföreningen vid ÅA*, Åbo, tillägg till samlingen; *SAFA, Suomen arkkitehtiliitto*, Åbo, Carin Bryggmans fotografisamling; *Vetenskapsstiftelse för kvinnor*, Helsingfors, tillägg till samlingen; *Åbo svenska musikskola*, Åbo, skolans arkiv; *Åländska studentlaget vid ÅA*, Åbo, tillägg till samlingen; *Österbottiska nationen vid ÅA*, Åbo, tillägg till samlingen.

Martin Ellfolk

Svenska litteratursällskapet i Finland

Historiska och litteraturhistoriska arkivet

Svenska litteratursällskapets historiska och litteraturhistoriska arkiv har under perioden 1.5–31.12.1997 mottagit följande arkivmaterial som gåvor eller depositioner:

Privatpersoner och släkter:

Tillägg till släkten *Ahrenbergs* arkiv: brev och dikter från Jac Ahrenberg (1847–1914) till Widolfa Ahrenberg, f. von Engeström (1845–1914), brev till och från övriga släktingar; tillägg till släkten *Aminoffs* arkiv: handlingar rörande Gustav Fredrik Aminoff (1918–1981), släktföreningen Aminoff, urklipp m.m.; tillägg till advokaten och författaren *Christer Bouchts* (f. 1911) arkiv: manuskript, artiklar, tal och föredrag, handlingar rörande polarexpedi-

tioner, veteranverksamhet m.m.; akvarellskiss av Hanna Frosterus-Segerstråle föreställande språkläraren och rektorn *Hedvig Estlander* (1865–1946); tillägg till professor *Jarl Galléns* (1908–1989) arkiv: kortkartotek över medeltida bebyggelse- och ortnamn m.m. tillkommet på 1970-talet inom projektet "Det medeltida Finland"; släkten *Gestrins* arkiv: brev och handlingar rörande Lars Gestrin, Mary Gestrin f. Cabell, August Cabell, Alma von Wright g. Gestrin, Brita Gestrin m.fl. 1890–1950; tillägg till släkten *Godenhielms* arkiv: korrespondens och handlingar rörande olika medlemmar av familjerna Bertil Godenhielm (1885–1945) och Berndt Godenhielm (f. 1913) m.fl.; släktavla över lantbruksrådet *Nils Gustaf Grotenfelts* (1846–1902) och *Maria von Wrights* (1846–1926) ättlingar; brev till och från fru *Carin Madsén* f. Othman (1893–1973); brev till sjuksköterskan *Estrid Rehnberg* f. Johansson (f. 1908) 1935–1944; tillägg till släkten *Schybergsons* arkiv: brev och handlingar rörande M.G. Schybergson (1851–1925), Eva Schybergson (1884–1915), Gerda Schybergson (1882–1958) m.fl., fotografier rörande C.M. Schybergson (1886–1969) och Gösta Schybergson (1893–1918); tillägg till författaren *Göran Stenius* (f. 1909) arkiv: korrespondens, personliga handlingar, räkenskaper, förlagsaffärer m.m.; *Stensböle gårds* arkiv: brevsamlingar, ekonomiska och juridiska handlingar, anteckningsböcker, fotografier m.m. främst rörande medlemmar av släkterna Wallensköld och Rotkirch 1560-t.–1990-t.; tillägg till författaren *Edith Södergrans* (1892–1923) arkiv: personliga handlingar, diktavskrift; släkten *Tandefelts* arkiv: brev och handlingar rörande Henrik (Heikki) Tandefelt (1882–1943), brev till Anna Tandefelt f. Renqvist (1855–1931) och övriga familjemedlemmar; tillägg till professorn och författaren *Zacharias Topelius* (1818–1898) arkiv: kopior av brev från Z. Topelius till Fredrik Hedberg, nothäfte med sånger av Z. Topelius; tillägg till sjuksköterskan *Werna* (1900–1992) och läkaren *Anders Ulfves* (1930–1995) arkiv: poesialbum; fotografier, almanackor, urklipp m.m. rörande språkläraren *Edmund Westman* (1900–1994); tillägg till släkten *Wredes* arkiv: släktträd över ätten Wrede uppgjort på 1990-talet.

Arkivet har även fått motta en inbunden kopia av brev från godsförvaltaren och oljedirektören *Severin Tigerstedt* (1853–1918) till familjen 1889–1918.

Föreningar, organisationer, övriga samfund m.m.:

Tillägg till *Finlands svenska författareförenings* arkiv: handlingar rörande Nordiska författarrådet, ekonomiska handlingar, korrespondens, projekt, handlingar rörande Villa Biaudet m.m.; tillägg till *Hugo Bergroth-sällskapets* arkiv: fotografier; tillägg till *K.H. Renlunds stiftelses* arkiv: verksamhetsrapport 1997, protokoll 1995–1996; tillägg till *Daniel Johan Wadéns* fonds arkiv: fastighetshandlingar; *Östsvenska kvinnoförbundets* arkiv: föreningshandlingar, handlingar rörande Östsvenska Blomsterfondföreningen r.f., De gamlas hem r.f. (= Gamla Viborgares väl r.f.), Mjölkdroppen i Wiborg r.f., Julnissarna i Wiborg r.f. 1938–1993.

Finländsk historisk litteratur 1996

i bibliografiskt urval

KIRSTI ANTIN

Bibliografier och arkivförteckningar

Aimo Reitalan julkaisuja 1951–1996 = Writings of Aimo Reitala // *Näköalapaikalla : Aimo Reitalan juhlakirja*. 1996 (Taidehistoriallisia tutkimuksia ; 17), s. 187–190.

Backman, Carita & Storå, Siv, *Ättio år Edith Södergran : verk och reception 1916–1995 : en bibliografi*. – Hfors, 1996. – 224 s. – (SSLF ; nr 606).

Helsingin yliopiston kirjasto, *Suomen aikakaulehtiä : mikrofilmiluettelo = Finlands tidskrifter : katalog över mikrofilmade årgångar* / [katalogen redigerad av Anna-Maija Pietilä & Ilona Fors]. – Hfors, 1996. – 105 s.

Helsingin yliopiston kirjasto, *Suomen vanhaa kirjallisuutta : mikrofilmiluettelo = Finlands gamla litteratur : katalog över mikrofilme* / [katalogen redigerad av Anna-Maija Pietilä]. – Hfors, 1996. – 281 s.

Hirsivuori, Jorma, *Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta : bibliografia = Riksdagens justitieombudsman 75 år : bibliografi = Parli[a]mentary ombudsman of Finland 75 years : bibliography*. – [Hfors], 1996. – 8, [5] s.

Kansan arkiston yleisluettelo. 1 [Folkets arkivs universalkatalog] / [redaktionsrådet: Pirjo Kaihovaara ... et al.]. – Hfors, 1996. – 274 s.

Keski-Suomen kirjallisuus. 2 : *Tietokirjallisuus 1966–1986* [Mellersta Finlands litteratur. 2 : Facklitteratur 1966–1986] / Marita Jokinen, Ulla Sorvali. – [Jyväskylä], 1996. – 391, [62] s.

Koskela, Riikka & Vähäkyrö, Ilse, *Suomen merikirjallisuuden bibliografia = Finländsk sjölitteratur*. 6 : 1990–1994. – Åbo, 1996. – 220 s. – (Turun yliopiston merenkulkualan koulutuskeskuksen julkaisuja. B ; 79).

Labart, Niklas, *Mannerheim-bibliografia [Mannerheim-bibliografi] // Scripta Mannerheimiana* / red. Henrik Meinander. 1996 (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja ; 58), s. 85–118.

Laine, Tuija & Nyqvist, Rita, *Suomen kansallisbibliografia 1488–1700 = Finlands nationalbibliografi 1488–1700 = Finnische Nationalbibliographie 1488–1700*. – Hfors 1996. – 803 s. – (SKS ; 642). (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja ; 59).

Laine, Tuija & Nyqvist, Rita, *Suomen kansallisbibliografia 1488–1700 : hakemisto = Finlands nationalbibliografi 1488–1700 : register = Finnische Nationalbibliographie 1488–1700 : Register*. – Hfors, 1996. – 621 s. – (SKS ; 643). (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja ; 60).

Manninen, Juha, *Verzeichnis der Schriften Wilhelm Bolins // Ego und Alterego* :

Wilhelm Bolin und Friedrich Jodl im Kampf um die Aufklärung : Festschrift für Juha Manninen. 1996, s. 183–197.

Museovirasto, Libri rari et cari : Museoviraston vanhan kirjallisuuden kokoelma-luettelo = Katalog över Museiverkets samling av gammal litteratur = Catalogue of the collection of antiquarian literature of the National Board of Antiquities / Johanna Lilja. – Hfors, 1996. – 725 s. – Summary.

Nyman, Kristina, Esko Häkli : bibliografia 1959–1996 = bibliografi 1959–1996 = bibliography 1959–1996 = bibliographie 1959–1996. // Mundus librorum : kirja-ja oppihistoriallisia tutkielmia. 1996 (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja ; 62), s. 427–475. – Utk. 1996 också som särtryck.

Pietilä, Anna-Maija, Vienan karjalaisten liiton ja Karjalan sivistysseuran aikakauslehtien artikkelihakemisto 1906–1994 [Artikelregister över tidskrifter utgivna av Vienan karjalaisten liitto och Karjalan sivistysseura]. – [Hfors], 1996. – 545 s.

Skrifter : Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, nr 1–606, 1886–1996. – Hfors, 1996. – 57 s. – (SSLF).

Soomo kirjandus eesti keeles ja eesti kirjandus soome keeles 1847–1994 = Suomen kirjallisuus viron kielellä ja Viron kirjallisuus suomen kielellä 1847–1994 [Finländsk litteratur på estniska och estnisk litteratur på finska 1847–1994] / red. Kroot Liivak. – Tallinn, 1996. – 208 s.

Suomen kansallismografia. 1 : 1907–1935 : vuosien 1907–1935 suomalaiset kokoillan elokuvat [Finlands nationalfilmografi. 1 : 1907–1935 : finländska helaftonsfilmer från åren 1907–1935] / redaktionsrådet: Kari Uusitalo, ordförande ... [et al.]. – Hfors, 1996. – 690 s.

Teperi, Jouko, Pietari Päivärinnan Suomi : Päivärinnan julkaisut ja käsikirjoitukset : Päivärinta-tutkimuksen viitteet ja lähteet [Pietari Päivärintas Finland : Päivärintas publikationer och manuskript : Päivärinta-forskningens referenser och källor]. – Hfors, 1996. – 69 s. – (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja ; 9).

Böcker, fristående publikationer och uppsatser

Aalto, Seppo, Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina : seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. – Hfors, 1996. – 259 s. – (BH ; 12). – Summary: Church and state as guardians of morals : sexual crime, the authorities and the community in the County of Porvoo 1621–1700.

Aalto, Seppo, Seksuaalirikollisuus, kontrolli ja yhteiskunta 1500– ja 1600-luvulla [Sexualbrottslighet, kontroll och samhälle på 1500- och 1600-talen]. // Laittomuuden laitatiella : rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin. 1996, s. 51–60.

Aarniaho, Pekka, Kaluunat ja rähinäremmit : isenäisen Suomen virkapuvut ja arvomerkit 1918–1945. – Raumo, 1996. – 397 s. – Summary: Short account and captions to uniforms of independent Finland until 1945.

Aavan meren tuolla puolen : tutkielmia siirtolaishistoriasta [Bortom det vida havet : studier över emigrationshistoria] / red. Eevaleena Melkas. – Åbo, 1996. – 142 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 36). – English summaries.

Aerschot, Paul van, Köyhät ja laki : toimeentulotukilainsäädännön kehitys oikeudellistumisprosessien valossa. – Hfors, 1996. – 374 s. – (Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja ; n:o 210). – Summary: The poor and the law : the evolution of social assistance legislation with special reference to juridification processes.

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka, Menneisyyden tutkijat ja meto-

dien vartijat : matka suomalaiseseen historiankirjoitukseen. – Hfors, 1996. – 240 s. – (Käsi-
kirjoja / Suomen historiallinen seura ; 17:1). – Summary: Reseachers of the past and
guardians of the methods : a journey into Finnish historiography.

Ahvenainen, Jorma, Yritystoiminta paikallishistorian kannalta [Företagsverk-
samhet ur lokalhistoriens synpunkt]. // *Paikallishistoria*. 1996, s. 62–70.

Airas, Pentti, *Von den Primfaktoren der Geschichte I* ; hrsrg. von Kyösti Julku. –
Rovaniemi, 1996. – 266 s. – (SHS ; 23).

Alenius, Kari, *Abkeruus, edistys, ylimielisyys : virolaisten Suomi-kuva kansallisen
heräämisen ajasta tsaarinvallan päättymiseen* (n. 1850–1917). – Uleåborg, 1996. – 259 s. –
(SHS ; 27). – Summary: Hardworking, progressive, arrogant : the image of Finland in the
eyes of the Estonians from the period of national awakening to the end of the tsarist era
(approx. 1850–1917).

Aminoff-Winberg, Johanna, *Österbottniska flyktingar 1713–1721 //
Väst möter öst : Norden och Ryssland genom historien*. 1996, s. 95–108.

Androsova, Tatjana, Neuvostoliiton ja Suomen suhteet Urho Kekkonen
ensimmäisellä presidenttikaudella [Relationerna mellan Sovjetunionen och Finland under
Urho Kekkonens första presidentperiod]. // *HAik*. 94 (1996), s. 3–17.

Anttonen, Veikko, *Ihmisen ja maan rajat : 'pyhä' kulttuurisena kategoriana*. –
Hfors, 1996. – 218 s. – (SKS ; 646). – Summary: Corporeal and territorial boundaries :
the sacred as a cultural category.

Apo, Satu & Ehrnrooth, Jari, *Millaisia olemme? : puheenvuoroja suoma-
laisista mentaliteeteista* [Hurudana är vi? : inlägg om mentaliteter i Finland]. – Hfors,
1996. – 99 s. – (Kunnallisalan kehittämissäätiön Polemia-sarja ; 17)

Asein, aattein, opein [Med vapen, idéer, lärdomar] / [red. Hannu Heinänen]. – Uleå-
borg, 1996. – 236 s. – (Scripta historica ; tomus 22). – Summaries.

Backström, Åke, *Från mobilisering till demobilisering : Finska Gardets befäl
1877–1878*. // *Genos*. 67 (1996) : 2, s. 68–77, 96. – Selustus: Liikekannallepanosta koti-
tuuteen : Suomen Kaartin päällystö 1877–1878.

Beyer-Thoma, Hermann, *Wohin ging der Feldzug von Vladimir Jaroslavich
gegen die Jam' im Jahre 1024? : ein Beitrag zu Ethnogenese-Fragen in Nordosteuropa. //
Finnland und Deutschland : Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Bezie-
hungen*. 1996, s. 1–47.

Binder, Tuija, *Maria in Finnland : vom Missale Aboense zu den Schriften Mikael
Agricolae*. – Hfors, 1996. – 264 s. – (Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft ; 34).

*Boken om vårt land 1996 : festskrift till professor Matti Klinge = jubelkirja professori Matti
Klingelle : 31.VIII.1996* / [redaktionsgrupp: Kerstin Smeds, Rainer Knapas, John Ström-
berg]. – Hfors, 1996. – 380 s.

Bulgarin, Faddei, *Sotilaan sydän : Suomen sodasta Engelin Helsinkiin* [Soldatens
hjärta : från finska kriget till Engels Helsingfors] / red. och övers. Marja Itkonen-Kaila. –
Hfors, 1996. – 280 s. – (SKS ; 645).

Castella Maris Baltici. II / editors: Magnus Josephson and Mats Mogren. –
Nyköping, 1996. – 247 s. – (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae ; 2). (Sörmländska
handlingar ; nr 49). (Lund studies in medieval archaeology ; 18).

de Anna, Luigi, *Il ruolo dell'Italia nella guerra di Finlandia (1939–1940)*. – Åbo,
1996. – 118 s. – (Pubblicazioni di lingua e cultura italiana ; n. 7).

Edwin Linkomies : suomalainen vaikuttaja [Edwin Linkomies, en finländsk påverkare] /
red. Päiviö Tommila och Hannu Heikkilä. – Hfors, 1996. – 207 s.

Ehrensward, Ulla & Kokkonen, Pellervo & Nurminen, Juha, *Mare Balticum: 2000 Jahre Geschichte der Ostsee*. – Hfors, 1996. – 287 s.

Engman, Marja, *Det främmande ögat: Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*. – Hfors, 1996. – 480 s. – (SSLF; nr 602). – Résumé: Le regard de l'autre: Alma Söderhjelm, sa carrière scientifique et sa vie publique.

Engman, Marja, Lydia Sesemann: Finlands första kvinnliga doktor. // *HTF* 81 (1996), s. 478–491.

Engman, Max, Fiktion och verklighet: St Petersburg i Finlands politiska historia. // *Väst möter öst: Norden och Ryssland genom historien*. 1996, s. 149–176.

Engman, Max, Finland i paralleller. // *Boken om vårt land 1996: festskrift till professor Matti Klinge*. 1996, s. 11–24.

Engman, Max, Finsk och svensk bokhandel i St. Petersburg // *Mundus librorum: kirja- ja oppihistoriallisia tutkimia*. 1996, s. 337–360.

Engman, Max, Finska ångslupsbolaget i St Petersburg // *HTF* 81 (1996), s. 149–190.

Engman, Max, Handel med finska infödingar: den stora värvningen till ryska armén 1831–1833. // *HTF* 81 (1996), s. 433–477.

Engman, Max, Imperien und Nachfolgestaaten: Liquidation und Nostrifikation // *Finnland und Deutschland: Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen*. 1996, s. 260–280.

Engman, Max, Prag aus finnischer Doppelperspektive // *Mitteleuropa: mitten in Europa*. 1996, s. 99–105.

Eronen, Jussi, Tie jatkosodan lastensiiroihin [Vägen till barnflyttningarna under fortsättningskriget]. // *Ajankohta: poliittisen historian vuosikirja*. 4 (1996), s. 102–117.

Fellman, Susanna, Suomen sotakorvaukset ja metalliteollisuus [Krigsskade- stånden och metallindustrin i Finland]. // *Historiaa tutkimaan*. 1996, s. 317–331.

Fellman, Susanna & Lindholm, Christian, *Tillväxt, omvandling och kris: Finlands ekonomi efter 1945*. – Hfors, 1996. – 343 s.

Finlands historia. 3: Kejsartiden / Matti Klinge. – [Esbo], 1996. – 511 s.

Finnarnas historia i Sverige. 3: Tiden efter 1945 / Jarmo Lainio (red.). – Hfors, 1996. – 516 s.

Die Finnische Musik / Kalevi Aho ... [et al.]. – Hfors, 1996. – 254 s.

Finnland und Deutschland: Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen: Protokollband des dritten deutsch-finnischen Historikerseminars auf Schloss Spyer (Rügen) vom 15. bis 19. September 1993 / Manfred Menger, Dörte Putensen (Hrsg.). – Hamburg, 1996. – 343 s. – (Greifswalder historische Studien; Band 1).

Forsgård, Nils Erik, "Nåd för offren, icke för bödlarna!": Zacharias Topelius och dödsstraffet. // *HTF* 81 (1996), s. 287–298.

Forsius, Arno, *Tietämisen riemu ja tuska: Sigfridus Aronius Forsiuksen elämä n. 1560–1624* [Kunskapens fröjd och ångest: Sigfridus Aronius Forsius liv c. 1560–1624]. – Lahtis, 1996. – 319 s.

Gahmberg, Henrik, *Kekkonens politik, inrikes- eller utrikespolitiska determinanter? : några randanmärkingar inom ramen för psykologiska förklaringsmodeller*. – Åbo, 1996. – 29 s. – (Occasional papers series / Department of Political Science, Åbo Akademi University; nr 4).

Gardberg, C. J. & Welin, P. O., *Wiborg: en stad i sten*. – [Esbo], 1996.

– 143 s. – Utk. samtidigt på finska: *Viipuri : kivistä rakennettu kaupunki*. Hfors, 1996. 143 s.

Granö, Olavi, Tieteellisen maisemakäsityksen muodostuminen ja tulo Suomeen [Det vetenskapliga landskapsbegreppets utformning och introducering i Finland]. // *Näköalapaikalla : Aimo Reitalan jubelkirja*. 1996, s. 45–53, 193.

Groenke, Ulrich, Isländische Kriegsfreiwillige im Winterkrieg. // *Finnland und Deutschland : Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen*. 1996, s. 281–286.

Grönroos, Henrik & Nyman, Ann-Charlotte, *Boken i Finland : bokbeståndet hos borgerskap, hantverkare och lägre sociala grupper i Finlands städer enligt städernas bouppteckningar 1656–1809*. – Hfors, 1996. – 637 s. – (SSLF ; nr 596).

Gutzeitin Karjalat : Enso-Gutzeit oy itäisen Suomen mahtitekijänä [Gutzeit i Karelen : Enso Gutzeit ab som maktfaktor i östra Finland] / red. Juha Pohjonen. – Joensuu, 1996. – 143 s. – (Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja ; 4).

Haakana, Merja, Rillumarci-elokuvat ja aikalaiskritiikki [Populärfilmerna och den samtida kritiken]. // *Rillumarei ja valistus : kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. 1996, s. 43–67.

Haavikko, Paavo, *Nuijasota : sisällissodan vuodet 1596–1599* [Klubbekriget : inbördeskriget år 1596–1599]. – Hfors, 1996. – 232 s.

Hackman, John, *Bygdesjöfart i Nagu under 1800-talet : en undersökning av part-rederiorganisationen*. – Åbo, 1996. – 168 s. – (Rapport / Etnologiska institutionen vid Åbo Akademi ; 4).

Haila, Sirpa, *Venäläinen rationaalisuus : 1910-luvun kasarmiarkkitehtuuri sosiaalisena käytäntönä* [Den ryska rationalismen : garnisonsarkitekturen som social praxis på 1910-talet]. – Hfors, [1996]. – 156 s. – (BH ; 13). – Summary.

Hallintohistoriallisia tutkimuksia Suomessa = Förvaltningshistoriska studier i Finland = Studies on administrative history in Finland / redigerad av = edited by Jorma Selovuori. – Hfors, 1996. – 339 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 24).

Hanhimäki, Jussi, *Rinnakkaiseloä patoamassa : Yhdysvallat ja Paasikiven linja 1948–1956*. – Hfors, 1996. – 191 s. – (BH ; 10). – Summary: Containing coexistence : the United States and the Paasikivi Line, 1948–1956.

Harjula, Minna, *Vaillinaisuudella vaivatut : vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. – Hfors, 1996. – 242 s. – (BH ; 15). – Summary: Inflicted with infirmity : interpretations of disability in the Finnish professional and official debate from the late 19th century to the end of the 1930s.

Havu, Sirkka, Kirja kirjahistoriallisen tutkimuksen kohteena [Boken som objekt för bokhistorisk forskning]. // *Kirjahistoria : johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. 1996, s. 35–72.

Havu, Sirkka, Kuvitus [Illustrering]. // *Kirjahistoria : johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. 1996, s. 129–164.

Heikkinen, Antero, *Menneisyyttä rakentamassa* [Att bygga upp det förgångna]. – Hfors, 1996. – 191 s.

Heikkinen, Reijo, Korpeen karkotettu : Johannes Messenius, mahtimiehestä Kajaanin linnan vangiksi. // *Asein, aattein, opein*. – Uléåborg, 1996, s. 20–37. – Summary: Deported to the backwoods : Johannes Messenius, from the man of power to the prisoner of Kajaani Castle.

Heikkinen, Reijo, Vienan karjalaisten pakolaiskoulut Kainuussa [Flyktingskolorna för Vitahavskarelare i Kajanaländ]. // *Rajamailla*. 1996, s. 77–91.

Heininen, Simo & Heikkilä, Markku, *Suomen kirkkohistoria* [Finlands kyrkohistoria]. – Hfors, 1996. – 285 s.

Heinonen, Visa & Lammi, Minna & Varho, Esko, Kuluttajavalistus ja 1950-luvun lyhytelokuvat [Konsumentupplysning och kortfilmer på 1950-talet] // *Rillumarei ja valistus: kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. – Hfors, 1996, s. 223–250.

Heinänen, Hannu, Läskikapina – sissitoimintaa rajaseudulla. // *Asein, aattein, opein*. 1996, s. 38–54. – Summary: Fat rebellion – guerilla action on the border.

Heiskanen, Raimo, *Talvisodan operaatioiden johtaminen ja edellytysten luominen sodankäynnille Päämajan operatiivisen osaston näkökulmasta* [Ledningen av operationerna under Vinterkriget och skapandet av förutsättningarna för krigföringen ur Högkvarterets operativa avdelnings synvinkel]. – Hfors, 1996. – 195 s. – (Julkaisusarja / Maanpuolustuskorkeakoulu, historian laitos; 1).

Helin, Matti, *Päästä meidät pahasta: uskonto Skd:n politiikassa 1944–1961*. – Åbo, 1996. – 288 s. – (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta lingua Fennica edita; osa 121). – Summary: The religious policy of the Finnish People's Democratic League after the Second World War.

Herranen, Timo, *Valtakunnan sähköistyskysymys: strategiat, siirtojärjestelmät sekä alueellinen sähköistys vuoteen 1940*. – Hfors, 1996. – 217 s. – (BH; 14). – Summary: The national question of electrification: strategies, transmission systems and regional electrification in Finland to 1940.

Hietala, Marjatta, Näkemyksiä historiatieteen asemasta [Synpunkter på historievetenskapens läge]. // *HAIk*. 95 (1997), s. 9–14.

Hirvilahti, Jon, 1920-luvun valuuttapolitiikka ja kiinnittyminen kultakantaan [Valutapolitiiken på 1920-talet och guldmynnfoten]. // *Raha ja rahakriisit*. 1996, s. 65–86.

Historia Fenno-ugrica. 1: Congressus primus historiae Fenno-ugricae / editor: Kyösti Julku. – Uleåborg, 1996. – 2 band. (773, 659 s.).

Historiaa tutkimaan [Låt oss forska i historien] / Jorma Tiainen och Ilkka Nummela (red.). – Jyväskylä, 1996. – 429 s.

Hjerpe, Riitta, *Finland's historical national accounts 1860–1994: calculation methods and statistical tables*. – Jyväskylä, 1996. – 177 s. – (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos; 24).

Hollsten, Laura, Miljöhistorien – ett nytt perspektiv på det förflutna. // *HTF*. 81 (1996), s. 78–98.

Holmström, Roger, Uppgivenhet och tillförsikt: finlandssvenska kulturväktare i slutet av fyrtioalet. // *Från kulturväktare till nightdrivers: studier i finlandssvensk 1900-talslitteratur*. 2. 1996, s. 11–45.

Hovi-Wasastjerna, Päivi, *Onnen avain: mainoselokuva Suomessa 1950-luvulla* [Nyckeln till lycka: reklamfilmen i Finland på 1950-talet]. – Grankulla, 1996. – 111 s. – Sammandrag

Huhtala, Liisi, Arkkiveisu kirjallisuuden tutkimuksen näkökulmasta [Skillingstryck ur litteraturvetenskapligt perspektiv]. // *Kirjabistoria: johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. – Hfors, 1996, s. 237–251.

Hyvönen, Heikki, Suomessa toimineet puuseppämestarit vapaudenajalla vuosina 1721–1772 [Snickarmästare i Finland under frihetstiden åren 1721–1772]. // *Rokoo*. 1996, s. 63–86.

H ä g g m a n, K a i, Den förnuftiga kärlekens paradoxer : äktenskap inom de högre stånden i 1800-talets Helsingfors. // *HTF*. 81 (1996), s. 299–322.

H ä g g m a n, K a i, *Johdatus perhehistoriaan* [Introduktion till familjehistorien]. – Hfors, 1996. – 108 s. – (Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja ; 11).

H ä k k i n e n, A n t t i, Rikkaiden pojat ja köyhien tyttäret : Helsingin vanha prostituutikulttuuri [De rikas söner och de fattigas döttrar : den gamla prostitutionskulturen i Helsingfors]. // *Matkoja moderniin : lähikuvia suomalaisten elämästä*. 1996, s. 73–92.

H ä k k i n e n, K a i s a, *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa* [Finnarnas förhistoria i lingvistisk belysning]. – Hfors, 1996. – 224 s. – (Tietolipas ; 147).

H ä r ö, E l i a s, Kartanoiden ja kaupunkien arkkitehtuuri vapauden ajalla 1721–1772 [Herrgårdarnas och städernas arkitektur under frihetstiden 1721–1772]. // *Rokokoo*. 1996, s. 25–44.

H ö s c h, E d g a r, Das Finnland-Problem in der russischen Geschichte des 18. Jahrhunderts. // *Finnland und Deutschland : Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen*. 1996, s. 66–89.

Ihmistä tutkimassa : ajassa, maailmalla, ajatuksessa [Att undersöka människan : i tiden, i världen, i tanken] / red. Sirkka Ahonen. – Hfors, 1996. – 176 s.

I l m a n e n, K a l e r v o, *Kunnat liikkeellä : kunnallinen liikuntahallinto suomalaisen yhteiskunnan muutoksessa 1919–1994*. – Jyväskylä, 1996. – 285 s. – (Studies in sport, physical education and health ; 43). – Summary: Municipalities in motion : municipal sport administration in the changing Finnish society, 1919–1994.

I m m o n e n, K a r i, *Historian läsnäolo* [Historiens närvaro]. – Åbo, 1996. – 190 s. – (Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. A ; 51). (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 26)

I s o s o m p p i, L e e n a, *Johtaja vai juoksupoika : suomalaisen yleissivistävän koulun johtamiskulttuurin ja sen determinanttien tarkastelua* [Chef eller springpojke : ledningskulturen och en granskning av dess determinanter i den finländska allmänbildande skolan]. – Tammerfors, 1996. – 187 s. – (Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A ; vol. 514). – Summary.

I r k o n e n, H a n n u, *Kenttien kutsu : tutkimus liikuntakulttuurin muutoksesta* [Idrottsplanernas lockelse : en undersökning om idrottskulturens förändring]. – Hfors, 1996. – 447 s.

Itämeri-seminaari. 10. Kotka 1994, *Harbour : the development of a harbour and the work in a harbour* / X International Baltic Seminar in Kotka 10–13 August 1994. – Kotka, 1996. – 215 s. – (Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja ; no 22). – Utk. samtidigt på finska: *Satama : sataman kehitys ja työ satamassa*. 217 s.

J o k e l a, A n n a, Toiveet ja todellisuus : AKS:n Itä-Karjala jatkosodan aikana [Förhoppningar och verklighet : AKS:s Östra Karelen under fortsättningskriget]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 4 (1996), s. 80–101.

J o k i p i i, M a u n o, Mannerheimin rooli 1939–1944. // *Asein, aattein, opein*. 1996, s. 84–105. – Summary: The role of C. G. Mannerheim in 1941–1944.

J o k i p i i, M a u n o, Paikallisyhteisö ja sotalaitos [Lokalsamhället och militärväsendet]. // *Paikallishistoria*. 1996, s. 121–136.

J o k i p i i, M a u n o, *Panttipataljoona : suomalaisen SS-pataljoonan historia*. – 3. uppl. – Hfors, 1996. – 936 s.

J o k i s i p i l ä, M a r k k u, Saksan liittosopimusvaatimusten torjuminen vuonna

1943 [Avväjrningen av Tysklands krav på en förbundspakt år 1944]. // *Ajankohhta : poliittisen historian vuosikirja*. 4 (1996), s. 118–133.

Juntunen, Alpo, Från periferi till militärt-industriellt komplex : den ryska Nordens strategiska ställning genom århundradena. // *HTF*. 81 (1996), s. 492–513.

Jussila, Osmo, Kenraalikuvernööri, ministerivaltionsihteerit ja senaatti [Generalguvernör, ministerstatssekreterare och senat]. // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. 1996, s. 47–293.

Jutikkala, Eino, Agraarihistoria paikallishistoriassa [Agrarhistorien i lokalhistorien]. // *Paikallishistoria*. 1996, s. 51–61.

Jutikkala, Eino & Pirinen, Kauko, *A history of Finland*. – Borgå, 1996. – 485 s.

Kallioinen, Mika, The burghesses of Finland as an estate : an example of the social organization of medieval society. // *SJH*. 21 (1996) : 3, s. 183–199.

Kallioinen, Mika, Community, the individual, and the rise of capitalism : the organization of Finnish foreign trade in the Middle Ages. // *SEHR*. 44 (1996) : 2, s. 109–123.

Kangas, Tomi, *Uudenkaupungin "siunattu" rauha 1721 : suuren Pohjan sodan ja isonihan päätös* [Den "välsignade" freden i Nystad 1721 : Stora nordiska krigets och stora ofredens slut]. – [Nystad], 1996. – 199 s. – Sammandrag. – Summary. – Rézûme.

Kansallisgalleria : suuret suomalaiset [Nationalgalleriet : stora finländare] / [redaktionsråd: Allan Tiitta ... et al.]. – [Esbo], 1996.

[2. del] : *Demokratisoituvaa Suomi* [Finland demokratiseras]. – 256 s.

[3. del] : *Nuori tasavalta* [Den unga republiken]. – 256 s.

[4. del] : *Kehittyvä Suomi* [Finland utvecklas]. – 256 s.

Karelia and St. Petersburg : from lakeland interior to European metropolis / edited by Eira Varis and Sisko Porter. – [Joensuu], 1996. – 250 s.

Karolsson, Risto, *Kansikuva uusiksi : kuusikymmentä vuotta elämää ja ihmisiä Yhtyneissä kuvalehdissä* [Pärmbilden måste göras om : liv och människor i Yhtyneet kuvalehder under sextio år]. – [Hfors], 1996. – 392 s.

Karonen, Petri, Pohjolan vaarallimmat asuinpaikat : rikollisuus, pelko ja turvattomuus Suomen uuden ajan alun kaupungeissa (noin 1540–1660) [De farligaste bopingsorterna i Norden : brottslighet, fruktan och otrygghet i städerna i Finland i början av nya tiden (c. 1540–1660)]. // *Laittomuuden laitatiellä : rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. 1996, s. 61–86.

Karonen, Petri, Raiskaus – lähes tuntematon rikos 1500- ja 1600-luvulla? [Väldtäkt – ett nästan okänt brott på 1500- och 1600-talen?] // *Laittomuuden laitatiellä : rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. 1996, s. 87–100.

Karonen, Petri, Valtiopäivätoiminta 1500-luvulta eduskuntauudistukseen [Riksdagsverksamhet från 1500-talet till riksdagsreformen]. // *Historiaa tutkimaan*. 1996, s. 167–180.

Karttunen, Hannu, *Vanhin tiede : tähtitiedettä kivikaudesta kuulentoihin* [Den äldsta vetenskapen : astronomi från stenåldern till mänfärder]. – Hfors, 1996. – 526 s. – (Ursan julkaisuja ; 59). – 2. uppl. 1998.

Karajala, Kimmo, Niskurit, ryövärit ja leivätön pöytä : talonpoikaislevottomuudet käräjäkäsittelyssä 1600-luvun lopun Karjalassa [Tredska, rövare och åtal : bondeoroligheter vid tingen i Karelen i slutet av 1600-talet]. // *Laittomuuden laitatiellä : rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. 1996, s. 101–124.

Kekkonen, Jukka, Poliittinen rikollisuus Suomessa vuosina 1918–1939 [Den politiska brottsligheten i Finland åren 1918–1939]. // *Laittomuuden laitatiellä : rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. 1996, s. 227–242.

Kero, Reino, *Suureen länteen : siirtolaisuus Suomesta Yhdysvaltoihin ja Kanadaan* [Till det stora västerlandet : emigration från Finland till Förenta staterna och Kanada]. – Åbo, 1996. – 307 s. – (Suomalaisen siirtolaisuuden historia ; 1).

Keränen, Jorma, Asutushistorian linjoja [Bosättningshistoriska linjer]. // *Historiaa tutkimaan*. 1996, s. 147–166.

Kirjahistoria : johdatus vanhan kirjan tutkimukseen [Bokhistoria : en introduktion till forskning kring gamla böcker] / red. Tuija Laine. – Hfors, 1996. – 276 s. – (SKS ; 647).

Kirjakka, Marjut, *The orthogonal Finnish town 1620–1860 : its structure, components and dimensions*. – Esbo, 1996. – 280 s.

Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina [Kyrkböckerna som skildrare av lokalsamhället] / red.: Heikki Roiko-Jokela, Timo Pitkänen ; [förf.: Alamäki, Päivi ... et al.]. – Jyväskylä, 1996. – 277 s. – (JHA ; vol. 2).

Klinge, Matti, Suomen syntymäpäivä [Finlands födelsedag]. // *Mundus libro-rum : kirja- ja oppihistoriallisia tutkielmia*. 1996, s. 277–290.

Knapas, Rainer, Kirjansidosten historia [Bokbandens historia]. // *Kirjahistoria : johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. 1996, s. 165–184.

Koivukangas, Olavi, *From the midnight sun to the long white cloud : Finns in New Zealand*. – Åbo, 1996. – 397 s. – (Migration studies. C ; 11).

Kokko, Katriina, Yksin lapsen kanssa : aviottomia äitejä 1900-luvun alun Helsingissä [Ensam med barn : ogifta mödrar i Helsingfors i början av 1900-talet]. // *Matkoja moderniin : lähikuvia suomalaisten elämästä*. 1996, s. 93–115.

Kokko, Marja, Naiset historiassa : sukupuoli ja historiantutkimus [Kvinnorna i historien : kön och historieforskning]. // *Historiaa tutkimaan*. 1996, s. 45–57.

Kolbe, Laura, *Eliitti, traditio, murros : Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1960–1990* [Elit, traditio, brytning : Studentkåren vid Helsingfors universitet 1960–1990]. – Hfors, 1996. – 637 s. – (Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan historia ; 6).

Konttinen, Esa, Central bureaucracy and the restriction of education in early nineteenth-century Finland. // *SJH*. 21 (1996) : 3, s. 201–220.

Korhonen, Mikael, Krigskonjunktur och fordringsanspråk : den finländska metallindustrins förluster till följd av ryska revolutionen 1917. // *Väst möter öst : Norden och Ryssland genom historien*. 1996, s. 239–250.

Korhonen, Martti, Suomenlahden ulkosaarten historiaa : keskiajalta 1800-luvun alkupuolelle [Utöarnas historia i Finska viken : från medeltiden till början av 1800-talet]. // *Suomenlahden ulkosaaret : Lavansaari, Seiskari, Suursaari, Tyttärsaari*. – Hfors, 1996, s. 69–116.

Korhonen, Teppo, *Tervehdys ja hyvästely* [Hälsning och avsked]. – Hfors, 1996. – 262 s.

Korkiakangas, Pirjo, *Muistoista rakentuva lapsuus : agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. – Hfors, 1996. – 352 s. – (Kansatieteellinen arkisto ; 42). – Summary: The childhood of memory : the agrarian ethos in the recollection of childhood work and play.

Korpi, Kalle, *Tavoitteena Muurmanni : Saksan Norjan-armeija ja Pohjois-Suomen rintamasuunta joulukuusta 1940 joulukuuhun 1941* [Med Murmansk som mål : den tyska

armén i Norge och fronten i norra Finland från december 1940 till december 1941]. – Rovaniemi, 1996. – 367 s. – (SHS ; 2). – Summary.

Korttesalmi, J. Juhani, *Pohjois-Vienan poronhoito : talonpoikien poronhoidon alue, ominaislaatu, ikä, alkuuperä ja kehityslinjat vuoteen 1922*. – Hfors, 1996. – 566 s. – (Kansatieteellinen arkisto ; 41). – Summary: Peasant reindeer breeding in northernmost Russian Karelia.

Koskelainen, Liisa, Vangit, vankilat ja rikollisuus 1700-luvulla [Fångar, fångelser och brottslighet på 1700-talet]. // *Laittomuuden laitatiellä : rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. 1996, s. 125–147.

Koskimaa, Matti, *Törjuntavoitto Viipurinlahdella kesällä 1944* [Avvärijningssegeren på Viborgska viken sommaren 1944]. – Borgå, 1996. – 175 s.

Kosonen, Riitta, *Boundary, institutions, and indigenous development : the case of Vyborg*. – Hfors, 1996. – 188 s. – (Helsingin kauppaorkeakoulun julkaisuja. B ; 161).

Kosret, Juhani, Turun asemakaavallinen kehitys keskiajalta vuoden 1827 suupaloon [Stadsplanens utveckling i Åbo från medeltiden till storbranden år 1827]. // *Turun nimistö*. 1. – Åbo, 1996, s. 23–60.

Kostiainen, Auvo, *Genocide in Soviet Karelia : Stalin's terror and the Finns of Soviet Karelia*. // *SJH*. 21 (1996) : 4, s. 331–342.

Kronlund, Jarl & Valla, Juha, *Suomi rauhanturvaajana 1956–1990*. – [Hfors], 1996. – 457 s. – Summary: Finland as a peacekeeper : from Suez to Namibia.

Kujala, Antti, Uppbådet i Raseborgs västra härad 1711 : rymning som tyst protest. // *HTE* 81 (1996), s. 269–286.

Kujala, Antti, *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*. – Hfors, 1995. – 453 s. – (HT ; 194). – Summary: The Russian Government and the Finnish workers' movement, 1899–1905.

Kujansuu, Juha, Ankeita oloja, työntekeä ja eriseuraisuutta : Neuvostouppseerit sotavankeina Suomessa 1941–1944. // *Sotilasaikakauslehti*. 71 (1996) : 11, s. 56–64. – Med eng. titel: Dismal conditions, working and separatism : Soviet officers as POWs in Finland.

Kulomaa, Jukka, Kesän 1944 karkuriteloitukset huhujen ja asiakirjatiетоjen valossa [Avrättningar av desertörer sommaren 1944 i ljuset av rykten och arkivuppgifter]. // *HAik*. 94 (1996), s. 21–25.

Kummel, Bengt, Från militärläger till fångläger : Nykarlebyns ryska år 1915–1918. // *Väst möter öst : Norden och Ryssland genom historien*. 1996, s. 227–238.

Kuokkavieraiden pidot : historian marginaalista marginaalihistoriaan [Snylgästernas gästtabud : från historiens marginal till marginalhistoria] / Jarmo Peltola och Pirjo Markkola (red.). – Tammerfors, 1996. – 204 s.

Kuusikko, Kirsi, *Laiton Lappi, laitton Petsamo : rikollisuus ja järjestyvalta Petsamossa 1921–1944*. – Rovaniemi, 1996. – 583 s. – (SHS ; 29). – Summary: Lawless Lapland, lawless Petsamo : criminality and public order in Petsamo, 1921–1944.

Kuusterä, Antti, Rahatalouden leviäminen Suomeen [Penninghushållningens utbredning till Finland]. // *Raha ja rahakeriisit*. 1996, s. 39–64.

Kuvaja, Christer, De ryska truppernas plundringar och härjningar i Finland 1713–1715. // *Väst möter öst : Norden och Ryssland genom historien*. 1996, s. 71–94.

Kyläläiset, kansalaiset : tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä [Bybor, medborgare : tolkning- ar rörande Sivakka och Rasinmäki] / forskargrupp: Seppo Knuutila ... [et al.]. – Joensuu, 1996. – 258 s. – (Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja ; n:o 114).

Laakkonen, Risto, Finländarna på den svenska arbetsmarknaden efter andra världskriget: arbetskraftsfrågan i finsk-svenska relationer. // *Finnarnas historia i Sverige. 3: Tiden efter 1945*. 1996, s. 107–141, 480–482.

Lackman, Matti, Jääkäreiden suhde Baltteihin ja Baltiaan. // *Asein, aattein, opein*. 1996, s. 170–190. – Summary: The relation of the jaeger troops to the Baltic countries.

Lackman, Matti, Pohjoisen protesti 1930-luvulla: Nivalan pulakapina ja Muhoksen pulaliike [Protest i norra Finland på 1930-talet: kristidsuppror i Nivala och kristidsrörelse i Muhos]. // *Pulamiehiä ja pitäjänkirjoja: Oulaisissa 14.–15.10.1994 pidetyn Paikallishistoria-kotiseututyö-seminaarin julkaisu*. 1996, s. 54–80.

Laine, Antti, Die Deutschlandbeziehungen finnischer Wissenschaftler während des II. Weltkrieges. // *Finland und Deutschland: Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen*. 1996, s. 316–325.

Laine, Esko M., *Yksimielisyyt – sota – pietismi: tutkimuksia suomalaisesta papistosta ja yhteiskunnasta kolmikymmenvuotisesta sodasta pikkuvihaan*. – Hfors, 1996. – 313 s. – Abstract: Consensus – war – pietism: studies in society and clergy in Finland 1630–1742.

Laine, Tuija, Gabriel Wallenius: kirjastonhoitaja 300 vuoden takaa [Gabriel Wallenius: en bibliotekarie för 300 år sedan]. // *Mundus librorum: kirja- ja oppihistoriallisia tuskia*. 1996, s. 79–92.

Laine, Tuija, Kirjahistorian tutkimustraditiot ja nykytila [Bokhistoriens forskningstraditioner och nuläge]. // *Kirjahistoria: johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. 1996, s. 11–34.

Laine, Tuija, Sensuuri ja sen asettamat julkaisurajoitukset [Censuren och dess begränsningar av publiceringsverksamheten]. // *Kirjahistoria: johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. 1996, s. 185–212.

Laine, Tuija, Suomen Ruotsin vallan ajan kirjahistorian lähteet [Svenska tidens bokhistoriska källor i Finland]. // *Kirjahistoria: johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. 1996, s. 213–236.

Laitinen, Marjo, Lotta Svärd och skyddskårens. // *HTF* 81 (1996), s. 28–47. *Laittomuuden laitatiella: rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin* [På olaglighetens sidospår: brott i Finland från 1500-talet till nutiden] / red. Sari Forsström. – Hfors, 1996. – 252 s. – (Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja; 1996, 1).

Lappalainen, Jussi T. & Pylkkänen, Ali, Fredstida lösningar på krigstida manskapsbehov: Ryssland och Sverige i mitten av 1600-talet. // *Väst möter öst: Norden och Ryssland genom historien*. 1996, s. 35–52.

Lehti, Marko, Reunavaltiot talousalueena: idea ja toteutus. // *Faravid*. 18–19/1994–95 (1996), s. 229–258. – Summary: The border states as an economic area: the idea and its realization.

Lehtola, Teuvo, *Lapinmaan vuosituhannet: saamelaiden ja Lapin historia kivaikaudelta 1930-luvulle* [Lapplands årtusenden: samernas och Lapplands historia från stenåldern till 1930-talet]. – Enare, 1996. – 318 s.

Lehtonen, Eeva-Liisa, Fund-raising entertainments in rural Finland during the nineteenth century. // *SJH*. 21 (1996): 4, s. 303–307.

Leikola, Antto, Otto E. A. Hjelt: "Suomen lääketieteen historian isä". // *Hippokraties*. 13 (1996), s. 9–23. – Summary: O. E. A. Hjelt: "the father of the history of medicine in Finland".

Lemin, Savitai-paleen ja Suomenniemen verorevisioluettelo vuodelta 1796 [Lemi, Savitai-pale och Suomenniemi socknars skatterevisionsförteckning från år 1796] / red. Heikki Särkkä; inledning: Jyrki Paaskoski. – Hfors, 1996. – 122 s. – (Genealogiska samfundets i Finland skrifter; 50).

Leminen, Pia, Kohtaamisia ja väistöjä : rajankäyntiä 1930-luvun tehdasyhdyskunnassa [Möten och pareringar : gränsdragningar inom industrisamhället på 1930-talet]. // *Matkoja moderniin : lähikuvia suomalaisten elämästä*. 1996, s. 167–186.

Lindgren, Liisa, *Elävä muoto : traditio ja modernisuus 1940- ja 1950-luvun suomalaisessa kuvanveistossa* [Den levande formen : tradition och modernism i skulpturen i Finland på 1940- och 1950-talen]. – Hfors, 1996. – 223 s. – (Dimensio ; 1). – Summary.

Lindkvist, Thomas, Med Sankt Erik konung mot hedningar och schismatiker : korståg och korstågsideologi i svensk medeltida östpolitik. // *Väst möter öst : Norden och Ryssland genom historien*. 1996, s. 13–33.

Lindström, Heimer, *Människor och idéer i folkbiblioteksrörelsen : en idehistorisk undersökning om folkbiblioteksrörelsen i Skandinavien och Finland fram t.o.m. första världskriget särskilt med hänsyn till impulserna från den anglosaxiska världen*. – Åbo, 1996. – 223 s.

Lounatvuori, Irma, *Mallin mukaan maan tavalla : mallipiirustukset ja sotalas-virkatalojen rakentaminen 1687–1810*. – Hfors, 1996. – 143 s. – Resumé: Efter mönster och ortens ägenhet : den indelta arméns boställen : mönsterritningar och deras förverkligande i Finland 1687–1810.

Luther, Georg, Biskop Zachris Cygnaeus i St Petersburg. // *HTE* 81 (1996), s. 409–432.

Lääkäri, lukkari, talonpoika, duunari : lukuja suomalaisten historiaan [Läkare, klockare, bonde, arbetare : kapitel om finländarnas historia] / red. Vuokko Aromaa. – Hfors, 1996. – 383 s.

Lönnqvist, Bo, *De andra och det annorlunda : etnologiska texter*. – Hfors, 1996. – 184 s. – (Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner. Serie 3 ; vol. 12).

Maalaisliitto-Keskustan historia. 3 : Maalaisliitto sodan ja vaaran vuosina 1939–1950 [Agrarförbundets-Centerns historia. 3 : Agrarförbundet under krigets och farans år 1939–1950] / Kari Hokkanen. – Hfors, 1996. – 479 s.

Mallinikkareita ja isokenkäisiä : Taloustieteellinen seura 1936–1996 [Mönstersnickare och pampar : Nationalekonomiska sällskapet 1936–1996] / Juha Anttila, Matti Lappalainen, Olli-Pekka Ruuskanen (red.). – [Hfors], 1996. – 92 s.

Manninen, Ohto, Lisäpöytäkirjapolitiikka – kuinka salainen dokumentti lopulta löydettiin [Tilläggsprotokollpolitik – hur det hemliga dokumentet slutligen hittades]. // *HAik* 94 (1996), s. 8–152.

Manninen, Ohto, Vakoilijoita, vaikuttajia ja vaikuttaja-agentteja [Spioner, påverkare och påverkningsagenter]. // *HAik* 94 (1996), s. 141–147.

Markkola, Pirjo, Oliko teollistuminen uhka työläisperheelle? // *Genos* 67 (1996) : 2, s. 58–66, 95–96. – Referat: Var industrialiseringen ett hot mot arbetarfamiljen?

Matikainen, Olli, "Miksi näkisimme vaivaa vanhan miehen takia?" : näkökulmia arkipäivän väkivaltaan 1600-luvun Karjalassa ["Varför skulle vi besvära oss för en gammal man?"] : synpunkter på vardagens våld i Karelen på 1600-talet]. // *Laittomuuden laittatiellä : rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. 1996, s. 27–45.

Matkoja moderniin : lähikuvia suomalaisten elämästä [Resor till det moderna : närbil-

der ur finländarnas liv] / Marjatta Rahikainen (red.). – Hfors, 1996. – 212 s. – (HA ; 107).

Mattila, Sari, Suomi ja Oslo-valtioiden poliittinen yhteistyö 1933–1940 [Finland och Oslo-staternas politiska samarbete 1933–1940]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 4 (1996), s. 42–64.

Mattila, Tapani & Vitikka, Olavi, *Uhka lännestä : Suomen meripuolustus autonomian aikana* [Hot från väster : Finlands sjöförsvär under autonomin]. – [Hfors], 1996. – 222 s.

Mattila-Lonka, Pia, *Frans Fredrik Björnin aatemaailma* [Frans Fredrik Björns idévärld]. – Åbo, 1996. – 173 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos, 41).

Meinander, Henrik, Kriget, ansvaret och historiens domstol : krigsansvarighetsprocessens historiografi. // *HTE* 81 (1996), s. 191–220.

Meri, Veijo, *Suurta olla pieni kansa : itsenäinen Suomi 1920–1940* [Det är stort att vara ett litet folk : det självständiga Finland 1920–1940]. – Hfors, 1996. – 464 s.

Merisalo, Tiina, Sederholmın kivitalo : porvaristalon vaiheita hyödyn ajalta 1990-luvulle. // *Helsinki 1700*. 1996, s. 266–316. – Sammanfattning: Sederholmska stenhuset : borgarhusets öden från nyttans tidevarv till 1990-talet. – Summary: Sederholm's stone house : the history of a burgher's house from the age of utility to the 1990s.

Meurman, Kalle, Döbeln ja hänen lääkärinsä : totta ja tarua. // *Hippokrates*. 13 (1996), s. 70–82. – Résumé: Döbeln et ses médecins : la vérité et la mythe.

Mickwitz, Joachim, En oslipad diamant : fröknarna Hedda Sederholm och Adelaide von Hauswolf, fostran och ideal. // *Boken om vårt land 1996 : festskrift till professor Matti Klinge*. 1996, s. 82–96.

Mikkeli, Heikki, Kulttuurikriisi sotienvälisessä Suomessa : mikä oli kriisissä [Kulturkrisen i Finland under mellankrigstiden : vad var i kris]. // *HAik*. 94 (1996), s. 122–140.

Moilanen, Mikko, Perimätieto ja kansantarinat historiantutkijan työvälineinä [Tradition och folksägner som historieforskarens verktyg]. // *Rajamailla*. 1996, s. 196–200.

Mundus librorum : kirja- ja oppihistoriallisia tutkielmia = bok- och lärdomshistoriska uppsatser = essays on books and the history of learning = buch- und wissenschaftsgeschichtliche Studien / [editores: Leena Pärssinen, Esko Rahikainen]. – Hfors, 1996. – 496 s. – (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja ; 62).

Mustelin, Olof, Eirik Hornborg och vinterkriget. // *Väst möter öst : Norden och Rysland genom historien*. 1996, s. 335–358.

Myllyntaus, Timo, Vihreä näkökulma historiaan – teollistumisen ympäristövaikutukset [En grön synvinkel på historien – industrialiseringens miljöpåverkningar]. // *Historiaa tutkimaan*. 1996, s. 59–74.

Mäkelä, Jukka, *Menneisyyden nykyisyys : kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tuolla puolen* [Det förflutnas nutid : bortom det kvalitativa och kvantitativa. – Rovaniemi, 1996. – 310 s. – (Acta Universitatis Lapponiensis ; 13).

Mäntylä, Ilkka, Helsingin kaupunginhallinto 1700-luvulla. // *Helsinki 1700*. – Hfors, 1996, s. 7–48. – Sammanfattning: Helsingfors stadsförvaltning på 1700-talet. – Summary: City administration in Helsinki in the 18th century.

Nevakivi, Jukka, *Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui* [Hur Kekkonen kom till makten och Finland blev finlandiserat]. – Hfors, 1996. – 255 s.

Nevalainen, Pekka, Historical connections of the economy and population of eastern Finland and St. Petersburg. // *Karelia and St. Petersburg: from lakeland interior to European metropolis*. 1996, s. 57–69.

Nevalainen, Pekka, *Rautaa Inkerin rajoilla: Inkerin kansalliset kamppailut ja Suomi 1918–1920*. – Hfors, 1996. – 291 s. – (HT; 195). – Rezjume: Finlandija i bor'by za svoji nezavisimost' ingermanlandskih finnov v 1918–1920 gg.

Niemelä, Jari, *Lääninlampureista maaseutukeskuksiin: maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousneuvonta 1700-luvulta 1990-luvulle*. – Hfors, 1996. – 519 s. – English summary: From provincial shepherds to rural advisory centres: the agricultural advisory work carried out by the rural advisory centres and their predecessors from the 18th century to the 1990s.

Nikula, Riitta, Kaupunki ja taidehistoria. // *Näköalapaikalla: Aimo Reitalan juhlakirja*. 1996, s. 55–65, 193. – Summary: The city in art history.

Nummela, Ilkka, Väestö- ja sosiaalhistoria [Befolknings- och socialhistoria]. // *Paikallishistoria*. 1996, s. 41–50.

Numminen, Jaakko, Valtioneuvosto [Statsrådet]. // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. 1996, s. 589–657.

Nurmi, Veli, *Opettajankoulutusta Raumalla 100 vuotta*. – Raumo, 1996. – 203, [66] s. – (Julkaisusarja / Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. A. Tutkimuksia; 176). – Synopsis: A hundred years of teacher training in Rauma (1896–1996).

Nyberg, Stig-Björn, Zachris och Greta: en studie i Topelius ungdomsfenomeni. // *Boken om vårt land 1996: festskrift till professor Matti Klinge*. 1996, s. 158–171.

Nygård, Toivo, Itä-Karjalasta Suomeen 1917–1922 tulleet pakolaiset. // *Genos*. 67 (1996): 1, s. 2–11, 46. – Referat: Flyktingar från östra Karelen till Finland 1917–1922.

Nygård, Toivo, Suomen asema Ruotsin ja Venäjän yhteydessä [Finlands ställning i anknnytning till Sverige och Ryssland]. // *Historiaa tutkimaan*. 1996, s. 93–120.

Näköalapaikalla: Aimo Reitalan juhlakirja [På utsiktsplats: festskrift till Aimo Reitala] / [red.: Anna Ruotsalainen]. – Hfors, 1996. – 204 s. – (Taidehistoriallisia tutkimuksia; 17). – Abstracts.

Oinonen, Armi, *Repijänaiset ja rantatyöt: kotkalainen nainen satamatyössä 1940-luvun loppupuolella ja 1950-luvulla* [Kvinnor i Kotka i hamnarbete under slutet av 1940-talet och på 1950-talet]. – Kotka, 1996. – 120 s. – (Kymenlaakson maakuntamuuseon julkaisuja; no 23).

Oittinen, Riitta, Pistoja yli ajan ja säädyn: ompelu kahden naisen elämässä [Stick över tid och stånd: sömnad i två kvinnors liv]. // *Matkoja moderniin: lähikuvia suomalaisten elämästä*. 1996, s. 31–72.

Olin, K.-G., *Alaska*. – Jakobstad, 1996.

Del 2: *Guldrushen*. – 264 s.

Del 3: *Namnlistan*. – 142 s.

Olkaamme siis suomalaisia [Låt oss alltså vara finnar] / red. Pekka Laaksonen, Sirkka-Liisa Mettomäki. – Hfors, 1996. – 294 s. – (Kalevalaseuran vuosikirja; 75–76).

Olkkonen, Tuomo, *Rekiviisuista rillumareihin* [Från slagdängor till trallar]. // *Rillumarei ja valistus: kulttuurikabakoita 1950-luvun Suomessa*. 1996, s. 21–41.

Paikallishistoria [Lokalhistoria] / red. Mauno Jokipii. – Hfors, 1996. – 142 s.

Palola, Ari, *Yleiskatsaus Suomen keskiaikaisten seurakuntien perustamisajankoh-*

dista. // *Faravid*. 18–19 (1996), s. 67–104. – Summary: A survey of the times of foundation of the Finnish medieval congregations.

Parkkari, Tuomas, Senaattorivaliokunnista ministerivaliokunniksi : hallitusvallan synty päätöksentekojärjestelmänä 1885–1917 [Från senatorsutskott till ministerutskott : regeringsmaktens uppkomst som system för beslutsfattande 1885–1917]. // *Ajan kohta : poliittisen historian vuosikirja*. 4 (1996), s. 6–41.

Paulaharju, Jyri, *Jääkäriykistä 1916–1996* [Jägerartilleriet 1916–1996]. – Tavastehus, 1996. – 256 s.

Peltonen, Matti, Matala viisikymmenluku [Det låga femtiotalet]. // *Riksmareij ja valistus : kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. 1996, s. 7–18.

Peltonen, Matti, Suomalaisuus kansallisena omakuvana [Finskheten som nationellt självporträtt]. // *Historiaa tutkimaan*. 1996, s.121–134.

Peltonen, Ulla-Maija, *Punakapinan muistot : tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. – Hfors, 1996. – 443 s. – (SKS ; 657). – Summary: Memories of the civil war : a study of the formation of the Finnish working-class narrative tradition after 1918.

Perälä, Anna, Typografinen aineisto ja sen tutkimus [Det typografiska materialet och dess utforskning]. // *Kirjahistoria : jobdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. 1996, s.73–128.

Perälä, Tauno, Turun kaupunkialueen muodostuminen [Utformningen av stadsområdet i Åbo]. // *Turun nimistö*. 1. 1996, s. 7–21.

Pesonen, Pekka, Die traurige Stiefsohn der Natur und die Nympe vom Saima-Strand : einige Aspekte der russisch-finnischen Literaturkontakte 1809–1917 // *Mittleuropa : mitten in Europa*. 1996, s. 14–23.

Pihlajamäki, Heikki & Pylkkänen, Anu, *Suomalainen oikeustiede eurooppalaisessa traditiossa : luentoja oikeustieteen historiasta* [Finsk juridik i europeisk tradition : föreläsningar om juridikens historia]. – Hfors, 1996. – 147 s. – (Oikeushistorian julkaisuja ; 3).

Pirinen, Hanna, *Luterilaisen kirkkointeriöörin muotoutuminen Suomessa : pitäjänkirkon sisustuksen muutokset reformaatiosta karoliinisen ajan loppuun (1527–1718)*. – Hfors, 1996. – 179 s. – (SMYA ; 103). – Summary: The formation of the interior of the Lutheran church in Finland : changes in the furnishings of the Finnish country church from the Reformation to the end of the Caroline period (1527–1718).

Pirinen, Kauko, Kirkkohistorian osuus paikallishistoriassa [Kyrkohistoriens del i lokalhistorien]. // *Paikallishistoria*. 1996, s. 99–120.

Politiikan moninaisuus [Politikens mångfald] / Matti Wiberg (red.). – Åbo, 1996. – 331 s. – (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta lingua Fennica edita ; osa 118). – Festskrift till Heikki Paloheimo på hans 50-års födelsedag 7.3.1996.

Pulamiehiä ja pitäjänkirjoja : Oulaisissa 14.–15.10.1994 pidetyn Paikallishistoria-kotiseututyö -seminaarin julkaisu [Kristidsmän och sockenböcker : publikation från ett seminarium om lokalhistoria-hembygdarbete i Oulainen 14–15.10.1994] / [red. Harri Turunen] ; [förf.: Mäkelä-Alitalo, Anneli ... et al.]. – [Hfors], 1996. – 95 s. – (Scripta historica ; 23).

Pulma, Panu, *Valtion lainoista Valtavaan : kunnan ja valtion subde sosiaalitoimen valtionapujärjestelmän kehityksessä 1918–1982*. – Hfors, 1996. – 64 s. – (Tutkimuksia / Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus ; 60). – Sammandrag: Från statslån till Valtava.

Pykkänen, Ali, *Talonpojan vainiolta sotilaan ruokapöytään : tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilaille ja heidän perheille Suomessa 1636–1654*. – Hfors, 1996. – 287 s. – (BH ; 17). – Summary: From the peasant's field to the soldier's table : the allotment of estates and their tax revenues to soldiers and their families in Finland 1636–1654.

Raha ja rahakriisi [Pengar och finanskriser] / Jaakko Autio och Riitta Hjerppe (red.). – Jyväskylä, 1996. – 198 s.

Rahikainen, Marjatta, *Arbete eller skola? : om minderårigas arbete i Finland under mellankrigstiden*. // *HTE* 81 (1996), s. 323–342.

Rahikainen, Marjatta, *Miesten maailma : Ariman lasitehdas muistitiedon ja historiantkirjoituksen valossa [Männens värld : Arima glasfabrik i ljuset av minneskunskap och historieskrivning]*. // *Matkoja moderniin : lähikuvia suomalaisten elämästä*. 1996, s. 139–165.

Railo, Juhani E., *Johan Leche (1704–1764), lääkäri ja luonnontieteilijä*. // *Hippokratēs*. 13 (1996), s. 24–59. – Zusammenfassung: Johan Leche (1704–1764), Arzt und Naturforscher.

Raivo, Petri J., *Maiseman kulttuurinen transformaatio : ortodoksinen kirkko suomalaisessa kulttuurimaisemassa*. – Uleåborg, 1996. – 370 s. – (Nordia geographical publications ; vol. 25, 1). – Summary: Transformation of religious landscapes : the Finnish Orthodox Church.

Rakkolainen, Mari, *Agraariajan rikollisuus ja rikollisuuden selitysmallit Euroopassa [Agrartidens brottslighet och brottslighetens förklaringsmodeller i Europa]*. // *Laittomuuden laitatiellä : rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. 1996, s. 12–26.

Rakkolainen, Mari, *Helsinkiläiset rikolliset vuosina 1724–1741*. // *Helsinki 1700*. 1996, s. 60–94. – Sammanfatning: Brottlingar i Helsingfors 1724–1741. – Summary: Helsinki's criminals 1724–1741.

Rantatupa, Heikki, *Poliittinen historia paikallishistorioissa [Politisk historia i lokalhistorien]*. // *Paikallishistoria*. 1996, s. 81–91.

Rasila, Viljo, *Istoriijaa Finlandii / v perevode i pod redakciej L. V. Suni*. – Petrozavodsk, 1996. – 294 s.

Rasismi tieteessä ja politiikassa : aate- ja oppihistoriallisia esseitä [Rasismen i vetenskap och politik : idé- och lärdomshistoriska essäer] / red. Jouko Jokisalo. – Hfors, 1996. – 306 s. – (Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja ; 1996, 1).

Rautelin, Mona, *Kona som av olovlig beblandelse varder havande : regionala variationer i förekomsten av barnmord i Finland på 1790-talet*. // *Laittomuuden laitatiellä : rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. 1996, s. 181–208.

Rautkallio, Hannu, *Laboratorio Suomi : Kekkonen ja KGB 1944–62* [Laboratoriet Finland : Kekkonen och KGB 1944–62]. – Borgå, 1996. – 387 s. – 2.–3. uppl. 1996.

Rautkallio, Hannu, *Urho Kekkonen ja NKP:n yhteistoiminnan hioutuminen toisella presidenttikaudella [Finslipningen av samarbetet mellan Urho Kekkonen och SuKP under Kekkonens andra presidentperiod]*. // *HAik*. 94 (1996), s. 17–20.

Registrum Ecclesiae Aboensis, eller, Åbo domkyrkas Svartbok = The Black Book of Åbo Cathedral / Archivum Finlandiae publicum = Riksarkivet = National Archives of Finland ; [edited by Elisa Pispala]. – Facsimile version. – Hfors, 1996. – 88, 668, [46] s.

Rehn, Olli, *Corporatism and industrial competitiveness in small European states : Austria, Finland and Sweden 1945–95*. – [Oxford], 1996. – 403 s.

Rillumarej ja valistus : kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa [Populärkultur och

upplysning : kulturskärmytslingar i 1950-talets Finland / Matti Peltonen (red.). – Hfors, 1996. – 343 s. – (HA ; 108).

Rosenström, Marika, *Fartyget, himlen och havet : verklighetsuppfattningen bland sjömän i långfart under segelsjöfartens sista era.* – Hfors, 1996. – 159 s. – (SSLF ; nr 597). – (Meddelanden från Folkkultursarkivet ; nr 16).

Rossija i Finlandija v XIX–XX vv. : istoriko-kulturnyj kontekst i licnost' / Sankt-Peterburgskij naucnyj centr Rossijskoj Akademii nauk & Sankt-Peterburgskij fond im. M. V. Lomonosova ; [redkollegiä: S. B. Koreneva, A. V. Prohorenko]. – Sankt-Peterburg, 1996. – 132 s.

Rumpunen, Kauko I., Vägens slut för skyddsåkrarna. // *HTE* 81 (1996), s. 48–59.

Ruuttula-Vasari, Anne, Sahateollisuuden kontrollin päätyminen 1861 – liberalismiin vai kruununmetsistä saatavien tulojen tähden. // *Asein, aartein, open.* 1996, s. 198–212. – Summary: The ending of sawmill industry control in 1861 – on account of liberalism or on account of the revenues from crown forests.

Ruutu, Jyrki, *Suomen valuuttakurssijärjestelmä osana eurooppalaista järjestelmää : historiallinen katsaus keskiajalta autonomian ajan loppuun.* – Hfors, 1996. – 22, [6] s. – (Keskusteluaiheita / Elinkeinoelämän tutkimuslaitos ; no. 564). – Abstract: The Finnish exchange rate system as a part of the European system : a historical view from the Middle Ages to the end of the autonomous Grand Duchy.

Rytkönen, Seppo, Die Zollpolitik der Autonomiezeit und der Wettbewerb zwischen Deutschland und Russland auf den finnischen Getreidemarkten. // *Finnland und Deutschland : Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen.* 1996, s. 123–136.

Saarela, Tauno, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923* [Den finländska kommunismens uppkomst 1918–1923]. – Hfors, 1996. – 525 s.

Saarinen, Hannes, Historische Aspekte des finnischen Preussenbildes. // *Finnland und Deutschland : Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen.* 1996, s. 109–122.

Sallinen, Terttu, *Vie männessäs – tuo tullessas : palvelusväkeä 1920- ja 1930-luvun Viipurissa* [Tjänstefolk i Viborg på 1920- och 1930-talen]. – Lappeenranta, 1996. – 86 s.

Salmi, Hannu, *"Aroomipommilla kuuhun!" : tekniikan mentaalihistoriaa* [Med atombomb till månen : teknikens mentalhistoria]. – Hfors, 1996. – 231 s. – (Kleio ja nykypäivä).

Salminen, Esko, *Vaikeneva valtiomahti? : Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968–1991* [En tigande statsmakt? : Sovjetunionen/Ryssland i den finländska pressen 1968–1991]. – Hfors, 1996. – 318 s. – (Kleio ja nykypäivä).

Saloheimo, Veijo, Asutushistoria paikallishistorioissa [Kolonisationshistoria i lokalhistorier]. // *Paikallishistoria.* 1996, s. 26–40.

Savolainen, Raimo, *Keskusvirastolinnakkeista virastoarmeijaksi : senaatin ja valtioneuvoston alainen keskushallinto Suomessa 1809–1995.* – Hfors, 1996. – 586 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 22). – Summary: From large central administrative boards to selection of agencies : the central administration of Finland under the Senate and the Council of State, 1809–1995.

Savolainen, Raimo, *Keskusvirastot, virastot ja laitokset 1809–1917* [Centrala ämbetsverk, ämbetsverk och institutioner 1809–1917]. // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996.* 1996, s. 295–341.

Savolainen, Raimo, Keskusvirastot, virastot ja laitokset 1917–1996 [Centrala ämbetsverk, ämbetsverk och institutioner 1917–1996]. // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. – Hfors, 1996, s. 659–701.

Schoolfield, George C., *Helsinki of the czars: Finland's capital: 1808–1918*. – Columbia (SC), [1996]. – 308 s. – (Studies in Scandinavian literature and culture).

Schweitzer, Robert, Die Deutschen und Finnland: Probleme der historischen Wahrnehmung. // *Finnland und Deutschland: Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen*. 1996, s. 98–108.

Schweitzer, Robert, Die "Fibeln der Wiborger Aufklärung": die Schulprogramme des Wiborger deutschsprachigen Gymnasiums (1806–1814) in ihrem Umfeld: eine gattungsgeschichtliche Studie. // *Mundus librorum: kirja- ja oppihistoriallisia tutkimuksia*. 1996, s. 209–242.

Schweitzer, Robert, *The rise and fall of the Russo-Finnish consensus: the history of the "Second" Committee on Finnish Affairs in St. Petersburg (1857–1891)*. – Hfors, 1996. – 262 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia; 23).

Screen, J. E. O., *The Finnish army 1881–1901: training the rifle battalions*. – Hfors, 1996. – 315 s. – (SH; 54).

Scripta Mannerheimiana: puheenvuoroja Mannerheim-kirjallisuudesta & valikoiva bibliografia [Scripta Mannerheimiana: inlägg om Mannerheim-litteraturen & selektiv bibliografi] / red. Henrik Meinander. – Hfors, 1996. – 120 s. – (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja; 58).

Sihvo, Hannes, Karelia: history, ideals, identity: Karelian history from the Finnish viewpoint. // *Karelia and St. Petersburg: from lakeland interior to European metropolis*. 1996, s. 11–26.

Sihvonen, Juha, *Sivistystä kaikille vai valituille?: kansalaisopistotoiminnan kehitys vapaasta kansanvalistustyöstä maksupalveluun*. – Tammerfors, 1996. – 287 s. – (Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A; vol. 519). – Summary: Education for all or a chosen few?: the development of adult education centres from liberal adult education to tailored training without state subsidies.

Siltala, Juha, Röda gardets kvinnor. // *HTF* 81 (1996), s. 1–27.

Siperiasta siirtoväkeen: murrosaikojen ja käännekohtia Suomen historiassa [Från Sibirien till förflyttad befolkning: brytninstider och vändpunkter i Finlands historia] / red. Heikki Roiko-Jokela; [förf.: Halmesvirta, Anssi ... et al.]. – [Jyväskylä], 1996. – 261 s.

Sipponen, Kauko, Julkinen valta ja yksilö [Den offentliga makten och individen]. // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. 1996, s. 737–803.

Sirén, Kirsi, Korkean rikollisuuden alueet Suomessa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa [Områden med hög brottslighet i Finland i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet]. // *Laittomuuden laitatiellä: rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. 1996, s. 148–180.

Sirén, Olli, Lovisa-nejden mot Bobrikoff: protest och anpassning hos lokal elit och övrig orsbfolkning 1899–1904. // *HLS*. 71 (1996), s. 71–132.

Skourajan, Harry P., *Die Aussenpolitik der Republik Finnland: im Schatten Moskaus?* – [S.l.], [1996]. – 134, [10] blad.

Smeds, Kerstin, *Helsingfors-Paris: Finlands utveckling till nation på världsutställningarna 1851–1900*. – Hfors, 1996. – 397 s. – (SSLF; nr 598). – English summary

Snellman, Hanna, *Tukkilaisen tulo ja lähtö: kansatieteellinen tutkimus Kemi-*

joen metsä- ja uittotyöstä. – Uleåborg, 1996. – 333 s. – (Scripta historica ; 25). – Summary: Lumberjacks in Finnish Lapland : requiem of an era.

Soikkanen, Hannu, Kunta paikallishistoriassa [Kommunen i lokalhistorien]. / *Paikallishistoria*. 1996, s. 71–80.

Soikkanen, Timo, *From the principles of primacy to interaction : the relationship between foreign and domestic policy : a problem of historiography*. – Åbo, 1996. – 25 s. – (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 3).

Soikkanen, Timo, *Striden kring den nordiska orienteringen som Finlands utrikespolitiska linje (1934–39)*. – Åbo, 1996. – 26 s. – (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 2).

Soikkanen, Timo & Vares, Vesa, Sukupolvi historiassa : käsitteen käytöstä ja Suomen historian sukupolvista [Generationen i historien : om begreppets användning och generationer i Finlands historia]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 4 (1996), s. 195–226.

Stepakov, Viktor, *Sodalla on hintansa* [Kriget har sitt pris]. – Hfors, 1996. – 415 s. – Innehåll: Ryska soldaters hägkomster om vinterkriget.

Stjernschantz, Göran, *Iskuggan av St Petersburg : essäer om vägs kül i Finlands nyare historia*. – [Hfors], 1996. – 144 s.

Strömberg, John, *Studenter, nationer och universitet : studenternas härkomst och levnadsbanor vid Akademien i Åbo 1640–1808*. – Hfors, 1996. – 238 s. – (SSLF ; nr 601). – Abstract: Students, fraternities, university : background and professional future of the students at the Academy of Turku, 1640–1808.

Stubbergaard, Ylva, *Stat, kris och demokrati : Lapporörelsens inflytande i Finland 1929–1932*. – Lund, 1996. – 245 s. – (Arkiv avhandlingsserie ; 45). (Lund political studies ; 90). – Summary: State, crisis and democracy : the influence of the Lapua Movement in Finland, 1929–1932.

Suhonen, Riitta, Rikollisia naisia vai pahantapaisia tyttöläpsia? : Kuopion lääninvankilan naisvangit ja heidän rikoksensa vuosina 1890–1910 [Kriminella kvinnor eller vanartiga flickebarn? : kvinnliga fångar i Kuopio länsfängelse och deras brott åren 1890–1910]. // *Laittomuuden laitatietä : rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. 1996, s. 209–226.

Suomen hopeaveroluettelot 1571 = Finlands silverskatteregister 1571. [8] : Savo [Savolax]. – Hfors, 1996. – 182 s. – (Suomen historian lähteitä ; 5, 8).

Suomen Keskushallinnon historia 1809–1996 [Centralförvaltningens historia i Finland 1809–1996] / [utgivare:] Hallintohistoriakomitea. – Hfors, 1996. – 948 s.

Suomen kuorma-autoliikenteen historia. 1 : Maanteiden tavaraliikenne – talouselämän perusedellytys [Lastbilstrafikens historia i Finland. 1 : Godstrafik på landsvägar – grundförutsättning för näringslivet] / red. Olli Blomberg. – Hfors, 1996. – 275 s.

Suomen musiikin historia [Musikens historia i Finland] / [red.: Liisa Aroheimo-Marvia ... et al.]. – Borgå, 1996.

2 : *Kansallisromantiikan valtavirta : 1885–1918* [Nationalromantikens huvudström : 1885–1918] / Erkki Salmenhaara. – 579 s.

3 : *Uuden musiikin kynnyksellä : 1907–1958* [På tröskeln till den nya musiken : 1907–1958] / Erkki Salmenhaara. – 659 s.

Suomenlahden ulkosaaret : Lavansaari, Seiskari, Suursaari, Tytärsaari [Finska vikens utöar : Lövsjär, Seitsjär, Hogland, Tytersjär] / Risto Hamari ... [et al.]. – Hfors, 1996. – 431 s. – (SKS ; 630).

Suomi, Juhani, *Urho Kekkonen. 1968–1972: Taistelu puolueettomuudesta* [Urho Kekkonen. 1968–1972: Kampen om neutralitet]. – Hfors, 1996. – 839 s. – 2. uppl. 1996.

Taajamaa, Tauno, *Lempeäkateinen legenda* [Mannerheim] [En legend med mild blick]. – [Klaukkala], 1996. – 270 s.

Talonen, Jouko, Hus lestadiolaisuudessa. // *Asein, aattein, opein*. – Oulu, 1996, s. 213–227. – Summary: John Huss in the laestadian religious movement.

Talve, Ilmar, Suomenlahden ulkosaarten kansankulttuuri: 1800-luvun loppupuolelta talvisotaan [Folkkulturen på Finska vikens utöar: från slutet av 1800-talet till vinterkriget]. // *Suomenlahden ulkosaaret: Lavansaari, Seiskari, Suursaari, Tytärsaari*. 1996, s. 117–353.

Tarkka, Pekka, *Pentti Saarikoski. Vuodet 1937–1963* [Pentti Saarikoski. Åren 1937–1963]. – Hfors, 1996. – 620 s.

Tarkki, Uno, *Taistelu Viipurista 20.6.1944: Viipurin menetyks ja oikeudenkäynti!* [Kampen om Viborg 20.6.1944: förlusten av Viborg och rättegången!]. – Jyväskylä, 1996. – 319 s.

Tavastland / red.: Eva Ahl och Marika Lindström. – Hfors, 1996. – 102 s. – (Historicus skriftserie; volym 12)

Teräväinen, Erkki, Die Periode des "Nachtfrosts" in der politischen Publizistik der Frankfurter Allgemeinen Zeitung. // *Finnland und Deutschland: Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen*. 1996, s. – 234.

Thölix, Birger, *Alla våra gårdagar: tidningen som historia och efterglöd* [Vasabladet]. – [Vasa], 1996. – 399 s.

Tiihonen, Seppo, Hallinto ja kansalainen 1809–1917 [Förvaltningen och medborgaren 1809–1917]. // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. 1996, s. 379–421.

Tiihonen, Seppo, Kohti uutta hallitsemismallia 1917–1996 [Mot en ny förvaltningsmodell 1917–1996]. // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. 1996, s. 517–545.

Tiihonen, Seppo, Suomalaisen hallitsemismallin juuret [Den finländska förvaltningsmodellens rötter]. // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. 1996, s. 21–45.

Tikkanen, Pentti H., *Päämajan sissit* [Högkvarterets partisaner]. – Tavastehus, 1996. – 471 s.

Tjärnbränning i Purmo. – [Pedersöre], 1996. – 71 s. – (Överpurmo hembygdsförening r.f.s skriftserie; nr. 1).

Tommila, Päiviö, Paikallishistorian tutkimus eilen ja tänään [Forskning i lokalhistoria igår och idag]. // *Paikallishistoria*. 1996, s. 9–25.

Tossavainen, Jouko, Itämeren kaupan tasapaino 1600-luvulla [Handelsbalansen på Östersjön på 1600-talet]. // *Historiaa tutkimaan*. 1996, s. 263–274.

Tuchtenhagen, Ralph, *Die Vermarktung des nördlichen Waffenbruders: Finnland in der deutschsprachigen Publizistik 1939–1945*. // *Finnland und Deutschland: Forschungen zur Geschichte der beiden Länder und ihrer Beziehungen*. 1996, s. 287–315.

Tulikki, Pasi, *Valtion virka vai teollinen työ?: insinöörikoulutus sosiaalisena ilmiönä 1802–1939*. – Åbo, 1996. – 351 s. – (Raportteja / Koulutussosiologian tutkimuskeskus; 38). – Summary: State service or work for industry?: engineer education as a social phenomenon 1802–1939.

Tuomioja, Erkki, *Pekka Kuusi: alkoholipoliitikko, sosiaalipoliitikko, ihmiskunta-*

poliitikko [Pekka Kuusi : alkoholpolitiker, socialpolitiker, mänsklichkeitspolitiker]. – Hfors, 1996. – 396 s.

Turpeinen, Oiva, *Malliksi maailmalle : Suomen televiestinnän monopolien murttuminen 1977–1996* [En modell för världen : brytandet av monopolen inom de finländska telekommunikationerna 1977–1996]. – Hfors, 1996. – 190 s.

Turpeinen, Oiva, *Yhdistämme : 200 vuotta historiaa – haasteena tulevaisuus : lennätinlaitoksesta Telecom Finland oy:ksi* [Vi kopplar : 200 år historia – framtiden som utmaning : från telegrafverket till Telecom Finland ab]. – Hfors, 1996.

Del 1. – 387 s.

Del 2. – 406 s.

Tuure Lehén – jämsänkoskelainen *“punakenraali” : Jämsänkoskella 23.–24.5.1995 pidetyn seminaarin satoa* [Tuure Lehén – en röd general från Jämsänkoski] / Jaakko Saares (red.). – Jyväskylä, 1996. – 87 s.

Tynkkynen, Vesa, *Hyökkäyksestä puolustukseen : taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa*. – [Hfors], 1996. – 449 s. – Abstract: From offence to defence : the first decades of development of military tactics in Finland.

Törnblom, Lena, *Kastelholm, en nyckel till Sverige : ett slotsläns politiska och militära betydelse åren 1470–1523*. – Hfors, 1996. – 204 s. – (BH ; 11). – Summary.

University and nation : the university and the making of the nation in Northern Europe in the 19th and 20th centuries = Université et nation : l'université et la formation de la nation dans l'Europe du Nord aux 19ème et 20ème siècles / [edited by = edité par Märtha Norrback & Kristina Ranki]. – Hfors, 1996. – 172 s. – (SH ; 53).

Uola, Mikko, *“Meidän isä on töissä telakalla” : Rauma-Repolan laivanrakennus 1945–1991* [“Vår pappa arbetar på dockan” : Rauma-Repolas skeppsbyggnad 1945–1991] / [utgivare ... UPM-Kymmenen]. – Hfors, 1996. – 592 s.

Valtonen, Hannu, *Pohjoinen ilmasota : Suomeen liittyviä sotatoimia syksystä 1944 kevääseen 1945* [Luftkrig i norr : krigshandlingar rörande Finland från hösten 1944 till våren 1945]. – Tikkakoski, 1996. – 400 s. – (Keski-Suomen ilmailumuseon julkaisuja ; 5).

Vanto, Heli, *Näisen korkein kutsumus : sairaanhoitajattaren koulutus ja elämäntapa vuosisadan vaihteen Suomessa*. // *Hippokrates*. 13 (1996), s. 83–103. – Résumé: La plus haute vocation de la femme : la formation et la mode de vie de l'infirmière en Finlande au début du siècle.

Vares, Vesa, *Vanhasuomalainen Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa* [Gammalfinnen Lauri Ingman och hans politiska verksamhet]. – Borgå, 1996. – 598 s.

Varpio, Yrjö, *Suomalaisen kirjallisuustieteen esihistoria* [Litteraturvetenskapens förhistoria i Finland]. // *Yksi puu, kaksi taivasta : suomalaisia kirjallisuusväitöskirjoja 1833–1847*. – Hfors, 1996, s. 172–192.

Westerlund, Lars, *Lääninhallinto 1809–1917* [Länsförvaltningen 1809–1917]. // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. 1996, s. 343–377.

Westerlund, Lars & Selovuori, Jorma, *Lääninhallinto 1917–1996* [Länsförvaltningen 1917–1996]. // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. – Hfors, 1996, s. 703–735.

Vihola, Teppo, *Maatalouden asema suomalaisten elämässä ja kansantaloudessa* [Lantbrukets ställning i finländarnas liv och folkhushållning]. // *Historiaa tutkimaan*. 1996, s. 287–305.

Wiik, Jan-Erik, *Vidgade vyer, raserade gränser : finlandssvensk radio & TV i 70 år*. – [Hfors], 1996. – 267 s.

Vilkuna, Kustaa H. J., *Arkielämää patriarkalisessa työmiestyhteisössä : rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa*. – Hfors, 1996. – 196 s. – (HT; 196). – Summary: Everyday life in a patriarchal working man's community : ironworkers in Finland during the Great Power period (1616–1720).

Willner-Rönholm, Margareta, *Taidekoulun arkea ja unelmia : Turun piirustuskoulu 1830–1981* [Konstskolans vardag och drömmar : Åbo ritkola 1830–1981]. – [Åbo], 1996. – 301 s.

Villstrand, Nils Erik, *Konsten att göra Ryssland mindre lockande : generalguvernör Per Brahe och försöket med knekthåll i östra Finland 1639–1640. // Väst möter öst : Norden och Ryssland genom historien*. 1996, s. 53–70.

Villstrand, Nils Erik, *En räddande eld : tjärbränning inom det svenska riket 1500–1800. // Tjärbränning i Purmo*. 1996, s. 23–42.

Virolainen, Johannes, *Politiikan puolustus : pohdintoja Suomen poliittisesta järjestelmästä ja sen toteuttajista* [Politikens försvar : resonemang om det politiska systemet i Finland och dess fullföljare]. – Hfors, 1996. – 400 s.

Vitikka, Olavi, *Britit Itämerellä 1500–1700-luvuilla. // Tiede ja ase*. 54 (1996), s. 179–211. – Med engl. titel: The British in the Baltic Sea in the 16th to 18th centuries.

Vlasov, Leonid, *Mannerheim : tsaarin kennaali : 1914–1917* [Mannerheim : tsarens general : 1914–1917]. – Jyväskylä, 1996. – 186 s.

Vähäkangas, Pekka, *Taide alttarilla : alttaritaulutraditio Suomessa 1918–1945*. – Jyväskylä, 1996. – 228 s. – (Jyväskylä studies in the arts; 52). – Abstract: Art on the altar : the Finnish altarpiece tradition 1918–1945.

Väst möter öst : Norden och Ryssland genom historien / redaktör: Max Engman. – Stockholm, 1996. – 384 s.

Väänänen, Pekka, *Parlamentaarikot kuntien kentillä : tutkielma kansanedustajista kunnallispolitiikassa vuosina 1971–1995* [Parlamentariker på kommunernas fält : en undersökning om riksdagsledamöter i kommunalpolitiken åren 1971–1995]. – Esbo, 1996. – 32, [5] s.

Yleisradion historia [Riksradios historia] / [historiekommitté: Päiviö Tommila ... et al.]. – [Hfors], 1996.

1. del : 1926–1949. – 320 s.

2. del : 1949–1996 : aikansa oloinen [lik sin tid]. – 473 s.

3. del : 1926–1996 : tekniikka, kaiken perusta [tekniken, grunden för allt]. – 239 s.

Ylikangas, Heikki, *Autonomisen Suomen virkamieseliitti* [Tjänstemannaeliten i det autonoma Finland]. // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. 1996, s. 423–515.

Ylikangas, Heikki, *Metsä suomalaisen mentaliteetin kasvualustana* [Skogen som växtunderlag för den finska mentaliteten]. // *Olkaamme siis suomalaisia*. 1996, s. 35–42.

Ylikangas, Heikki, *Nuijasota* [Klubbekriget]. – 3. modernis. uppl. – Hfors, 1996. – 362 s.

Ylikangas, Heikki, *Ongelmakohtia väkivaltarikollisuuden kehityksessä Suomessa* [Problematiska punkter i våldsbrottslighetens utveckling i Finland] // *Laittomuuden laitatiellä : rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. 1996, s. 5–11.

Ylikangas, Heikki, *Suomen tasavallan virkamieseliitti* [Tjänstemannaeliten i republiken Finland] // *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. 1996, s. 805–931.

Ylikangas, Heikki, *Wallesmanni : kuusi vuosisataa kansan ja esivallan välissä* [Befallningsmannen : sex sekel mellan folket och överheten]. – [Kauhava], 1996. – 363 s.

Öhman, Martin, *Männen på lejdaren : lotsningsverksamheten i Skärgårdshavet 1696–1996*. – [Åbo], 1996. – 213 s. – Summary. – Utk. samtidigt på finska: *Miehet leidarilla : luotsaus toiminta Saaristomerellä 1696–1996*. – 213 s.

Lokalhistoriska arbeten

Alifrosti, Kari, *Salon ja Uskelan historia 1869–1990* [Salo stads och Uskela sockens historia]. – [Salo], 1996. – 422 s.

Borgå stads historia. 1 : Borgåtraktsens förhistoria, medeltiden och 1500-talet / Torsten Edgren & Carl Jacob Gardberg. – [Borgå], 1996. – 340 s. – Utk. samtidigt på finska: *Porvoon kaupungin historia. 1 : Porvoon seudun esihistoria, keskiaika ja 1500-luku*. 344 s.

Hiltunen, Mauno & Forss, Aulis & Vilkuna, Janne, *Siikajokilaakson historia. 1* [Siikajokidalens historia. 1]. – [Siikajoki], 1996. – 907 s. – Innehåll: Siikajokilaakson esihistorian vuosituhanet [Förhistoriens årtusenden i Siikajokidalen] / Aulis Forss. Siikajokilaakso keskiajalta vuoteen 1860 [Siikajokidalen från medeltiden till år 1860] / Mauno Hiltunen. Siikajokilaakson vanhasta kansankulttuurista [Om den gamla folkturen i Siikajokidalen] / Janne Vilkuna.

Honka-Hallila, Helena, *Ylöjärvi 1869–1994* [Ylöjärvi socken 1869–1994]. – [Ylöjärvi], 1996. – 606 s.

Ikaalisten entisen emäpitäjän historia. 1 : Vuoteen 1640 [Ikaalis förra modersockens historia. 1 : Till år 1640] / Pentti Alhonen, Pentti Papunen, Seija Sarkki-Isomaa. – [Ikaalinen], 1996. – 434 s.

Jaakkola, Timo, *Eteläinen Längelmäki* [Södra Längelmäki]. – [Längelmäki], 1996. – 341 s.

Juvonen, Jaana, *Parikkalan historia* [Parikkala sockens historia]. – [Parikkala], 1996. – 907 s.

Kalvolan historia. II : Autonomian aika ja itsenäisyyden aika [Kalvola sockens historia. II : Autonomins tid och självständighetstiden] / Martti Favorin. – [Kalvola], 1996. – 437 s.

Ketola, Eino, *Vihdin historia 1918–1965 : maanjaon aika. Osa 1 : 1918–1939* [Vichtis sockens historia : jordskiftets tid. Del 1 : 1918–1939]. / [red: Veikko Kallio]. – [Vichtis], 1996. – 448 s.

Kuopion historia. VII : Kuopion pitäjän, Kuopion maalaiskunnan ja Riistaveden historia [Kuopio stads historia. VII : Kuopio sockens, Kuopio landskommuns och Riistavesi sockens historia] / Mauri Mönkkönen. – Kuopio, 1996. – 414 s.

Lahden historia. 3 : Lahden talouselämän historia [Lahtis stads historia. 3 : Näringslivets historia i Lahtis] / Teppo Vihola. – [Lahtis], 1996. – 542 s.

Matikka, Jyrki, *Rautjärvi – rajakunta* [Rautjärvi socken – en gränskommun]. – [Simpele], 1996. – 185 s.

Raitio, Raine, *Kuhmalahden historia. 3 : 1865–1995* [Kuhmalahti sockens historia. 3 : 1865–1995]. – [Kuhmalahti], 1996. – 508 s.

Riska, Leena, *Lauritsalan kauppalan historia* [Lauritsala köpings historia]. – [Villmanstrand], 1996. – 524 s.

Rovaniemen historia vuoteen 1721 : kotatullilta savupirtin suojaan [Rovaniemi sockens historia till år 1721 : från kåtor till rökporten] / Matti Saarnisto, Hannu Kotivuori, Jouko Vahtola, Matti Enbuske. – Rovaniemi, 1996. – 448 s.

Savon historia. II : Autonomian aika 1809–1917 ; Itsenäisyyden aika 1917–1995 [Sagu

sockens historia. II : Autonomins tid 1809–1917 ; Självständighetstiden 1917–1995] / Hannu Kujanen. – [Sagu], 1996. – 535 s.

Selén, Göran, *Borgå socken genom tiderna. 1.* – [Borgå], 1996. – 583 s. – Utk. samtidigt på finska: *Porvoon pitäjä kautta aikojen. 1.* – 611 s.

Sirén, Olle, *Pernå sockens historia. III, 2 : Tiden ca 1870–1920 : sociala miljöer, attityder och politik, inbördeskriget 1918.* – Lovisa, 1996. – 622 s.

Tsockinen, Anja, *Iisalmen kaupungin historia 1930–1969* [Idensalmi stads historia 1930–1969]. – [Idensalmi], 1996. – 499 s.

Varsinais-Suomen historia. VI, 5 : Sotilasrasitus Varsinais-Suomessa 1617–1809 [Egentliga Finlands historia. VI, 5 : Militärtungan i Egentliga Finland 1617–1809] / Onni Korkiakangas ; redaktionsråd: Pentti Virrankoski ... [et al.]. – [Åbo], 1996. – 288 s.

Vesilahti 1346–1996 [Vesilax sockens historia 1346–1996] / red. Leena Honka-Hallila. – [Vesilax], 1996. – 431 s.

Använda förkortningar:

BH	=	Bibliotheca historica
HA	=	Historiallinen arkisto
HAik	=	Historiallinen aikakauskirja
HLS	=	Historiska och litteraturhistoriska studier
HT	=	Historiallisia tutkimuksia
HTF	=	Historisk tidskrift för Finland
JHA	=	Jyväskylän historiallinen arkisto
SH	=	Studia historica
SEER	=	The Slavonic and East European review
SEHR	=	Scandinavian economic history review
SJH	=	Scandinavian journal of history
SHS	=	Studia historica septentrionalia
SKS	=	Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia
SMYA	=	Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja Finska fornminnesföreningens tidskrift
SSLF	=	Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
THA	=	Turun historiallinen arkisto

Från och med år 1986 sammanställs den historiska bibliografin för Finland som en kumulativ mikrokortsförteckning som senare kommer att utges i bokform. Bibliografin utarbetas i samarbete mellan Helsingfors universitetsbibliotek och Finska Historiska samfundet.

Det bibliografiska urvalet upptar litteratur rörande Finlands historia som bedömts ha ett allmänt intresse. Urvalet bygger på det material som samlas för *Finsk Historisk Bibliografi 1991*-. Målsättningen har varit att i urvalet samla centrala böcker rörande Finlands historia tryckta år 1996 samt uppsatser ur de viktigaste inhemska och utländska tidskrifterna och antologierna. I fråga om det inhemska materialet bygger urvalet på den litteratur som fram till slutet av år 1997 ankommit till Helsingfors universitetsbiblioteks friexemplarsbyrå. Materialet kan ha brister och det här publicerade urvalet eftersträvar inte bibliografisk fullständighet.

Den litteratur som ingår i urvalet återfinns även i Kati- och Arto-databaserna som upprätthålls av De vetenskapliga bibliotekens adb-enhet (TKAY) och där den historiska bibliografin 1986- ingår som en egen underavdelning "hist".

Tidigare bibliografier efter 1989 har ingått i följande nummer av *Historisk Tidskrift* för Finland: bibliografin för år 1990 nr 1/92, s. 145-171; år 1991 nr 1/93, s. 164-187; år 1992 nr 1/94, s. 148-169; år 1993 nr 1/95, s. 136-158; år 1994 nr 1/96, s. 122-145; år 1995 nr 1/97, s. 128-149.

Medarbetare i detta nummer:

Seppo Aalto, fil.dr., docent, Helsingfors universitet; *Peter Aronsson*, fil.dr., docent, Institutionen för humaniora, Högskolan i Växjö; *Kirsti Antin*, bibliotekarie, Helsingfors universitetsbibliotek; *Carsten Due-Nielsen*, cand.mag., lektor, Institut for historie, Københavns universitet; *Martin Ellfolk*, biblioteksassistent, Åbo Akademi's bibliotek; *Max Engman*, fil.lic. (disp.), professor, Åbo Akademi; *Christina Forssell*, fil.mag., forskare, Riksarkivet, Helsingfors; *Lofjur Guutormsson*, phil.dr., professor, Kennaraháskóli Íslands, Reykjavík; *Petra Hakala*, fil.mag., amanuens, Historiska och litteraturhistoriska arkivet; *Sune Jungar*, fil.dr., professor, Åbo Akademi; *Kimmo Katajala*, fil.dr., docent, Joensuu universitet; *Christer Kuvaaja*, fil.lic., assistent, Åbo Akademi; *Yrsa Lindqvist*, fil.mag., amanuens, Folkkultursarkivet, Helsingfors; *Juha Manninen*, fil.kand., professor, Uleåborgs universitet; *Jan Eivind Myhre*, fil.dr., professor, Historisk Institut, Universitetet i Oslo; *Eljas Orrman*, fil.dr., landsarkivarie, Vasa landsarkiv; *Jessica Parland-von Essen*, fil.stud., Sjundeå; *Panu Pulma*, fil.dr., docent, Helsingfors universitet; *Benedict Sandelin*, fil.mag., Åbo; *Per Schybergson*, fil.lic. (disp.), docent, Helsingfors universitet; *Kirsi Sirén*, fil.lic., forskare, Cambridge; *Peter Stadius*, fil.mag., Helsingfors; *Marika Tandefelt*, fil.dr., professor, Svenska handelshögskolan, Helsingfors; *Veijo Åberg*, fil.mag., forskare, Helsingfors universitet.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningarna av uppsatser av Panu Pulma (övers. Max Engman) och Kirsi Sirén (övers. Henrika Tandefelt), granskningarna av Seppo Aalto, Veijo Åberg (övers. Nina Edgren-Henrichson) och Kimmo Katajala (övers. Perri Hakala) samt inlägget av Juha Manninen (övers. Petra Hakala).

CALL FOR PAPERS

till en nordisk historievetenskaplig konferens om film

Historia och film

Stockholms universitet 27–28 november 1998

Konferensen riktar sig till forskare i hela Norden som använder film som källmaterial. Under de senaste åren har allt fler historiker, sociologer, etnologer m.fl. börjat använda film som källmaterial. Konferensen, som är den första i sitt slag, kommer därför att vara betydelsefull för alla som vill kunna använda film i sin forskning utifrån ett historiskt perspektiv.

Konferensens fyra teman är:

1. Film som historisk källa – en probleminventering
2. Feministiska perspektiv på film
3. Välfärdsstaten och filmen
4. Kulturlandskapet i filmen

Konferensen kommer att pågå under två dagar och avsikten är att det skall vara en arbetskonferens med aktivt deltagande. Vi har därför lagt tyngdpunkten på diskussion av papers och filmvisning – deltagarna uppmanas att ta med sig film (VHS) att visa.

* **Förslag till papers** skall vara inkommet före den **1 juni 1998**, ca en halv A4 sida. Var god skriv namn, adress, e-post och institution på ditt papper! Vi ger besked om vilka papers som antagits senast den 30 juni. De papers som antagits skall vara oss tillhanda senast den **1 oktober** med en maximal längd om 10 A4 sidor.

* För deltagare utan paper vill vi ha en intresseanmälan med namn, adress, e-post, institution samt kort abstract/presentation av egen forskning, senast den **1 september**.

Deltagarantalet är maximerat till 60 personer.

Anmälningsavgift 200 kronor (100 kronor för studerande och doktorander), PG: 40 94 57-9, *Häftet för Kritiska Studier*. Skriv Historia och film på talongen, samt namn! Anmälan sker både via inbetalning av avgiften *och dessutom* till:

Eva Blomberg
Stockholms universitet
Historiska institutionen
106 91 Stockholm
e-post: Eva.Blomberg@historia.su.se

Arrangörer: Stockholms universitet, historiska institutionen, Uppsala universitet, ekonom-historiska institutionen och Tidskriften *Häftet för Kritiska Studier*.

Renvall-institutet 1998–99

Studiehelheten Norden vid Renvall-institutet i Helsingfors inbjuder forskare att delta i följande seminarier och workshops under läsåret 1998–99. Genom att snarast anmäla preliminärt intresse erhålles närmare information per post.

Miljöpolitik och ideologi

Den 27–28 november 1998 kommer finländska, nordiska och eventuellt baltiska forskare inom skilda ämnesområden att mötas på Hanaholmens kulturcentrum för att diskutera miljöpolitikens styrningsmekanismer. Vetenskapliga resultat och hypoteser utmanas av massmedias bilder och "konstruktion" av miljön. Olika värderingsgrunder skapas genom ett komplicerat samspel av information och förväntningar. Deltagarna representerar både naturvetenskapliga, samhällsvetenskapliga och humanistiska vetenskapsgrenar.

Intresserade ombeds att anmäla sig med ett sammandrag av sitt inlägg före den 30 oktober 1998. Seminariet föregås av en intensivkurs för studenter som vill höra debatten.

Post-Soviet Identity

Den 15–16 januari 1999 hålls ett planeringsmöte och seminarium för forskare från hela Norden och dess närområden vid Renvall-institutet i Helsingfors. Invånarna i de baltiska staterna och S:t Petersburg-området har inom ett mycket kort tidsintervall förflyttats från en sluten, på officiell propaganda baserad offentlighet till ett samhälle där öppenhet och egna initiativ idealiseras i en "obegränsad" offentlighet. Processen kan beskrivas som en kodväxling som berör både den privata och den offentliga sfären. I denna kontext blir identitetsfrågor intressanta för många olika vetenskapsgrenar. Avsikten är att skapa ett nätverk över disciplinsgränserna bland doktorander och forskare i Norden och närområden. Vård för mötet är Renvall-institutet.

De intresserade ombeds anmäla sitt intresse snarast, eller senast den 1 december 1998 inkomma med ett sammandrag av sitt inlägg vid planeringsmötet.

De förnämstas salonger och borgerliga sällskap 1772–1848

Den 16–18 april 1999 arrangeras ett kulturseminarium kring hov, salonger och sällskap i Nordeuropa. Då ståndssamhället övergick till vad som kunde kallas ett klassamhälle började ett uppåtgående handels- och manufakturborgerenskap ta över och förändra ett symbolgods från hov och högadel. Hov, salonger och sällskap blir i denna kontext intressanta som exempel på kulturella miljöer i förändring, men givetvis också som upprätthållare av kultur i sig, så som musik, dikt eller teater. Genom att närma sig dessa kulturfora ur en bred tvärvetenskaplig infallsvinkel kan man visa på dynamiska processer som annars lätt förbigås, bl.a. kvinnans roll accentueras.

Seminarier kommer att föregås av en introducerande kurs för studenter. Intresserade ombeds anmäla sig med ett sammandrag senast den 15 mars 1999.

Joachim Mickwitz
Renvall-institutet / Studiehelheten Norden
Pb 59
FIN-00014 Helsingfors universitet

tfn: 191 22985, e-post: joachim.mickwitz@helsinki.fi

Innehåll

Kirsi Sirén: Skatteindrivarna och prästerskapet som folkbokförare. Befolkningshistoriska källor i kritisk belysning	1
Max Engman: Kuli-handel eller lovlig näring? Kvinnlig arbetskraft och enskild arbetsförmedling i Finland i början av 1900-talet	17
Översikter och meddelanden	
Nordiska forskningsöversikter	49
Carsten Due-Nielsen: Dansk historieforskning i 1990-erne	52
Panu Pulma: Expansion och differentiering. Linjer inom finländsk historieforskning på 1990-talet	69
Loftur Guttormsson: Nogle træk af historieforskningen i Island 1990-1996	84
Jan Eivind Myhre: Norsk historieforskning på 1990-tallet	96
Peter Aronsson: Svensk historisk forskning på 1990-talet	114
Granskningar	
Christer Kuvaja & Arja Rantanen: Sibbo sockens historia fram till år 1868, I-II. Mikael Korhonen & Christer Kuvaja: Lappträsk historia. Två språk – en kommun. 1995. Av Seppo Aalto	152
Lena Moberg & Margareta Westman (red.): Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling. Av Marika Tandefelt	155
Susanna Hedenborg: Det gåtfulla folket. Barns villkor och uppfattningar av barnet i 1700-talets Stockholm. Av Jessica Parland-von Essen	159
Jyrki Paasikoski: Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710-1826. Av Eljas Orri	162
Bo Lönnqvist & alii: Industrisamhälle och arbetarkultur. En etnologisk studie över Tolkis cellulosafabrik i Borgå landskommun 1893-1975. Av Per Schybergson	168
Erkki Vasara: Valkoisen Suomen urheilivat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918-1939. Av Benedict Sandelin	171
Helene Carlback-Isotalo: Att byta erkännande mot handel. Svensk-ryska förhandlingar 1921-1924. Av Sune Jungar	177
Marjatta Rahikainen (red.): Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä. Matti Peltonen (red.): Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Av Kimmo Katajala	180
Laura Kolbe: Eliitti, traditio, murros. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1960-1990. Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan historia 6. Av Veijo Åberg	183
Teppo Korhonen (red.): Encountering ethnicities. Ethnological Aspects on Ethnicity, Identity and Migration. Jarmo Kervinen, Anu Korhonen & Keijo Virtanen (red.): Identities in Transition. Perspectives on Cultural Interaction and Integration. Av Yrsa Lindqvist	187
Diskussion	
Johan Arkenholtz memoarer. Av Juha Manninen	191
Från fältet	198
Finländsk historisk litteratur 1996 i bibliografiskt urval. Av Kirsti Antin	205

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress fr.o.m. den 11 maj 1998: Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet

Prenumerationspris 1998: Mk 140,- Postgiro 952 63-7. För beställningar till utlandet tillkommer Mk 25,-

Lösnummerpris: Mk 50,- Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14) samt genom redaktionen.